
VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu
múzejníctvo
a archívniectvo

3/2011

VYDÁVA VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV V BRATISLAVE

© VHÚ Bratislava 2011

Príspevky vyjadrujú názory autorov a nemusia byť totožné so stanoviskom vydavateľa a redakcie.

ŠTÚDIE

OCHRANNÁ ZBROJ TRUPU ŤAŽKOODENCA V 14. A NA ZAČIATKU 15. STOROČIA NA ÚZEMÍ SLOVENSKA

VLADIMÍR ČEPELA

ČEPELA, V.: Protective body armour in the 14th and early 15th century in the territory of Slovakia. *Vojenská história*, 3, 15, 2011, pp 3-39, Bratislava. The author deals with the development of different types of protective body armour in the territory of Slovakia during the 14th and early 15th century, taking into account the Hungarian and Central European scope. As a base source, the author used the domestic image sources which he compared with the most famous image sources from abroad. In that time period the basic type of protection was a *chain mail*. The author has given a description of its changes within the century. From 14th century appears in domestic wall painting a new type of body armour - the so-called *plate armour*. From the areas of the former Kingdom of Hungary is *plate armour* well documented in Transylvania. During the 14th century occurred in Hungary the so-called *scale armour*, rather typical body armour for eastern and southern regions of Europe. The material used in its production was probably hardened leather (*cuir bouille*). The presence of another type of armour from the East – *lamellar armour* – is not recorded in the territory of Hungary during the high and late Middle Ages. The development of *plate armour* in the last third of the 14th century set out in two main directions. The first was the enlargement of the plates, which led to the creation of an independent *breast plate* - cuirass. The second line of development is called *brigandine* – *plate armour* composed of many small metal segments. Author notes that the first appearance of “white” *plate armour* in Hungary is only a couple of years later than in the neighbouring German region. Rather late in date (last quarter of the 14th century.) appears illustration of *quilted armour*. However, it has to be said that even in Western European iconography of this type of protection quite rare before the mid-14th century. Military history. Slovakia in the 14th and 15th century. Protective body armour.

14. storočie je všeobecne považované za najdynamickejšiu a najprogressívnejšiu etapu vo vývoji ochranného odevu ťažkoodenca na európskom *Západe* v stredoveku. Tento proces bol charakteristický hľadaním nových spôsobov zosilnenia ochrany kritíc-

kých častí tela bojovníka, popri hlave najmä trupu a kĺbov končatín. Storočie experimentov viedlo k rozvinutiu viacerým druhov ochrannej zbroje. *Mainstream*, povedané moderným výrazom, predstavovali plechové segmenty a dielce doplnujúce starú *krúžkovú zbroj*. Spočiatku kryli kolena, holene, lakty a plecia, neskôr súvisle celú končatinu. Plechové časti sa už v poslednej tretine 13. stor. použili aj na vystuženie *vrchnej suknice (Waffenrock)*. Pendantom kovu, najmä v južnej a juhovýchodnej Európe, bola pri výrobe nových typov ochrannej zbroje tvrdená koža (*cuir bouilli*). V našom priestore máme tento materiál v ikonografii zaznamenaný pri *šupinovej zbroji* a zbrojach talianskeho charakteru (provenienencie). Od polovice 14. storočia, so zmenou módných trendov, sa začal rýchlejšie rozvíjať aj (staro)nový typ vrchného „mäkkého“ ochranného odevu, ktorý bol odvodený zo *spodnej vypchávanej a prešívanej suknice (gambeson, wams)*, nosenej rytierom pod *krúžkovou košľou*. Pochopiteľne, celkový vývoj nebol priamočiary ani jednotný. Odhliadnuc od regionálnych špecifik, existovalo pri hlavných vývojových typoch ochrannej zbroje viacero konštrukčných variantov a kombinácií použitých materiálov. Vyústením procesu kreácie ochrany tela bojovníka časťami a súčasťami zbroje z plechu bol na prelome 14./15. stor. vznik *celoplechovej (plátovej) zbroje*. Popri nej sa ďalej používali staršie (*krúžková zbroj*) a nové typy ochranného odevu.

V predložennom príspevku sa zameriame na sledovanie vývoja ochrannej zbroje trupu, jej druhov a jednotlivých konštrukčných variantov na našom území v 14. a na začiatku 15. storočia, pri súčasnom zohľadnení uhorského i širšieho stredoeurópskeho rámca. Ako hlavná pramenná báza nám poslúži zachovaná (predovšetkým) domáca ikonografia. Ucelený obraz o problematike však nie je možné podať bez poznania funkčných detailov militárií. Z tohto dôvodu využijeme ako porovnávací materiál (vzhľadom na absenciu domácich pamiatok) najznámejšie zahraničné hmotné pramene.

PREHĽAD IKONOGRAFIE

V porovnaní s arpádovskou dobou je 14. storočie, najmä jeho druhá polovica, obdobím výrazného kvantitatívneho a kvalitatívneho nárastu ikonografickým prameňov k dejinám vojenstva vo väčšine krajín tvoriacich v stredoveku súčasť Uhorského kráľovstva. Pramennú bázu pre skúmanie vývoja ochranného odevu ťažkoodencov na území *Slovenska* tvoria predovšetkým pamiatky *monumentálnej nástennej maľby* v našich kostoloch¹. Popri *Slovensku* je ich najväčšia koncentrácia v rumunskom *Sedmohradsku*. Z tematického hľadiska tu najvýznamnejšie miesto zaujíma cyklus zo života uhorského kráľa *sv. Ladislava (I.)*, v literatúre známy pod pomenovaním *Ladislavská legenda*. Už samotný námet, z pohľadu vojensko-historickej vedy, ju predučil stať sa prameňom s vysokou výpovednou hodnotou. Spomedzi najstarších slovenských pamiatok má najväčší význam (čo do zachovanosti

¹ Fond zachovanej stredovekej nástennej maľby na území *Slovenska* je značne rozsiahly a ešte stále neuzavretý (komplexný náčrt jeho stavu, aj s prehľadom frekvencie obrazových tém a vydanej literatúry, naposledy podal TOGNER, M. *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku*. Súčasný stav poznania (*Addenda et corrigenda*). Bratislava : Tatran 1988). Takisto nie sú doteraz historikmi umenia vyhodnotené a presnejšie chronologicky zaradené všetky známe maľby. Naším zámerom nie je obsiahnuť a posúdiť všetok relevantný materiál. Takéto pojmie témy je nad rámec tejto štúdie a vyžiadalo by si samostatné monografické spracovanie. Zameriame sa preto (z hľadiska kontextu) len na kľúčové pramenné doklady.

maľby a kresby detailov) cyklus vo *Velkej Lomnici* z prvej tretiny 14. stor.² Nosnými pre vytvorenie celkového obrazu o vývoji výzbroje a výstroje v Uhorsku v 1. polovici 14. stor. sú maľby *Ladislavskej legendy* v sedmohradskom *Mugeni* (prelom 13./14. stor.), v *Ghelințe* (zač. 14. stor.) a ďalej v maďarských lokalitách *Türje* (cca prelom 13./14. stor.) a *Tereske ...* (13. stor. až 2. pol. 14. stor.)³. Približne do polovice 14. stor. možno zaradiť sedmohradské maľby v *Moacși*, *Martinise* a v *Pădureni*⁴. Kráľ *sv. Ladislav* bol ako rytier zobrazovaný taktiež v samostatnom výjave (napr. *Čečejevce* (1320 – 1350)⁵, *Tornaszentandrás* (pol. 14. stor.)⁶, alebo spolu s dvoma ďalšími uhorskými kráľovskými svätcami – *sv. Štefanom* a *sv. Imrichom* (*Krásnohorské Podhradie*, cca 1. tretina 14. stor.)⁷). Pekným zobrazením najznámejšieho *rytierskeho svätca* – *sv. Juraja*, z 1. polovice 14. stor., je maľba v *Cserkúte* (okolo r. 1335)⁸. *Sv. Michala*, v tradičnom výjave *Psychostázy*, nájdeme napr. v *Novej Dedinke* (cca 1. tretina 14. stor.). K významnejším maľbám môžeme taktiež priradiť aj *Legendu o sv. Kataríne* v rumunskom *Drăușeni* (okolo polovice 14. stor.)⁹. Väčším tematickým celkom, s častým výskytom ozbrojencov, je *Kristologický cyklus*¹⁰. Do polovice 14. stor. je u nás ucelene zachovaný napr. v *Čečejevciach* (1320 – 1350)¹¹, v *Podolínci* (okolo pol. 14. stor.)¹²

² DVOŘÁKOVÁ, V. – KRÁSA, J. – STEJSKAL, K. *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku*. Praha – Bratislava : Odeon – Tatran 1978, s. 163-169, obr. 22 – 29.

³ LÁSZLÓ, Gy. *A Szent László-legenda középkori falképei*. Budapest : Tájak-Korok-Múzeumok Könyvtára 1993, s. 57-68, obr. 22-32, 36-42; s. 159-162, obr. 201, 202, 204; JANKOVICS, M. *Csil-lagok között fényességes csillag. A Szent László legenda és csillagos ég*. Šamorín – Budapest : Méry Ratio Kiadó – Helikon Kiadó 2006, s. 126, obr. IV; s. 128, obr. VIII, IX; s. 129, obr. XIII; s. 130, obr. XIV; s. 131, obr. XX, XXI; s. 137, obr. XXIX; s. 140, obr. XXXVI; s. 141, obr. XXXVIII; s. 147, obr. XLVI, XLVII.

⁴ LÁSZLÓ, ref. 3, s. 69-72, obr. 45-48; s. 77-80, obr. 55-58; s. 85-87, obr. 68, 69.

⁵ BÁRCZAY, O *A heraldika kézikönyve*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia 1897, s. 364, obr. 673; TOGNER, ref. 1, s. 36; <http://www.cassovia.sk/kostoly/cecejovce.php3>, 23.08.2008.

⁶ http://www.hung-art.hu/kep/zmisc/falkepek/141_sz/tornasz2.jpg, 23.08.2008. V *Čečejevciach* aj v *Tornaszentandrási* má *Sv. Ladislav* oblečený civilný odev. Inde (napr. neskôr *Rimavská Baňa*) je oblečený v zbroji. Podobne býva zobrazovaný aj *sv. Michal* (v zbroji – *Nová Dedinka*, v civilnom odevu – *Čečejevce*).

⁷ <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7013373.JPG>, 23.08.2008.

⁸ http://www.hung-art.hu/kep/zmisc/falkepek/141_sz/cserkut1.jpg, 23.08.2008.

⁹ D. Radocsay datoval maľbu rámcovo do rokov 1300-1350. RADOCSAY, D. *Középkori Magyarországi falképei*. Budapest : Akadémiai Kiadó 1954, obr. XLVIII. Toto datovanie, vzhľadom na charakter civilných odevov postáv, by sme spresnili na polovicu 14. storočia, prípadne na začiatok 2. polovice 14. storočia; <http://www.kutyahon.de/erdelyi.templomok/homoroddaroc/falkepek.htm>, 22.08.2008.

¹⁰ V *pašiových scénach* vystupujú ozbrojenci, ktorých môžeme vo väčšine prípadov zaradiť k pechote. Ich ochranná zbroj má však v ikonografii (v domácej najmä od poslednej tretiny 14. stor.) často rovnaký charakter ako zbroj ťažkej jazdy. Z tohto hľadiska predstavuje *Kristologický cyklus* relevantný pramenný materiál aj pre našu štúdiu.

¹¹ DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 81-82, obr. 30; TOGNER, ref. 1, s. 36; <http://www.cassovia.sk/kostoly/cecejovce.php3>, 23.03.2008.

¹² DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 130-131, obr. 52, 53; <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012894.JPG>, <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012895.JPG>, <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012896.JPG>, <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012897.JPG>, <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012898.JPG>, <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012904.JPG>, <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012905.JPG>, <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012907.JPG>, 23.08.2008.

a v *Gánovciach* (okolo pol. 14. stor.)¹³. Z iných tém stojí pomerne osamotene maľba *Korunovacie kráľa Karola I.* (2. desaťročie 14. stor.) v *Spišskej Kapitule*¹⁴.

Od druhej polovice 14. stor. počet zachovaných pamiatok *nástennej monumentálnej maľby* výrazne narastá, pričom regiónom s ich najväčšou koncentráciou je Gemer. *Ladislavská legenda* je u nás najreprezentatívnejšie zastúpená v *Kraskove* (1360 – 1390)¹⁵. Úplnosťou a detailnosťou zobrazenia má pre túto dobu rovnaký význam, ako maľby vo *Veľkej Lomnici* v predošlom časovom úseku. Pomerne úplne je zachovaná aj *Ladislavská legenda* v *Rákoši* (1370 – 1390)¹⁶; torzovito napr. v *Michalovi na Ostrove* a *Červenici* (obe rámcovo z 2. pol. 14. stor.)¹⁷. *Kraskovu* sa z mimoslovenských pamiatok vyrovnajú maľby v sedmohradskom *Chilieni* a vo *Filii* (obe 2. polovica 14. stor.)¹⁸, a potom najmä v slovinskom *Turnišči*, ktorých autorom je *J. Aquila* (1385)¹⁹. *Kristologický cyklus* je taktiež najviac zastúpený v *Gemeri*. Patria sem maľby v *Plešivci* (po r. 1350)²⁰, *Šiveticiach* (1350-1380)²¹, *Kocelovciach* (1360-1380)²², *Ochtinej* (1360 – 1380)²³, *Kyjaticiach* (1370 – 1390)²⁴ a in. K obsahu najhodnotnejším možno zaradiť maľby v spišskej *Žehre* (1370 – 1380)²⁵.

Medzi *vyobrazeniami svätcov* vynikajú predovšetkým postavy *sv. Michala* v *Šiveticiach* (1350 – 1380)²⁶ a v *Kraskove* (1360 – 1390)²⁷. V staršej slovenskej ikonografii pomerne zriedkavou je *Legenda o sv. Jurajovi* v *Hronskom svätom Beňadiku* (rámcovo 2. polovica 14. stor.)²⁸. *Sv. Ladislav* je samostatne znázornený napr. v maďarskom *Velemére* (1378)²⁹.

¹³ DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 95; <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012927.JPG>, 23.08.2008.

¹⁴ DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 144, obr. 18. Pri nedávnom výskume a reštaurátorských prácach sa zistilo, že sprievodný nápis, ktorý maľbu „tradične“ datoval do r. 1317 pochádza až z 19. stor. K tomu viac: ŠEDIVÝ, J. *K datovaniu troch sporných epigrafických prameňov našich dejín*. In *Studia Historica Tyrnaviensia*, VII, 2008, s. 54-61.

¹⁵ DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 109, obr. 105-108; TOGNER, M. *Stredoveká nástenná maľba v Gemeri*. Bratislava : Tatran 1989, s. 32, 33, 120, 121, 175; LÁSZLÓ, ref. 3, s. 145-150, obr. 174-182; PROKOPP, M. *Középkori freskók Gömörben*. Šamorín : Méry Ratio Kiadó 2002, s. 60-61, obr. 53; s. 62, obr. 54, 55; s. 63, obr. 56, 57; PLEKANEC, V. – HAVIAR, T. *Gotický Gemer a Malohont. Italianizmy v stredovekej nástennej maľbe*. Martin - Bratislava : Vydavateľstvo Matice Slovenskej – Arte Libris 2010, s. 152-154, 157, 158.

¹⁶ TOGNER, ref. 15, s. 148, 149, 180; LÁSZLÓ, ref. 3, s. 155-158, obr. 194-197.

¹⁷ LÁSZLÓ, ref. 3, s. 167-170, obr. 217-220. Za možnosť študovať fotografický materiál z *Červenice* chcem poďakovať p. Mgr. J. Gembickému z Krajského pamiatkového úradu v Košiciach.

¹⁸ LÁSZLÓ, ref. 3, s. 73-76, obr. 50-52; s. 81-84, obr. 63, 64; JANKOVICS, ref. 3, s. 127, obr. VII.; s. 129, obr. XI.; 137, obr. XXX; s. 143, obr. XLII.

¹⁹ LÁSZLÓ, ref. 3, s. 175-181, obr. 230-240..

²⁰ TOGNER, ref. 1, s. 79, 80, obr. príloha; TOGNER, ref. 15, s. 14-16, 179.

²¹ TOGNER, ref. 1, s. 100-101, obr. príloha; TOGNER, ref. 15, s. 90, 186.

²² DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 100-103, obr. 96, 97; TOGNER, ref. 1, s. 51, 52, obr. príloha; TOGNER, ref. 15, s. 22, 23, 174.

²³ TOGNER, ref. 1, s. 76; TOGNER, ref. 15, s. 19, 98, 101, 103, 178.

²⁴ TOGNER, ref. 1, s. 59, obr. príloha; TOGNER, ref. 15, s. 176; PROKOPP, ref. 15, s. 67, obr. 62; s. 68, obr. 63, 64; PLEKANEC, HAVIAR, ref. 15, s. 123, 125, 126.

²⁵ DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 175-178, obr. 73-75, 79; TOGNER, ref. 1, s. 116-117.

²⁶ TOGNER, ref. 1, obr. príloha; TOGNER, ref. 15, s. 13.

²⁷ DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, obr. 104; TOGNER, ref. 15, s. 27; PROKOPP, ref. 15, s. 59, obr. 52.

²⁸ TOGNER, ref. 1, s. 46; RUTTKAY, A. *Umenie kované v zbraniach*. Bratislava : Pallas 1978, s. 94, 95, obr. 61, 62.

²⁹ RADOCSAY, ref. 9, obr. LXXXVIII; http://hungart.euroweb.hu/magyar/zmisc/falkepek/14_sz/index.html, 20.08.2008.

Koncom 14. stor. a v nasledujúcom období objem pamiatok *nástennej maľby* u nás, ale i v iných častiach bývalého *Uhorska*, kulminuje. Opakujú sa tradičné obrazové témy. Z cyklu *Ladislavskej legendy* na území *Slovenska* sú pre našu tému obsažné najmä maľby v *Rimavskej Bani* (1380 – 1400)³⁰, *Necpaloch* (1380 – 1400)³¹ a *Bijacovciach* (po r. 1400)³². Z mimoslovenských lokalít treba spomenúť sedmohradské *Biborčeni* (zač. 15. stor.)³³, *Dírjiu* (1419)³⁴ a *Pădureni* (1. polovica 15. stor. ?)³⁵. Vo väčšej miere sú zastúpené *pašiové scény*. Na Slovensku reprezentujú tento tematický okruh napr. maľby vo *Švábovciach* (posledná štvrtina 14. stor.)³⁶, *Levoči* (okolo r. 1390)³⁷, *Ludrovej* (1. štvrtina 15. stor.)³⁸ a *Ponikách* (1. štvrtina 15. stor.)³⁹. Medzi rumunskými pamiatkami patrí k najhodnotnejším *kristologický cyklus* v *Mălîncrave* (1380 – 1400)⁴⁰, v Slovinsku maľby v lokalitách *Selo* (1400 – 1410)⁴¹ a *Ptujska Gora* (1420)⁴². Militárie sa opätovne objavujú u „*rytierskych*“ *svätcov*: sv. *Juraja* (napr. *Turičky* (1380 – 1390)⁴³, *Rimavská Baňa* (1380 – 1400)⁴⁴, *Poniky* (1. štvrtina 15. stor.)⁴⁵, *Čerín* (1400 – 1420)⁴⁶, *Stará Halič* (prelom 14./15. stor.)⁴⁷, *Mălîncrav* (1380 – 1400)⁴⁸, *Szentsimon* (1423)⁴⁹ a in.) a sv. *Ladislava* (*Rimavská Baňa* (1380 – 1400)⁵⁰, *Rákoš*

³⁰ DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 137, 138, obr. 84, 85; TOGNER, ref. 1, s. 87, obr. príloha; TOGNER, ref. 15, s. 38, 138, 181; LÁSZLÓ, ref. 3, s. 151-154, obr. 187-189; PROKOPP, ref. 15, s. 52, obr. 43; PLEKANEC, HAVIAR, ref. 15, s. 176-178, 181, 182.

³¹ DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 127, obr. 133; TOGNER, ref. 1, s. 74; LÁSZLÓ, ref. 3, s. 129-131, obr. 141-143.

³² DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 74-77, obr. 115-120; TOGNER, ref. 1, s. 32; LÁSZLÓ, ref. 3, s. 135-138, obr. 152-157.

³³ LÁSZLÓ, ref. 3, s. 89-92, obr. 75-78.

³⁴ Tamže, s. 93-99, obr. 82-89.

³⁵ Tamže, s. 85-88, obr. 70-72; <http://www.kutyahon.de/erdelyi.templomok/sepsibesenyoi/index.htm>, 22.08.2008.

³⁶ DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 160, 161, obr. 136, 137; TOGNER, ref. 1, s. 103.

³⁷ DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 116; <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012517.JPG>;

<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012523.JPG>; 08.08.2010.

³⁸ DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 122-123, obr. 142, 144, 145; BIATHOVÁ, K. *Maliarske prejavy stredovekého Liptova*. Bratislava : Tatran 1983, s. 60, obr. 40; s. 61, obr. 42; s. 62, obr. 44.

³⁹ TOGNER, ref. 1, s. 81; <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7013411.JPG>;

<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7013412.JPG>;

<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7013415.JPG>;

<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7013416.JPG>;

<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7013417.JPG>;

<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7013420.JPG>; 31.08.2010.

⁴⁰ RADOCSAY, D. *Falképek a középkori Magyarországon*. Budapest : Corvina Kiadó 1977, s. 119-121; <http://en.wikipedia.org/wiki/File:Almakerek5.jpg>, 13.07.2009.

⁴¹ RADOCSAY, ref. 40, s. 156-158.

⁴² <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7011374.JPG>; <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7011375.JPG>, 22.08.2008.

⁴³ TOGNER, ref. 1 s. 107-108; RUTTKAY, ref. 28, s. 97, obr. 64.

⁴⁴ TOGNER, ref. 15, s. 140.

⁴⁵ <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7013394.JPG>; 31.08.2010.

⁴⁶ TOGNER, ref. 1, s. 36.

⁴⁷ TOGNER, ref. 1, s. 97; <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7013625.JPG>; 31.08.2010.

⁴⁸ RADOCSAY, ref. 40, s. 121.

⁴⁹ RADOCSAY, ref. 40, obr. 29, s. 168.

⁵⁰ TOGNER, ref. 15, s. 39.

(1380 – 1400)⁵¹, *Rimavské Brezovo* (začiatok 15. stor.)⁵²); tiež u sv. *Štefana*, alebo iných neidentifikovaných kráľovských svätcov⁵³. Z ďalších obrazových tém je z nášho hľadiska relevantná napr. *Legenda o sv. Dorote v Levoči* (okolo r. 1420)⁵⁴ a *Umučenie sv. Tomáša vo Švábovciach* (posledná štvrtina 14. stor.)⁵⁵.

Oblasť domácej *knižnej maľby* reprezentujú v 14. stor. dve vynikajúce pamiatky. Prvou je tzv. *Anjouovské legendárium* (okolo r. 1330)⁵⁶ a druhou *Viedenská obrázková kronika* (1358 – 1370)⁵⁷. Za zmienku ešte stojí budapeštiansky rukopisný exemplár *Biblie Pauperum* z 1. tretiny 14. stor.⁵⁸

Ďalšou dôležitou skupinou obrazových prameňov sú pečate s figurálnymi motívmi – postavami ozbrojencov, najmä tzv. *jazdecké pečate*. Z obdobia vlády *Karola I.* je nám z územia Uhorska predbežne známych šesť exemplárov,⁵⁹ z obdobia vlády *Ludovíta I. a Žigmunda Luxemburského* štyri⁶⁰. Stav ich zachovania a najmä čitateľnosť detailov sú rôzne.

Menšiu výpovednú schopnosť, v porovnaní s jazdeckými pečaťami, majú v sledovanom období *mince*⁶¹.

Cenným prameňom vo vzťahu k vojenstvu je *skulptúra*. V rámci nej predstavujú jeden z najcennejších zdrojov informácií *figurálne náhrobné dosky* s plastickým vyobrazením

⁵¹ TOGNER, ref. 15, s. 42; PROKOPP, ref. 15, s. 25, obr. 15.

⁵² DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 140.

⁵³ Postavy neznámych kráľovských svätcov v zbroji (koniec 14. stor.) sa nachádzajú napr. v *Plešivci* a *Žipe*. TOGNER, ref. 15, s. 93, 164.

⁵⁴ DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 117, 118; obr. 59.

⁵⁵ DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 160, 161, obr. 138; TOGNER, ref. 15, s. 103.

⁵⁶ Facsimilové vydanie: LEVÁRDY, F. (zost.). *Magyar Anjou Legendárium*. Budapest : Magyar Helikon 1973 a 1975.

⁵⁷ Z viacerých facsimilových vydání kroniky sme mali k dispozícii dve: MEZEY, L. (ed.): *Képes Krónika I*. Budapest : Magyar Helikon Könyvkiadó 1964 a DERCSÉNYI, D. (ed.). *The Hungarian Illuminated Chronicle. Chronica de Gestis Hungarorum*. Budapest : Corvina Press 1969. Facsimile kroniky je tiež voľne dostupné na http://konyv-e.hu/pdf/Chronica_Picta.pdf, 13.07.2009.

⁵⁸ KOHUT, L. *Kapitoly z výtvarných dejín knihy*. Bratislava : SAV 1970, obr. 14.

⁵⁹ Po dve pečate *Filipa* (z r. 1322 a 1324) a *Jána* (1328, 1332) *Drugetovcov*, pečať *Rádu sv. Juraja* (1326) a nedatovaná pečať bosnianskeho bána *Štefana II. Kotromanića* (1322-1353). THALLÓCZY, L. *Balkán (déli szláv) és magyar czímerek és pecsétbeli emlékek*. In Turul 26, 2/1908, s. 53; MAROSI, E. – TÓTH, M. – VARGA, L. (zost.). *Művészet I. Lajos király korában 1342-1382. Katalógus*. Székesfehérvár, 1982-83, s. 148, č. 46, tab. 17; s. 346, č. 231, tab. 65; s. 347, č. 232-234, tab. 65; KRISTÓ, Gy. *Az Anjou-kor háborúi*. Budapest : Zrínyi Katonai Kiadó 1988, s. 290-291, obr. 22, 25 a 26; VESZPRÉMY, L. *Lovas pecsétek Magyarországon*. In HEGEDŰS, A. (zost.). *Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból*. Esztergom : Prímási Levéltár 2000, s. 14, obr. 2; s. 15, 16.

⁶⁰ Jazdecká pečať sedmohradského vojvodu *Štefana* (1351), dve pečate bosnianskeho bána *Tvrška I. Kotromanića* (1356 a 1357) a pečať palatína *Ladislava Opolského* (1369). MAROSI, TÓTH, VARGA, ref. 59, s. 149, č. 50, 51, tab. 20; s. 351, č. 248, tab. 65; KRISTÓ, ref. 59, obr. 23, 24; VESZPRÉMY, ref. 59, s. 15-16. Do výpočtu uhorských jazdeckých pečatí nezahrňame pečať *Žigmunda Luxemburského* z r. 1374, keď ešte nebol uhorským panovníkom ani pečate bosnianských kráľov *Tvrška I. Kotromanića* (1377-1391), *Štefana Dabišu* (1395) a *Štefana Ostoju* (1399), ktoré uvádza L. Veszprémy. VESZPRÉMY, ref. 59, s. 15-16.

⁶¹ K predmetu nášho príspevku má potenciálny vzťah len denár *Václava (Ladislava V.)* s vyobrazením kráľa s mečom na koni a motív postavy sv. Ladislava, ktorý sa objavuje na minciach *Ludovíta I., Márie* a *Žigmunda*. Z vyobrazení sa však zdá, že kráľ i svätec majú oblečený (pravdepodobne) civilný odev. Porovnaj s HUSZÁR, L. *Münzkatalog Ungarn. Von 1000 bis heute*. Budapest : Corvina Kiadó 1979, s. 75, obr. 433; s. 86, obr. 514-518; s. 87, obr. 523; s. 89, obr. 542-544; s. 91, obr. 563; s. 92, obr. 564, 565; s. 93, obr. 572-574; s. 94, obr. 584; s. 95, obr. 585.

postavy rytiera v zbroji. *Figurálne náhrobky* sú v stredovekom Uhorsku pomerne ojedinelé a stretávame sa s nimi výlučne v prostredí vysokej šľachty⁶². Zo skúmaného obdobia máme zachovaný (neúplne) jediný exemplár. Pochádza z hradu *Siklós* a patrila palatínovi *Mikulášovi Gorjanskému* († 1386)⁶³. Významné kameňosochárske pamiatky z územia Slovenska, využiteľné pre našu tému, sú *reliéfy* s postavami vojakov na *západnom a severnom portáli* košického *Dómu sv. Alžbety* zo začiatku 15. stor.⁶⁴ Postava vojaka sa nachádza aj v *reliéfe západného portálu františkánskeho kostola v Košiciach* z prvej tretiny 15. stor.⁶⁵ K našim pamiatkam treba priradiť niektoré *torzá sôch* nájdených v r. 1974 (počas vykopávok) na *Budínskom hrade*. Ide o postavy rytierov, ktoré boli (spolu s inými) súčasťou výzdoby kráľovského paláca počas vlády *Žigmunda Luxemburského*⁶⁶.

Menej početným, i v rámci Európy, sú *jazdecké pomníky*. Pravdepodobne uhorský pôvod má bronzová *jazdecká socha sv. Juraja* z r. 1373, pôvodne umiestnená na pražských *Hradčanoch*. Podľa českého historika B. Balbína túto vzácnu pamiatku odliali bratia *Martin* a *Juraj z Kluža*, autori ďalších bronzových sôch v *Oradei (Veľký Varadín)*. V r. 1370 tam vznikli tri postavy uhorských kráľov a v r. 1389 jazdecký pomník *sv. Ladislava*, vysvätený v prítomnosti kráľa *Žigmunda*⁶⁷. Žiaľ, žiadna z týchto sôch, ktoré by nepochybne boli významným prameňom nielen pre poznanie vývoja militárie, sa nezachovala. Pražská *socha sv. Juraja* nemá vo svojom období v Európe analógie, čo sťažuje zistenie jej výtvarnej genézy⁶⁸.

Iné druhy obrazových prameňov (napr. *tabuľová maľba, kachliarska keramika* (kachlice s figurálnymi motívmi)) sa u nás početnejšie objavujú až v priebehu 15. stor.

⁶² Najstarší známy rytiersky *figurálny náhrobok* z územia Uhorska je datovaný k roku 1230. MIKÓ, A. – TAKÁCS, I. (szerk.). *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúl 1000-1541*. Budapest : Magyar Nemzeti Galéria 1994, s. 257. Priamy vzťah k územia Slovenska, cez osoby majiteľov, majú *náhrobky Stibora I.* († 1414) a *Stibora II.* († 1434) zo *Stiboric* a *Beckova*. ENGEL, P. – LÖVEI, P. – VARGA, L. *Grabplatten von ungarischen Magnaten aus dem Zeitalter der Anjou-Könige und Sigismunds von Luxemburg*. In *Acta historiae artium, Academiae Scientiarum Hungaricae*, 30, 1984, s. 47-52, obr. 9-13. Ďalšie *náhrobky* z nášho územia pochádzajú až z druhej polovice 15. stor. K tomu pozri HLOBIL, I. *Rytířské náhrobníky rané renesance na Slovensku a Moravě*. In *Ars*, 2002, č. 1-3, s. 111-125.

⁶³ *Náhrobok* je vytvorený z červeného mramoru a nachádza sa v *Janus Pannonius Museum Pécs*. http://www.hung-art.hu/frames-e.html?/english/zmisc/faragvan/14_sz/1360-90/index.html, 20.08.2008. STEMLER, Gy. (szerk). *Magyar Kódex 2. Lovagkor és reneszánsz. Magyarország művelődéstörténete 1301-1526*. Budapest : Kossuth Kiadó 1999, s. 34.

⁶⁴ BURAN, D. (ed.). *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovenská národná galéria – Slovart 2003, s. 218-219, obr. 177, 178; s. 661-662; *Košický Dóm. Národná kultúrna pamiatka*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo 1975, obr. 27.

⁶⁵ BURAN, ref. 64, s. 220, obr. 179.

⁶⁶ ZOLNAY, L. *Der Gotische Skulpturenfund von 1974 in der Burg von Buda*. In *Acta Historiae Artium* 22, 1976, s. 189, obr. 11; s. 212, obr. 28; s. 217, obr. 33; s. 218, obr. 34; s. 268, obr. 4; s. 269, obr. 5; s. 288, obr. 23/a; s. 291, obr. 24; s. 294, obr. 27; ZOLNAY, L.-SZAKÁL, E. *Der Gotische Skulpturenfund in der Burg von Buda*. Budapest : Athenaeum 1976, obr. 47-52, 65-68. *Budínsky súbor sôch* býva najčastejšie datovaný do obdobia r. 1420-1430. Nie je však vylúčená ani o niečo staršia dátácia.

⁶⁷ CHADRABA, R. (red.). *Dějiny českého výtvarného umění I/1. Od počátků do konce středověku*. Praha : Academia 1984, s. 254-255.

⁶⁸ CHADRABA, ref. 67, s. 256.

KRÚŽKOVÁ ZBROJ

Zbroj vyrobená zo vzájomne prepojených kovových krúžkov rôznej veľkosti si udržala počas 14. stor. naďalej silné postavenie medzi druhmi ochranného odevu používaného ťažkou jazdou⁶⁹. Jej obľúbenosť mala zrejme dva hlavné dôvody. Okrem relatívne jednoduchej (i keď časovo náročnej) technológie výroby bola hlavnou prednosťou *krúžkovej zbroje* (*hauberk*, *haubergeon*⁷⁰) ohybnosť (pružná deformovateľnosť). Vďaka nej sa uplatnila aj neskôr, po nástupe iných druhov zbrojí, ktoré dopĺňovala. Tvárnosť *krúžkovej zbroje* umožňovala kryť tie miesta (podpazušie, slabiny a pod.) kam napr. *plátová zbroj* dobre nedoliehala (respektíve pri pohybe sa tieto miesta odkrývali).

Európska *krúžková zbroj* si počas dlhého obdobia svojho používania udržala relatívne konštantné charakteristiky, čo často sťažuje presnejšie datovanie exemplárov, pri ktorých nepoznáme ich pôvod či bližšie nálezové okolnosti.

Na výrobu *krúžkovej zbroje* sa najčastejšie používalo zvráskované železo, alebo mäkká uhlíková oceľ (s obsahom uhlíka 0,1 – 0,4 hmotnostných %), vytavené v drevouhoľných peciach⁷¹.

Európsky *hauberk* mal ustálený spôsob konštrukcie, kde bol každý krúžok prepojený so štyrmi susednými⁷². Samotné krúžky boli dvoch druhov, a to: spájané krúžky (nitom,

⁶⁹ Vynájdenie *krúžkovej zbroje* sa najčastejšie pripisuje Keltom, od ktorých ju v Európe počas 2. stor. pred Kr. prevzali Rimania. Existujú však aj teórie o indickom, asýrskom, resp. iránskom pôvode *krúžkovej zbroje*. ŠIMČÍK, P. *Krúžková ochranná zbroj*. Diplomová práca. Bratislava : Katedra archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského 2007, s. 11.

⁷⁰ Výklad oboch termínov, objavujúcich sa v písomných prameňoch západnej proveniencie, je v odborní literatúre nejednoznačný. CONTAMINE, Ph. *Válka ve středověku*. Praha : Argo 2004, s. 222-224. Väčšina autorov sa však zhoduje v názore, že ide o vrchný ochranný odev (resp. jeho súčasti) zložený z kovových krúžkov vzájomne previazaných na spôsob pleteniny.

⁷¹ Zriedkavo sa možno stretnúť s bronzovými, alebo mosadznými krúžkami, ktoré sa skôr používali ako ozdobný prvok železnej krúžkovej pleteniny. Krúžky z iného materiálu (zlato) sú výnimočné. USTOHAL, V. *Ochranné kroužkové odění a jeho materiál*. In *Ve službách archeologie. 4. Sborník k 75. narozeninám Prof. PhDr. Vladimíra Nekudy, DrSc.* Brno : Muzejní a vlastivědná společnost v Brně 2003, s. 234.

⁷² Mimo Európu (v Oriente) sa vyskytujú aj iné vzory. USTOHAL, ref. 71, s. 236. Z neskorostredovekých písomných prameňov vieme, že výroba *krúžkovej zbroje* bola značne špecializovaná. Krúžky sa vyrábali z drôtu ťahaného pomocou klieští cez rôzne široké kruhové otvory kovovej dosky, ktorá bola zarazená v masívnom podstavci. Ako pomôcka slúžila výrobcovi drôtu (nem. *Schockentzieher*; *Drahtzieher*; *leyrntzieher*) hojdacia lavička, na ktorej pri práci sedel (pri jednotlivých záberoch sa odrážal dozadu ...). Vyrobený drôt potom namotal na špeciálnom stole s dvoma cievkami do kotúčov. S pripraveným polotovarom ďalej pracoval výrobca krúžkov (nem. *Ringmacher*), ktorý omotal drôt okolo tŕňa požadovaného priemeru a mierne ho rozťahol. Takto pripravenú pružinu povrchovo upravil na stojanovej brúske (pružina bola umiestnená na kovovej tetive luku, ktorú *Ringmacher* ťahal cez žľab brúsky) a následne nastrihal/nasekal na jednotlivé krúžky. Výrobca *krúžkovej zbroje* (nem. *Salbürett*, *Sarwürker*, *Salwirt*, *Salwürker*, *Kettenhemdmacher*, *Panzerhemdenmacher*) ich potom spájal do pletiva (pomocou špeciálnych klieští a kladiva, respektíve zvráňaním). Pekné vyobrazenia uvedených remeselných činností obsahuje norinberský *Hausbuch* Amb. 317.2° (Mendel I), uložený v *Stadtbibliothek Nürnberg* (datovanie dole uvedených vyobrazení je k r. 1425, 1473 a 1484). <http://www.nuernberger-hausbuecher.de/75-Amb-2-317-40-v>, <http://www.nuernberger-hausbuecher.de/75-Amb-2-317-128-r>, <http://www.nuernberger-hausbuecher.de/75-Amb-2-317-12-r>, <http://www.nuernberger-hausbuecher.de/75-Amb-2-317-29-r>, <http://www.nuernberger-hausbuecher.de/75-Amb-2-317-10-r>, <http://www.nuernberger-hausbuecher.de/75-Amb-2-317-92-v>,

alebo zriedkavejšie kováčským zvarom⁷³) a plné (uzavreté, v tvare „O“) krúžky vyrazené z plechu. Plné krúžky boli vždy previazané s krúžkami spájanými. Tento druh konštrukcie po r. 1400 vyšiel z módy a neskôr sa objavil len zriedkavo. Druhý konštrukčný variant, využívajúci iba spájané (prevažne nitované) krúžky, sa vyskytoval počas celého obdobia používania *krúžkovej zbroje* (na konci 14. stor. bola väčšina západoeurópskych *krúžkových zbrojí* zhotovovaná z nitovaných krúžkov⁷⁴). V stredoveku neexistoval len jeden štandardný typ krúžkového pletiva. Neskorostredoveké inventáre poukazujú na rôznu veľkosť a prierez (profil) krúžkov a nitov, ktoré ich spájali⁷⁵.

Základný prvok *krúžkovej zbroje* – *košel'a*⁷⁶ zaznamenal počas stáročia používania určitú

<http://www.nuernberger-hausbuecher.de/75-Amb-2-317-103-r; 13.07.2009>. Krúžky mávali vnútorný priemer najčastejšie 9 až 11 mm, zriedkavejšie 4 až 8,5 mm, či 11,5 až 18 mm. USTOHAL, ref. 71, s. 234. Na výrobu *krúžkovej košele* bolo potrebných cca 16 000 krúžkov, na ktoré sa spotrebovalo asi 600 m drôtu. KLUČINA, P. *Zbroj a zbrane. Evropa 6.-17. stoloťi*. Praha – Litomyšl : Paseka 2004, s. 178. Váha *krúžkových košiel'* sa pohybovala od 25 do 35-38 libier (t. z. od cca 11,34 kg do 15,88-17,24 kg). SCALINI, M. *L'armaria del Castel Coira. Die Churburger Rüstammer. The Armoury of the Castle of Churburg*. Udine : Magnus 1996, s. 184, 187, 190.

⁷³ Pri nitovaných krúžkoch sa najskôr oba konce polotovaru formy písma „C“ rozklepali do plocha tak, aby ich bolo možné prekryť 2 až 3 mm, preraziť cez ne otvor, vložiť nit, a ten zaklepať za studena. Pri zváraní sa najskôr krúžok rozžhaval, jeho konce sa prekryli a zvarili klepaním. Zvárali sa iba železné krúžky. USTOHAL, ref. 71, s. 234, 235.

⁷⁴ BLAIR, C. *European Armour: Circa 1066 to circa 1700*. London : B. T. Batsford Ltd. 1958, s. 20. Pri niektorých exemplároch krúžkového pletiva boli použité krúžky tvaru „C“, ktorých konce neboli znitované ani zvarené, iba jednoducho stlačené k sebe. Tieto krúžky zrejme slúžili k provizóornej oprave *krúžkovej zbroje* (vzhľadom na mäkkosť materiálu, je použitie takýchto krúžkov na výrobu súčastí bojového odevu úplne nevhodné). USTOHAL, ref. 71, s. 235, 236.

⁷⁵ BLAIR, ref. 74, s. 23. Napr. talianske dobové dokumenty rozlišujú podľa technológie spracovania niekoľko druhov *krúžkovej zbroje*. *'Tutta bozza'* (alebo *'a botta da ciascun lato'*) s nitom, ktorý prechádzal cez krúžok s koncami rozklepanými do plocha na oboch koncoch; *'mezza bozza'*, kde bol jeden koniec krúžku vykutý do malého výstupku (nahrádzajúceho nit), ktorý prechádzal cez dierku na druhom rozkutom (plochom) konci krúžku. Z iného zdroja vieme, že v krúžkovej pletenine nazývanej *mezz'opera* sa striedali vyrábané (plné) krúžky s nitovanými krúžkami, alebo s krúžkami, ktoré mali konce spojené vyššie opísaným spôsobom. V prípadoch, kde krúžky boli získané z drôtu, ktorý nemal pravidelný kruhový prierez, ale bol nesúmerne sploštený, bola výsledná krúžková pletenina nazývaná *chaciatto* (z tal. *acciaccato*, alebo *schiacciato*, rozpučený). V dobových prameňoch sa občas objavujú *krúžkové košele 'a l chiodo suoro'* alebo *'suore'* (niekedy taktiež nazývané *chaciatto*), ktoré M. Scalini pokuse spája s *krúžkovými košelami* majúcimi dolný okraj ukončený ozdobným trojuholníkovým vrúbkovaním z mosadzných krúžkov. Môže však ísť aj o jemnejšiu pleteninu s občas sploštenými krúžkami. SCALINI, ref. 72, s. 183, 186, 190. W. Boenheim vo svojej známej syntéze uvádza, že nemecké *krúžkové košele* v 15. stor. pozostávali všeobecne z krúžkov väčšieho priemeru, než vtedajšie talianske, zvlášť jemné milánske výrobky. BOEHEIM, W. *Handbuch der Waffenkunde. Das Waffenwesen in seiner historischen Entwicklung von Beginn des Mittelalters bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*. Leipzig : E. A. Seemann 1890, s. 142; K problematike konštrukcie *krúžkových zbrojí* pozri tiež: CHOC, P. *S mečem i štítem. České raně feudální vojenství*. Praha : SPN 1967, s. 181-189; KLUČINA, ref. 72, s. 176-179.

⁷⁶ V českých písomných prameňoch 14. a 15. stor. sú pre *krúžkovú košelu*, respektíve pre *krúžkovú zbroj* vo všeobecnosti, doložené pomenovania: *pancieř, brnie, brně* (čes.), *panzerium, panczirium, lorica* (lat.), *panzer, panczir* (nem.). DROBNÁ, Z. – DURDÍK, J. – WAGNER, E. *Kroje, zbroj a zbraně doby předhusitské a husitské*. Praha : Naše vojsko 1956, s. 45.

strihovú variabilitu⁷⁷. Tá súvisela nielen s aktuálnymi trendmi vo vývoji ochranného odevu a módou, ale aj s typom bojovníka (ťažký jazdec, ľahký jazdec, pešiak), pre ktorého bola *krúžková košeľa* určená. Toto druhé konštatovanie však bolo do značnej miery determinované viacerými lokálnymi špecifikami (možnosti výroby, vojenská tradícia, kultúrne vplyvy).

Pri sledovaní tvarových premien sa najskôr zameriame na *krúžkovú košeľu* ťažkoodenca západného typu, teda na jej najrozšírenejšiu formu, s integrovanou kapucňou a rukavicami, ktorá sa na Západe používala približne od poslednej štvrtiny 12. do prvej štvrtiny 14. stor.⁷⁸ Tvarové zmeny sa týkajú práve jej dvoch spomenutých súčastí. Západná ikonografia 13. stor. (najmä figurálne rytierske náhrobky a iluminácie⁷⁹) detailne ukazuje všeobecne rozšírený spôsob upevnenia (zapínania) kapucne tejto *košele* pomocou chlopňového výbežku, ktorý bol väčšinou ťahaný z pravej strany hlavy krížom cez ústa (a pod bradu) a zaistený remienkom a prackou, alebo šnúrkou (švihlom) na ľavom boku hlavy⁸⁰. Z nášho prostredia uvedený spôsob zapínania zatiaľ ikonograficky bezpečne doložený nemáme, no predpokladáme jeho používanie aj tu⁸¹. Po roku 1250 nemecké iluminácie často ukazujú kuklu oddelenú od krúžkovej košele, so spodným okrajom predĺženým do tvaru dvoch pretiahnutých chlopní, ktoré kryli hrudník a chrbát. Tu bývali zároveň upevnené šnúrkou/švihlom o vrchný odev (zbroj)⁸². Počas poslednej štvrtiny 13. stor. sa oddelená kukla stala bežnou.

⁷⁷ Podľa strihu delí M. Scalini *krúžkové košele* používané v stredovekej západnej Európe na 4 druhy: 1. „*usbergo*“ (angl. „*hauberk*“, nem. „*Ringelpanzer*“) – *košeľa* siahajúca ku kolenám, s dlhými rukávami a občas s kapucňou; 2. „*giaco*“ (angl. „*jacket*“, nem. „*Panzerjacke*“) – *košeľa* siahajúca do polovice stehien, s dlhými rukávami; neskoršie exempláre mávajú krátky golier; 3. „*cotta*“ (angl. „*the coat*“, nem. „*Panzerhemd*“) – podobná ako *giaco*, ale s krátkymi rukávami; 4. „*camicia*“ (angl. „*the shirt*“, nem. „*eigentlichen Panzerhemd*“) – relatívne krátka *košeľa* (siahajúca k pásu, alebo k slabínam) s rukávmi siahajúcimi do polovice predlaktia. SCALINI, ref. 72, s. 183, 186, 190.

⁷⁸ Rozšírený bol aj jej starší variant s dlhými rukávami bez integrovaných rukavíc, respektíve so skrátenými širokými rukávami, ako môžeme vidieť napr. v *Žaltáre sv. Ludovíta* (okolo r. 1200) a v známom *náčrtniku Villarda de Honnecourt* (okolo r. 1230). BLAIR, ref. 74, s. 26, obr. 7: C; <http://classes.bnf.fr/villard/grand/carnet/03.htm>; 07.01.2010.

⁷⁹ BAUCH, K. *Das mittelalterliche Grabbild. Figürliche Grabmäler des 11. bis 15. Jahrhunderts in Europa*. Berlin-New York : Walter de Gruyter 1976, s. 128, obr. 203; s. 130, obr. 207; NICOLLE, D.-HOOK, Ch. *Knight Hospitaller (1)*. 1100-1306. Oxford : Osprey Publishing Ltd. 2001, s. 27; COCKERELL, S. C. - PLUMMER, J. *Old Testament miniatures. A medieval picture book with 283 paintings from Creation to the story of David*. New York : G. Braziller 1969, fol. 3 r., 3 v., 10 r., 11 r. a ďalšie.

⁸⁰ Táto forma zapínania bola používaná, zrejme, najneskôr od konca 11. stor. BLAIR, ref. 74, s. 27. Rekonštrukciu zapínania pozri napr. v: GRAVETT, Ch.-HOOK, Ch. *Norman Knight 950-1204 AD*. London : Osprey Military 1994, tab. B; NICOLLE, D. - HOOK, Ch. *Knight of Outremer 1187-1344 AD*. London : Osprey Military 1996, tab. A:3a, 3b; E:3.

⁸¹ Mohli by ho mať napr. ozbrojenci v nástennej maľbe v *Gánovciach*, v scéne *Vraždenie neviniatok*. Vyobrazenie (značne poškodené) sme zatiaľ nemali možnosť bezprostredne študovať. K dispozícii je na <http://tarvos.imareal.oew.ac.at/server/images/7012927.JPG>; 24.07.2009.

⁸² BLAIR, ref. 74, s. 27. Časti kapucne spadajúce na hrud' a chrbát mávali tiež rovné bočné okraje a spodný okraj. Niektoré rekonštrukcie uvažujú o pevnom spojení takejto kapucne so zbrojou trupu – *plátovým kabátcom* v poslednej tretine 13. stor. (konkrétne v prípade známej sochy sv. Mórica z Magdeburgu). EMBLETON, G. *Medieval Military Costume. Recreated in Colour Photographs*. Ramsbury – Marlborough, The Crowood Press Ltd. 2000, s. 10, 11, tab. 2:G, H. Český preklad tejto publikácie: EMBLETON, G. *Oděv a zbroj vojáka ve středověku znovuzrozené v barevných fotografiích*. Praha : Fighters Publications 2007. Najstaršie doklady oddelenej kukly, u (niektorých) normanských vojakov, možno zrejme vidieť už na tapisérii/výšivke z Bayeux. BLAIR, ref. 74, s. 24.

Jej spodná časť bola teraz zvyčajne rozšírená do formy krátkeho pláštika, ktorý siahal takmer k ramenným kĺbom. Tento nový typ už nepotreboval pre vytesnenie hlavy zapínanie pomocou chlopne, ale mal vzadu vertikálny rázporok uzavretý šnurovaním⁸³. Staršia forma sa však používala ešte aj na začiatku 14. stor. Integrované rukavice v podobe „palcákov“⁸⁴ boli bežne súčasťou *krúžkovej košeľe* cca do r. 1320, ale nachádzame ich aj neskôr⁸⁵. Po roku 1250 sa tiež objavuje zriedkavejšia forma rukavíc so samostatnými prstami⁸⁶. Aj tento typ sa počas 1. štvrtiny 14. stor. oddelil od *krúžkovej košeľe*⁸⁷.

Ako klasický príklad pertraktovanej *krúžkovej košeľe* západného typu z prelomu 13./14. stor., ktorá typovo spadá ešte do predchádzajúceho obdobia, môžeme uviesť *košeľu sv. Ladislava* v nástennej maľbe v *Krásnohorskom Podhradí* (obr. I:1). Má pravdepodobne ešte neoddelenú kapucňu (detail jej zapínania nevidno) a palcové rukavice. Siahajú približne pod kolená (spod jej dolného okraja vyčnieva ešte spodná suknička (*gambeson/wams*) siahajúca nad členky), v strede predného dielu (a určite aj vzadu) má zástrih (kvôli jazde na koni ...). Na košeli má *sv. Ladislav* oblečený *plátový kabátec*, o ktorom bude reč neskôr. Rovnakého druhu sú pravdepodobne aj *krúžkové košeľe* vojakov vo výjave *Vraždenie neviniatok* v nástennej maľbe v *Gánovciach*. Na rozdiel od *sv. Ladislava* však na nich majú oblečené sukničky (*Waffenrock*) bez rukávov, so širokým priekrčníkom, siahajúce ku kolenám.

Vývojovo pokročilejší typ *krúžkovej košeľe* z 1. tretiny 14. stor. máme doložený vo *veľkolomnickej nástennej maľbe Ladislavskej legendy*. Opäť ju má oblečenú *sv. Ladislav* (obr. I:2). *Košeľa* siahajú pod kolená, podobne ako v predchádzajúcich prípadoch má dlhé rukávy, avšak už s oddelenými prstovými rukavicami. Oddelená je pravdepodobne aj kapucňa. Na *košeli* má *sv. Ladislav* oblečenú bielo-modro kosmo pruhovanú a červenou látkou podšitú sukničku s rukávami siahajúcimi k lakťom, na bokoch so zástrihmi (do pásu). Jej dĺžka je rovnaká ako dĺžka *krúžkovej košeľe*.

Sv. Ladislav v scénach *Ladislavskej legendy* v *sedmohradskom Mугeni* (spolu s ním aj uhorskí vojaci a Kumáni) má tiež *krúžkovú košeľu* s dlhými rukávami, avšak o niečo kratšiu, než v predchádzajúcich prípadoch (obr. II:1). *Košeľa* má oddelenú kapucňu (samostatná

⁸³ Unikátna *krúžková kukla* tohto typu, z konca 13. stor., je uložená v *Royal Scottish Museum* v *Edinburghu* BLAIR, ref. 74, s. 46. Rekonštrukciu pozri napr. v: NICOLLE, HOOK, ref. 80, tab. J: 3; NICOLLE, D. – HOOK, Ch. *Knight Hospitaller (2)* 1306-1565. Oxford : Osprey Publishing Ltd. 2001, tab. B:5.

⁸⁴ Z praktických dôvodov *krúžkové* pletivo nepokrývalo dlaň ruky. Táto bola krytá látkou alebo kožou, v ktorej bol prierez /priestrih/, cez ktorý mohla byť ruka ľahko uvoľnená, keď bezprostredne nehrozil boj. Rekonštrukcia napr. : NICOLLE, HOOK, ref. 80, tab. A:5; GRAVETT, HOOK, ref. 80, tab. L.

⁸⁵ Medzi nálezmi *krúžkových košiel* z *Wisby* na ostrove *Gotland*, kde sa v r. 1361 odohrala bitka medzi inváznymi vojskami dánskeho kráľa *Waldemara IV.* a miestnymi obrancami, je aj exemplár s integrovanými rukavicami (či bola jeho súčasťou aj *krúžková kapucňa*, nedá sa z náleзовých okolností bezpečne určiť). THORDEMAN, B. *Armour from the Battle of Wisby 1361. Vol. I. Text*. Stockholm – Uppsala : Almqvist & Wiksells Boktryckeri-A.-B. 1939, s. 107, obr. 93.

⁸⁶ BLAIR, ref. 74, s. 29.

⁸⁷ *Krúžkové „prstové“ rukavice* môžeme vidieť napr. v *Codex Manesse* (1300-1330). <http://diglit.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848/0713?sid=cb8348085f4a1e7b33bf027cf8dfcc05&zoomlevel=2>,

<http://diglit.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848/0628?sid=c33bf5257809ee22dfe742f2399dfdab&zoomlevel=2>; 07.01.2010. Popri samostatných prstových rukaviciach z *krúžkového* pletiva sa v 14. stor. objavujú zriedkavo ešte aj *krúžkové palcové rukavice*. THORDEMAN, ref. 85, s. 110, obr. č. 96, 97; <http://diglit.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848/0717?sid=8a15ebde540bc37d0826e5c923ef7805&zoomlevel=2>; 07.10.2010.

kukla) aj rukavice. Vrchnú vrstvu zbroje tvorí kožený *šupinový kabátec* (ako spodná vrstva siaha pod kolená sukňová časť *gambesonu*).

Krúžková košeľa s dlhými rukávmi, no už bez integrovanej kapucne a rukavíc, sa používala po celý zvyšok 14. stor., i v nasledujúcom období. Po polovici storočia sa jej dĺžka všeobecne skraca. V 60. rokoch siaha približne do polovice stehien, neskôr do úrovne bedier. Treba však povedať, že tento proces nebol jednotný a v rovnakom období môžeme v ikonografii nájsť *krúžkové košeľe* rôznych dĺžok.

V 70. rokoch 14. stor. sa v nemeckých oblastiach objavuje typ *krúžkovej košeľe* s dolným okrajom predného dielu predĺženým do výrazného cípového výbežku kryjúceho slabiny. V ikonografii ho môžeme sledovať približne do 1. tretiny 15. stor.⁸⁸ Ide evidentne o nemecký módný prvok rozšírený tiež v českom prostredí. U nás máme jeho prítomnosť doloženú napr. figurálnym náhrobkom *Mikuláša I. Gorjanského* († 1386), nástennou maľbou *Ladislavskej legendy* v *Bijacovciach* (postava sv. Ladislava, po r. 1400)⁸⁹ a v *Kristologickom cykle* v *Sliáčoch* (1. tretina 15. stor., obr. I:3).

Paralelne s *krúžkovou košeľou* majúcou integrovanú kapucňu a rukavice sa v domácej ikonografii počas 1. polovice 14. stor. objavuje aj jej variant s otvorenými skrátеныmi rukávmi. Takúto *košeľu*, s rukávmi siahajúcimi približne do polovice ramien⁹⁰, má oblečenú napr. sv. Ladislav v nástennej maľbe v *Ghelintę* (obr. I:4). Jej dolný okraj, siahajúci približne do úrovne polovice stehien, je na prednom diele poloblúkovo vybratý a má v strede krátky zástrih. Rovnaký typ *krúžkovej košeľe* môžeme vidieť⁹¹ na postave sv. Ladislava aj v ďalších sedmohradských maľbách, ktoré evidentne čerpali vzory z *Ghelintę* (*Mártiniš, Pădureni, Crăciunel*).

Od polovice 14. stor. už máva táto *krúžková košeľa* oddelenú kapucňu, ako je zreteľné napr. u jedného z vojakov vo výjave *Zajatie Krista* v nástennej maľbe v *Žehre*⁹². *Košeľa* je v tomto prípade pomerne krátka (siaha do úrovne bedier), má voľné skrátенé rukávy tesne pod lakeť. Na krku vidno náznak krátkého rázporku. Uvedený strihový variant *krúžkovej košeľe* nájdeme v domácej ikonografii 14. stor. pomerne často. Najreprezentatívnejšie / najpočetnejšie/ je zachytený vo *Viedenskej obrázkovej kronike*, kde predstavuje akýsi „standardizovaný“ typ používaný uhorskou ťažkou jazdou. Jeho rukávy vo väčšine prípadov siahajú po zápästie, prípadne pod lakeť. Dolný okraj končí prevažne v polovici stehien, alebo nad kolenami. Priekrčník je ukončený krátkym stojatým golierom. Vzhľadom na veľkosť iluminácií a prítomnosť ďalších častí ochrannej zbroje trupu (*plátový kabátec*, respektíve *Waffenrock* ?) nie je vidieť žiadne detaily zapínania ani prípadné zástrihy v sukňovej časti. V niektorých prípadoch sa zdá, že súčasťou *košeľe* je aj (neoddelená) kapucňa.

⁸⁸ DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 76, časť II., tab. 12, 14, 47:2, 48, 50:1, 52:3, 59:2, 62:2, 63, 64, 67:5; GRAVETT, Ch.-McBRIDE, A. *German Medieval Armies 1300-1500*. London : Osprey 1996, s. 18 (figurálny náhrobok Burkharda von Steinberg († 1397), 21 (figurálny náhrobok cca z r. 1376).

⁸⁹ STEMLER, Gy. (Szerk.), ref. 63, s. 34; DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, obr. 119.

⁹⁰ O dĺžke rukávov usudzujeme na základe scény, kde uhorské vojsko opúšťa *Velký Varadin* (*Oradea*) z reprodukcie *M. Huszku*. LÁSZLÓ, ref. 3, s. 64, obr. 36. Kvalitnú fotoreprodukciu tohto výjavu sme nemali k dispozícii. V ostatných scénach (boj uhorského vojska s Kumánmi, súboj *Ladislava* s Kumánom, zabitie Kumána) rukávy *krúžkovej košeľe*, oblečenej pod *plátovým kabátcom* majúcim taktiež krátke rukávy, nevidno.

⁹¹ Resp. vzhľadom na zachovanosť maľby len predpokladať – *Pădureni*.

⁹² Vojak chytajúci Krista okolo pása. BURAN, ref. 64, s. 155.

Zo zachovaných originálov tohto typu *krúžkovej košeľe* môžeme ako príklad uviesť dva exempláre zo zbrojnice hradu *Churburg*, datované do r. 1340 – 1360 a 1350 – 1360. Prvý exemplár (označený ako CH T1) siaha približne do polovice stehien, jeho rukávy pod úroveň lakt'a. Druhý (CH T2/CH S2) je obdobný, snád o niečo kratší. Oba sú v páse priliehavé a zapínajú sa stredom predného dielu. CH T1 má golier⁹³.

Od poslednej štvrtiny 14. stor. sú takéto *krúžkové košeľe* súčasťou prvých plátových zbrojí, ktoré nemajú vonkajší plát (pláty) kryjúci plece. Jeho ochranu tak tvorí, popri spodnom *gambesone*, len *krúžková košeľa* a čiastočne *krúžkový záves* prilby. Z uhorského prostredia môžeme ako príklad uvedeného riešenia uviesť ochrannú zbroj *sv. Ladislava* (obr. V:2) a *sv. Michala* v sedmohradsom *Dirjiiu*⁹⁴.

S ohľadom na geografickú polohu, multietnický a multikultúrny charakter stredovekého Uhorského kráľovstva, je potrebné počítať s možným používaním *krúžkových košeľ* východného typu domácou ťažkou jazdou. Ich hlavným znakom, okrem malej dĺžky (siahali k/pod bedrá), boli krátke rukávy a absencia kapucne⁹⁵. V zachovanej ikonografii je značne problematické odlišiť ich od vyššie pertraktovaných typov západných *krúžkových košeľ*. Problém spočíva v štylizácii a schematizácii vyobrazení.

Počas 14. stor. sa čiastočne obmenil spôsob obliekania *krúžkovej košeľe*. Popri „klasikkej“ metóde (prevlečenie cez priekrčník⁹⁶) sa začalo používať obliekanie cez vertikálne stredom rozdelený predný diel. Polovice predného dielu sa niekedy čiastočne prekryvali a zapínanie (remienkami s prackou, koženými švihlami, resp. kovovými háčikmi⁹⁷) bolo posunuté k boku. Niekoľko unikátnych *krúžkových košeľ* tohto strihu zo 14. stor. sa nachádza v spomenutej zbrojnici juhotirolského hradu *Churburg*⁹⁸. Obliekanie cez predný diel bolo podstatne jednoduchšie a rýchlejšie. Okrem toho mohla byť *krúžková košeľa* v trupe

⁹³ SCALINI, M., ref. 72, s. 184, 187, 191, 193, tab. VIII, obr. 1-4.

⁹⁴ <http://tethys.imareal.oew.ac.at/realonline/images/7015838.JPG>, 04.04.2011

⁹⁵ Včasno a vrcholnostredoveké východoeurópske *krúžkové košeľe* mali zvyčajne strih jednoduchej tuniky-rubašky, priemerne dlhej 60-70 cm, širokej okolo 50 cm, s krátkymi rukávami dĺžky cca 25 cm. Dolný okraj zadného dielu, kvôli lepšiemu sedeniu v sedle, býval o niečo kratší. Ak bola *krúžková košeľa* dlhšia, zvyčajne mala, podobne ako západoeurópske, v strede predného a zadného dielu zástrih. Východoeurópske *krúžkové košeľe* sa obliekali cez priekrčník (zvyčajne bez goliera), ktorý mal na prednom diele vertikálny zástrih. Toto otvorenie sa časom presunulo viac doľava. *Krúžková košeľa* taktiež nemala integrovanú kapucnu. Keď sa v 13. stor. oslabil byzantský vplyv, došlo taktiež k určitým zmenám na ruskej *krúžkovej košeli*. Predĺžili sa jej rukávy a dolný okraj siahal už ku kolenám. Priemer krúžkov sa pohyboval od 6 do 8 mm a od 10 do 13 mm, hrúbka drôtu medzi 0,8 – 2 mm. Často sa v jednom prípade nachádzali krúžky rôznych (viacerých) priemerov. Jeden nitovaný krúžok býval spájaný so štyrmi zavarenými. Z 11. a 12. stor. sú ojedinelé nálezy celonitovaných *krúžkových košeľ*. Okolo r. 1200 sa začali používať sploštené krúžky, ktoré lepšie kryli telo (medzi spojenými krúžkami boli menšie medzery ...). Na výrobu železnej košeľe sa podľa A. Kirpičnikova spotrebovalo cca 600 m železného drôtu, z ktorého sa vyrobilo cca 20 000 krúžkov. КИРПИЧНИКОВ, А. Н. Древнерусское оружие. Выпуск 3. Доспех, комплекс боевых средств IX–XIII вв. In Археология СССР. Свод археологических источников, Е1-36, Ленинград : Наука 1971, s. 12-15; Jun. ŻYGULSKI, Z. *Broń w dawnej Polsce. Na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*. Warszawa : PWN 1975, s. 72, 73.

⁹⁶ Pre 13. stor. pozri doklady napr. v *Maciejowskeho biblii* (výjav *Záchrana Lóta a Dávid si vyzlieka zbroj a vyberá 5 kameňov z potoka*). COCKERELL, PLUMMER, ref. 79, fol. 3 v., obr. 21; fol. 28 r., obr. 173. Pre koniec 14. stor. napr. vyobrazenie v *Biblii Václava IV.* (výjav *Dávid si oblieka Saulovu zbroj*; 2. zv., fol. 55 r.). KRÁSA, J. *Rukopisy Václava IV.* Praha : Odeon 1971, obr. 34 (fareb. príloha). Ďalšie doklady zo 14. stor. (angl. a fr. pramene) v EMBLETON, ref. 82, s. 82, 83, tab. 9: B, D.

⁹⁷ Pri zachovaných zapínacích háčikoch sa nedá jednoznačne určiť, či nejde o novodobý doplnok.

⁹⁸ SCALINI, ref. 72, s. 184, 185, 188, 191, 193, 194, tab. VIII., obr. 1-6.

priliehavejšia, čím sa zároveň o niečo zmenšila jej váha. Iná obmena, doložená až v 15. stor., vyplynula z praxe, keď sa na *krúžkovej košeli* počas 14. stor. rozšírilo nosenie ďalšej vrstvy ochrannej zbroje (*plátový kabátec*, *brigantina*, *predný* (neskôr i *zadný*) *plech kyrysu*). Preto bola časť krúžkov v miestach chránených duplicitne plechom (zvyčajne vpredu⁹⁹) nahradená textilným dielcom (so zapínaním ...). Po rozšírení *celoplátovej zbroje* v 15. stor. vznikol variant *gambesonu*, ktorý mal na vonkajšej strane pripevnené segmenty krúžkovej pleteniny kryjúce miesta, kde plechové diely dobre nedoliehali. A to najmä podpazušie, slabiny, prípadne krk¹⁰⁰.

Dobová ikonografia dokladá používanie rôznych typov *krúžkovej košele* uhorskou ťažkou jazdou v 14. stor. Bojovník ju obliekal buď ako jedinú vrchnú vrstvu alebo ju kombinoval (čoraz častejšie) s inými druhmi ochranného odevu, od poslednej tretiny storočia najmä s komponentmi *plátovej (plechovej) zbroje*.

Z územia Slovenska pochádza niekoľko *krúžkových košiel* (resp. ich torz) a fragmentov *krúžkovej zbroje* datovateľných do obdobia vrcholného a neskorého stredoveku. Ich prehľad a rozbor naposledy podal P. Šimčík¹⁰¹.

PLÁTOVÉ KABÁTCE

Počas 2. polovice 13. stor. sa vyvinula v Nemecku archaická forma typu ochrannej zbroje trupu, ktorá dostala v literatúre pomenovanie „*plátový kabát/kabátec*“ (angl. *Coat of plates*, nem. *Plattenrock*, *Spangenharnisch*). Vznikla vystužením (spevnením) vrchnej rytierskej suknice kovovými segmentmi. Bádania sa väčšinou zhodujú na východnej proveniencii *plátového kabátca* a import metódy jeho konštrukcie dávajú najčastejšie do súvislosti s tatárskym (mongolským) vpádom do strednej Európy v r. 1241/42¹⁰². Dva najstaršie príklady *plátových kabátcov* pochádzajú z Nemecka. Prvým je socha sv. *Mórica* v magdeburskej katedrále a druhým postava spiaceho bojovníka v scéne *Zmrŕtvychvstanie* na relikviári z *Wienhausen*¹⁰³. *Kabátec sv. Mórica* pozostáva z úzkeho predného a zadného dielu. Z bokov predného dielu vychádzajú dozadu dva široké pásy, ktoré sa v strede zadného dielu

⁹⁹ Na konci 14. stor. ešte nebolo rozšírené používanie zadného plechu kyrysu. Množstvo dobových vyobrazení však ukazuje samostatný hrudný plech nosený na *krúžkovej košeli*.

¹⁰⁰ Takýto *gambeson* je ikonograficky doložený v angl. manuskripte datovanom cca k r. 1450. EDGE, D. – PADDOCK, J. M. *Arms & armor of the medieval knight. An Illustrated History of Weaponry in the Middle Ages*. New York : Crescent Books 1991, s. 118; EMBLETON, ref. 82, s. 82, 83, tab. 9: E. Rekonštrukciu pozri napr. v GRAVETT, Ch. – TURNER, G. *English Medieval Knight 1400-1500*. Oxford : Osprey Publishing 2001, tab. J. Kabátce, resp. iné druhy odevu s pripevnenými dielcami krúžkového pletiva, nosené pod zbrojou sa na Západe používali ďalej počas 16. stor. EMBLETON, ref. 82, s. 82, 83, tab. 9: F, H, J, K. V Uhorsku a Poľsku boli v 16.-17. stor. (pravdepodobne) súčasťou husárskych zbrojí kabátce a dolomány s celými rukávami z krúžkovej pleteniny. 6 ks takýchto rukávov sa nachádza v zbierke militárií Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici. BRZEZINSKI, R. – VUKSIC, V. *Polish Winged Hussar 1576-1775*. Oxford : Osprey Publishing 2006, tab. A; SKLENKA, V. *Chladné zbrane a zbroj zo zbierok Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica : Štúdio HARMONY 2006, s. 96, obr. 24-29; s. 133.

¹⁰¹ ŠIMČÍK, ref. 69, s. 24-26, 30, 31, 33, 36, 38, ďalej katalógová časť práce. Pozri tiež HUŤKA, M. *Ochranná zbroj v kontexte neskorostredovekého vojenstva na Slovensku v období od začiatku 14. do polovice 15. storočia*. Dizertačná práca, Bratislava : Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského 2007, s. 70, 72, 73.

¹⁰² THORDEMAN, ref. 85, s. 288-292.

¹⁰³ Obe pamiatky už boli mnohokrát publikované. Vyobrazenia pozri napr. v KLUČINA, ref. 72, s. 190, 191.

dotykovo stretávajú a sú spojené pomocou troch párov remienkov s prackou. Pozdĺž horného a dolného okraja oboch pásov (a kontinuálne cez predný diel) je umiestnený rad veľkých hláv nitov. Ten naznačuje prítomnosť kovových plátov na vnútornej strane suknice. Nity (3 ?) sa nachádzajú aj vyššie, približne v polovici výšky prieramkov, čo evokuje vystuženie taktiež hrudnej časti. Z rozloženia nitov je zrejme, že upínali na koncoch dlhé vertikálne lamely uložené okolo (celého) pása¹⁰⁴. Spiaci strážca Božieho hrobu z wienhausenského relikviára má *kabátec* v hrudnej časti predného dielu vystužený tromi radmi vertikálnych plátov. V tomto prípade je popri nitoch dobre vidno aj presvitajúce obrysy plátov uchytených na rubovej strane 1 – 2 nitmi¹⁰⁵. Oba príklady sú datované približne do rozmedzia rokov 1280 – 1300¹⁰⁶. Ikonografický doklad ranej formy tohto typu ochranného odevu máme aj z nášho územia. Je ním nástenná maľba v *Krásnohorskom Podhradí* zobrazujúca trojicu uhorských kráľovských svätcov: *sv. Imricha, sv. Štefana a sv. Ladislava*¹⁰⁷. Z nich *sv. Ladislav*, zobrazený tradične ako rytier, má oblečený *plátový kabátec* blízky svojou formou wienhausenskému (obr. I:1). *Kabátec* má klasickú formu suknice bez rukávov siahajúcej ku kolenám, vpredu (a zrejme aj vzadu) s výrazným zástrihom. Z horizontálneho rozloženia nitov je zrejme, že vystužený bol celý trup a časť pod pásom približne do úrovne bedier (a hĺbky zástrihu). Ak predpokladáme, že jeden rad nitov je skrytý pod pásom držiacim pošvu s mečom, tak hrudnú časť vystužovali štyri rady vertikálnych plátov a časť pod pásom dva rady. Pri predpoklade, že vystuženie pokračovalo aj na zadný diel, pribúda rad plátov na pleciach. Z vyobrazenia nie je úplne jasné ako bola riešená spodná časť *kabátca*. Zvlnené dolné okraje naznačujú, že zrejme nebola vystužená, minimálne po vodorovný rad drobných bodiek (nitov ?), nad ktorým sú umiestnené dve rovné čiary. Rovnakými čiarami je schematicky znázornený dolný okraj vystuženia bedrovej časti, spod ktorého vychádza rad šikmo zrezaných a vertikálne uložených obdĺžnikov a spodná časť *kabátca*. Či spomenutý rad drobných bodiek znázorňuje nitovanie menších kovových segmentov (v tom prípade by mal existovať aj druhý rad nitov skrytých možno pod radom zrezaných ozdobných obdĺžnikov) alebo ide (spolu s čiarami) o dekoráciu, nechávame nateraz otvorené. Každopádne, príklad *plátového kabátca* z *Krásnohorského Podhradia* môžeme významom priradiť k nemeckým a severským exemplárom a datovať ho k roku 1300, najneskoršie do 1. tretiny 14. stor.

Vyobrazenia iných variantov *plátových kabátcov* nachádzame vo výjavoch *Ladislavskej legendy* v sedmohradských lokalitách. Ich spoločnou charakteristikou je, že sú kratšie a priliehavejšie. Evidentne ide o mladšiu vývojovú formu než boli predchádzajúce spomenuté. Vizuálne zhodné sú *plátové kabátce/vesty*, ktoré má oblečené *sv. Ladislav* v maľbách v *Ghelințe* (obr. I:4), *Mártinișe* a *Pădureni*¹⁰⁸. Siahajú pod bedrá a majú krátke rukávy. Dolný okraj *kabátca* i rukávov je ukončený v tvare lastúry (lipového listu ?). Sú vystužené šikmo zrezanými obdĺžnikovými plátmi (v *Pădureni* sú doštičky menšie a je ich viac); detaily nitovania nevidno. V zásade rovnakého charakteru sú *kabátce* vojakov aj v ďalších sedmohradských maľbách *Ladislavskej legendy* (*Moacșa, Filia*). Na rozdiel od predchá-

¹⁰⁴ THORDEMAN, ref. 85, s. 285, 286.

¹⁰⁵ Tamže, s. 286, 287.

¹⁰⁶ Z konca 13. a prvej tretiny 14. stor. pochádza niekoľko ďalších vyobrazení plátových kabátcov, prevažne zo severnej Európy. THORDEMAN, ref. 85, s. 294-297.

¹⁰⁷ <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7013373.JPG>, 23.08.2008.

¹⁰⁸ LÁSZLÓ, ref. 3, s. 79, obr. 55; s. 87, obr. 68.

dzajúcich prípadov však majú predĺžené rukávy a nie je u nich vidieť obrisy (zospodu) nitovaných plátových častí¹⁰⁹.

Počas prvej polovice 14. stor. sa v strednej Európe vyvinul z odevu, ktorý sa občas nosil medzi *krúžkovou košľou* a suknicou typ priliehavého *plátového kabátca*. Tento *kabátec*, ktorému dal B. Thordeman *terminus technicus* „*plastrón*“, bol skrytý pod suknicou, a preto je vo väčšine vyobrazení neviditeľný. Niekedy môžeme vidieť jeho časť v hlbšie vykrojených prieramkoch *suknice*, ale indikátorom jeho prítomnosti sú vo väčšine prípadov 2 – 4 reťaze umiestnené na hrudi bojovníka. Tieto slúžili na uchytenie *vedrovej prilby, meča a dýky* (alebo výnimočne *budzogaňa (palcátu)*)¹¹⁰. Reťaze, pochopiteľne, nemohli byť pripevnené k mäkkej krúžkovej košeli, ale potrebovali stabilnejší podklad, pokiaľ možno železný plát značnej veľkosti. V západnej ikonografii sa bežne objavuje *suknica* s výrezmi na hrudi, cez ktoré sú ťahané reťaze.

V maľbách *Ladislavskej legendy* v sedmohradskom *Mugeni* nachádzame vyobrazenie ďalšieho typu konštrukcie ochranného zbroja trupu. Ide o tzv. *šupinovú zbroj*¹¹¹. Vo forme kratšieho *kabátca/vesty* siahajúceho pod bedrá ju má oblečenú *sv. Ladislav* (obr. II:1). Na základe jej hnedej farby predpokladáme, že šupiny sú vyrobené z tvrdeného kože. Na rozdiel od *plátových kabátcov* sa šupinové segmenty (v tomto prípade výrazne menšie a početnejšie) pripevňovali na vonkajšiu stranu koženého (respektíve látkového) podkladu. Ďalší príklad *šupinovej zbroje* z 1. polovice 14. stor. máme v maďarskej lokalite *Tereske*. Má ju opäť oblečenú *sv. Ladislav* vo fragmentárne zachovanej maľbe *Ladislavskej legendy*. *Šupinový kabátec* má krátke rukávy do úrovne lakt'a a siaha po pás. Jeho trupová časť sa skladá z piatich radov obdĺžnikových šupín (dolu zaoblených), krátky rukáv je trojradový¹¹². Obdobný *kabátec/vestu* má aj *sv. Ladislav* v maľbách v *Chilieni*¹¹³. Pekným príkladom *šupinovej zbroje* z neskoršieho obdobia je zbroj jedného z vojakov v *Pašiových scénach* v *Žehre* (obr. II:2). Podobne ako v prípade zbroje *sv. Ladislava z Mugeni* ide o šupiny z tvrdeného kože, no viditeľne väčšie. Samotný *kabátec* (najmä jeho sukňová časť) je výrazne dlhší a má krátke rukávy. Za zmienku stojí aj *šupinový kabátec/vesta sv. Juraja* v *Rimavskej Bani*¹¹⁴. Na rozdiel od predchádzajúceho prípadu je tu materiálom použitým na výrobu šupín pravdepodobne kov.

¹⁰⁹ Tamže, s. 70, obr. 44, 45, 46; s. 74, 75, obr. 50, 51.

¹¹⁰ Reťaz pre prilbu bola pôvodne prichytená na opasok, ako o tom svedčí náhrobok Rogera Trumpingtona († 1289). V 14. stor. došlo k zmene a reťaz (teraz už viaceré) sa umiestnila na hrud'. THORDEMAN, ref. 85, s. 297; s. 300, obr. 303.

¹¹¹ *Šupinová zbroj* je známa už od antiky a ako oblasť jej pôvodu sa predpokladá *Blízky východ*. THORDEMAN, ref. 85, s. 280-282. Počas stredoveku bola rozšírená najmä vo *východnej* a v *juhovýchodnej Európe*, v *strednej Európe* patrila skôr k okrajovým typom. Počas 14. stor. (najmä počas jeho 1. polovice) však máme používanie *šupinovej zbroje* v našom priestore pomerne dobre ikonograficky doložené (z českých obrazových prameňov pozri napr. nástenné maľby v *Krupke* (okolo r. 1320), *Mýšenci* (medzi r. 1340-50) a v *Lipnici* (pol. 14. stor.) PEŠINA, J. *Gotická nástenná maľba v zemích českých I. 1300-1350*. Praha 1958, obr. 25, 169, 242; ďalej napr. vyobrazenie šelmy (Antikrista) vo *Velislavovej biblii* (pol. 14. stor.) MATĚJČEK, A. *Velislavova bible a její místo ve vývoji knižní ilustrace gotické*. Praha : Jan Štenc 1926, príl. Fol. 162. Veľmi známe je tiež strieborné pečatidlo Karlovej univerzity s postavami *sv. Václava* a jej zakladateľa. SPĚVÁČEK, J. *Karel IV. Život a dílo [1316-1378]*. Praha : Svoboda 1979, obr. 56 čb. prílohy).

¹¹² *Ladislavov kabátec* má v oblasti pliec umiestnené veľké oválne segmenty pripomínajúce náplecníky. Či ide skutočne o zosilnenie *kabátca*, alebo len o časti plášťa spadajúce na plec, nechávame otvorené. JANKOVICS, ref. 3, s. 130, obr. XIV; s. 131, obr. XX; s. 147, obr. XLVI.

¹¹³ JANKOVICS, ref. 3, s. 127, obr. VII; s. 129, obr. XI.

¹¹⁴ TOGNER, ref. 15, s. 140.

Používanie ďalšieho typu zbroje východného pôvodu – tzv. *lamelovej*, zatiaľ v Uhorsku počas vrcholného a neskorého stredoveku doložené nemáme. Teoreticky sa s ňou dá počítať v okrajových juhovýchodných oblastiach krajiny, kde siahla byzantský vplyv¹¹⁵. Na rozdiel od *plátových kabátcov* a *šupinovej zbroje* mala *lamelová zbroj* samonosnú konštrukciu. T. z., že jej perforované lamely (zo železa, bronzu, lakovanej kože, resp. rohoviny) neboli pripevnené na kožený (či látkový) podklad, ale boli vzájomne spojené pomocou kožených remienkov (švihlov)¹¹⁶.

V druhej polovici 14. stor. pokračoval vývoj *plátového kabátca* viacerými smermi. Ich konečným vyústením bol vznik dvoch nových typov ochrannej zbroje: *brigantíny* a „*bielej*“ *plátovej* (plechovej) *zbroje trupu*. Obe boli prevzaté a ďalej vyvíjané v 15. stor. Ich spoločným znakom bolo, že siluetou kopírovali civilný odev. Ten celkovo zoštíhľoval postavu, stal sa priliehavejší a siahal približne do polovice stehien (respektíve do úrovne bedier). Dôležitým znakom ďalej bolo zvýšenie a zvýraznenie pása (pod ním na bedrách bol umiestnený rytiersky pás) a tiež zvýraznenie hrude a ramien (chrbta).

Zásadný význam pre poznanie vývojových typov a konštrukčných detailov *plátového kabátca/vesty* v druhej tretine 14. stor. majú nálezy z *Wisby* na ostrove *Gotland*. Švédskemu archeológovi Bengtovi Thordemanovi, ktorý tu, na mieste bitky z roku 1361, viedol v rokoch 1928 – 1931 archeologické výskumy, sa podarilo nájsť 25 kompletných, alebo takmer kompletných *plátových kabátcov*. Svoje zistenia zhrnul v už citovanej práci, ktorá je dodnes základnou svojho druhu.¹¹⁷

Vo vývoji *plátových kabátcov* prevážila ešte počas prvej polovice 14. stor. tendencia horizontálneho ukladania plátov. Dôležitú úlohu tu zohral typ *kabátca* s horizontálnymi plátni kryjúcimi dolnú časť predného dielu a s vertikálnymi plátni na hrudi. Zodpovedá typu *I Visby* a archeologicky je doložený aj nálezmi z hradu *Küssnach* vo Švajčiarsku, ktorý bol zničený v roku 1352¹¹⁸. Ešte pred polovicou 14. stor. bolo u vertikálnych hrudných plátov badať tendenciu spojenia do jedného samostatného plátu. Takéto riešenie *plátového kabátca* vidíme na viacerých nemeckých pamiatkach¹¹⁹. Pravdepodobne tu je počiatok kreácie samostatného predného plechu „*bielej*“ zbroje. Do samostatného hrudného plátu bol zrejme

¹¹⁵ Do *strednej Európy* sa *lamelová zbroj* dostala v 6. stor. prostredníctvom Avarov. THORDEMAN, ref. 85, s. 264-267, 270; viac: CSALLÁNY, D. *Avarkori páncélok a Kárpát-medencében (I. rész)*. In *Nyíregyházi Józsa András Múzeum Évkönyve*, 12-14, 1969-1971, s. 7-44; CSALLÁNY, D. *Avarkori páncélok a Kárpát-medencében (II. rész)*. In *Nyíregyházi Józsa András Múzeum Évkönyve*, 15-17, 1972-1974, s. 5-35. V Európe, v 14. stor., je používanie *lamelovej zbroje*, okrem *Byzantska* a ruských oblastí, doložené napr. vo *Švédsku* a v *Pobaltsku*. THORDEMAN, ref. 85, s. 268-270.

¹¹⁶ Spôsoby previazania lamiel pozri v THORDEMAN, ref. 85, s. 252, 254, 255.

¹¹⁷ THORDEMAN, ref. 85; THORDEMAN, B. *Armour from the Battle of Wisby 1361. Vol. II. Plates*. Stockholm-Uppsala : Almqvist & Wiksells Boktryckeri-A.-B. 1940. B. Thordeman rozdelil plátové kabátce do šiestich typov, pričom *typ V* predstavuje zbroj charakteru neskoršej brigantíny a *typ VI* je lamelová zbroj. *Typ I* je zložený z horizontálnych a vertikálnych plátov na prednom diele, *typy II - IV* predstavujú varianty kabátcov s vertikálnym plátovaním. THORDEMAN, ref. 117, s. 1.

¹¹⁸ THORDEMAN, ref. 85, s. 306-307.

¹¹⁹ Napr. náhrobok Otta von Orlamünde († 1340), Otta von Hürnheim († c. 1280) z rokov c. 1350-60; náhrobok Waltera von Bopfingen († 1359); náhrobok Rezza von Bechlingen († 1320) z rokov c. 1350-60. THORDEMAN, ref. 85, s. 314-316.

hneď na začiatku začlenený aj prvý horizontálny kovový pás a celok sa postupne predlžoval smerom k drieku¹²⁰. V šesťdesiatych rokoch 14. stor. sa objavili nemecké figurálne (rytier-ske) náhrobky s klenutými hrudnými plátmi. Oblasť brucha, slabín a bokov bola naďalej krytá menšími kovovými segmentmi. Jednotlivé kovové súčasti *kabátca* zostávali spolu spojené prostredníctvom látkovej (resp. koženej) vrstvy, na ktorej vnútornú stranu boli prinitované¹²¹. Súčasne sa objavili aj *plátové kabátce* s hrudným plátom prinitovaným na vonkajšiu stranu tejto vrstvy¹²². Ako príklad spomenutého typu môžeme uviesť *kabátec sv. Juraja* z pražských Hradčian, ktorý je zložený z väčších i menších obdĺžnikových lamiel, má zapínanie stredom zadného dielu (na remienky a pracky) a vypuklý hrudný plát, ktorý sa svojou veľkosťou a tvarom už približuje neskorším „bielym“ hrudným plechom (obr. III:4). *Kabátec* má (podobne ako napr. zbroj č. 1 z *Visby*) integrované náplecníky¹²³.

V ikonografii sa objavujú aj *plátové kabátce*, zložené výlučne z horizontálne uložených pásov lamiel¹²⁴. U nás máme tento variant plátovania doložený na zbroji *sv. Michala* v *Šiveticiach* (obr. II:3). Jeho *kabátec* sa skladá z hrudnej a sukňovej časti, zapínaný je pravdepodobne na chrbte. Hrudná časť je vystužená zhruba ôsmimi horizontálnymi radmi plátov, sukňová časť je dosť nejasná (poškodená maľba). Ďalším pekným príkladom, z osemdesiatych rokov 14. stor., je *plátový kabátec sv. Juraja* z maľby v *Turíčkach* (obr. III:3). Oproti predchádzajúcemu má pomerne módný strih. Jeho krátke rukávy sú vzadu predĺžené do úzkych ozdobných cípov, podobným spôsobom je upravený aj dolný okraj sukňovej časti. Vystuženie trupu je naznačené siedmimi vodorovnými vlnovkami, ktoré zrejme poukazujú na poloblúkové vykrojenie dolného okraja kovových lamiel. Obdobný typ *plátového kabátca* zloženého s horizontálnych radov lamiel, ktoré ale tvoria vrchnú vrstvu *kabátca*, je zobrazený v niekoľkých ilumináciách *Viedenskej obrázkovej kroniky* (obr. III:1)¹²⁵. Ťažkoodenci vystupujúci v ilumináciách tohto manuskriptu však majú vo väčšine prípadov na krúžkových košeliach oblečené priliehavé suknice (niekedy z bohatej vzorovanej látky) bez rukávov, siahajúce do polovice stehien. Niektoré z nich majú na hrudi upevnené dve reťaze (na zaistenie meča a dýky). Tieto suknice môžeme s veľkou pravdepodobnosťou identifikovať ako *plátové kabátce*, a to aj napriek absencii hlavičiek nitov indikujúcich vystuženie (obr. III:2). V jednej z iluminácií je čiastočne zachytený chr-

¹²⁰ Tendencia spojenia hrudných a prvého horizontálneho plátu do jedného celku ja badateľná najmä na zbroji č. 2 z *Visby*. THORDEMAN, ref. 117, tab. 10-12. Zvyšky *plátového kabátca* s už pomerne veľkým hrudným plátom (datované medzi r. 1360-1380) sa našli na hrade *Hirschstein* pri *Pasove*. Na pláte sú upevnené štyri reťaze. http://www.hermann-historica.de/auktion/hhm52.pl?f=NR&c=59656&t=temartic_a_D&db=kat52_A.txt, 24.08.2008; ŽÁKOVSKÝ, P. *Hromadný nález najstarších platnéřských prací z území Moravy (?)*. *Príspevek k poznání tzv. kombinovaných zbrojí*. In *Archaeologia historica* 34, 2009, s. 414, obr. 4:1; s. 415, 416.

¹²¹ THORDEMAN, ref. 85, s. 308-315.

¹²² Napr. postava rytiera v bangerskej katedrále (okolo r. 1370), figurálne náhrobky Alberta († 1374) a Konráda von Limpurg († 1376) na hrade *Komburg*. THORDEMAN, ref. 85, s. 324, obr. 341-343.

¹²³ THORDEMAN, ref. 85, s. 318, obr. 332; s. 319, obr. 333.

¹²⁴ Napr. u ozbrojencov v ilumináciách manuskriptu *MS. Bodl. 264 „Romanca o Alexandrovi“* (1338-1344), uloženom v univerzitnej *Bodleian Library* v *Oxforde* (51v, 55v a ďalšie; facsimile rukopisu dostupné na <http://image.ox.ac.uk/show?collection=bodleian&manuscript=msbodl264>; 29.08.2010); u ozbrojenca na vyrezávanej lavici v katedrále vo *Verdene* (okolo r. 1360-1370) a inde. THORDEMAN, ref. 85, s. 310, obr. 316; s. 311, obr. 317; GRAVETT, McBRIDE, ref. 88, s. 13.

¹²⁵ DERCSÉNYI, ref. 57, s. 33, 78, 137 facsimilovej časti publikácie.

bát vojaka, ktorého *kabátec* má stredom zadného dielu naznačenú vertikálnu líniu otvorenia (rovnako umiestnené zapínanie je aj na jeho krúžkovej kapucni, obr. II:5)¹²⁶. Hoci väčšina ostatných vyobrazení nemá vonkajšie znaky poukazujúce na vystuženie, domnievame sa, že aj tu môže ísť o *plátové kabátce* nakoľko sa vizuálne nelíšia od predchádzajúcich. Ak by išlo o vypchávané vrchné suknice, bola by aspoň pri niektorých z nich naznačená línia prešitia¹²⁷. Okrem toho prešívajúca látková zbroj, prípadne priliehavá vrchná suknička, máva v ikonografii otvorenie stredom predného dielu. Obliekanie sukničky cez hlavu v tomto období je málo pravdepodobné. Niektoré z *plátových kabátcov* vo *Viedenskej obrázkovej kronike* nesú heraldické znamenia.

Uvedené doklady naznačujú, že zbroj trupu tvorená z lamelových segmentov sa počas druhej polovice 14. stor. rozšírila aj v uhorskom prostredí. V našej nástennej maľbe existuje viacero ďalších vyobrazení ozbrojencov s vrchným odevom evokujúcim (svojou siluetou, charakterom), že môže ísť o predmetný typ zbroje. Potvrdeniu tohto predpokladu však bráni buď značná schematickosť zobrazenia, alebo zlý stav zachovania maľby. Ako príklad môžeme uviesť odev uhorských vojakov v maľbách *Ladislavskej legendy* v *Kraskove*. Jedným z mála detailov, badateľných už len v obrysoch, je na červenom odevu (*plátovom kabátcovi*?) *sv. Ladislava*, ozdobne členený dolný okraj. Svojou siluetou sa však *Ladislavov* odev (a odev jeho spolubojovníkov) nelíši od *plátového kabátca sv. Michala* v nástennej maľbe v rovnakej lokalite (o ňom bude reč neskôr). Rovnaký vrchný odev môžeme vidieť aj u uhorských jazdcov v *Ladislavskej legende* v *Rimavskej Bani*, u dvojice kráľovských svätcov (*sv. Ladislav* a *sv. Štefan*) v *Rákoši* a inde¹²⁸.

Pri plátových kabátoch si teraz všimneme riešenie *ochrany chrbta* bojovníka. Na spomenutom kabátcovi *sv. Mórica* z *Magdeburgu* ju tvoria dlhé vertikálne lamely siahajúce od pásu približne pod úroveň lopatiek. Lamely, ako bolo vyššie uvedené, sú prinitované na pásoch vychádzajúcich z predného dielu a kryjúcich boky a chrbát. V strede chrbta sú dotykovo spojené a zaistené remienkami a prackami. Zadný diel je týmito vystuženými pásmi prekrytý. Rovnaký spôsob konštrukcie majú aj *plátové kabátce* typu *I až III Visby*. Nevýhodou tohto riešenia je, že nechráni vrchnú časť chrbta. Pokročilejšia forma, doložená na postave bojovníka na vyrezávanej lavici v katedrále vo *Verdene* (okolo r. 1360-70)¹²⁹, už má lamelami vystuženú aj vrchnú časť zadného dielu. Zadný diel je tu zároveň spojený s bočnými vystuženými časťami dvoma remienkami s prackou. Uvedené typy *plátových kabátcov* majú väčšinou vertikálne zapínanie stredom zadného dielu¹³⁰.

Inú vývojovú líniu predstavujú exempláre, ktoré majú otvorenie na bokoch a pleciach. Takéto *plátové kabátce* nájdené pri *Visby* zaradil B. Thordeman pod typ *IV*. Ich predný aj zadný diel je po celej ploche vystužený radmi vertikálnych lamiel¹³¹. Okrem zlepšenia ochrany chrbta (oproti typom *I - III*) ponúkal typ *IV Visby* aj jednoduchšie obliekanie, keď

¹²⁶ Iluminácia zobrazujúca oslepenie vojvodu *Álmoša* a jeho syna Bela. DERCSÉNYI, ref. 57, s. 106 facsimilovej časti publikácie.

¹²⁷ Tú možno ojedinele vidieť na vyčnievajúcom spodnom *gambesone/wamse*. DERCSÉNYI, ref. 57, s. 30, 31, 113 facsimilovej časti publikácie.

¹²⁸ Pozri pozn. č. 30, 51. PROKOPP, ref. 15, s. 25, obr. 15.

¹²⁹ THORDEMAN, ref. 85, s. 311, obr. 317; GRAVETT, McBRIDE, ref. 88, s. 13.

¹³⁰ Dve zbroje nájdené na hrade *Küssnach* boli zapínané na boku. THORDEMAN, ref. 85, s. 312, obr. 318-320.

¹³¹ Lamelové krytie chrbta je však zachované len u zbrojí č. 21, 22 a 23 typu *IV Visby*. THORDEMAN, ref. 116, obr. 95-116.

nositeľ nebol nevyhnutne odkázaný na cudziu pomoc. Pokračovaním tejto vývojovej línie je typ *V Visby* zapínaný na pleciah a stredom predného dielu¹³².

Niekedy v 70. rokoch 14. stor. sa na zbrojách trupu objavujú trojuholníkové/srdcovité pláty kryjúce vrchnú časť bojovníkovho chrbta. Zachované exempláre mávajú po obvode a aj cez svoju plochu rad nitov slúžiacich na upevnenie vrchnej krycej látky. Na niektorých plátoch sa zachovali aj prinitované pracky (na hornom okraji a v strede plátu) napovedajúce, že trojuholníkový plát mohol byť k zbroji pripevňovaný (aj) ako samostatný dielec. Spôsob jeho upevnenia, respektíve integrácie do *plátového kabátca* nie je zatiaľ uspokojivo vyriešený, nakoľko sa nám nezachovala žiadna kompletná zbroj tohto typu a taktiež chýbajú dostatočne preukazné ikonografické doklady¹³³.

Archeologické nálezy a zachovaná ikonografia dokumentujú niekoľko spôsobov zapínania *plátových kabátcov*. Okrem spomenutého zapínania na remienky a pracky je doložené aj šnúrovanie¹³⁴ a na niektorých zbrojách z *Visby* je k hornému okraju plátu/lamely, v mieste otvorenia, prinitované kovové očko. To pravdepodobne slúžilo na prevlečenie šnúrky/remienka fixujúceho vystuženú bočnú časť o zadný diel *kabátca*¹³⁵. V domácich obrazových prameňoch nám nateraz chýba vyobrazenie spôsobu a detailov zapínania *kabátca*. Môžeme o nich uvažovať len v teoretickej rovine, a to na základe vonkajších charakteristík a typologickej podobnosti s uvedenými *plátovými kabátcami* západnej proveniencie.

Hrudné pláty *plátových kabátcov* sa v priebehu poslednej tretiny 14. stor. postupne zväčšovali a vývoj spel k vzniku *predného plechu* kyrysu. Ten bol typický svojím vypuklým tvarom s najväčším vyklenutím v spodnej časti. Naďalej zostával potiahnutý vrchnou látkovou vrstvou a prostredníctvom nej spojený so sukňovou lamelovou časťou (tzv. *šorc*) kryjúcou čiastočne oblasť brucha a bedier. Originálny taliansky hrudný plát tohto druhu je zachovaný v *Bayerisches Nationalmuseum* v *Mníchove*. Vrchnú textilnú vrstvu tvorí hrubé plátno, na ktorom je červený zamat. Hrudný plát je k nej pripevnený ozdobnými nitmi usporiadanými do oblúka na ľavej i pravej strane (svojej) plochy. *Šorc* je zložený zo šiestich úzkych lamiel. Na ľavom ramene sú tri malé železné pláty a ornamentálny výstupok s kolíkom určeným pre zaistenie k zadnému plátu. Na pravom ramene je zachovaný kúsok kože s prinitovaným pántom. Zbroj dotoval B. Thordeman k roku 1400. Jej zadný plát sa nezachoval¹³⁶. Približne z rovnakého obdobia pochádzajú štyri unikátne *hrudné plechy*, ktoré má vo svojich zbierkach *Vlastivědné muzeum v Olomouci*¹³⁷. Podobne ako mníchovský exemplár majú vypuklý tvar s najväčším vyklenutím v spodnej časti. Vrchná textilná vrstva sa nezachovala, jej pôvodnú prítomnosť však dokladá množstvo drobných nitov a otvorov po nitoch umiestnených popri okrajoch plechov. Na *plechoch* sa nachádza aj niekoľko funkčných prvkov zachovaných taktiež torzovito. Ide o úchytky na upevnenie opierky (závesného háku) kopije (zachované na troch exemplároch *plechov*), pracky slúžiace pravde-

¹³² Ide o zbroj č. 24. THORDEMAN, ref. 117, obr. 117-132.

¹³³ Sumár a analýzu známych exemplárov trojuholníkových chrbtových plátov naposledy podal ŽÁKOVSKÝ, ref. 120, s. 425-429. Tam aj (na s. 427, obr. 14) rekonštrukcia podoby ochrany chrbta s použitím tohto plátu.

¹³⁴ ŽÁKOVSKÝ, ref. 120, s. 429.

¹³⁵ THORDEMAN, ref. 85, s. 212-213.

¹³⁶ THORDEMAN, ref. 85, s. 315, 321; EDGE, PADDOCK, ref. 100, s. 76. http://www.fioredeiliberi.org/gallery2/main.php?g2_view=core.ShowItem&g2_itemId=10656, 03.01.2007.

¹³⁷ Plechy boli pravdepodobne nájdené v druhej polovici 19. stor. v katastri obce *Brodek pri Přerove* spolu s ďalšími súčasťami raných plátových zbrojí. Celý súbor militárií odborne spracoval ŽÁKOVSKÝ, ref. 120, s. 409-444.

podobne na fixáciu ťažkej jazdeckej prilby a ochrany slabín nositeľa zbroje (zachované na jednom *plechu*) a nakoniec o závesné krúžky (1 a 3), ktorých funkcia je nejasná (zachované na dvoch *plechoch*). Súčasťou nálezového celku z olomouckého múzea je aj opierka kopije, aplikovateľná na všetky tri *predné plechy* majúce úchytky na jej upevnenie¹³⁸.

Z okrajovej oblasti bývalého Uhorska máme tento pertraktovaný typ zbroje ikonograficky doložený až okolo roku 1420 v slovinskej lokalite *Ptujska Gora* (obr. III:5). Má ho oblečený spiaci kušostrelec v scéne *Zmrtvychvstanie*. *Hrudný plech*, obdobného tvaru ako predchádzajúce spomenuté, je k vonkajšiemu krytiu prinitovaný rovnakým spôsobom ako na mníchovskom exemplári. Má však, oproti nemu, dva rady do oblúka usporiadaných nitov na každej strane. *Šorc* tvoria tri širšie horizontálne pásy a (dolný) rad ozdobných poloblúkových lamiel.

Sukňová časť tohto predchodcu „bielej“ (látkou nepokrytej) plátovnej zbroje trupu mala aj druhý konštrukčný variant, ktorý predstavovali drobné obdĺžnikové lamely prinitované taktiež na vnútornú stranu vrchnej látkovej (respektíve koženej) vrstvy¹³⁹.

Na Slovensku zatiaľ jednoznačný obrazový doklad tejto zbroje nemáme. S určitou rezervou by sme ju mohli predpokladať napr. pri postave sv. *Juraja* v nástennej maľbe kostola benediktínskeho kláštora v *Hronskom Beňadiku* (obr. IV:1). Vypuklý tvar hrudnej časti jeho vrchného odevu naznačuje, že tento má pevný podklad, najpravdepodobnejšie kovový.

Iný variant látkou potiahnutej plátovnej zbroje (okolo r. 1400) je uložený v *Metropolitan Museum of Art* v *New Yorku*¹⁴⁰. Tento exemplár, podobne ako spomenutý mníchovský talianskej proveniencie, je zapínaný stredom predného dielu pomocou remienkov s prackami (rovnakým spôsobom, na bokoch, je spojený so zadným dielom). *Hrudný plech* je teda rozdelený na dve polovice. *Šorc* tvoria na prednom diele štyri väčšie vertikálne pláty.

PLÁTOVÁ ZBROJ

Koniec 14. stor. je obdobím, kedy vývoj ochranného odevu definitívne smeroval k vytvoreniu *celoplátovnej kovovej zbroje*. Jej jednotlivé konštrukčne dotvorené časti sa najskôr objavili v severnom Taliansku. V dvadsiatych rokoch 15. storočia sa tu začala vyrábať kompletná „biela“ *plátová zbroj*. Lombardsko so svojou metropolou Milánom sa tak stalo jedným z dvoch hlavných európskych centier platniarskeho remesla. Rané *talianske zbroje* boli charakteristické striedmymi gotickými líniami, vypuklým hrudným plechom (tzv. „husie brucho“) a prevažne absenciou ochrany pliec (tú tvorila len krúžková košeľa a čiastočne krúžková kapučňa/záves prilby). Ich základnú siluetu prevzali a do špecifických foriem ďalej rozvinuli nemeckí zbrojáři.

I keď sa biely (nekrytý) *hrudný plech* objavil už okolo roku 1370, do dvadsiatych rokov 15. stor. bol samostatne (či spolu so *zadným – chrbtovým plechom*), používaný pomerne

¹³⁸ ŽÁKOVSKÝ, ref. 120, s. 411, obr. 2; s. 412, obr. 3; s. 413; 419-421; s. 424, obr. 12; s. 425.

¹³⁹ Zachovaný originál takto riešenej zbroje z 15. stor. pochádza zo zbierok berlínskeho *Zeughausu*. THORDEMAN, ref. 85, s. 327, obr. 349, 350.

¹⁴⁰ FUNCKEN, L.-FUNCKEN, F. *Le Costume, l'armure et les Armes au Temps de la Chevalerie. I du huitième au quinzième siècle*. Casterman 1977, s. 137, obr. 1. http://www.metmuseum.org/Works_of_Art/viewOne.asp?dep=4&item=29.154.3&viewmode=0&isHighlight=1, 03.01.2007.

zriedkavo¹⁴¹. **Zadný plech**, ktorý sa pravdepodobne vyvinul rovnakou cestou (teda spájaním jednotlivých lamiel *plátového kabátca* do väčšieho celku) je doložený až na začiatku 15. storočia¹⁴². Najstarší, fyzicky zachovaný *hrudný plech*, nachádzajúci sa v zbrojnici juhotirolského hradu *Churburg*, je datovaný medzi roky 1380 – 1390. Pozostáva z 9 plátov. K najväčšiemu centrálnemu, ktorý je zaguľatený, sa pripájajú po jeho stranách (smerom dozadu) štyri ďalšie vzájomne sa prekrývajúce pláty. Sú spojené nanitovaním cez kožené remienky, čo umožňuje ich obmedzenú pohyblivosť. Horný okraj stredového plátu je vyhnutý dopredu a tvorí výraznú hranu slúžiacu k ochrane hrdla bojovníka. Pred ním (pod krkom) je nanitovaná nízka kovová lišta v tvare V, ktorá mala zabrániť sklzu protivníkovej zbrane na krk nositeľa. Na prvom pláte od stredového vpravo je pripevnený 8 cm dlhý sklápací hák (opierka) pre uloženie kopije. Ide o dva typické rysy neskorších hrudných plátov vyskytujúce sa bežnejšie až po roku 1420. Každý plát je lemovaný mosadzným nápisovým štítkom. Plech je zvnútra vyložený pôvodnou kožou, pridržovali ho 2 remene, ktoré sa krížili na chrbte nositeľa. Pásky zaist'ovali časť nad bedrami a okolo chrbta. V churburskej zbrojnici sa nachádza aj druhý *hrudný plech*, datovaný k roku 1400. Tento je vytvorený z jedného kusa ocele, má vypuklú (pologuľatú) formu a taktiež lištu proti sklzu zbrane¹⁴³.

Samostatný *hrudný plech plátovej zbroje* máme v Uhorsku ikonograficky doložený napr. na figurálnom náhrobku Mikuláša Gorjanského († 1386, obr. IV:3). *Plech* má už „klasický“ (mierne) vypuklý tvar, v strede lomený vertikálnou hranou, ktorá dole obojstranne prechádza do oválneho dolného okraja. V plecnej časti je *plech* rozčlenený do dvoch – troch malých plátov. V oblasti hrude sa nachádzajú dve úchytky pre reťaze prichytávajúce meč a dýku. *Hrudné plechy* obdobného tvaru (ale už bez reťazí) môžeme vidieť aj na ďalších, mladších domácich pamiatkach (napr. v *Ladislavská legenda* v Bijacovciach, obr. V:1; postava rytiera z *budínskeho súboru sôch*, obr. IV:4; *pašiový oltár z Hronského Beňadika* a in.).

Najstaršie nám nateraz známe vyobrazenie *zadného plechu* kyrysu z územia Slovenska sa nachádza v maľbe *Ladislavskej legendy* v Bijacovciach (postava sv. *Ladislava*, obr. V: 1).

Samostatným typom ochranej zbroje trupu, ktorý vznikol z plátových kabátcov, je **brigantína**. Je charakteristická množstvom malých vzájomne sa prekrývajúcich kovových doštičiek väčšinou obdĺžnikového tvaru, prinitovaných na vonkajšiu vrstvu z hrubého plátna zakrytého zvyčajne nejakým jemnejším materiálom. Veľkosť a uloženie doštičiek umožňovali, v porovnaní s predchádzajúcimi typmi plátových kabátcov, väčšiu flexibilitu pohybu. Za prototypy *brigantíny* môžeme považovať napr. zbroj sv. *Juraja* z pražských *Hradčian* (obr. III:4) a tiež niektoré nálezy kabátcov z *Wisby*¹⁴⁴. Jedným z najstarších, v origináli (aj s vrchným krytím) zachovaných, exemplárov je *brigantína* patriaca pôvodne francúzskemu kráľovi Karolovi VI. z r. 1380¹⁴⁵. Skladá sa z množstva obdĺžnikových, prevažne horizontálne nitovaných kovových segmentov. Vertikálne pláty sú umiestnené okolo

¹⁴¹ P. Klučina túto skutočnosť vysvetľuje tým, že zbrojáři ešte nevedeli väčší plech dostatočne kvalitne povrchovo upraviť. KLUČINA, ref. 72, s. 333. Podľa P. Žakovského mala vrchná látková vrstva na plátovej zbroji primárne zabrániť rozpáleniu pomerne veľkej plochy plechu. ŽAKOVSKÝ, ref. 120, s. 416.

¹⁴² BLAIR, ref. 74, s. 61.

¹⁴³ BLAIR, ref. 74, s. 60, 61; KLUČINA, ref. 72, s. 337.

¹⁴⁴ Ide najmä o zbroje č. 21-24. THORDEMAN, ref. 120, tab. 93-132.

¹⁴⁵ <http://www.mallet-argent.com/images/brig%20and%20gauntlets.jpg>, 24.08.2008.

priekrčníka a prieramkov. *Brigantína* pôsobí pomerne objemne (nemá zvýraznený pás), jej sukňová časť pod pásom je krátka. Zapínanie (šnúrkami a remeňom s prackou) prechádza stredom predného dielu.

Zaujímavým príkladom *plátového kabátca/brigantíny* (?) je zbroj, ktorú má oblečenú sv. *Michal* v maľbách v *Kraskove* (obr. II:4). Oproti *brigantíne* Karola VI. je vypasovanejšia, jej spodná sukňová časť siaha do polovice stehien. Plátové vystuženie je na hrudi uložené do horizontálne – kosmých pásov stúpajúcich z oboch strán smerom k stredu. Tu je zvislou čiарou naznačené otvorenie. Spodná časť, s horizontálnymi pásmi, je smerom k stredu predĺžená. K jej dolnému ozdobne ukončenému okraju sú pripojené kosmo zrezané obdĺžnikové lamely.

LÁTKOVÁ PREŠÍVANÁ ZBROJ

K najstarším (a najjednoduchším) spôsobom zlepšenia ochrany tela bojovníka patrí znásobenie vrstiev textilného odevu, respektíve jeho kombinácia s odevnou vrstvou z iného materiálu (najčastejšie s kožou). V pokročilej forme už ide o samostatný vrchný odev so zväčšeným objemom (hrúbkou), dosiahnutým spôsobmi, ktoré si popíšeme nižšie.

Funkčne i tvarovo vyvinutá forma vrchnej látkovej zbroje, v západnej ikonografii doložená od 13. storočia, sa kreovala z odevu noseného pod krúžkovou košeľou, ktorý je v písomných prameňoch západnej proveniencie označovaný ako *gambeson*, *aketon* či *wams*. Tieto pomenovania, na Západe už modifikované, majú orientálny pôvod a poukazujú na odev vyrobený z bavlny¹⁴⁶. Na základe neskorších prameňov vieme, že ide zrejme o poukaz na vnútornú bavlnenú vypchávku umiestnenú medzi dvoma vrstvami látky odevu. V podmienkach európskeho Západu, pravda, bola táto vypchávka predovšetkým vlnená. Funkciou *gambesonu/wamsu* bolo jednak zmiernovať tlak kovových súčastí zbroje na telo a taktiež tlmieť údery zbraní protivníka¹⁴⁷. Rozloženie vypchávky muselo byť riešené tak, aby neprekážalo pohybu. T. z., že bola obmedzená predovšetkým hrúbka odevu v ohýbaných častiach. Strih *gambesonu/wamsu* v tomto období zrejme vychádzal zo strihu jednoduchej tuniky, ktorá mala zvyčajne tvar písmena „T“. Trupová časť bola pomerne široká, takže sa odev obliekal cez priekrčník. Prešívanie, ktoré držalo pokope všetky vrstvy, bývalo najčastejšie vertikálne, tiež vodorovné či inak riešené. V prednej a zadnej časti (menej často na bokoch) bol *gambesom/wams*, kvôli jazde na koni, rozstrihnutý.

¹⁴⁶ Názov *aketon* je odvodený z arabského *al-qutum*. KLUČINA, ref. 72, s. 182, 183. Modifikovaný tvar tohto slova je aj v súčasnej angličtine výrazom pre bavlnu (*Cotton*). Taktiež pomenovanie *gambeson*, zo starofrancúzskeho *wambais*, je poukazom na bavlnenú vypchávku suknice. *Wambais* je odvodené z gr. *pambax* (bavlna). V nem. písomných prameňoch sa objavuje iný variant tohto pomenovania – *wams*. KYBALOVÁ, L. *Dějiny odívání. Středověk*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny 2001, s. 83.

¹⁴⁷ KLUČINA, ref. 72, s. 182, 183. Vypchávanie *gambesonu* mohlo tlmieť údery iba čiastočne. V kombinácii s krúžkovou košeľou (príp. ešte ďalšou vrstvou) dávalo bojovníkovi väčšiu šancu vyviaznúť bez ujmy napr. pri zásahu šípom, resp. mečom do „mäkkej“ časti tela. Pri priamom údere zasahujúcim kosti však dochádzalo zväčša k ich fraktúre.

Pravdepodobne jedny z najstarších vyobrazení vrchných *prešivaných odevov* sa nachádzajú v ilumináciách tzv. *Maciejowského biblie* z obdobia okolo r. 1250¹⁴⁸. Vo výjavoch zo *Starého zákona* tu vystupujú peší bojovníci oblečení v *prešivaných sukniaciach/tunikách* niekoľkých variantov. Ďalšie významné pramene, ktoré zachytávajú rané formy tohto druhu zbroje, sú nemecký *Codex Manesse* a nástenné maľby na hrade *Sabbionara* (Avio) v južnom Tirolsku¹⁴⁹.

Vrchné *prešivané suknice* mali už v 13. stor. niekoľko strihových variantov. Buď išlo o klasický strih *Waffenrocku* – bojovej (rytierskej) suknice bez rukávov, alebo v inej úprave mala *prešivaná suknicca* krátke či dlhé rukávy. Z funkčného hľadiska mohli byť tieto varianty hlavným ochranným odevom trupu bojovníka, alebo dopĺňali iný typ zbroje (*krúžkovú, cuir bouilly, neskôr plátovú*). Rozdiel medzi spodným *gambesonom/wamsom* a vrchnou *prešivanou tunikou/suknicou* bol spočiatku pravdepodobne len v hrúbke vnútornej vypchávkvy.

Pre prvú polovicu 14. stor. nemáme žiadne konkrétne údaje o používaní, či podobe vrchných *prešivaných tunik/suknic* na našom území. Ak sa však objavili (napr. vo výstroji mešťanov), zrejme sa ich tvar veľmi nelíšil od exemplárov zobrazených v spomenutom *Codexe Manesse*.

Tesne pred polovicou 14. stor. dochádza v odievaní k výrazným štýlovým zmenám. Vrchný mužský odev sa začína značne skracovať. V hornej časti je zúžený, má zvýšený a zvýraznený pás, v úrovni bedier sa naopak rozširuje, a to klinmi rozmiestnenými rovnomerne dookola. Na bedrách je odev prepásaný. Rukávy, od lakt'a úzke, sa zapínajú okrajom na rad gombíkov. Keďže v hornej časti zúžený odev už nebolo možné prevliecť cez hlavu, začal sa zapínať (prevažne na gombíky) stredom predného dielu. Celková silueta bola dotvarovaná vypchaním hrudnej časti, chrbta a pliec¹⁵⁰. Nový odevný štýl vznikol vo Francúz-

¹⁴⁸ *Maciejowského biblia*, v literatúre známa tiež ako *Morganova biblia* (podľa miesta jej uloženia v *The Piermont Morgan Library, New York*, pod signatúrou Ms M.638), *Kniha kráľov*, resp. *Križiacka biblia* patrí medzi najvýznamnejšie stredoveké iluminované manuskripty. Vznikla vo Francúzsku, v období vlády Ľudovíta IX. a obsahuje 283 miniatúr výjavov od *Genesis* až po *príbeh o Dávidovi a Absolónovi* v *Druhej knihe Samuelovej*. Facsimile: COCKERELL, PLUMMER, ref. 79. Postavy bojovníkov odetých vo vrchných *prešivaných sukniaciach/tunikách* vystupujú v miniatúrach na fol. 3 r., 3 v., 4 v., 9 v., 10 r., 10 v., 14 r., 14 v., 24 r. a v ďalších.

¹⁴⁹ *Codex Manesse* (nem. *Grosse Heidelberger Liederhandschrift*, uložený v *Universitätsbibliothek Heidelberg*) vznikol medzi r. 1300 – 1330 v Zürichu a obsahuje najrozsiahlejšiu zbierku piesní v strednej hornej nemčine (od 140 autorov z 12. až zač. 14. stor). Facsimile: KOSCHORRECK, W. – WERNER, W. (Hrsg.). *Codex Manesse – die große Heidelberger Liederhandschrift. Vollständiges Faksimile des Codex Palatinus Germanicus 848 der Universitätsbibliothek Heidelberg*. 3 Bde. Frankfurt am Main : Insel Verlag 1975-1981. V elektronickej podobe (na základe facsimilového vydania) je rukopis dostupný na <http://diglit.lib.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848/>; 18.02.2010. Oproti strihovo relatívne vyvinutému *prešivanému odevu* z *Maciejowského biblie*, majú bojovníci v miniatúrach *Codexu Manesse* oblečené jednoduché *gambesony/wamsy*, ktoré sa svojou formou evidentne nelíšia od vypchávaného odevu noseného pod krúžkovou košeľou. Tieto *prešivané tuniky* slúžia buď ako samostatný vrchný odev (fol. 229 v.), alebo na nich majú bojovníci oblečenú ešte ďalšiu textilnú vrstvu – suknicu s rukávmi (fol. 43 v., 188 r., 201 r., 273 r., 318 r., 359 r.). Nástenné maľby na hrade *Sabbionara* v *Aviu* vznikli okolo r. 1340. Pri vrchných *tunikách/kabátcoch*, ktoré tu majú oblečené peší ozbrojenci, zaujme, okrem strihu, najmä variabilný spôsob prešitia. NICOLLE, D. – HOOK, Ch. *Italian Militiaman 1260-1392*. Oxford : Osprey Publishing 1999, s. 48, 49; NICOLLE, D. – EMBLETON, G. A. *Italian Medieval Armies 1300-1500*. Oxford : Osprey Publishing 2000, s. 12.

¹⁵⁰ GUTKOWSKA-RYCHLEWSKA, M. *Historia ubiorów*. Wrocław-Warszawa-Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo 1968, s. 148, 149; KYBALOVÁ, ref. 146, s. 139, 140.

sku, odtiaľ sa však rýchlo rozšíril do Anglicka, Nemecka a iných krajín. Lokálne zvláštnosti potom prispeli k utváraniu „národnej“ módy.

Domáca ikonografia ukazuje, že nový módný štýl (v dvorskom prostredí, najmä jeho taliansky variant) sa rýchlo rozšíril aj v Uhorsku. Impulzom k tomu bola nepochybne kultúrna orientácia vládnucej anjouvskej dynastie a intenzívnejšia kultúrna interakcia so západnou Európou v tomto období. Nový typ vrchného mužského odevu – *kabátec*, môžeme vidieť už napr. v nástenných maľbách v Podolínci z polovice 14. stor. Odev vysokej šľachty ukazujú početné iluminácie *Viedenskej obrázkovej kroniky*, odev mešťanov je zobrazený napr. na *relikviári sv. Šimona* zo Zadaru (r. 1380)¹⁵¹.

Zmeny civilného odevu sa bezprostredne premietli aj do vojenského odievania. Vojenské odevy svojou siluetou (a nepochybne i strihom) kopírovali civilné. Rozdiel bol zrejme len v intenzite a spôsobe vypchania, znásobenia vrstiev, či použití (skombinovaní) iných materiálov. Popri *prešivaných kabátcoch* s dlhými rukávami sa ďalej používali aj strihové variácie s krátkymi rukávami, alebo bez rukávov. Tieto *suknice*, resp. *vesty* však mali väčšinou zhodné charakteristiky – zvýšený a zvýraznený pás, zvýraznený hrudník a zapínanie stredom predného dielu.

Od druhej polovice 14. stor. výrazne narastá počet termínov označujúcich vrchný látkový, zväčša vojenský odev. V západnej Európe (Burgundsko, Francúzsko, Anglicko) sa v 14. – 15. stor. objavujú termíny *jack*, *pourpoint*, *heuk*, *gambeson*, *akton*, *hacketon*¹⁵². V susedných českých a nemeckých oblastiach môžeme nájsť termíny *tlustý/tvrдый kabát*, *smolník*, *ioppe mit beche*¹⁵³, *Lendner*, *Wappenrock* alebo *Ritterrock* (obmena fr. *Cotte d'armes*)¹⁵⁴. Špecifikom je Taliansko, kde už v 13. a počas 14. stor. existovalo viacero typov prešivaných odevov s vlastnými osobitnými označeniami (*giubetta*, *giupon*, *perpunto*, *strapecta*, *zuppa* a in.)¹⁵⁵.

Spomenuté termíny používali stredovekí autori často voľne, pričom jedným termínom mohli pomenovať viac druhov odevov, alebo naopak, jeden druh odevu pomenovali viacerými názvami. Preto sa často nedá jednoznačne určiť (ak to nevyplýva z kontextu, alebo chýba bližšia špecifikácia) o aký odev v skutočnosti ide.

Z poslednej tretiny 14. stor. sa unikátne dochovali tri vypchávané a prešivané odevy, z ktorých minimálne u jedného máme doloženú vojenskú funkciu. Všetky majú podobný spôsob konštrukcie, odlišujú sa však strihom.

¹⁵¹ DERCSÉNYI, ref. 57; STEMLER, ref. 63, s. 148, 300, 331(?); <http://mek.niif.hu/01900/01949/html/index150.html>;

<http://mek.niif.hu/01900/01949/html/index1171.html>;

<http://mek.niif.hu/01900/01949/html/index429.html>; 31.08.2010.

¹⁵² EMBLETON, ref. 82, s. 26, 64.

¹⁵³ DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 76, s. 54, 55.

¹⁵⁴ GUTKOWSKA-RYCHLEWSKA, ref. 150, s. 261. Názvy *Wappenrock/Waffenrock/Cotte d'armes* objavujúce sa počas 14. stor. nemožno, podľa nášho názoru, aplikovať výlučne na jeden druh vrchného odevu ťažkoodenca. Okolo polovice 14. stor., keď dochádza k zásadnej zmene módného štýlu mohol *Wappenrock* označovať tak voľnú vrchnú suknicu starého typu (*surcoat*), ako aj skrátenu, priliehavú suknicu majúcu niektoré spoločné znaky s modernými vypchávanými kabátcami (pričom oba typy mohli niesť heraldické znamenia). Podobne nejednoznačný výklad možno uviesť aj pri iných dobových pomenovaniach.

¹⁵⁵ NICOLLE, HOOK, ref. 149, s. 55, 60, 61.

Prvým je *kabátec*, ktorý patril Eduardovi z Woodstocku (1330 – 1376) známemu pod prezývkou „*Čierny princ*“, synovi anglického kráľa Eduarda III. Pôvodne sa nachádzal v katedrále v *Canterbury*¹⁵⁶. Jeho strih (na základe vizuálneho pozorovania) je pomerne jednoduchý. Siahla približne pod úroveň bedier, má, v súlade s dobovou módou, zúžený pás, zapínanie (šnurovaním cez rad dierok) stredom predného dielu a krátke rukávy¹⁵⁷. Korpus odevu bol vyrobený z ľanového plátna a vypchaný mäkkou ovčou vlnou. Naň, ako vrchná vrstva, sa použil modrý a červený zamat, predstavujúci polia štvrtého erbu Francúzska a Anglicka¹⁵⁸. Heraldické figúry (francúzske ľalie a anglické leopardy) vystrihnuté z tkaničky pretkáwanej striebornou a zlatou niťou boli našité pred vertikálnym prešíťím a olemované tenkou zlatou šnúrkou. Každá štvrtina predného a zadného dielu je prešíťá 8x, krátky rukáv 7x. Zvnútra je odev podšíťý saténom¹⁵⁹. Podľa C. Blaira bol *kabátec* pôvodne predĺžený asi do polovice stehien, tak ako je to vidno na princovom figurálnom náhrobku (spodná časť – laločnatý dolný okraj podľa C. Blaira chýba). Predĺžené (až k zápästiu) mohli byť taktiež aj krátke rukávy.

Ďalším zachovaným exemplárom je *kabátec*, ktorý okolo roku 1400 pravdepodobne uložil do katedrály v *Chartres* francúzsky kráľ Karol VI. „*Šialený*“ (1368 – 1422). Na rozdiel od *kabátca Čierneho princa* má dlhé voľné rukávy so zúžením ku zápästiu a voľnú, mierne rozšírenú sukňovú časť siahajúcu asi do úrovne kolien. Dolný okraj je upravený do vlnkovkovej línie. Odev má obdobný spôsob konštrukcie (z ľanu a vlnenej vypchávkou) ako predošlý, avšak ako vrchná vrstva bol použitý karmínový hodvábný damašok s medailónikmi obsahujúcimi heraldické vtáky lemované rastlinnými motívami. Damaškom je obalených aj 25 drevených gombíkov našitých v línii zapínania po celej dĺžke okraja pravého predného dielu. Gombíky sú nad pásom diskovito vyklenuté, pod pásom ploché. Na ľavej strane sukňovej časti *kabátca* sa nachádzajú dva prierezy pre upevnenie remeňov pošvy meča. Na ľavej strane hrude bola pôvodne umiestnená pozlátená maska leva držiaca prsteň, z ktorého vychádzala reťaz prichytávajúca meč. Táto súčasť bola odstránená počas Veľkej francúzskej revolúcie¹⁶⁰.

Snaha čo najviac zvýrazniť konkrétne časti tela (v súlade s dobovými módnymi požiadavkami) a súčasne zachovať dostatočnú pohyblivosť viedla počas 2. polovice 14. stor. ku vzniku pomerne zložitých foriem vrchných odevov.

¹⁵⁶ *Waffenrock* patril k súčasťiam výzbroje a výstroje *Čierneho princa*, ktoré boli v čase jeho smrti (r. 1376) zavesené nad jeho sarkofágom v canterburskej katedrále. Ako dokázal P. Post, ide o autentický exemplár používaný (spolu s *vedrovou prilbou*) *Čiernym princom* (na rozdiel od štítu, ktorému chýbajú remene na jeho držanie). POST, P. *Der Waffenrock des „Schwarzen Prinzen“ in der Kathedrale von Canterbury*. In *Zeitschrift für historische Waffen-und Kostümkunde*. Neue Folge, Band 2 (11), 1927, č. 7, s. 153-156. V roku 1954 bola vytvorená kópia *Waffenrocku*, ktorá bola, namiesto originálu, zavesená nad hrobkou *Čierneho princa*.

¹⁵⁷ Predný aj zadný diel je zložený zo štyroch častí, rukávy sú zrejme jednodielne. P. Post uvádza nasledovné rozmery *kabátca*: dĺžka 90 cm, šírka pleca (šírka plecnice + dĺžka rukáva, pozn. V. Čepela) 35 cm, priemer pásu (1/2 obvodu pásu, pozn. V. Čepela) 44 cm, priemer dolného kraja (1/2 obvodu sedu, pozn. V. Čepela) 58 cm. POST, ref. 156, s. 153.

¹⁵⁸ Anglický kráľ Eduard III. ho začal používať od r. 1340, aby zdôraznil svoje nároky na francúzsky trón.

¹⁵⁹ POST, ref. 156; GUTKOWSKA-RYCHLEWSKA, ref. 150, s. 150-151; <http://www.forest.gen.nz/Medieval/articles/garments/blackprince/blackprince.html>, 24.08.2008.

¹⁶⁰ EMBLETON, ref. 82, s. 26, 27, obr. H. <http://www.forest.gen.nz/Medieval/articles/garments/charlesVI/CharlesVI.html>, 25.08.2008.

Príkladom takéhoto komplikovaného riešenia strihu (až 28 častí) je *kabátec* bretónskeho vojvodu *Karola z Blois* (1318 – 1364) uchovávaný v *Musée Historique des Tissus de Lyons*. Kabátec má módný strih poslednej tretiny 14. stor. so zvýrazneným hrudníkom, osím pásom a rukávmi hlboko vsadenými do dielov trupu. Zapínaný je stredom predného dielu drevenými gombíkmi, ktoré sú rovnako upravené ako gombíky na *kabátc* *Karola VI.* (t. z. obalené vrchnou látkou, nad pásom vyklenuté, pod pásom ploché). Rovnaké gombíky sú použité aj na zapínaní rukávov siahajúcim nad úroveň lakt'a. Ako vrchná krycia látka bol použitý hodvábný damašok, dnes už značne vyblednutý, so vzorom heraldických levov a vtákov umiestnených v medailónoch. Aj keď je kabátec *Karola z Blois* pravdepodobne civilným odevom, jeho strihové riešenie bolo podľa všetkého použité aj pri vojenských kabátoch (spodných či vrchných)¹⁶¹. Okrem ikonografie tomu napovedá predovšetkým samotná konštrukcia jeho rukáva umožňujúca veľmi dobrý pohyb ruky (a teda manipuláciu so zbraňou ...). Rukáv sa skladá z 10 častí, ktoré tvoria dva väčšie dielce spojené v línii ohybu lakt'a. Kľúčovým na dosiahnutie pohyblivosti ramena je spôsob vytvarovania hlavice a jej vsadenie do trupu kabátca. Dobrý pohyb ramenného kĺbu umožňuje jednak to, že hlavica rukáva tvorí výraznú časť predného a zadného dielu trupu (miestom kĺbu tak neprechádza prieramkový šev spôsobujúci sklon línie rukáva a plecnice), ako aj systém klinov vytvárajúci z hlavice rukáva široký lievik. Jeho priehyb prechádza podpažším a kryje sa s vrcholom podpažšného klinu. Ruku je možné vďaka takejto úprave bez obmedzenia zdvihnúť vysoko nad úroveň hlavy¹⁶².

Najstaršie vyobrazenia vrchného prešivaného odevu, pri ktorých sa dá identifikovať jeho vojenská funkcia, máme v uhorskom prostredí doložené až počas poslednej štvrtiny 14. stor. Na území Slovenska napr. v reliéfe západného portálu *Dómu sv. Alžbety v Košiciach* (obr. VI:1), v maľbách *Kristológického cyklu vo Švábovc* a *Legendy o sv. Dorote v Levoči* (VI:3)¹⁶³. Vo všetkých prípadoch majú *prešivané kabátce* oblečené paholkovia a vojaci. Vo *Švábovc* sú jednofarebné alebo členené *miparti*, siahajú do polovice stehien a kopírujú siluetu tela so zvýraznením vyššie položeného pásu. Badateľné je ich husté vodorovné prešítie (ojedinele je trup prešíty zvislo). V Levoči už majú *prešivané kabátce*, popri úzkom páse, zvýraznený aj hrudník. Strihovo variabilne sú riešené rukávy a krátka sukňová časť, ktorá je horizontálne prešíta.

Pekné vyobrazenia *prešivaných kabátcov* pochádzajú zo slovinských lokalít *Turnišče*, *Martjanci* a *Selo* a z rumunského *Mălincravu*.

V *Turnišči*, v maľbách *Ladislavskej legendy*, ich majú oblečené tak uhorskí vojaci, ako aj Kumáni¹⁶⁴. Tvar *kabátcov* zodpovedá dobovej móde. Sú pomerne priliehavé, siahajú

¹⁶¹ V ikonografii to naznačuje línia všítia rukáva hlboko do trupu kabátca, i keď šev klinu nevidno.

¹⁶² GUTKOWSKA-RYCHLEWSKA, ref. 150, s. 152, obr. 177a; s. 153; EMBLETON, ref. 82, s. 26; 27, obr. E, F, G. Kabátec je postdatovaný po smrti vojvodu v bitke pri Auray v r. 1364.

¹⁶³ DVORÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, obr. 136, 137; RUTTKAY, ref. 28, s. 92, obr. 59; s. 93, obr. 60. <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012134.JPG>;
<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012140.JPG>;
<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012142.JPG>;
<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012147.JPG>;
<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012148.JPG>;
<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012151.JPG>, 24.08.2008.

¹⁶⁴ LÁSZLÓ, ref. 3, s. 176-180, obr. 230-238.
<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7011290.JPG>;
<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7011291.JPG>;
<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7011292.JPG>;
<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7011294.JPG>;
<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7011304.JPG>, 31.08.2010.

maximálne do polovice stehien. Zvýraznený je najmä zvýšený úzky pás a objemný hrudník. Zaujímavý je spôsob ich prešitia. Popri „klasickom“ zvislom a vodorovnom smere je hrudník prešívajú aj šikmo z oboch strán (na spôsob heraldickej krokvy). Zapínanie nie je vidieť. *Kabátce* uhorských a kumánskych jazdcov zrejme tvoria jedinú ochranu ich trupu a rúk. Naopak v scéne odpočinku po boji zreteľne vyčnieva spod *Ladislavovho kabátca* dolná časť jeho krúžkovej košeľe. *Prešívajú kabátec* je detailnejšie znázornený v maľbe *Legendy o sv. Kataríne v Turnišči* (obr. V:5). Má obdobný tvar ako vyššie spomenuté príklady, ale navyše znázornené zapínanie na rad gombíkov stredom predného dielu. Prešitie trupu a sukňovej časti je vodorovné (respektíve na trupe mierne kosmé), prešitie rukávov zvislé. Typologicky rovnaké sú aj *kabátce* vojakov v *pašiových scénach v Sele* (obr. V:4)¹⁶⁵, *Mälincrave* (obr. V:3) a *kabátec J. Aquilu* v jeho autoportréte vo svätyni kostola v *Martjanci*¹⁶⁶. *Aquilov kabátec* je pomerne krátky (siaha mierne pod bedrá), vodorovne prešitý, zachovávajúci štandardné proporcie. Za pozornosť stojí profilovaný rukáv (zužujúci sa od laktov nadol), aký poznáme z viacerých západných vyobrazení. *Kabátec* má golier a náznak zapínania stredom predného dielu¹⁶⁷. Rovnaký typ *kabátca* má oblečený aj jeden z dvojice mŕtvych rytierov v *Legende o sv. Martinovi*. *Kabátec* druhej postavy je členený spôsobom *mipari*¹⁶⁸. Tento strih je zdôraznený aj prešitím (vodorovným), ktoré je na pravej strane hustejšie.

Okrem *prešívajúcich kabátcov* sa v ikonografii objavujú aj *prešívajúce kukly*, respektíve *závesy na prilbu*¹⁶⁹. Domnievame sa, že ide o úpravu *krúžkovej kukly/závesu* na prilbu z dôvodu vylepšenia jej ochranných vlastností. Rovnaký spôsob zosilnenia máme doložený aj u vrchných *prešívajúcich*. Takýto *kabátec* (s krúžkovou košeľou (*textorium ferreum*)) všíťou medzi vrstvy vaty a plátna) bol napr. vyrobený pre litovské veľkoknieža *Vitolda* (†1430).¹⁷⁰

Ďalšou úpravou, ktorú spomínajú napr. české pramene, bolo vysmolovanie¹⁷¹. V druhej polovici 15. stor. sa pridávali na vonkajšiu stranu rukávov aj kovové súčasti¹⁷².

¹⁶⁵ <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7011270.JPG>;
<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7011274.JPG>;
<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7011276.JPG>;
<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7011277.JPG>;
<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7011279.JPG>, 24.08.2008.

¹⁶⁶ MAROSI, E. (zost.). *Johannes Aquila és a 14. századi falfestészet. Johannes Aquila und die Wandmalerei des 14. Jahrhunderts*. Budapest : MTA, 1989, obr. 97, 98.

¹⁶⁷ Podľa reprodukcie z 19. stor. BÖNCZ, Ö. *A kún és magyar viselet az utolsó Árpádok és az Anjouk alatt*. In *Archeológiai Értésítő*, 7, 1887, s. 205.

¹⁶⁸ MAROSI, ref. 166, obr. 111, 113.

¹⁶⁹ Napr. u vojakov v scéne *Nesenie kríža v Mälincrave* (obr. V:3); v *Pašiových scénach v Kocel'ovciach*; v jednom z výjavoch *Legendy o sv. Dorote v Levoči*, na *pašiovom oltári z Hronského Beňadika* (vojak v scéne *Nesenie kríža*, obr. VI:2; vojaci na centrálnej tabuli *Ukrižovania*). Pozri pozn. č. 174; TOGNER, ref. 15, s. 22; RUTTKAY, ref. 28, s. 93, obr. 60; CSÉFALVAY, P. (vyd.). *Christliches Museum Esztergom*. Budapest : Corvina 1993, predná strana obálky, s. 17.

¹⁷⁰ GUTKOWSKA-RYCHLEWSKA, ref. 150, s. 283.

¹⁷¹ DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 76, s. 54. O technológii výroby „smolných“ kabátcov nateraz nemáme bližšie informácie. Len ako hypotetický sa preto ponúka postup, ktorý (podľa moderných rekonštrukcií) používali starí Gréci pri výrobe látkovej ochrannej zbroje trupu tzv. *linothorax*. T. z., že spolu zlepili (zrejme živočíšnym glejom) niekoľko vrstiev ľanovej látky, čím vznikol materiál na spôsob moderného laminátu. V prípade spomenutých kabátcov mohla byť namiesto gleju použitá (vhodne upravená) smola.

¹⁷² Pozri napr. postavy vojakov v dielach Hansa Memlinga (*Relikviár sv. Uršule* okolo r. 1489) a Veita Stossa (*Epitaf Pavla Volckamera*, r. 1499). PIJOAN, J. *Dejiny umenia 5*. Bratislava : Ikar, 1999, s. 92, obr. 87; SKUBISZEWSKI, P. *Veit Stoss*. Warszawa-Berlin-Budapest-Bratislava : Arkady-Henschelverlag-Corvina-Tatran, 1985, čb. obr. 18.

O spôsobe šitia a vypchávania (vrchných i spodných) *prešivaných kabátcov* máme konkrétnejšie údaje z francúzskeho prostredia. Hoci sa týkajú kabátcov 2. pol. 15. stor. (vizuálne sa odlišujúcich od svojich predchodcov) sú natoľko závažne, že sa o nich zmienime. Predpokladáme pritom, že technologický postup výroby *kabátcov* sa výrazne nezmenil. Neapolsko-sicilský kráľ *René z Anjou* († 1480) vo svojej *Livre de Tournois* (okolo r. 1460) uvádza, že *pourpoint* alebo *courset* (pod zbroj) má byť v oblasti ramien, smerom ku krku a taktiež na chrbte vypchaný v šírke troch prstov, pretože údery palíc a mečov sem dopadajú častejšie ako na iné miesta. V Brabantsku, vo Flámsku, v Hainaultsku a v krajinách blízko Nemecka je zvykom obliekať si na turnaj *demy pourpoint* z dvoch vrstiev látky, vypchaný na chrbte a na bruchu a naň potom chránič vypchaný bavlnou, ktorý je široký štyri prsty¹⁷³. Obširnejší popis konštrukcie vrchného *prešivaného kabátca (jacque)* pochádza z nariadení francúzskeho kráľa *Ludovíta XI.* (†1483). Podľa neho by *jacque* mal byť vyrobený z 30, alebo aspoň 25 vrstiev látky a jelenej kože, podľa strihu *a quatre quartiers*, poskytovať dostatočnú ochranu a zároveň pohyb. Samostatné, v prieramku bodovo prichytené rukávy by mali byť rovnako hrubé ako trup, s dostatočne veľkým horným okrajom pripevneným k trupu blízko goliera, nie na ramennom kĺbe (rozšírený okraj rukáva tak má prekryvať plecňú časť prieramku, podpazušie má byť otvorené ...). Golier by nemal byť príliš vysoký, aby bolo dostatok miesta pre šalier. *Jacque* sa má zapínať (šnurovať) na prednom diele a pod miestom spojenia má mať podkryt rovnako hrubý, než je sám. Takto by mal byť *jacque* bezpečný a pohodlný za predpokladu, že *pourpoint*, obliekaný pod neho a prichytávajúci nohavice, bude bez rukávov a goliera, so šírkou plecnice len 4 prsty a ušitý z dvoch vrstiev látky¹⁷⁴.

Ako vyplýva z opisu, ide o *prešivaný kabátec* so samostatnými bodovo prichytenými rukávmi. Hrúbku 30 vrstiev látky a kože nemohol mať pochopiteľne všade. Tento údaj (ako sme už spomenuli) sa vzťahuje predovšetkým na jeho najviac profilované časti (hrudník, plecia, horná časť chrbta).

Hoci boli *prešivané kabátce* predovšetkým súčasťou vybavenia pechoty, objavujú sa aj vo výstroji jazdy (ťažkej i ľahkej) a ich nositeľmi sú takmer všetky sociálne kategórie bojovníkov (od žoldnierov až po vysokú šľachtu). Rozdiel bol, pochopiteľne, v použití materiálu a asi aj v celkovom spracovaní.

Na záver sa ešte krátko zmienime o *vrchnej rytierskej suknicí (Waffenrock)*, ktorej pôvodnou funkciou bolo chrániť krúžkovú zbroj pred priamym pôsobením slnečných lúčov. Tak ako vrchný odev trupu (tunika), aj ona po polovici 14. stor. zmenila svoj strih. Skrátila sa jej dĺžka (asi do polovice stehien), predný a zadný diel boli na bokoch zošité. Keďže sa stala (pod vplyvom módnych zmien) priliehavou, dostala zapínanie stredom predného dielu (na šnúрку a dierky). *Vrchné suknice* boli často vyrobené z drahej látky, a mávali ozdobne členený dolný okraj. Obliekali sa naďalej ako vrchná vrstva na krúžkovú košeľu. Od konca 14. stor. na ne rytieri obliekali samostatný predný plech plátovej zbroje. Tento variant ochrany trupu (krúžková košeľa, suknicca, predný, príp. aj zadný plech) máme dolo-

¹⁷³ Starofrancúzsky originál a český preklad je publikovaný na <http://myschwerk.webzdarma.cz/tournoy.html>; <http://myschwerk.webzdarma.cz/anjou.html>, 04.04.2006.

Pozri tiež <http://www.princeton.edu/~ezb/rene/renehome.html>; <http://gallica.bnf.fr/Catalogue/noticesInd/MAN01174.htm>, 04.04.2006

¹⁷⁴ EMBLETON, G. A. *Jacks for the Company of Saint George*. In *Dragon*, september 1990, č. 3, s. 10. <http://www.companie-of-st-george.ch/dragon-3.pdf>, 25.08.2008; EMBLETON, ref. 82, s. 67

žený napr. v maľbách *Ladislavskej legendy v Bijacovciach*, na postave rytiera z *budínkeho súboru sôch*, na *votívnej tabuli* rakúskej proveniencie *znázorňujúca boj kráľa Eudovíta I. s Turkami* (1425 – 1435, obr. IV:2)¹⁷⁵ a inde.

ZÁVER

Zachovaná ikonografia vypovedá, že vývoj ochrannej zbroje ťažkoodenca na našom území korešpondoval s hlavnými trendmi badateľnými v stredoeurópskom priestore. Zbroj ťažkoodencov, ktorú nachádzame v domácej nástennej maľbe, je až na niektoré detaily porovnateľná, alebo prakticky totožná s českými, rakúskymi, či nemeckými náprotivkami.

V skúmanom časovom úseku predstavovala základný typ ochrany trupu *krížková košeľa*. Na začiatku 14. stor. máme u nás doloženú jej staršiu, typicky západnú formu s integrovanou kapucňou a rukavicami, ako aj jej variant bez rukavíc. Strihové úpravy, ktorými táto *košeľa* prešla v priebehu prvej polovice storočia (oddelenie kapucne a rukavíc, skrátenie celkovej dĺžky), vyústili do vzniku typu s voľnými skrátenými rukávmi, ktorý sa stal v nasledujúcom období najrozšírenejším. Používanie *východoeurópskych krížkových košiel* uhorskou ťažkou jazdou, vzhľadom na značnú schematickosť zachovaných vyobrazení, zatiaľ nie je možné jednoznačne doložiť.

Od 14. stor. sa v našej nástennej maľbe objavuje nový typ ochrannej zbroje trupu – tzv. *plátový kabátec*. Na území Slovenka máme doloženú jeho ranú formu (*Krásnohorské Podhradie*) i vývojové varianty z druhej polovice 14. stor. (*Šivetice, Kraskovo, Turíčky*). Z oblastí bývalého Uhorského kráľovstva je *plátový kabátec* dokumentovaný taktiež v Sedmohradsku (*Gheliņa, Filia, Moacsa, Martiniş* a iné.).

Počas 14. stor. sa v uhorskom prostredí vyskytovala aj tzv. *šupinová zbroj* (*Mugeni, Tereske, Žehra, Rimavská Baňa* a in.), typická skôr pre východné a južné oblasti Európy. Materiálom použitým na jej výrobu bola zrejme v prevažnej miere tvrdená koža (*cuir bouilly*). Prítomnosť ďalšieho typu zbroje východného pôvodu – *lamelovej*, na území Uhorska počas vrcholného a neskorého stredoveku doložené nemáme.

Vývoj *plátových kabátcov* sa v poslednej tretine 14. stor. uberal dvoma hlavnými smermi. Prvým bolo zväčšovanie plátov, čo nakoniec viedlo k vzniku samostatného *predného* a *zadného plechu* kyrysu. Druhú vývojovú líniu predstavuje tzv. *brigantina* – *plátový kabátec* zložený z množstva menších kovových segmentov.

Objavenie sa „*bielej*“ *plátovej zbroje* trupu je v Uhorsku len o niečo neskoršie ako v susedných nemeckých oblastiach. Jedno z prvých vyobrazení vyvinutého *predného plechu* môžeme vidieť na figurálnom náhrobku *Mikuláša Gorjanského* (1386†). Ďalšie doklady *plátovej zbroje* trupu pribúdajú od konca 14. stor. (*Bijacovce, Dírju, budínsky súbor sôch, Hronský Beňadik*).

Pomerne neskorého dáta (posledná štvrtina 14. stor.) sú v uhorskom prostredí vyobrazenia *látkovej prešívanej zbroje* (*Turnišče, Martjanci, Selo, Mälinčrav*, na Slovensku *Švábovce, Levoča, Košice*). Treba však povedať, že aj v západoeurópskej ikonografii je tento typ ochranného odevu pred polovicou 14. stor. zriedkavý.

¹⁷⁵ Tabuľa sa nachádza v *Landesmuseum Joanneum Graz*. <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7000629.JPG>, 22.08.2008.

obr. I:1

obr. I:2

obr. I:3

obr. I:4

obr. II:1

obr. II:2

obr. II:3

obr. II:4

obr. II:5

obr. III:1

obr. III:2

obr. III:3

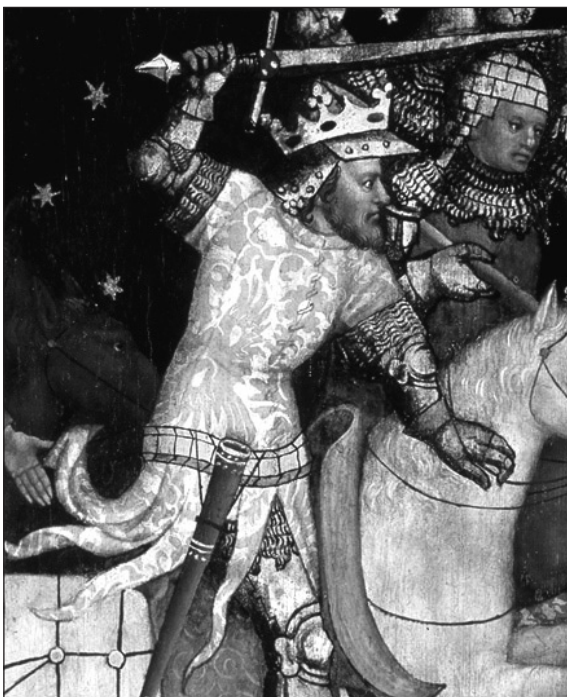
obr. III:4

obr. III:5

obr. IV:1

obr. IV:2

obr. IV:3

obr. IV:4

obr. V:1

obr. V:2

obr. V:3

obr. V:4

obr. V:5

obr. VI:1

obr. VI:2

obr. VI:3

V. ČEPELA: DIE SCHUTZRÜSTUNG DES RUMPFS EINES SCHWERBEWAFFNETEN IM 14. UND AM ANFANG DES 15. JAHRHUNDERTS AUF DEM GEBIET DER HEUTIGEN SLOWAKEI

Der Autor des vorliegenden Beitrags befasst sich mit der Entwicklung einzelner Typen von Schutzrüstung des Rumpfs bei einem Schwerbewaffneten auf dem Gebiet der heutigen Slowakei während des 14. und am Anfang des 15. Jahrhunderts, wobei auch der breitere Kontext des Königreich Ungarn und Mitteleuropas berücksichtigt wird.

Als Quellenbasis dienen hierbei hauptsächlich Bildquellen aus den einheimischen Beständen, die mit den bekanntesten ausländischen Funden konfrontiert worden sind.

Die erhaltene Ikonographie gibt einen Hinweis darüber, dass die Art der Rüstung eines Schwerbewaffneten auf dem Gebiet der heutigen Slowakischen Republik in der damaligen Zeit in den Hauptzügen mit der Rüstung im tschechischen, österreichischen und deutschen Gebiet korespondierte.

Das Kettenhemd stellte im erforschten Zeitraum den Grundtyp des Rumpfschutzes. Für den Anfang des 14. Jahrhunderts ist auf dem Gebiet der heutigen Slowakei die ältere Form des Kettenhemds belegt, und zwar in einer für das Abendland typischen Form mit integrierter Kapuze und mit, als auch ohne Handschuhen. Veränderungen des Schnittmusters, die die Form des Kettenhemds in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts wesentlich geprägt haben (das Abtrennen der Kapuze und der Handschuhen vom Hemd, Längenverkürzung) mündete in einer neuen Art des Kettenhemds mit losen, verkürzten Ärmeln, die in der Folgezeit zum meistgetragenen und weitverbreiteten Typ wurde. Das Tragen der osteuropäischen Kettenhemden durch die ungarische schwere Kavallerie konnte aufgrund der allzu großen Schematisierung der erhaltenen Abbildungen nicht eindeutig belegt werden.

Seit dem 14. Jahrhundert taucht in der einheimischen Wandmalerei ein neuer Typ des Rumpfschutzes auf – die sogenannte Panzerweste, bzw. Panzermantel, ein aus Metallplättchen ausgefertigtes Schutzkleidungsstück. Auf dem Gebiet der Slowakei konnten sowohl die Frühform der Panzerweste (Fundort Krásnohorské Podhradie) als auch spätere Entwicklungsvarianten aus der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts belegt werden (Fundorte Šivetice, Kraskovo und Turíčky). Das Tragen der Panzerweste auf dem Gebiet des Königreich Ungarn in der erwähnten Zeitperiode konnte ebenfalls in Siebenbürgen nachgewiesen werden Fundorte Ghelinta, Filia, Moacșa, Martiniș und weitere).

Während des 14. Jahrhunderts war im ungarischen Raum auch das Tragen des sog. Schuppenpanzers üblich (Fundorte Mugeňi Tereske, Žehra, Rimavská Baňa usw.), der eher für die Gebiete Ost- und Südeuropas kennzeichnend war. Die Metallplättchen waren überwiegend auf dem gehärteten Leder (*cuir bouilly*) angebracht. Das Tragen des Lamellenpanzers, dessen Ursprung im fernen Osten liegt, konnte für das Königreich Ungarn im Hoch- und Spätmittelalter nicht nachgewiesen werden.

Die Entwicklung des Plattenpanzers nahm im letzten Drittel des 14. Jahrhunderts zwei Hauptrichtungen an. Es war zum einen die Vergrößerung der Platten, die letztendlich zur Entstehung von selbstständigen Brust- (Vorder-) und Rückpanzerstücken (Hinterstücken). Die zweite Entwicklungslinie stellt die sog. Brigantine dar – eine aus vielen dicht übereinanderliegenden Eisenplättchen bestehende Rüstung.

Das Auftreten des sog. „weißen“ Plattenpanzers des Rumpfteils wird in Ungarn nur ein wenig später als in den benachbarten deutschen Regionen datiert. Eine der ersten Abbildungen des entwickelten vorderen Panzerstücks bildet das figurale Grabmal von Nikolaus Garay (Nikola Gorjanski, 1386†). Weitere Belege für den Plattenpanzer stammen aus dem Ende des 14. Jahrhunderts (Bijacovce, Dírju, Statuenkomplex in Ofen/Buda, Hronský Beňadik).

Aus einer relativ späten Zeit (letzter Viertel des 14. Jahrhunderts) stammen die in Königreich Ungarn entstandenen Abbildungen der gesteppten Leinwandrüstung (Turnišče, Martjanci, Selo, Mäľincrav, in der Slowakei Švábovce, Levoča/Leutscha, Košice/Kaschau). Es sei jedoch darauf hingewiesen, dass die Illustration des Kleidungsstücks dieser Art um die Mitte des 14. Jahrhunderts auch in der westeuropäischen Ikonographie eher selten ist.

RELIKTY RYTIERSTVA A RYTIERSKÝCH RÁDOV VO VYZNAMENANIACH

1. časť

IGOR GRAUS

GRAUS, I.: The relics of the chivalry and of the orders of knighthood in the awards. *Vojenská história*, 3, 15, 2011, pp 40-76, Bratislava. Author discusses all kinds of the chivalric relics in detail, with the exception of accolade and investiture ceremony. Awards in the form of orders were not having the nature of knight companies, however, from their immediate predecessors, lay orders of knighthood, they have often taken over a number of formal features, typical for the medieval knight companies. Although there was a gradual simplification of the formal elements and rituals and the orders were gradually exempted from many old and already dysfunctional relics of chivalry, the core (insignia, legislative basis, investiture and administration), although inevitably transformed as a result of many fundamental political, social and cultural changes occurring in the following centuries, remains alive and functional today. Faleristics. Monarchical or dynastical orders of knighthood and orders of merit. Knight relics.

Ku vzniku vyznamenaní vo faleristickom ponímaní, čiže nositeľných a neprenosných symbolov ocenenia zásluh, dochádzalo postupne od konca 14. storočia v dôsledku viacerých faktorov. Išlo predovšetkým o diferenciáciu insígnií niektorých laických rytierskych rádov prostredníctvom uplatňovania kritérií zásluhovosti a o zakladanie tzv. pseudorádov, čiže voľných združení nositeľov insígnií, ktoré síce navonok imitovali pravé rytierske rády, ale v skutočnosti im iba poskytovali formálne pocty. Rády tohto typu potlačili svoju organizačnú zložku v prospech formálnej, čím sa ich insígnie stali osobitnými vyznamenaniami. Zároveň postupne v dôsledku rastu panovníckej moci smerom k pozícii absolutistického panovníka pravé laické rytierske rády prestávali plniť prioritnú funkciu politického nástroja regulácie vzájomných vzťahov panovníka a šľachty. Insígnie rytierskych rádov, ktoré pôvodne slúžili iba ako viditeľne nositeľné označenie príslušnosti k nim, sa v dôsledku toho čoraz viac stávali hmotným vyjadrením osobitej pocty a nemalého vyznamenania, aké predstavovalo prestížne spojenectvo s panovníkom. Rády sa síce navonok oproti minulosti nijakým zásadným spôsobom nezmenili, ale z reálnych rytierskych organizácií sa postupne stávali inštitútmi poskytujúcimi iba formálne pocty. Definitívnu transformáciu rádov z rytierskych združení na vyznamenania potvrdila strata ich inštitucionálnosti nielen v dôsledku zredukovania spoločných aktivít členskej základne, ale predovšetkým kvôli presunu rozhodovacej právomoci z rádu ako kolektívneho orgánu výlučne na osobu panovníka vo funkcii jeho predstaveného.

Rovnako významným faktorom pre vznik vyznamenaní bola aj reálna potreba hmotného, viditeľne nositeľného symbolu, ktorý by slúžil nielen ako prejav ocenenia zásluh, ale aj ako výraz lojality voči osobe panovníka a vládnucej dynastii, respektíve ako prostriedok na jej získanie a udržanie. Na formovanie tohto typu vyznamenaní však mala vplyv aj aktuálna potreba verejného odmeňovania v omnoho širšom meradle, než umožňoval *numerus clausus* rytierskych rádov spolu s potrebou odmeňovania nielen vlastných poddaných, ale aj občanov cudzích štátov. Panovníci celkom prirodzene využili inštitút so stáročnou tradíciou, ktorý sa sám transformoval na istý druh vyznamenania. Nové vyznamenania vo forme nositeľných a neprenosných insígnií podobných insígniám rytierskych rádov totiž obom stranám – ako zriaďovateľom, tak aj recipientom – ponúkali z hľadiska imidžu omnoho prítiažlivejší a efektnejší typ ocenenia, než boli dovtedy bežne používané vyznamenania vo forme zbraní, prsteňov, medailí, peňazí, titulov či pozemkov, a to predovšetkým kvôli kvalite a prepracovanosti ich jednotlivých súčastí (insígnie vyrobené z drahých kovov, honosné ceremoniálne odevy, formálne obrady), ktoré boli verejne viditeľné a vysoko exkluzívne. Na rozdiel od jednorazových a verejne málo viditeľných donácií predmetov alebo majetkových práv tento typ vyznamenaní predpokladal ich priamu a permanentnú verejnú prezentáciu, ktorá okolie neustále upozorňovala na zásluhy vyznamenaného a na štedrosť panovníka. Osvedčená forma radov tiež plne vyhovovala potrebám reprezentácie panovníckeho majestátu aj vďaka dostatočnej miere pompéznej teatrálnosti, ktorá bola vlastná obdobiu baroka nielen v umeleckých sférach, ale aj v každodennom verejnom živote.

Laické rytierske rády, ktoré stratili svoj pôvodný charakter rytierskeho združenia a transformovali sa na vyznamenania, si celkom prirodzene navonok zachovali svoju pôvodnú formálnu podobu. Túto však už od počiatku prvotnej fázy vývoja moderných vyznamenaní v podobe radov preberali a napodobňovali aj ich zakladatelia, domnievajúc sa, že zakladajú skutočné rytierske rády. Uvedené formálne znaky však boli natoľko vizuálne atraktívne a reprezentačné nielen pre samotného panovníka vo funkcii hlavy príslušného radu, ale aj samotných nositeľov insígnií, že ich využívali zakladatelia početných vyznamenaní ešte aj v dobe, keď o pravom charaktere predovšetkým záslužných radov už nemohli byť akékoľvek pochybnosti. Formálne znaky, typické pre rytierske rády alebo dokonca pre samotné rytierstvo ako také, pomáhali nielen udržiavať zdanie historickej kontinuity, ale predovšetkým výrazne zvyšovali exkluzivitu týchto vyznamenaní. Dodávali im atraktívnu patinu falošnej starobylosti, ktorou pomáhali zvyšovať ich morálny kredit (ale aj v dôsledku uplatňovania zaužívaného hodnotenia staré = dobré, nové = zlé) a vyznamenaniam poskytovali pridanú hodnotu v podobe verejnej manifestácie postavenia nositeľov ich insígnií. Zároveň však upevňovali pozíciu panovníka ako zvrchovaného poskytovateľa týchto pôct v zmysle slov francúzskeho kráľa Ľudovíta XIV., podľa ktorého rešpekt poddaných je priamo úmerný viditeľnému predvádzaniu panovníckej moci.¹ Práve najstaršie vyznamenania s množstvom reliktov rytierstva a rytierskych rádov preto do dokonalosti priviedli proces vedúci od vizualizácie exkluzívnosti rytierskych rádov smerom k teatrálnej pompéznosti vyznamenaní v podobe radov.

Nekritické prijímanie rytierskych reliktov však na druhej strane spôsobilo, že nielen transformované laické rytierske rády, ale aj početné pseudorády bádatelia považovali a ešte aj dnes často považujú za skutočné rytierske organizácie, hoci nimi už, alebo dokonca nikdy neboli. Práve existencia reliktov týmto bádateľom slúžila ako argument na umelé predl-

¹ MUNCK, Thomas. *Evropa sedmnácteho století 1598 – 1700*. Praha : Vyšehrad, 2002, s. 359.

žovanie existencie rádov, za ktoré potom nesprávne považovali aj mnohé vyznamenania v podobe rádov.² Výskum reliktov tohto typu preto predstavuje zásadný moment z hľadiska správneho zaradenia skúmaného fenoménu medzi rytierske rády alebo medzi vyznamenania, pretože práve toto zaradenie je základným predpokladom pre možnosť vedecky správneho výkladu problematiky vzniku a vývoja moderných nositeľných a neprenosných vyznamenaní v podobe rádov.

Paradoxné pritom je, že nielen faleristická, ale aj historická odborná literatúra relikty vo všeobecnosti celkom ignoruje a ich existenciu vôbec nevníma. S výnimkou dvoch našich prác³ sa zatiaľ problematikou a zásadným významom reliktov rytierstva a rytierskych rádov vo vyznamenaníach nezaoberal nikto nielen na Slovensku, ale ani v celosvetovom meradle. V nasledujúcich riadkoch sa preto pokúsime definovať a analyzovať všetky typy reliktov rytierstva a rytierskych rádov tak, ako ich odrážajú stanovy početných vyznamenaní v podobe rádov. Výnimku bude tvoriť iba relikt obradu investitúry spojený s rytierskym pasovaním, ktorému sme venovali samostatnú štúdiu vo Vojenskej histórii číslo 3/2010. Kvôli početným reliktom a z toho vyplývajúceho veľkého rozsahu našej práce sme štúdiu rozdelili do dvoch častí.

VIRTUÁLNA ORGANIZÁCIA

Zatiaľ čo laické rytierske rády (s výnimkou tzv. pseudorádov) boli skutočnými funkčnými organizáciami a prvok zásluhovosti (ak u nich bol vôbec prítomný a osobitne explicitne

² Ako typický príklad nesprávneho ponímania rytierskych reliktov môžeme uviesť prácu Charlesa W. Hermana z roku 1990. Autor vo svojej dizertácii síce správne obhajoval dôležitosť Radu Svätého Michala, Radu Svätého Ducha a Radu Svätého Ľudovíta pre francúzsku monarchiu až do skončenia *ancient régime*, ale keďže akcent pritom nepoložil na transformáciu prvých dvoch z nich na vyznamenania v podobe panovníckych rádov, ako to zreteľne dokázali najnovšie francúzske výskumy, usúdil že „*zjavný prejav ich adaptability*“ sa nedá považovať za ich úpadok. Tiež tvrdil, že mnohí historici ignorovali úlohu rytierstva v monarchistických systémoch v období raného novoveku a domnievali sa, že rytierstvo neprežilo obdobie stredoveku alebo že kráľovské rády neboli pravými rytierskymi spoločnosťami. Uznal síce, že moderné rytierstvo sa mnohými spôsobmi odlišovalo od stredovekého a že sa navždy zmenilo a adaptovalo, nedomnieval sa však, že moderné rytierstvo by bolo dekadentné, deformované alebo bezcenné, hoci turnaje a skutky v službách dvorskej lásky prestali existovať už koncom 16. storočia. Niektoré historicky mladšie panovnícke rady 18. a 19. storočia preto nepovažoval za vyznamenania, ale za dedičov stredovekého rytierstva v podobe rytierskych rádov, pretože podľa neho udržiavali spoločnú korporatívnu identitu podobne ako stredoveké rády a laické spolubratstvá rytierov. Ich stanovy a prisahy, kapitulárne zasadania a insignie pripomínali stredoveké rády. Ich etika – vojenské cnosti, aristokratické hodnoty a religiózne povinnosti mu pripomínali kultúru stredovekého rytierstva. Z uvedených dôvodov panovnícke rady podľa Hermana aj po roku 1500 bezprostredne pokračovali v praktikách rytierstva a „*čoraz viac sa stávali primárnym vyjadrením rytierstva v modernej dobe*“. HERMAN, Charles Wendell. *Knights and Kings in Early Modern France: Royal Orders of Knighthood, 1469 – 1715*. A thesis submitted to the Faculty of the Graduate School of the University of Minnesota 1990, Ann Arbor : UMI Dissertation Information Service, 1991, s. 11-12, 15-16.

³ GRAUS, Igor. Rytierske rezídua vo vyznamenaníach habsburskej monarchie. In MELIŠ, Ján (ed.). *Rytierstvo. Element v živote stredovekého človeka*. Zborník príspevkov z rovnímeného sympózia Trnava, 5. - 7. novembra 2004. Trnava : Trnavský historický spolok – historická sekcia Univerziténeho pastoračného a dobrovoľníckeho centra v Trnave, 2005, s. 44-56, GRAUS, Igor. *Efficiat te Deus equitem bonum et honorabilem in honorem Domini et sancti Georgii*.“ (Rytierske pasovanie ako predpoklad prepožičania insignií niektorých panovníckych (dynastických) a záslužných rádov. In *Vojenská história*, roč. 14, 2010, č. 3, s. 3-26.

vyjadrený) plnil iba sekundárnu funkciu, najstaršie vyznamenania, ktorých zakladatelia spočiatku mechanicky preberali osvedčené formálne prvky svojich bezprostredných predchodcov vrátane organizačnej štruktúry, boli v skutočnosti iba virtuálnymi organizáciami, pretože zmyslom ich existencie bola výhradne distribúcia odmien. Pre zvýšenie efektu špeciálnej odmeny, ktorá bola určená iba pre nepatrné percento osôb z radov najvyššej šľachty a posilnenie pocitu výlučnosti vytvorením osobitnej elity vo vnútri elity, bolo začlenenie vyznamenaných osôb do špecifickej, hoci iba formálnej inštitúcie v podobe zboru nositeľov insígnií s limitovaným počtom členov veľmi vhodné. Zbor tohto typu prinajmenšom už len svojou existenciou dával na vedomie osobitnú exkluzivitu, ktorú zvyšovala spoločná verejná prezentácia osôb spojených s panovníkom prostredníctvom rovnakých insígnií a odevov. Na jej význame pritom vôbec neuberala skutočnosť, že sa tak na rozdiel od stredovekých laických rytierskych rádov často dialo iba veľmi sporadicky – najčastejšie počas sviatku radu, ktorý bol spojený s novým vyznamenávaním ďalších osôb. Atraktívny rámec rytierskeho združenia však nedával príležitosť na vyniknutie iba jeho členom, ale aj samotnému zakladateľovi radu a jeho pokračovateľom vo funkcii predstaveného radu, pretože ponúkala ďalšiu príležitosť na potrebnú verejnú prezentáciu panovníckeho majestátu. Uvedená prezentácia však rozhodne nebola samozrejماً a jej príprava stála obrovské finančné prostriedky. Aj to bol jeden z dôvodov, prečo sa podobná obradnosť neuplatňovala u všetkých barokových vyznamenaní.

Ako príklad môžeme uviesť výdavky habsburského Vojenského Radu Márie Terézie z roku 1757, ktorých ročná výška bola stanovená na 150 000 zlatých. V tejto sume boli zahrnuté náklady na vyplácanie ročných peňažných dávok (penzií) istému počtu nositeľov insígnií (20 veľkokrížnikov po 1 500 zlatých, 100 rytierov 1. poradia po 600 zlatých, 100 rytierov 2. poradia po 400 zlatých), ako aj všetky výdavky spojené s prevádzkou radu.⁴ Oproti tomu najstarší záslužný rad, francúzsky Rad Svätého Ľudovíta z roku 1693 disponoval ročným rozpočtom vo výške 300 000 livrov⁵ a ruský Rad Svätého Juraja z roku 1769 „len“ vo výške 40 000 rubľov.⁶ Finančný príjem pre vyznamenaných predstavoval napríklad aj zisk insígnií ruského Radu Svätého Ondreja z roku 1698, podľa stanov z roku 1892 ich však dostávalo iba 12 osôb, z nich tri duchovného stavu.⁷

⁴ Článok 8 a 9 stanov. Statuten des löblichen Militärischen Maria Theresien – Ordens. Wien 1758. Stanovy publikované In GOUTTA, Wilhelm Gerhard (ed.). *Fortsetzung der von Joseph Kropatschek verfasten Sammlung der Gesetze enthält sammtliche politische und Justiz – Gesetze, welche unter der Regierung Sr. Majestät, Kaisers Franz des I. in den sammtlichen k.k. Erbländen erlassen worden sind, in chronologischer Ordnung*. Neun und zwanzigster Band. Wien : Im Verlage Joseph Geistinger, 1811, s. 690-691.

⁵ Článok 28 stanov. Édít du Roi, portant création et institution d' un Ordre Militaire sous le Titre de S. Louis, dont le Roi se déclare Chef et Souverain Grand – Maitre. Dokument publikovaný In D' ASPECT, M. *Histoire de L' Ordre Royal et Militaire de Saint – Louis*. Tome premier. Paris : Chez la Veuve Duchesne, 1780, s. 313-314.

⁶ Statut Vojenavio Ordena Sv. Velikomučenika i pobedonosca Georgija, článok 8. Stanovy publikované In ZAMYSLOVSKIJ, E. E. – PETROV, I. I. (ed.). *Istoričeskij očerk rossijskich ordenov i sbornik osnovnych ordenskich statutov*. Sankt – Petersburg : Tipografija V. S. Balaševa, 1891, Časť 2, s. 40-41.

⁷ Článok 236 stanov. Statut Imperatorskovo ordena Sv. Apostolja Andreja Pervozvannovo. Stanovy publikované In *Svod učreždenij gosudarstvennych. Kniga vosmaja. Učreždenie ordenov i drugih znakov otličia*. Sankt Peterburg, 1892. [cit. 2008-12-11] Elektronická verzia publikácie dostupná na internete: <<http://george-orden.nm.ru/statut1892.html>>

Bez ohľadu na skutočnosť, či vyznamenania v podobe radov uplatňovali úplnú formálnu podobu starých rytierskych rádov, všetky na ne poukazovali svojou organizačnou štruktúrou. Rad, čiže skupina nositeľov insígnií konkrétneho vyznamenania, sa navonok prezentoval ako zbor rytierov (často s limitovaným celkovým počtom nositeľov insígnií alebo ich limitovaným počtom v rámci jednotlivých tried), vedený formálnym predstaveným radu. Na čele duchovných rytierskych rádov stáli volení veľmajstri, zatiaľ čo na čele laických rytierskych rádov to boli ich zakladatelia, prípadne ich dedičia, a títo v pozícii nevolených suverénov⁸ spolu s ostatnými rytiermi rozhodovali o existencii rádu. Prijímali nových členov, zvolávali kapituly a predsedali im, vymenúvali úradníkov, viedli členov a vykonávali všetranný dozor nad záležitosťami rádu.

Rovnaká nevolená funkcia sa uplatnila aj v prípade vyznamenaní v podobe radov. Na ich čele doživotne stáli zakladatelia a po ich smrti nasledovníci na tróne. Funkčná náplň predstavených radov bola totožná ako v prípade suverénov laických rytierskych rádov, ale pretože vyznamenania už neboli štandardnými kolektívnymi orgánmi, nositelia insígnií mali v prípade spoločných aktivít iba submisívne postavenie a o všetkých zásadných otázkach spojených s existenciou vyznamenania a s distribúciou jeho insígnií autonómne rozhodoval jeho predstavený.

Predstavení radov sa dlho nemohli rozhodnúť pre jednotné označenie svojej funkcie, a tak sa niekedy označovali za veľmajstrov, inokedy za suverénov. Francúzsky kráľ Ľudovít XIV., ktorý otázku pomenovania svojej funkcie riešil pri založení najstaršieho záslužného radu ako prvý, v úvodnom článku stanov Radu Svätého Ľudovíta z roku 1693 seba samého podľa príkladu svojho predchodcu Henricha III., zakladateľa Radu Svätého ducha z roku 1578, definoval ako šéfa suveréna, veľmajstra a zakladateľa radu zároveň.⁹ V prípade historicky mladších záslužných radov sa však už pomenovanie predstaveného radu postupne obmedzilo na veľmajstra alebo sa dokonca zo stanov celkom vytratilo spolu s tradičnými formuláciami o spätosti vyznamenania s panovníkovým vládnuším domom a o povinnosti panovníkových nástupcov na tróne udržiavať a podporovať vyznamenanie v podobe radu.

OŽIVENIE ALEBO OBNOVENIE RADU

Už v úvode sme sa zmienili o falošnej historicite niektorých vyznamenaní a ich umelom stotožňovaní s laickými rytierskymi rádmí. V preambulách stanov viacerých, predovšetkým historicky najstarších vyznamenaní v podobe radov, sa často zvykol objavovať poukaz na oživenie alebo na znovuzaloženie radu, ktorému malo predchádzať primárne založenie vyznamenania v podobe rytierskeho rádu niekedy v hlbokjej minulosti. Tieto odvolávky na údajne pôvodné, často stredoveké počiatky radov však v mnohých prípadoch boli iba frázzou, ktorá nezodpovedala historickej pravde a jej účelom bolo formálne zvýšenie exkluzivity konkrétneho vyznamenania a zároveň bolo v súlade s dobovými historizujúcimi tendenciami.

⁸ Jedinú výnimku predstavoval neapolský rád Polmesiaca z roku 1448, pretože predstavený rádu sa povinne volil na fukčné obdobie v trvaní jediného roka. Stanovy publikované In QUATREBARBES, M. (ed.). *Oeuvres complètes du Roi René avec une biographie et des notices*. Tome premier. Angers Imprimerie de Cosnier et Lachèse, 1845, s. 51-69.

⁹ Článok 1 stanov. *Édit du Roi, portant création et institution d' un Ordre Militaire sous le Titre de S. Louis, dont le Roi se déclare Chef et Souverain Grand – Maitre*. Stanovy publikované In D' ASPECT, ref. 5, s. 306.

Ako príklad môžeme uviesť portugalský Vojenský Rad Veže a meča za chrabrosť, za vernosť a za zásluhy z roku 1808. Preambula stanov radu obsahovala odvolávku na údajné prvotné založenie tohto radu už v roku 1459 kráľom Alfonzom V. V skutočnosti rad založil v období napoleonských vojen po prenesení panovníckeho dvora do Brazílie princ regent Ferdinand Jozef koncom roka 1808. Rad mal spočiatku nevyhranený charakter, pretože mu jeho zakladateľ chcel dať archaickú podobu vojenského rádu.¹⁰ Peter, vojvoda z Braganzy, ktorý počas nedospelosti kráľovnej Márie II. pôsobil ako regent kráľovstva, rad v roku 1832 v duchu liberálnych reforiem zreformoval na záslužné vyznamenanie, ktorého inšignie sa prepožičiavali v štyroch triedach.¹¹

Anhaltský Rad Albrechta Medveďa z roku 1836 bol podľa preambuly stanov založený už okolo roku 1382 kniežat'om Žigmundom I. a pretože postupne upadol do zabudnutia, spoločne ho opätovne založili traja anhaltskí vojvodovia troch rodových línií.¹² V skutočnosti nedošlo k obnoveniu radu, ale k jeho prvotnému založeniu. Podobné odvolávanie sa na iba dva roky existujúci Rad Nemeckej poctivosti z roku 1689 obsahovali stanovy saského Domáceho Radu z roku 1833.¹³

Starobylé korene mal mať aj uhorský záslužný Rad Svätého Štefana z roku 1764. Jeho zakladateľka Mária Terézia sa v zhode s dobovými názormi domnievala, že obnovila starší rytiersky rád, založený samotným svätým Štefanom, ako to zdôraznila v preambule stanov radu.¹⁴ Túto skutočnosť zdôraznila aj vydaním pamätnej medaily, ktorá v kruhopise obsahovala odkaz na obnovu staršieho rádu.¹⁵ V skutočnosti však žiaden taký rytiersky rád v Uhorsku nikdy neexistoval, ako to už v roku 1792 správne objasnil Anton, gróf Cziráky¹⁶ a počiatky vyznamenania možno hľadať „iba“ v roku 1741. Práve v tomto roku sa na stavovskom sneme rokovalo aj o možnosti založenia radu pre uhorských šľachticov, ale otázka jeho založenia sa odložila až do roku 1760, kedy sa uhorská panovníčka zaoberala návrhom Františka, grófa Esterházyho na založenie záslužného vyznamenania podľa vzoru Vojenského Radu Márie Terézie. Po viacerých odkladoch a napriek nesúhlasnému stanovisku cisára Františka Štefana Lotrinského v roku 1764 došlo k založeniu vyznamenania.¹⁷ Zre-

¹⁰ Instaura e renova a Ordem da Torre e Espada. Stanovy publikované In *Brasil. Leis etc. Coleccao das Leis do Brazil de 1808*. Rio de Janeiro : Imprensa Nacional, 1891, s. 167-171. In *Leis Históricas. Carta de Lei – de 29. de Novembro de 1808. Instaura e renova a Ordem da Torre e Espada*. [cit. 2010-10-06] Dostupné na internete: <http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/revista/Rev_47/carta_lei.htm>

¹¹ CHEFDEBIEN, Anne de (ed.). *Grands colliers. L'orfèvrerie au services d'un idéal*. Société des amis de Musée national de la Légion d'Honneur et des ordres de chevalerie. Chatelleraut : Facédim, 1997, s. 86.

¹² Preambula stanov. *Statuten des herzoglich Anhalt'schen gesammthaus Ordens „Albrecht des Bären“*. Cöthen : s.n., 1836.

¹³ Preambula stanov. *Statuten des erneuerten Herzoglich Sächsischen Haus – Ordens*. b.m., s.n., 1833.

¹⁴ Preambula stanov. *Constitutiones insignis Ordinis equitum S. Stephani, Regis Apostolici*. Stanovy publikované In *Memoria insignis ordinis S. Stephani hungariae regis apost. secularis*. Vindobonae: Typis status procusa, 1864, s. 28.

¹⁵ DIKOWITSCH, Hermann – STANGLER, Gottfried – STOLZER, Johann (ed.). *Barock - Blütezeit der europäischen Ritterordens. Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums, Neue Folge Nr. 430, Schloss Schallaburg*. St. Pölten: N.Ö. Landesregierung, 2000. Katalogteil, s. 119.

¹⁶ CZIRÁKY, Antonius. 1792. *De ordine equitum auratorum hungariae Antonii e comitibus Cziraky de Dienesfalva exercitatio*. Pestini : Typis Mathiae Trattner, 1792, s. 6-7.

¹⁷ GRAUS, Igor. Uhorský kráľovský Rad rytierov svätého Štefana, apoštolského kráľa a prax prepožičiavania jeho inšigní v období vlády Márie Terézie, Jozefa II. a Leopolda II. (1764 – 1792). In KOWALSKÁ, Eva – ČELKOVÁ, Mária (ed.). *Zlatá a strieborná cesta cisára Františka Štefana Lotrinského po stredoslovenských banských mestách*. Zborník príspevkov z medzinárodného seminára pri príležitosti 250. výročia návštevy cisára Františka Štefana Lotrinského na strednom Slovensku. Banská Štiavnica, 2001, s. 62.

teľnú charakteristiku záslužného vyznamenania, a nie rytierskeho rádu, však vyjadrovali aj predpísané slová, ktoré panovníčka vyslovovala vo chvíli prepožičania insígnii radu.¹⁸

Stanovy škótskeho Radu Bodliaka, založeného v roku 1687, obsahovali zmienku o historickom predchodcovi vyznamenania a jeho skutočný zakladateľ, škótsky kráľ Jakub VII. podľa nich mal iba oživiť a obnoviť pôvodný rad.¹⁹ Hoci v súvislosti s výstavou konanou pri príležitosti 300. výročia založenia radu sa objavili aj úvahy o jeho bezprostredných predchodcoch,²⁰ v skutočnosti kolany s insígniou bodliaka nepredstavovali žiadneho priameho predchodcu radu, ale iba populárne livrejové insígnie určené pre príslušníkov panovníckeho domu.²¹

Oproti tomu odvolania niektorých radov na svoj starší pôvod boli skutočne legitímne, ako napríklad v prípade sasko-weimarského Radu Bdelosti alebo Bieleho sokola z roku 1815. Rad pôvodne vznikol už v roku 1732 a obnovený bol po zisku nezávislosti po skončení napoleonských vojen.²²

Toskánsky Záslužný Rad svätého Jozefa založil v roku 1807 veľkvojvoda Ferdinand III. vo würzburgskom exile. Po návrate na toskánsky trón panovník rad v roku 1817 reálne obnovil s nepatrne modifikovanými stanovami. Vyznamenanie si aj tu ponechalo svoj záslužný význam, pričom jeho insígnie v troch triedach sa prepožičiavali za občianske, vojenské a duchovné zásluhy.²³ Rovnako oprávnené boli napríklad aj podobné odvolania na stredoveké korene v prípade savojského Radu Zvestovania. Rad pôvodne pod pomenovaním rád Náhrdelníka už v roku 1362 založil savojský vojvoda Amadeus VI. Od roku 1518 došlo k zmene jeho pomenovania na Rad Zvestovania Našej Panej, ako aj k transformácii pôvodne laického rytierskeho rádu na záslužné vyznamenanie.²⁴

¹⁸ „Accipe Signum Ordinis Equitum S. Stephani, publicum singularium meritorum tuorum testimonium ac praemium...“ Článok 28 stanov. Stanovy publikované In Memoria insignis, ref. 14, s. 40-41.

¹⁹ Preambula stanov. Statutes and Ordinances of the Most Ancient and Most Noble Order of the Thistle. Stanovy publikované In HARRIS, Nicolas. *History of the Orders of Knighthood of British Empire, of the Order of the Guelphs of Hanover and of the Medals, Clasps, and Crosses, conferred for Naval and Military Services*. Volume the Third. London : John Hunter, 1842, s. 20.

²⁰ BURNETT, Charles J. – BENNETT, Hellen. *The Green Mantle. A Celebration of the Revival in 1687 of the Most Ancient and Most Noble Order of the Thistle*. Edinburgh : National Museums of Scotland, 1987, s. 4.

²¹ STEVENSON, Katie. The Unicorn, St. Andrew and the Thistle: Was there an Order of Chivalry in Late Medieval Scotland? In *The Scottish Historical Review*, 2004, roč. 83, č. 215, s. 22.

²² Preambula stanov. *Statuten des Grossherzoglich Sachsen – Weimarischen erneuerten Ritter – Ordens der Wachsamkeit oder vom weissen Falken*. Weimar : Hof – Buchdruckerei, ca 1815. Pôvodné stanovy z roku 1732 publikované In BIEDENFELD, Ferdinand. *Geschichte und Verfassung aller geistlichen und weltlichen, erloschenen und blühenden Ritterorden. Nebst einer Übersicht sämmtlicher Militär- und - Civil - Ehrenzeichen, Medaillen etc*. Zweiter Band. Blühende Orden. Weimar : Bernhard Friedrich Voigt, 1841, s. 358-360.

²³ K histórii radu podrobnejšie GREGOROVÍČOVÁ, Eva. Toskánský záslužný Řád svätého Josefa. Historie – Statuta – Prameny – Seznamy vyznamenaných. In *Paginae historiae*. Sborník Národního archivu s Praze, roč. 18, 2010. Praha : Národní archiv, 2010, s. 165-215. Tamže na s. 190-195 publikované aj stanovy z roku 1817, stanovy z roku 1808 publikované In LESER, Jacob – LESER, Oskar. *Die Ritter- und Verdienstorden, Ehren-, Verdienst- und Denk- Zeichen sowie Dienstalters- Auszeichnungen des Königreichs Bayern*. Straubing: Verlag der Cl. Attenkofer'schen Verlags- Buchhandlung, 1910, reprint Institut für wissenschaftliche Ordenskunde, Standardwerke der Phaleristik VIII. Offenbach am Main : PHV Phaleristischer Verlag Michael Autengruber, 1997, s. 245-247.

²⁴ Statuti et Leggi dell' ordine della Nunciata di Sauoia. Najstaršie stanovy z roku 1409 publikované In SANSOVINO, Francesco. 1583. *Della Origine de' Cavalieri di M. Francesco Sansovino Libri quattro. Ne' quali si contengono gli ordini, le dichiarazioni, et l' inventioni di tutte le sorti di Cavalieri*,

RYTIERSKA FRAZEOLÓGIA

Staré organizačné formy rytierskych rádov sa v prípade vyznamenaní v podobe radov dôsledne uplatňovali aj vo verbálnej rovine. Prvým a základným anachronizmom či reliktom duchovných rytierskych rádov bolo už samotné použitie pojmu rád (ordo) zakladateľmi novodobých vyznamenaní. V období stredoveku sa totiž uvedený pojem používal predovšetkým na označenie mníšskych reholí a duchovných rytierskych rádov. Zakladatelia laických rytierskych rádov sa tomuto pojmu aspoň spočiatku cielene vyhýbali a preferovali pomenovania typu spoločnosť, združenie, a ich alternatívnym podobám, ktoré sa v období vrcholného stredoveku všeobecne považovali za synonymá termínu rád a slúžili na označenie laických rytierskych spoločností. Napríklad takmer zo stovky rytierskych spoločností, ktoré v rokoch 1331 – 1517 pôsobili v nemecky hovoriacich krajinách, iba tri (klevský rád svätého Antona, falcký rád Pelikána a júlišký rád Svätého Huberta) v čase svojej existencie použili na svoju identifikáciu pojem rád.²⁵ Pojem rád pre potreby označenia laického združenia rytierov po prvý raz použil kastílsky kráľ Alfonz XI. pre svoj rád Šerpy v roku 1330.²⁶ Oproti tomu zakladatelia vyznamenaní toto pomenovanie preferovali bez výnimky.

S použitím termínu rád alebo rad²⁷ veľmi úzko súvisí aj obsahová náplň tohto pojmu. Hoci vyznamenania už neboli skutočnými organizáciami v podobe rytierskych združení, ale iba voľnými spojeniami nositeľov insígnií bez pevných vzájomných formálnych väzieb, ich zakladatelia ich stále chápali ako organizácie, a v stanovách jednotlivých vyznamenaní sa ešte aj v 19. storočí veľmi často objavovalo slovné spojenie „vstup do radu“ alebo dokonca „pripustenie do radu“.²⁸

Saský Vojenský Rad svätého Henricha z roku 1736 bol aj pri svojej tretej reorganizácii z roku 1807 typickým vojenským záslužným vyznamenaním, ktorého insígnie sa prepožičiavali v štyroch triedach. V nových stanovách radu z roku 1829 sa vládnci panovník označil za veľmajstra a nositeľov insígnií za členov radu, ktorí do neho boli menovaní veľmajstrom na základe návrhov veliacich generálov a do radu sa im umožňoval „prístup“ (*Zutritt zum Orden*). Hierarchiu alebo poradie nositeľov insígnií v rámci jednej triedy pri-

che sono stati istituiti da Principi fino a tempi nostri. Con gli Statuti et Leggi in particolare del Tosone, di San Michele, della Gartiera et della Nunciata. Con privilegio. Vinegia : Presso Altobello Salicato, 1583, s. 111-115. Stanovy z roku 1518 a z roku 1869 publikované In CLARETTA, Gaudenzio. *Statuti antichi inediti e Statuti recenti dell' Ordine Supremo della SS. Annunziata con notizie storiche relative al medesimo.* Torino : Tipografia editrice G. Candeletti, 1881, s. 47-66, 69-73.

²⁵ KRUSE, Holger – PARAVICINI, Werner – RANFT, Andreas (ed.). 1991. *Ritterorden und Adelsgesellschaften im spätmittelalterlichen Deutschland. Ein systematisches Verzeichnis.* Kieler Werkstücke Reihe D, Beiträge zur europäischen Geschichte des späten Mittelalters, Band 1. Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris : Peter Lang, 1991, s. 21.

²⁶ BOULTON, D'Arcy Jonathan Dacre: *The Knights of the Crown. The Monarchical Orders of Knighthood in Later Medieval Europe 1325 - 1520.* Woodbridge 1987, 2. doplnené a prepracované vydanie Woodbridge – New York : Boydell Press, 2000, s. 454.

²⁷ Zatiaľ čo latinský pojem „ordo“ nerozlišuje medzi organizáciami a vyznamenaniami, slovenský jazyk umožňuje obidve inštitúcie od seba odlišiť pomocou kvantít samohlásky „a“, čo dôsledne uplatňujeme v celom texte štúdie.

²⁸ Napríklad v prípade stanov francúzskeho Radu Svätého Huberta z roku 1815 (hlava 1, článok 20): „*Les étrangers sont admis et non recus.*“ Stanovy publikované In GARDEN DE SAINT ANGE, Ange Guillaume Laurent (ed.). *Code des Ordres de Chevalerie du Royaume, dédié au Roi.* Paris : L'imprimerie de J. Gratiot, 1819. Reprint Guy Trédaniel, Condé sur Noireau : L'Imprimerie CH. Corlet, 1979, s. 464. Rovnaká formulácia sa objavila aj v 1. článku stanov francúzskeho Radu Za vojenské zásluhy z roku 1759. Stanovy publikované tamže, s. 295.

tom určovala stredoveká zásada seniority (*ancienité*) a nositelia insígnií boli podľa dikcie stanov z radu nielen vylučovaní, ale oň aj prichádzali. Vyznamenanie svojou frazeológiou imitovalo rytiersku organizáciu, ktorou však vôbec nebolo, a na rozdiel od mnohých iných záslužných vyznamenaní, ktoré od nositeľov insígnií požadovali aspoň minimálne spoločné aktivity počas sviatku radu, Vojenský Rad Svätého Henricha nič podobné nežiadal.²⁹

Zaujímavé pripomienky starých organizačných foriem rytierskych rádov sa objavili aj u viacerých moderných záslužných vyznamenaní. Napríklad, zatiaľ čo prvé stanovy čiernohorského Radu Danila I. Za nezávislosť Čiernej Hory z roku 1853 hovorili iba o „členoch radu“, nové stanovy radu z roku 1873 chápanie vyznamenania ako organizácie potvrdili titulatúrou vládnuceho čiernohorského kniežaťa ako veľmajstra radu a nositeľov insígnií ako rytierov radu.³⁰

Oproti tomu zakladateľ Kráľovského saského Občianskeho Záslužného radu z roku 1815 sa neoznačil za veľmajtra ani za suveréna, a stanovy vyznamenania o ňom hovorili iba ako o kráľovi a kniežati.³¹ Hoci sa insígnie prepožičiavali, do radu sa v dikcii stanov menovalo a v rámci neho sa jeho členovia povyšovali.³²

Historické označenia predstaveného radu používali všetky rady nielen v minulosti, ale sporadicky sa objavujú ešte aj dnes, a to nielen v tradičných monarchiách, ale výnimočne aj v prípade štátov s republikánskym zriadením. Ako príklad môže poslúžiť Francúzska republika alebo Poľská republika, kde úradujúci prezident zastáva funkciu veľmajstra niektorých štátnych rádov.³³

Habsburský Rad Františka Jozefa z roku 1849, ktorý bol zriadený ako všeobecné záslužné vyznamenanie pre osoby bez rozdielu stavu, napriek svojmu modernému občianskemu charakteru vo svojich stanovách hovoril explicitne o prijatí do radu, o členoch radu a o jeho štruktúre, ktorá pozostávala z veľkokrížnikov, komtúrov a rytierov, hoci nešlo o žiadnu organizáciu a medzi nositeľmi insígnií vyznamenania už nebola ani len formálna vzájomná väzba. Oproti tomu v priamom rozpore bola formulácia o prepožičiavaní insígnií radu.³⁴ Podobné formálne rozpory však boli celkom zvyčajné u mnohých vyznamenaní. Ako typický príklad môžeme uviesť rozkolísanú terminológiu Kráľovského saského Radu Albrechta z roku 1850, ktorý mal charakter záslužného vyznamenania. Hoci sa v jeho stanovách hovorilo o menovaní za člena radu, zároveň bol majiteľom (insígnie) radu a z radu sa nevylučoval, ale rad sa mu odnímal.³⁵

Aj z posledne uvedenej súvislosti je zrejmý dôvod ďalšieho dodnes často používaného frazeologického spojenia o prepožičaní (nie udelení) vyznamenania, pretože podobne ako rytierske rády, tak aj panovnícke, dynastické, pontifikálne a záslužné rady veľmi často vo

²⁹ Článok 2, 3, 6, 7, 9 stanov. *Statuten des Königlich Sächsischen Militair – St. Heinrichs – Orden vom 23. December 1829*. b.m., s.n., ca 1829.

³⁰ Článok 2 a 5 stanov. Stanovy publikované In MĚŘIČKA, Václav. *Černohorská vyznamenání*. Praha : Československá společnost přátel drobné plastiky, 1980, s. 62-63.

³¹ Článok 1 a 9 stanov. *Statuten des Königlich Sächsischen Civil - Verdienst - Ordens vom 12. August 1815*. Von neuem gedruckt im Jahre 1828. Dresden : C. C. Meinhold und Söhnen, 1828.

³² Tamže, článok 1, 2, 5.

³³ Ustawa z dnia 16. października 1992 r. o orderach i odznaczeniach, časť IV., články 23, 25, Ustawa z dnia 18. października 2006 r. o zmianie ustawy o orderach i odznaczeniach, článok 25A1. [cit. 2011-1-03] Dostupné na internete: < <http://isip.sejm.gov.pl> >

³⁴ Článok 3 - 6 stanov. *Statuten für den kaiserlich Österreichischen Franz Joseph – Orden*. Wien: s.n., 1850.

³⁵ Článok 6, 9 stanov. *Statuten des Königlich Sächsischen Albrechts – Ordens vom 31. Dezember 1850 nebst Nachträgen*. Pirna : F. J. Eberlein, ca 1906.

svojich stanovách a súčasné štátne vyznamenania v príslušných legislatívnych normách definujú podmienky, za akých sa vyznamenanie môže odobrať. V súčasnosti ide predovšetkým o odsúdenie v dôsledku spáchania trestného činu alebo o konanie nezlučiteľné so statusom osoby vyznamenanej radom.

Hoci laické rytierske rády vo všeobecnosti na označenie svojich členov spočiatku spolu s pojmami brat, spoločník a druh iba sporadicky používali aj pojem rytier, postupne sa toto posledné pomenovanie stávalo čoraz frekventovanejším a neskôr sa stalo aj označením pre osoby, vyznamenané insígniami vyznamenaní v podobe radov. U vyznamenaní, ktoré boli rozdelené do viacerých tried, sa ako rytier zvykol označovať nositeľ insígnií najnižšej triedy, a to aj v prípade tak nespochybniteľného občianskeho vyznamenania, akým bol Československý Rad Bieleho leva z roku 1922.³⁶ Rytierske reminiscencie sa však objavovali aj u dámskych radov, čiže pri vyznamenaniach určených výlučne pre ženy. Napríklad ruský Rad Svätej Kataríny z roku 1714 bol rozdelený do dvoch tried – na „dámy veľkokríža“ a na „dámy malého kríža“ alebo na „rytierske dámy“.³⁷

Reminiscencie na duchovné rytierske rády však pretrvávali aj v pomenovaniach nositeľov insígnií ďalších tried. V prípade vyznamenaní s členitejšou štruktúrou sa pri pomenovaní vyšších tried jednotlivých radov dodnes bežne používa členenie na komandérov, komtúrov alebo dôstojníkov či veľkodôstojníkov.

V prípade parmského³⁸ Záslužného Radu Svätého Ludovíta z roku 1849 sa titulom rytier Radu Svätého Ludovíta označovali iba nositelia insígnií najvyšších štyroch tried radu, zatiaľ čo vyznamenaní 5. triedou radu sa označovali za dekorovaných krížom svätého Ludovíta 5. triedy.³⁹ Oproti tomu nositelia insígnií všetkých piatich tried sanmarinského Radu San Marina z roku 1859 boli rytiermi príslušných tried radu.⁴⁰ Odlišný postup uplatnil v kráľovstve oboch Sicílií zakladateľ Radu Františka I. z roku 1829. Rad mal 5 tried, pričom sa členil na nositeľov insígnií veľkokríža, komandérov a rytierov. Štvrtú a piatu triedu tvorili nositelia zlatej a striebornej medaily.⁴¹

³⁶ Bolo to napríklad aj v prípade Československého Radu Bieleho leva z roku 1922, pri ktorom sa ako rytier označovala posledná, piata trieda radu. Stanovy Československého Radu Bieleho leva a Československej medaily Bieleho leva. Príloha Nariadenia vlády republiky Československej č. 362/1922 Zb., ktorým sa zriaďujú Československý Rad Bieleho leva a Československá medaila Bieleho leva, článok 2 stanov.

³⁷ Článok 3 stanov. Ustav Ordena Sv. Jekateriny ili tak nazývajúceho Ordena Osvoboždenija. Stanovy publikované In ZAMYSLOVSKIJ – PETROV, ref. 6, časť 2, s. 31, DOBROVOĽSKAJA, M.A. – VILINBACHOV, G.V. *Russkie ordena i nagrody*. Gosudarstvennyj Ermitaž, katalog vystavky. Sankt – Peterburg : Gosudarstvennyj Ermitaž, 1996, s. 12-13.

³⁸ Zriadený bol už v roku 1836 v kniežatstve Lucca, po pripojení kniežatstva k Toskánsku v roku 1847 zanikol, ale od roku 1849 sa stal parmským záslužným radom. LOBKOWICZ, František. *Encyklopedie řádů a vyznamenání*. Praha : Libri 1995, s. 93-94, 109.

³⁹ Článok 1 stanov. Stanovy publikované In Regolamento ossiano Costituzione dell'Ordine del Merito sotto il titolo di San Lodovico. Atto Sovrano no 380 dell' 11 Agosto 1849 pel quale sono riordinati i Regolamenti e le Costituzione dell'Ordine del Merito sotto il titolo di San Lodovico. [cit. 2008-09-08] Dostupné na internete: Reale e Ducale Casa di Borbone Parma. Parma – Ordine di San Lodovico. <www.borboneparma.it>

⁴⁰ Rytier veľkokríža, rytier veľkodôstojníka, rytier staršieho dôstojníka, rytier dôstojníka a rytier. Článok 2 stanov. Statuti dell'Ordine di San Marino. Stanovy z roku 1860 publikované In BESCAPÉ, Giacomo C. *Gli Ordini Cavalleeschi in Italia. Storia e diritto*. Milano : Casa Editrice Ceschina, 1972, s. 422.

⁴¹ Stanovy radu publikované In *Delle cerimonie pubbliche delle onorificenze della nobiltà e de titoli e degli ordini cavallereschi nel Regno delle Due Sicilie. Libro uno con 16 Tavole Litografiche*. Napoli : Stabilimento Tipografico di Nicola Fabricatore, 1854, s. 270-273.

Netradičné členenie mal Savojský Vojenský Rad z roku 1815, ktorého insígnie sa do roku 1855 prepožičiavali v štyroch triedach, pomenovaných ako rytieri veľkokríža, komandéri, rytieri a vojaci. V roku 1855 sa publikovali nové stanovy radu, pričom sa členenie tried radu zmenilo na veľkokrížnikov, komandérov prvej a druhej triedy, dôstojníkov a rytierov.⁴²

Brandenburgský Rad Veľkodušnosti (*Orden de la Générosité*) z roku 1667 mal iba jedinú triedu insígnií, ich nositeľov však až do roku 1685 formálne zarad'oval do osobitných, teritoriálne rozdelených piatich komandérií.⁴³

Rytierska frazeológia sa však vôbec neuplatňovala u nižších foriem nositeľných a neprenosných vyznamenaní, čiže v prípade dekorácií. Zakladateľ vyznamenania sa neoznačoval za suveréna alebo veľmajstra, ich nositelia sa nevydávali za rytierov a pojem „rad“ sa objavoval výlučne v prípade, ak vyznamenanie nemalo svoju vlastnú kanceláriu, alebo ak jeho administratívu spravovala kancelária nejakého radu.⁴⁴ Ojedinelú výnimku z tohto úzu predstavuje Kráľovský Saský Vojnový záslužný kríž z roku 1915. V jeho stanovách sa jednoduchý kovový nesmaltovaný kríž na viacerých miestach označuje ako rad s pomenovaním Vojnový záslužný kríž,⁴⁵ prípadne ako vyznamenanie alebo „čestný odznak radu“.⁴⁶ Bol zavesený na „radovej stuhe“, ktorá sa mohla nosiť aj samotná, „bez radu“.⁴⁷ Listinu o jeho prepožičaní mal vyhotoviť a kontrasignovať kancelár radu a uvádzala sa tiež aj kancelária radu. Toto vyznamenanie však v skutočnosti nemalo charakter radu a patrilo a aj dnes sa v odbornej literatúre zaraduje medzi vojenské záslužné dekorácie.⁴⁸

Kráľovský saský Občiansky Záslužný rad z roku 1815 mal reálne iba tri triedy, ale za štvrtú triedu radu sa v zmysle stanov považovala Občianska medaila.⁴⁹ V rovnakej pozícii sa nachádzala zlatá a strieborná medaila Radu Františka I. kráľovstva oboch Sicílií z roku 1829, obe sa považovali za 4. a 5. triedu radu, a to až do zmeny stanov v roku 1858, kedy sa počet tried zvýšil na šesť a obe medaily sa už od tejto chvíle za osobitné triedy radu prestali považovať.⁵⁰

Oproti tomu napríklad poľská medaila Bene Merentibus sa v roku 1749 zriadila ako vyznamenanie pre osoby nešľachtického pôvodu, ktoré z nejakého dôvodu nemali nárok na vyznamenanie Radom Bieleho orla, ale zaslúžili si vyznamenanie. V tomto prípade však medaila stála mimo hierarchie radu a bola od neho nezávislým vyznamenaním, aj keď s radom bola formálne spätá a udeľovala sa v deň sviatku radu.⁵¹

⁴² Článok 4 stanov z roku 1855. Stanovy publikované In BESCAPÉ, ref. 40, s. 54-56.

⁴³ Zoznam komandérií s menami nositeľov insígnií publikovaný In *Historische politisch – geographisch – statistisch – und militärische Beyträge die Königlich – Preussische und benachbarte Staaten betreffend*. Erster Theil, zehnte Abtheilung. Berlin: Bey Johann Friedrich Unger, 1781, s. 358.

⁴⁴ Napríklad kancelária Radu Františka Jozefa v prípade habsburského Záslužného kríža z roku 1850.

⁴⁵ „...einen Orden zu stiften, der den namen „Kriegsverdienstkreuz“ führel soll...“ Článok 8 stanov. *Satzung für das Kgl. Sächs. Kriegsverdienstkreuz vom 30. Oktober 1915*. Dresden : s.n., ca 1915.

⁴⁶ „Orden“ (tamže, preambula a článok 7 stanov), „Das Ehrenzeichen des Ordens...“ (článok 1 stanov).

⁴⁷ „Das Ordensband darf auch ohne den Orden getragen werden.“ (tamže, článok 4 stanov).

⁴⁸ NIMMERGUT, Jörg. *Deutsche Orden und Ehrenzeichen bis 1945. 3. Sachsen - Württemberg I*. München : Zentralstelle für wissenschaftliche Ordenskunde, 1999, s. 1292-1293.

⁴⁹ Článok 4 stanov. *Statuten*, ref. 31, s. 1.

⁵⁰ Článok 3 stanov. Stanovy publikované In *The Royal Order of Francis I. of the Two Siciles*. [cit. 2008-02-08] Dostupné na internete: Royal Order Francis I. <www.twosiciles.org>

⁵¹ SADOWSKI, Henryk. *Ordery i oznaki zaszczytne w Polsce*. Warszawa: Druk Wacława Mas

ORGANIZAČNÉ ZÁLEŽITOSTI: VOĽBY A NOMINÁCIE

Zatiaľ čo do duchovných rytierskych rádov sa vstupovalo na základe žiadosti a po posúdení vhodnosti uchádzača o vstup relatívne jednoducho, laické rytierske rády najvyššej kategórie svoju členskú základňu, ktorú obmedzoval presne určený počet miest, otvárali iba obmedzenému okruhu potenciálnych členov a aj to iba v prípade nahradenia zosnulého alebo vylúčeného rytiera novým. O jeho prijatí spočiatku rozhodovalo kapitulné zasadanie nositeľov insígnií rádu, ktorému predsedal suverén rádu, a ten mal aj rozhodujúce slovo v prípade rovnosti hlasov vo voľbách, ktoré nasledovali po predložených nomináciách. V historicky mladšom období však jednotlivé rády princíp voľby postupne opúšťali a jediným, kto rozhodoval o prijatí, bol rádový suverén. Ten do rádu vyberal osoby vhodné na realizáciu svojich politických zámerov a nejestvovalo žiadne prednostné právo vstupu alebo nárok na vstup.

Podobným spôsobom postupovali aj mnohé vyznamenania v podobe panovníckych alebo dynastických rádov, ktoré právo rozhodnutia o prepožičaní insígnií radu ponechávali výlučne na suverénovi. Ten sa pri svojom rozhodnutí mohol opierať o odporúčania v prípade osôb, ktoré osobne nepoznal. Ani v takom prípade však nejestvovalo žiadne právo alebo nárok na vyznamenanie radom. Až osobitná kategória záslužných rádov stanovila pevné a všeobecne platné kritériá, splnenie ktorých podmieňovalo prepožičanie vyznamenania. V prípade niektorých rádov sa výnimočne objavil aj inštitút nominácií alebo formálnych volieb, ale tieto sa zásadne zabezpečovali takým spôsobom, aby sa naplnila suverénova vôľa.

Úpravu práva na vyznamenanie alebo žiadosti o jeho prepožičanie upravovali stanovy početných vyznamenaní. Napríklad insígnie pruského Radu Čierneho orla z roku 1701 podľa stanov mohli získať iba tie osoby, ktoré ho boli hodné, ale mohlo sa tak stať výhradne prostredníctvom suveréna radu v dôsledku jeho náklonnosti, dôvere a milosti. Insígnie radu však podľa stanov v žiadnom prípade nemohol získať nikto, kto o vyznamenanie požiadal alebo vyvíjal iné nenáležité aktivity na jeho získanie. Uvedený zákaz sa však nevzťahoval na ríšske kniežatá.⁵²

V prípade hannoverského záslužného Radu Svätého Juraja s insígniami v jedinej triede ich prepožičanie plne záviselo od rozhodnutia veľmajstra. Pod hrozbou trestu sa zakazovalo usilovať sa o ich získanie, toto ustanovenie sa však nevzťahovalo na kráľovských princov.⁵³

Ani v prípade ruského Radu Svätého Ondreja z roku 1682 na zisk jeho insígnií neexistoval žiaden právny nárok a nestačili ani akokoľvek veľké preukázané zásluhy, ich prepožičanie záviselo výlučne od osobného rozhodnutia panovníka.⁵⁴ Osoba, ktoré ich získala,

lankiewicz, 1904, s. 85-86. Toto vyznamenanie je však potrebné odlišiť od medaily Merentibus, ktorá bola založená v roku 1766 ako pocta za umelecké, technické a vedecké zsluhy. PUCHALSKI, Zbigniew – WOJCIECHOWSKI, Ireneusz, J. *Ordery i odznaczenia polskie i ich kawalerowie*. Warszawa : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1987, s. 36.

⁵² Článok 8 stanov. *Statuten des Königlichen Preussischen Ordens vom Schwarzen Adler*. Cölln an de Spree : Druckts Ulrich Liebpert, 1701, s. 12.

⁵³ Článok 6 stanov, stanovy publikované In WAHLEN, Adolphe. *Ordres de Chevalerie et marques d' honneur. Décorations nouvelles et modifications apportées aux anciennes jusq' en 1869*. Paris : Libraire diplomatique d' Amyot, 1869, s. 37.

⁵⁴ Článok 233 stanov. Statut Imperatorskovo ordena Sv. Apostolja Andreja Pervozvannovo. Stanovy publikované In *Svod učreždenij gosudarstvennych*, ref. 7.

sa však v deň ich prijatia automaticky stala aj držiteľom najvyšších tried Radu Svätého Alexandra Nevského, Radu Bieleho orla, Radu Svätej Anny a Radu Svätého Stanislava, hoci o to nemusela žiadať.⁵⁵

Zakladateľ poľského Radu Bieleho orla z roku 1705 výslovne zakázal všetky intrigy a pokútne opatrenia robené s cieľom získania insígnií radu, a všetci tí, ktorí by tak urobili, sa stali nehodnými niesť jeho insígnie.⁵⁶ Stanovy hessenského Radu Ludwiga z roku 1831 oproti tomu iba lakonicky konštatovali, že „*žiadosti o prepožičanie Radu Ludwiga nebudú prijaté*“.⁵⁷

Ojedinele však existovali aj úplne opačné extrémny – napríklad o insígnie hohenhlohského Radu Fénixa po roku 1795 sa mohlo aj žiadať, a to prostredníctvom osobitnej žiadosti, ktorej vzorový text obsahovali stanovy radu.⁵⁸

Stanovy habsburského Radu Františka Jozefa z roku 1849 síce sľubovali, že „*vynikajúce zásluhy bez ohľadu na pôvod, vierovyznanie a stav poskytujú nárok na prijatie do radu*“, na druhej strane však tento nárok do istej miery poprela formulácia o tom, že „*žiadost' o prepožičanie radu je neprípustná*“. Výlučne v panovníkovej kompetencii zostávalo aj prepožičanie insígnií radu cudzincom.⁵⁹ Definíciu udelenia vyznamenania, ako výraz panovníkovho práva na udeľovanie milosti bez nároku na jeho požadovanie, okrem iného, obsahoval aj služobný poriadok pre cisárske a kráľovské vojsko z roku 1874.⁶⁰

Celkom výnimočným spôsobom postupoval brandenburský Rad Červeného orla z roku 1734. O vyznamenaných síce opätovne rozhodoval suverén, ale nominácie mal pripraviť kancelár radu spolu s jedným alebo dvomi nositeľmi insígnií radu, aby mohli panovníkovi poskytnúť čo najúplnejšie informácie o jemu neznámych osobách, zasluhujúcich si vyznamenanie. Každý nominant bol o svojej nominácii upovedomený a následne musel ústne alebo písomne požiadať kancelára o vyznamenanie, ten jeho prosbu tlmočil suverénovi, ktorý prijal konečné rozhodnutie.⁶¹

Veľmajstrom anhaltského Vojvodcovského domáceho Radu Albrechta Medveďa z roku 1836 bol síce senior z Anhaltu – Dessau, ale o prepožičaní insígnií radu sa musel vopred poradiť s ďalšími dvomi vojvodami z línii Anhalt – Cothen a Anhalt – Bernburg. Prepožičanie insígnií sa vždy konalo v jeho mene a u tých osôb, ktoré navrhol niektorý z dvoch príbuzných vojvodov, sa to v listine výslovne uviedlo.⁶²

V prípade poľského Radu Bieleho orla z roku 1705 sa kvôli spravodlivému výberu vyznamenaných mali každoročne dvakrát v termíne dvoch mesiacov pred konaním kapi-

⁵⁵ Tamže, článok 235.

⁵⁶ Článok 13 stanov. Stanovy publikované In SADOWSKI, ref. 51, s. 68.

⁵⁷ Článok 7 stanov. *Statuten des Grossherzoglich Hessischen Ludewigsordens*. Darmstadt : s.n., 1831.

⁵⁸ Článok 5., § 1 v 2. časti stanov. Ordens – Statuten des Hochfürstlich Hohenlohe und Waldenburgischen Haus – und – Phönix – Orden unter dem Schutz des heiligen Erzengels Michael als Landes – Patronen. Stanovy publikované In ALBRECHT, Joseph. Historische Nachrichten über den Fürstlich Hohenlohischen Haus – und Phönix – Orden. In *Archiv für Hohelohische Geschichte*, Band I., Heft 2. Öhringen, 1860, s. 216-227.

⁵⁹ Článok 3, 5 stanov. *Statuten*, ref. 34.

⁶⁰ HAVEL, Petr – HODÍK, Milan. Vyznamenání za obzvláštní způsobilost v rakousko-uherských ozbrojených silách 1868 – 1918. In *Historie a vojenství*, roč. 50, 2001, č. 1, s. 65.

⁶¹ Článok 4 stanov. Ordens – Statuten des Brandenburgischen Rothen Adlers vom 13. Juli 1734. Stanovy publikované In HOEFTMANN, Friedrich Wilhelm. *Der Preussische Rothe Adler - Orden und der Königliche Kronen - Orden in Urkunde und Bild*. Berlin : Decker's Verlag, 1878, s. 7-8.

⁶² Článok 5 stanov, preambula stanov. *Statuten*, ref. 12.

tuľného zhromaždenia zísť nositelia insígní radu, ktorým panovník odovzdal svoje návrhy na kandidátov. „Rytieri“ mali k jednotlivým nomináciám vyjadriť svoje stanovisko a potom hlasovať o každom mene osobitne, pričom v prípade rovnosti hlasov o prepožičaní insígnie radu rozhodoval suverén.⁶³

V prípade savojského Radu Zvestovania podľa stanov z roku 1869 právo menovať rytierov a úradníkov prináležalo panovníkovi, ale v prípade, ak v rade boli uprázdnené miesta, mal zvolať kapitulné zasadanie nositeľov insígní, aby si vypočul návrhy a ponuky na kandidátov, spomedzi ktorých si sám vybral. O jednotlivých nominantoch sa síce hlasovalo v tajných voľbách, ale výsledky hlasovania mali iba poradný charakter.⁶⁴

Podľa stanov Kráľovského saského Občianskeho Záslužného radu z roku 1815 sa mali na základe výzvy kancerára radu zísť nositelia jeho insígní každoročne minimálne raz pred sviatkom radu a potom vždy podľa potreby, aby sa spoločne radili o jeho záležitostiach. Zároveň mali pre suveréna pripraviť nominácie na vyznamenania, o nich však v konečnom dôsledku rozhodoval výlučne suverén.⁶⁵

Princíp modifikovaných volieb predstavovala prax niektorých záslužných radov, ktoré posudzovali mieru vykonaných zásluh. Napríklad habsburský Vojenský Rad Márie Terézie z roku 1757 mal zriadený osobitný orgán (kapitulu), ktorý kompletizoval doklady týkajúce sa návrhov na vyznamenanie, kontroloval ich vierohodnosť prostredníctvom svedectiev, posudzoval hodnotu preukázaných vojenských skutkov a rozhodoval o vhodnosti či nevhodnosti prepožičania vyznamenania, ako aj o jeho triede. Výsledný výsledok sa odovzdával panovníkovi, ktorý zaujal definitívne stanovisko a prepožičiaval insígnie radu.⁶⁶

Kapitulou síce disponoval aj nizozemský Vojenský Rad Wiliama z roku 1815, táto však slúžila ako poradný orgán, nemala žiadne úlohy ani reálne právomoci a o nomináciách rovnako ako o následnom prepožičaní insígní radu rozhodoval výlučne veľmajster.⁶⁷

LIMITÁCIA POČTU

Zatiaľ čo duchovné rytierske rády vzhľadom na svoje poslanie nemali záujem obmedzovať svoju členskú základňu, laické rytierske rády postupovali opačne. Stanovenie presného počtu osôb, ktoré súčasne mohli niesť insígnie rádu, sa zvyčajne obmedzovalo iba na niekoľko desiatok osôb a malo rádu zaručiť jeho exkluzivitu. Obmedzený počet osôb však tiež suverénovi umožňoval väčší dosah na rytierov a zároveň ponúkal lepšie možnosti na realizáciu jeho politických cieľov.

Podľa vzoru laických rytierskych rádiv sa aj vyznamenania vo forme radov spočiatku usilovali o zachovanie vopred stanoveného počtu osôb, ktoré mohli obdržať insígnie. Celkom zreteľne to vyjadril zakladateľ pruského Radu Čierneho orla z roku 1701, ktorý počet nositeľov insígní obmedzil preto, lebo „to čo je málo ctené, priťahuje málokoho a najmä

⁶³ Článok 14 stanov. Stanovy publikované In SADOWSKI, ref. 51, s. 68.

⁶⁴ Článok 8, 9 stanov. Statuti dell' Ordine Supremo della SS. Annunziata. Gli Statuti del Re Vittorio Emanuele II. Stanovy publikované In CLARETTA, ref. 24, s. 71-72.

⁶⁵ Článok 10 stanov. Statuten, ref. 31.

⁶⁶ Článok 11 stanov. Statuten des löblichen Militärischen Maria Theresien – Ordens. Stanovy publikované In GOUTTA, ref. 4, s. 691.

⁶⁷ Článok 5, 11, 12 stanov. In *De Nederlandsche Ridderorden en Onderscheidings - of Eereteekenen*. Velp: G.H. van Hengel Jr., 1853, s. 3-5. Poradnú úlohu kapituly v článkoch 11 – 14 určoval administratívny a disciplinárny predpis (Reglement van administratie en discipline voor de Militaire Willems – Orde), ktorý tvoril prílohu stanov. Tamže, s. 5-19.

*preto, lebo skúsenosť hovorí, že ten rytiersky rád, ktorý má veľký počet členov, sa ocitne v nevážnosti a nakoniec celkom spustne a zanikne. Preto si prajeme ustanoviť a obmedziť vlastný počet rytierov tohto radu na tridsať, aby taký nevelký počet bol obzvláštnou poctou a prospechom pre náš kráľovský dom ako aj pre rad samotný.*⁶⁸

Uvedené úsilie o zachovanie exkluzivity však v praxi narážalo na jeden z dôvodov, pre ktorý vyznamenania tohto typu vôbec vznikli, čiže na aktuálnu potrebu verejného odmeňovania v omnoho širšom meradle, než kedykoľvek v minulosti. Ak teda vyznamenania spočiatku limitovali počty nositeľov inšígnií v intenciách starých rádov na púhe dve či tri desiatky osôb, čoskoro ich zakladatelia museli pôvodné stanovy s nízko stanovenými limitmi porušovať, alebo pristúpiť na zmenu stanov a zvýšiť počty odmenených, prípadne rozšíriť počet inšígnií stanovením ich hierarchickej štruktúry.

Oproti panovníckym a dynastickým radom však záslužné rady často žiadne limity nestanovovali, pretože ich zmyslom bola nielen odmena za už vykonané skutky, ale do hry vstupoval aj motivačný faktor. Pregnantne to vyjadrili stanovy habsburského Vojenského Radu Márie Terézie: „*čím vyšší bude ich počet, tým väčší účinok pred očami ostatných sa tým dosiahne*“.⁶⁹

Spomedzi obrovského množstva vyznamenaní s limitmi sa obmedzíme iba na uvedenie niekoľkých typických zástupcov. Napríklad hessenský Veľkovejvodský hessenský Rad Ludwiga z roku 1807, ktorý nástupca jeho zakladateľa charakterizoval ako „domáci“ (dynastický) a zároveň aj ako záslužný rad, sa členil do piatich tried, pričom počet nositeľov inšígnií jednotlivých tried sa limitoval.⁷⁰ Oproti tomu Vojvodcovský saský ernestínsky Domáci Rad z roku 1833 síce v preambule stanov proklamoval prepožičanie jeho inšígnií ako odmenu pre tých, ktorí sa vyznamenali činmi, vernosťou, oddanosťou voči kniežat'u a vlasti a inšígnie bolo možné získať aj za výsluhu rokov, ale počet veľkokrížov limitoval na 3 osoby, počet komtúrov 1. triedy limitoval na 12 osôb, počet komtúrov 2. triedy na 18 osôb a počet rytierov na 36 osôb, pričom tento počet sa vzťahoval na každú z troch rodových línií osobitne. Bez limitu však zostalo udelenie pripojeného Záslužného kríža a Záslužnej medaily. Uvedené limity sa tiež nevzťahovali na cudzích štátnych príslušníkov.⁷¹

Limity, aj keď úplne inak postavené, sa však často objavovali aj v prípade moderných vyznamenaní – napríklad stanovy Československého Radu Bieleho leva z roku 1922 obmedzovali možný počet nositeľov inšígnií na 7 600 osôb, pričom inšígnie 1. triedy mohlo získať 50 osôb, zatiaľ čo 2. trieda bola určená pre 150 osôb, 3. trieda pre 400 osôb, 4. trieda pre 2 000 osôb a posledná, 5. trieda pre 5 000 osôb.⁷² Francúzsky Rad Čestnej légie z roku 1802 v súčasnosti stanovuje celkový limit 125 000 osôb pre nositeľov inšígnií všetkých tried radu (z toho 75 veľkokrížov, 250 veľkodôstojníkov, 1 250 komandérov, 10 000 dôstojníkov a 113 425 rytierov).⁷³

⁶⁸ Článok 2 stanov. *Statuten*, ref. 52, s. 9-10.

⁶⁹ Článok 5 stanov. *Statuten des löblichen Militärischen Maria Theresien – Ordens*. Stanovy publikované In GOUTTA, ref. 4, s. 689.

⁷⁰ Článok 2 stanov. *Statuten*, ref. 57.

⁷¹ Článok 3 – 5, 9 stanov. *Statuten des erneuerten Herzoglich Sächsischen Haus – Ordens*. B.m: s.n., 1833.

⁷² Článok 3 stanov. *Stanovy*, ref. 36.

⁷³ DE CHEFDEBIEN, Anne – GALLIMARD FLAVIGNY, Bertrand. *La Légion d'honneur. Un ordre au service de la nation*. Paris : Gallimard, 2002, s. 75.

Mnohé rady si počas svojej celej niekoľkostáročnej existencie zachovali iba jedinú triedu,⁷⁴ ale omnoho viac bolo tých, ktoré pristúpili na trojstupňovú hierarchiu insígnií podľa vzoru francúzskeho Radu Svätého Ľudovíta z roku 1693, prípadne po roku 1804 si zvolili päť (a viacstupňovú) hierarchiu insígnií podľa vzoru francúzskeho Radu Čestnej légie. Aj v takom prípade však v platnosti zostávali limity pre jednotlivé triedy, pričom vyššie triedy sa limitovali viac než nižšie triedy.

Limity ojedinele používajú aj viaceré súčasné nemecké vyznamenania – napríklad Záslužný Rad Spolkovej krajiny Berlín z roku 1987 vo svojich stanovách určoval, že počet nositeľov insígnie nesmie byť vyšší ako 400.⁷⁵ V prípade hessenského Záslužného Radu, ktorý zriadila spolková krajina Hessensko v roku 1989 vo dvoch triedach, ohraničoval najvyšší možný počet vyznamenaných 2. triedou radu (insígnia so stuhou) na 2 000 a 1. triedou radu (insígnia bez stuhy) na 800.⁷⁶ Bavorský Záslužný Rad z roku 1957 počet nositeľov insígnií limitoval na 2 000 osôb.⁷⁷

PREUKAZOVANIE ŠLACHTICKÉHO PÔVODU

Stanovy mnohých laických rytierskych rádov otázku šľachtického pôvodu zvyčajne neriešili, pretože sa automaticky predpokladalo, že jeho členmi sa stanú iba osoby šľachtického pôvodu vrátane príslušníkov najvyššej aristokracie. Mnohé rady sa však podmienkou šľachtického pôvodu svojich členov zaoberali podrobne a podľa ich príkladu tak robili aj stanovy početných, prevážne historicky starších vyznamenaní vo forme rádov.

Ako typický príklad môžeme uviesť prax pruského Radu Čierneho orla z roku 1701. Nominant na prepožičanie jeho insígnií musel po oznámení svojej nominácie odovzdať svoj rodokmeň, potvrdený prísaznými svedectvami dvoch alebo viacerých šľachticov. Tento sa prepisoval do osobitného protokolu sekretárom radu. Navyše musel predložiť dôkaz šľachtického pôvodu po štyroch predkoch z otcovej aj z matkinej strany. Spolu s rodokmeňom však musel dodať aj kompletný farebný erb na medenej doske, ktorý sa následne umiestnil na príslušnom mieste v kaplnke radu.⁷⁸ Zmena nastala až v priebehu 19. storočia. V roku 1847 sa zrušila povinná probácia a od nasledujúceho roku noví nositelia insígnií získali právo na dedičné šľachtictvo. Uvedené opatrenie sa však spočiatku v praxi nevyužívalo a za roky 1848 – 1861 sa vyznamenali iba štyri osoby občianskeho pôvodu.⁷⁹

Jednoduchšiu požiadavku na šľachtický pôvod predpisovali stanovy poľského Radu Bieleho orla z roku 1705, ktoré požadovali iba troch šľachtických predkov v neprerušenej

⁷⁴ Napríklad anglický Rad Podväzku z roku 1348, savojský Rad Zvestovania z roku 1362, dánsky Rad Slona z roku 1693, ruský Rad sv. Ondreja z roku 1698, bádenský Domáci Rad Vernosti z roku 1715, ruský Rad sv. Alexandra Nevského z roku 1725, japonský Rad Chryzantémy z roku 1877, bulharský Rad sv. Cyrila a sv. Metoda z roku 1909 a mnohé ďalšie.

⁷⁵ Allgemeine Anweisung über die Stiftung des Verdienstordens des Landes Berlin vom 21. Juli 1987. In *Dienstblatt des Senats von Berlin*. Teil I., Nr. 15, 11. September 1987, s. 124.

⁷⁶ Erlass über die Stiftung des Hessischen Verdienstordens vom 1. Dezember 1989. [cit. 2010-03-05] Dokument dostupný na internete: <<http://www.hessenrecht.hessen.de>>

⁷⁷ Článok 3 stanov. Gesetz über den Bayerischen Verdienstorden vom 11. Juni 1957. Stanovy publikované In *Der Bayerische Verdienstorden*. In *Ordensjournal*, Ausgabe 9, Juni 2007, Berlin Impressum Uwe Brückner, s. 9.

⁷⁸ Článok 6, 23 stanov. *Statuten*, ref. 52, s. 11, 19-20.

⁷⁹ NIMMERGUT, Jörg. *Deutsche Orden und Ehrenzeichen bis 1945*. 2. Limburg – Reuss, München : Zentralstelle für wissenschaftliche Ordenskunde, 1997, s. 757.

línii. Nominat však musel dosiahnuť vek 35 rokov, musel byť katolíkom a musel prisahať, že v tejto viere zotrvá až do smrti.⁸⁰

Od 18. storočia sa však objavil celkom nový fenomén – právo na vznik šľachtictva v dôsledku zisku insígnií niektorých radov. Šľachtictvo mohol vyznamenaný získať napríklad spolu s insígniami Sasko-Ernestínskeho Domáceho radu z roku 1833, anglickým Radom Kúpeľa z roku 1725 alebo Kráľovským Radom Viktórie z roku 1896, pričom toto právo sa u posledne menovaných radov týkalo iba britských občanov. Šľachticmi sa mohli stať napríklad aj nositelia insígnií bavorského Vojenského Radu Maxa – Jozefa z roku 1806 a osoby vyznamenané Záslužným Radom Bavorskej koruny z roku 1808 sa automaticky povyšovali do šľachtického stavu.⁸¹ Od roku 1818 sa toto povýšenie obmedzovalo už iba na osobné šľachtictvo, zatiaľ čo predtým malo dedičný charakter. V prípade, ak otec aj starý otec vyznamenananej osoby boli nositeľmi insígnií niektorého z týchto radov, sa však šľachtictvo stávalo dedičným a vyznamenaný bol oslobodený od správnych poplatkov.⁸² Oproti tomu nositelia insígnií bavorského Vojenského Záslužného Radu z roku 1866 nemali právo požadovať žiadne výhody, výsady a ani šľachtictvo.⁸³

Nositelia insígnií všetkých piatich tried francúzskeho Radu Čestnej légie z roku 1802 získali právo na dedičný titul rytiera. Po páde cisárstva od roku 1814 pokračovalo vydávanie listín potvrdzujúcich vlastníctvo insígnií, titul rytiera a dedičný erb.⁸⁴

V Habsburskej monarchii sa právo na povýšenie do šľachtického stavu spájalo so štyrmi vyznamenaniami. Išlo predovšetkým o Vojenský Rad Márie Terézie, založený v roku 1757. Povýšenie do šľachtického stavu sa uskutočnilo automaticky po odovzdaní insígnií na slávnostnej promócií a na rozdiel od Radu Svätého Štefana,⁸⁵ Radu Leopolda a Radu Železnej koruny nebolo oň potrebné žiadať.⁸⁶ Každý, kto bol vyznamenaný niektorým z uvedených troch záslužných radov, mal právo požiadať o povýšenie do šľachtického stavu.⁸⁷ V dôsledku veľkej inflácie radov však v roku 1884 došlo k zrušeniu ustanovení o práve povýšenia do šľachtického stavu s výnimkou Vojenského Radu Márie Terézie.⁸⁸ V prípade uhorského

⁸⁰ Článok 10 stanov. Stanovy publikované In SADOWSKI, ref. 51, s. 68.

⁸¹ GRAUS, Igor. Armálesy z hľadiska faleristiky. In ŠÍSMIŠ, Milan (ed.). *Erbové listiny. Patent of Arms*. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2006, s. 181-193.

⁸² Hlava 1, článok 5. Edikt über den Adel im Königreiche Bayern vom 26. Mai 1818. Časť dokumentu publikovaná In LESER, ref. 23, s. 64.

⁸³ Článok 7 stanov. Stanovy publikované In LESER, ref. 23, s. 104.

⁸⁴ Kráľovský dekrét z 8. októbra 1814 publikovaný In GARDEN DE SAINT ANGE, ref. 28, s. 338-340.

⁸⁵ Stanovy Radu Svätého Štefana však v článku 23, 24 obsahovali požiadavku na dokazovanie šľachtického pôvodu. Stanovy publikované In *Memoria insignis*, ref. 14, s. 38. V archíve Radu Zlatého rúna sa tiež zachovali viaceré vystavené, ale neodosláné dišpenzy z rokov 1764 – 1765 pre nových nositeľov insígnií Radu Svätého Štefana na súčasné nosenie insígnií oboch radov. MÜLLER, Helmut – Theobald. Autre n'auray – Einen anderen will ich nicht! Unvereinbarkeitsbestimmungen am Beispiel „Österreichischer“ Ritter – und Verdienstorden. In DIKOWITSCH, STANGLER, STOLZER, ref. 15, s. 47.

⁸⁶ Článok 36 – 37 stanov. Statuten des löblichen Militärischen Maria Theresien – Ordens. Stanovy publikované In GOUTTA, ref. 4, s. 704-705.

⁸⁷ Článok 17 stanov Radu Svätého Štefana, článok 23 stanov Radu Leopolda a článok 21 stanov Radu Železnej koruny.

⁸⁸ ŽUPANIČ, J. Nobilitace českých elit v Rakousko-uherské monarchii. In NAVRÁTIL, Ivo (ed.). František Ladislav Rieger a česká společnost 2. poloviny 19. století. Sborník referátů z vědecké konference konané 25. a 26. dubna 2003 v Semilech. Z Českého ráje a Podkrkonoší – supplementum 8. Semily : Státní okresní archiv, 2003, s. 183-185, 190, k nobilitácii na základe vyznamenanania habsburskými radmi komplexne vrátane tabuľkových prehľadov In ŽUPANIČ, Jan. *Nová šlechta rakouského císařství*. Praha : Agentura Pankrác, 2006, s. 123-143.

Radu Svätého Štefana sa však zisk šľachtictva viazal výlučne na najnižšiu, čiže 3. triedu radu (tzv. malého kríža), zatiaľ čo osoby vyznamenané dvomi vyššími triedami museli šľachtictvo dokazovať v línii štyroch šľachtických predkov, hoci štandardné uhorské probácie sa týkali siedmich predkov.⁸⁹

Diferencovaný prístup k šľachtictvu sa uplatňoval napríklad v prípade parmského Záslužného Radu Svätého Ľudovíta z roku 1849. Nositelia insígnií veľkokríža a komandéra získali dedičné povýšenie do šľachtického stavu, rytieri prvej a druhej triedy však získali iba osobné šľachtictvo, ktoré sa neprenášalo na potomkov.⁹⁰ Väčšina radov však možnosť zisku šľachtického titulu neponúkala a podobne ako napríklad Kráľovský bavorský Vojenský Záslužný Rad z roku 1866 dokonca explicitne vylučovali akékoľvek práva na prebendy alebo osobitné výhody v dôsledku zisku vyznamenania.⁹¹

TRESTY A VYLÚČENIE

Reguly duchovných rytierskych rádov a stanovy laických rytierskych rádov obsahovali prehľad sankcií za porušenie alebo za nedodržanie jednotlivých ustanovení. Tieto tresty postihovali predovšetkým nevhodné správanie sa nositeľov insígnií a bývali odstupňované podľa miery previnenia, pričom najvyšším trestom bolo vylúčenie previnilca z rádu.

Podobným spôsobom postupovali aj stanovy panovníckych, dynastických, pontifikálnych, dámskych a záslužných radov, ktoré pokutovali predovšetkým opomenutím povinnosti každodenne nosiť insígnie radu. Strata insígnií sa spájala predovšetkým so spáchaním trestných činov alebo takeého správania sa, ktoré sa nezlučovalo s etikou radu a toto bolo zväčša presne definované v jednotlivých stanovách príslušných radov.

Napríklad v prípade Kráľovského saského Občianskeho Záslužného radu z roku 1815 o nositeľoch insígnií, ktorí sa zachovali bližšie nešpecifikovaným nedôstojným spôsobom, rozhodovala suverénom zvolaná rada, ktorá posúdila mieru ich previnenia a výsledok predložila suverénovi.⁹² V prípade brandenburského Radu Červeného orla z roku 1734 bol dôvodom na vylúčenie sobáš s nevhodnou osobou. V prípade, ak sa niektorý z nositeľov jeho insígnií oženil pod svoj stav, bol z radu „vylúčený“ a ten, kto tak urobil ešte pred prijatím insígnií radu, stratil akúkoľvek šancu na ich prijatie kedykoľvek v budúcnosti.⁹³ V prípade, ak nositeľ insígnií hohenzollernského Záslužného domáceho Radu Bene Merenti z roku 1932 v dôsledku svojho nehanebného správania upadol do dlhov, bol „vylúčený“ z radu a odobrala sa mu insígnia.⁹⁴

⁸⁹ V praxi sa používali tri spôsoby probácie – prvý, najprísnejší, požadoval sedem predkov z otcovej aj matkinej strany, druhý iba sedem šľachtických predkov z otcovej strany a zároveň v každej generácii predkov preukázanie manželstva primeraného stavu, zatiaľ čo tretí a najpoužívanejší spôsob probácie vyžadoval preukázanie siedmich šľachtických predkov z otcovej strany a iba jednu manželku so šľachtickým pôvodom. LANGER, Carl Edmund. *Die Ahnen – und Adelsprobe, die Erwerbung, Bestätigung und der Verlust der Adelsrechte in Österreich*. Wien : Verlag von Friedrich Manz, 1862, s. 45.

⁹⁰ Článok 13 – 14 stanov. Stanovy publikované In *Regolamento*, ref. 39.

⁹¹ Článok 7 stanov. *Statuten des Königlich Bayerischen Militär - Verdienstordens*. München : s.n., 1866.

⁹² Článok 9 stanov. *Statuten*, ref. 31.

⁹³ Článok 20 stanov. *Ordens – Statuten des Brandenburgischen Rothen Adlers vom 13. Juli 1734*. Stanovy publikované In HOEFTMANN, ref. 61, s. 12.

⁹⁴ Článok 10 stanov z roku 1991. *Statuten des Bene Merenti Ordens der Gemeinschaft des Fürstlichen Hauses Hohenzollern – Emden*. [cit. 2009-02-07] Dostupné na internete: <www://benemerenti.org>

V prípade savojského Radu Zvestovania z roku 1869 kapitula radu rozhodovala o nositeľovi insígnií radu, ktorého právoplatne odsúdil súd alebo kompetentné civilné authority kvôli zanedbaniu svojich povinností alebo kvôli nečestnému skutku voči národu alebo panovníkovi. Kapitula preskúmala právoplatné dôkazy o previnení, posúdila vlastnú obhajobu vinníka a na zasadaní, ktorého sa muselo zúčastniť minimálne desať nositeľov insígnií z celkového počtu dvadsiatich (do tohto počtu sa však nerátali dediční princovia, suverén a jeho príbuzní do 4. stupňa pokrvnosti, duchovné osoby a cudzinci), hlasovali o miere viny a následne suverénovi mohli odporúčať vymazanie mena vinníka zo zoznamu nositeľov insígnií radu.⁹⁵

Kapitulné zhromaždenie nositeľov insígnií pruského Radu Čierneho orla z roku 1701 potvrdzovalo odobratie insígnií ako trest za poškvrnenie povesti radu, pričom sa konkrétne uvádzalo bohorúhačstvo, ateizmus, zločin voči panovníckemu majestátu, hanebné skutky počas vojny a skutky proti cti, povinnosti a svedomiu.⁹⁶

Väčšina vyznamenaní však proces „vylúčenia“, čiže odobratia insígnií vo svojich stanovách riešila iba veľmi stručne v súvislosti so spáchaním trestného činu alebo iného činu nehodného nositeľa insígnií radu, pričom proces vedúci k odobratiu insígnií bližším spôsobom nešpecifikovala. Ďalším dôvodom na odobratie insígnií mohlo byť aj nerešpektovanie povinného každodenného nosenia insígnií príslušného radu. Oproti minulosti sa v prípade moderných vyznamenaní výrazne zjednodušila aj samotná procedúra vylúčenia, ktorá mala pôvodne podobu samostatného obradu, ktorý bol obdobou stredovekého obradu degradovania rytiera.⁹⁷

SPOLOČNÉ AKTIVITY

Zatiaľ čo duchovné rytierske rády výrazným spôsobom každodenne zasahovali nielen do korporatívneho, ale aj súkromného života svojich členov, stanovy laických rytierskych rádov súkromný život svojich členov zásadným spôsobom neovplyvňovali. Výnimku predstavovalo každodenné povinné nosenie insígnií rádu a predpísané spoločné aktivity predovšetkým počas zasadania kapitúl rádov alebo počas rádových sviatkov.

Pretože medzi nositeľmi najstarších vyznamenaní boli takmer minimálne sociálne väzby a so vznikom moderných vyznamenaní sa tieto väzby čoraz viac vytrácali, relikty tohto typu

⁹⁵ Článok 14 stanov. Statuti dell' Ordine Supremo della SS. Annunziata. Gli Statuti del Re Vittorio Emanuele II. Stanovy publikované In CLARETTA, ref. 24, s. 73.

⁹⁶ Článok 31 stanov. Statuten, ref. 52, s. 23-24.

⁹⁷ Ako príklad tohto obradu môžeme uviesť obrad odobratia insígnií dvom nositeľom francúzskeho Radu Svätého Ducha vojvodovi d' Elboeuf a markízovi de Vieville v roku 1633. Popis obradu publikovaný In LÜNIG, Johann Christian: *Theatrum ceromiale historico - politicum, oder historisch - und politischer Schau - Platz aller Ceremonien welche so wohl an europäischen Höfen, als auch sonst bey vielen Illustren Fällen beobachtet worden.* Anderer Theil. Leipzig : Moritz Georg Weidmann, 1720, s. 1113-1114). Oproti tomu vylúčenie nemeckého cisára a habsburského panovníka, ako aj ďalších nemeckých a rakúskych nositeľov insígnií Radu Podväzku v roku 1915, ktoré nasledovalo ako reakcia na potopenie Lusitánie, sa v rozpore so stanovami radu odohralo v tichosti. Ich mená sa vyškrtili zo zoznamu nositeľov insígnií, rozhodnutie o ich prepožičaní sa anulovalo a z kaplnky vo Windsore sa zvesili ich erby a štandardy. Podľa stanov sa však mal konať osobitný obrad s prečítaním rozhodnutia o vylúčení, na ktorom mal herold z oltára zhodiť na zem erb a koruhvu nositeľa insígnií a spolu s ďalšími heroldami ich mal nohami vykopať z kaplnky do zámockej priekopy. Posledný komplexný obrad vylúčenia sa konal v roku 1716 a týkal sa vojvodu z Ormondu. LUKŠ, Oldřich. Nejvznešenější řád Podvazku. Britské rády – 14. část. In *Signum*, roč. 4, 2006, č. 15, s. 543, PRESTONOVÁ, Diana. *Potopení Lusitánie. Úkladná vražda.* Praha : Epoque, 2004, s. 293.

boli dosť ojedinelé a v podstate sa obmedzovali na formálne zasadanie nositeľov insígnií na kapitulnom zasadaní radu v čase jeho sviatku, na ktorom sa konal obrad investitúry, čiže sa novo vyznamenaným osobám slávnostným spôsobom odovzdávali insígnie. S výnimkou spoločných bohoslužieb a slávnostnej procesie (prípadne aj hostiny) však iba veľmi málo radov pre vyznamenaných zabezpečovalo akúkoľvek formu spoločnej aktivity tak, ako to robil napríklad poľský Rad Bieleho orla z roku 1705. Stanovy radu síce požadovali kapitulné zasadanie, omše, procesiu a prípadnú spoločnú účasť nositeľov insígnií vo vojnách, ale v skutočnosti najobľúbenejšiu spoločnú aktivitu predstavovali pravidelne konané strelecké preteky do terča o zlaté a strieborné medaily.⁹⁸

Vo všeobecnosti možno skonštatovať, že u vyznamenaní v podobe radov sa spoločné aktivity obmedzovali na pravidelné spektakulárne ceremoniály formálneho charakteru, zatiaľ čo v prípade laických rytierskych rádov aktivity tohto typu boli bezprostredným dôsledkom a prejavom vnútorného života rádu, pričom popri štandardných ceremoniáloch sa zväčša spájali s riešením zásadných otázok a úpravy a regulácie chodu celej organizácie rytierov.

KAPITULNÉ ZASADANIE NOSITEĽOV INSÍGNIÍ

Relikt, predstavujúci formálne kapitulné zasadanie nositeľov insígnií vyznamenaní v prípadne historicky starších vyznamenaní v podobe radov, niesol veľkú podobnosť s rovnakým zasadaním rádových rytierov početných laických rytierskych rádov. Podobnosť však bola čisto iba formálna, pretože zasadaniam chýbal reálny obsah regulácie vnútorného života rádu a namiesto riešenia zásadných otázok chodu a organizačného rámca inštitúcie sa obmedzoval iba na pravidelné konané spektakulárne ceremoniály. Stručne povedané – kapitulné zasadania laických rytierskych rádov plnili funkciu vnútornej samosprávy rádov pri riešení základných organizačných a prevádzkových otázok, zatiaľ čo vyznamenaní z týchto zasadaní prevzali iba niektoré formálne a vizuálne atraktívne prvky.

Napriek tomu inštitút kapituly nezanikol dodnes – je prítomný u malého počtu vyznamenaní, a to nielen v prípade súkromných dynastických vyznamenaní, ako je napríklad savojský Rad Zvestovania,⁹⁹ ale aj u niektorých súčasných republikánskych štátnych vyznamenaní. Modifikovaná existencia kapituly je charakteristická napríklad pre súčasné poľské vyznamennia – Rad Bieleho orla, Vojenský Rad Virtuti militari a Rad Obrodzenia Poľska. Na čele každej kapituly stojí aktuálny prezident republiky vo funkcii veľmajstra radu a samotnú kapitolu tvorí 5 (v prípade Vojenského Radu Virtuti militari 8) osôb, ktorých menuje prezident republiky spomedzi vyznamenaných príslušným radom.¹⁰⁰

Každoročné kapitulné zasadanie nositeľov sa konalo napríklad aj v prípade nórskeho záslužného Radu Svätého Olafa z roku 1847, jej hlavným programom však bolo okrem prepožičiavania insígnií predovšetkým revízia finančných výdavkov radu od posledného zasadania.¹⁰¹

⁹⁸ Podrobný prehľad aktivít in: VON BLOH, Jutta Charlotte: Świeto Orderu Orla Białego w czasach Augusta II. i Augusta III. In MECLEWSKA, Marta – SZCZECINA – BERKAN, Anna – ZAWADZKI, Michał (ed.). *Za ojczyne i naród. 300 lat Orderu Orła Białego*. Warszawa: Arx Regia. Ośrodek wydawniczy zamku królewskiego w Warszawie, e, 2005, s. 106-115.

⁹⁹ Článok 8, 9 stanov. Statuti dell'Ordine Supremo della SS. Annunziata. Gli Statuti del Re Vittorio Emanuele II. Stanovy publikované In CLARETTA, ref. 24, s. 71-72.

¹⁰⁰ Ustawa, ref. 33, články 20 – 28.

¹⁰¹ Článok 7 stanov, Stanovy publikované In SCHULZE, H. *Chronik sämtlicher bekannten Ritter - Orden und Ehrenzeichen, welche von Souverainen und Regierungen verliehen werden, nebst Abbildungen und Decorationen*. Berlin: W. Moeser und Kühn, 1853, s. 1052-1055.

PRÍSTUP K PANOVNÍKOVI

Zatiaľ čo osobný styk rytierov so suverénom laického rytierskeho rádu bol úplne samozrejmom a takmer každodennou záležitosťou, v prípade vyznamenaní v podobe radov bol zvyčajne veľmi ojedinelý. Možnosť prístupu k panovníkovi vo funkcii suveréna alebo veľmajstra radu do jeho súkromných priestorov preto predstavovala nesmierne veľkú formálnu poctu a bola významným reliktom, ktorý odkazoval na pôvodnú rovnosť rytierov v laických rytierskych rádoch, ktorá sa však v historicky mladšom období v podmienkach absolutistických monarchií postupne obmedzovala iba na prístup v súvislosti s prijatím nového nositeľa insígnií radu. V takom prípade však jeho postavenie voči panovníkovi už oproti minulosti nebolo rovnocenné. Ako príklad môžeme uviesť habsburský, pôvodne burundský Rad Zlatého rúna po jeho rozdelení na dve samostatné vetvy v roku 1700.

Možnosť prístupu do jednotlivých verejných priestorov panovníkovho sídla bola prísne odstupňovaná a závisela nielen od sociálneho, ale aj aktuálneho dvorského statusu. Samozrejme, na mysl máme oficiálny vstup formou audiencie, povolenie vstupu do súkromných priestorov napríklad pri zábave alebo rodinných udalostiach záviselo od ľubovôle panovníka alebo panovníčky. Prvou metou k vstupu ku panovníkovi bola sieň, v ktorej stáli na stráži drabanti. Za ňou bola rytierska sieň, prístupná všetkým šľachticom. Nasledovala prvá predsieň (antekamera), v ktorej sa museli zastaviť nižší dvorskí úradníci a tiež šľachtici, ktorí tvorili sprievod cudzích vyslancov a kardinálov. Do druhej, tzv. veľkej predsiene smeli vstúpiť grófovia, baróni, rytieri, vojenský hodnostári, miestodržiteľia, preláti, osobní lekári a niektorí osobní služobníci. Nasledujúca radná sieň bola konečnou zastávkou pre veľvyslancov, zastupujúcich pri dvore cudzie hlavy štátu, kurfirstov, ríšske kniežatá, arcibiskupov, biskupov, maršálov, komorníkov (členov komôr) a tajných radcov. Posledná miestnosť označená ako retirada mala už súkromný charakter a verejný vstup do nej za normálnych okolností nebol možný.¹⁰² A práve do tohto priestoru smel nový nositeľ insígnií Radu Zlatého rúna v deň svojej investitúry vstúpiť dokonca dvakrát – najskôr do súkromných priestorov panovníka a potom aj do súkromných priestorov panovníčky (tieto priestory neboli spoločné, jej retirada a verejné miestnosti mali rovnaké pomenovanie a poradie ako u panovníka, len boli zrkadlovo obrátené).

Hoci sa v prípade novodobých vyznamenaní pocta tohto typu uplatňovala iba veľmi zriedkavo, mali na ňu právo nositelia habsburských radov. Osoby vyznamenané veľkokrížom Vojenského Radu Márie Terézie mohli vykonať audienciu u panovníka alebo panovníčky kedykoľvek bez predchádzajúceho ohlásenia sa u vrchného komorníka. V Bratislavskom hrade sa audiencia konala v priestoroch retirady, zatiaľ čo v Schönbrunne v zrkadlovej sále. Nositelia rytierskeho kríža sa audiencie v týchto priestoroch mohli zúčastniť iba počas radových sviatkov. V prípade ich príchodu a odchodu zo sviatkov sa povinné pobožkanie ruky panovníka konalo v tajnej radnej sieni.¹⁰³

Každý nositeľ insígnií uhorského Radu Svätého Štefana mohol kedykoľvek požiadať o audienciu u panovníka po ohlásení sa u hlavného komorníka a audiencia sa podobne ako v prípade Vojenského Radu Márie Terézie konala v rovnakých priestoroch – v retirade Bra-

¹⁰² VOKÁČOVÁ, Petra. *Príběhy o hrdé pokoře. Aristokracie českých zemí a císařský dvur v době vrcholného baroka*. Disertační práce. Brno : Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Historický ústav, 2007, s. 15-16.

¹⁰³ Článek 35 stanov. Statuten des löblichen Militärischen Maria Theresien – Ordens. Stanovy publikované In GOUTTA, ref. 4, s. 704.

tislavského hradu a v zrkadlovej sále Schönbrunnského paláca. Všetci nositelia insígnií sa pri svojom príchode a odchode z radového sviatku stretli s panovníkom, aby mu pobožkali ruku. Tento akt sa v prípade nositeľov rytierskeho kríža odohrával výlučne v priestoroch tajnej radnej siene, zatiaľ čo nositelia veľkokríža a komandéri, ktorí mali k panovníkovi kedykoľvek voľný prístup, sa mohli rozlúčiť aj na iných miestach.¹⁰⁴

Osoby vyznamenané rytierskym krížom Radu Leopolda smeli vstúpiť do tajnej radnej siene iba v čase sviatku radu, zatiaľ čo nositelia veľkokríža a komandéri do nej smeli vstúpiť kedykoľvek. Oproti tomu všetci bez rozdielu tried sa smeli zúčastniť na dvorských sviatkoch a mali prístup do tzv. apartmánov.¹⁰⁵ Presne rovnaké ustanovenia sa týkali aj nositeľov insígnií Radu Železnej koruny¹⁰⁶ a Radu Františka Jozefa.¹⁰⁷ Po revízii stanov posledne menovaného radu v roku 1916 však došlo ku zmene prístupu – stanovy vyznamenaným povoľovali už iba vstup na veľký dvorský bál, a aj to len domácim nositeľom insígnií bez rozdielu stavu. Zároveň sa mohli zúčastniť aj procesie počas sviatku Božieho tela, ktorý bol spoločným sviatkom všetkých habsburských radov.¹⁰⁸ Uvedená zmena nepochybne súvisela s veľkým nárastom prepožičaných insígnií všetkých habsburských vyznamenaní, a obmedzenie voľného prístupu k panovníkovi bolo iba logickým vyústením tohto stavu. Počet možných osôb s právom voľného prístupu k panovníkovi bol skutočne neúnosný – napríklad len za obdobie rokov 1850 – 1884 sa prepožičalo 242 insígnií Radu Svätého Štefana, 1 478 insígnií Radu Leopolda, 4 060 insígnií Radu Železnej koruny a 5 269 insígnií Radu Františka Jozefa. Z rovnakých dôvodov v roku 1884 došlo k zrušeniu práva na udelenie šľachtictva osobám vyznamenaným Radom Svätého Štefana, Radom Leopolda a Radom Železnej koruny.¹⁰⁹

V prípade savojského Radu Zvestovania sa všetci rytieri a úradníci pozývali na oslavy narodenia, úmrtia a svadiieb panovníckeho domu, ako aj na všetky iné obrady, pri ktorých bezprostredne nasledovali kráľovských princov a bola im priznaná pozícia „bratrancov“. Pri všetkých slávnostných príležitostiach, bálach a formálnych obedov mali povolený vstup k panovníkovi.¹¹⁰

Každý nositeľ insígnií veľkokríža Radu Františka I. kráľovstva oboch Sicílií z roku 1829 mal prístup do trónnej siene a mal právo zúčastňovať sa dvorských obedov a kráľovských recepcií. Komandéri tohto radu mali právo iba na prístup k dvorským obedom a kráľovským recepciám, zatiaľ čo rytieri sa mohli zúčastniť iba recepcií.¹¹¹

Nositelia insígnií ruského Radu Svätého Juraja z roku 1769 mali tiež podobné osobitné výhody. Vyznamenaní dvomi najvyššími triedami radu mali v priestoroch panovníckeho

¹⁰⁴ Článok 15 stanov. Stanovy publikované In *Memoria insignis*, ref. 14, s. 36.

¹⁰⁵ Článok 21, 22 stanov. *Statuten für des erhabenen Österreichisch – Kaiserlichen Leopolds – Orden*. Wien Aus der kaiserlich – königlichen Hof - und Staatsdruckerey, 1808, s. 18.

¹⁰⁶ Článok 19, 20 stanov. *Statuten für den Oesterreichisch – Kaiserlichen Orden der eisernen Krone*. Wien: s.n., 1816.

¹⁰⁷ Článok 17, 18 stanov. *Statuten*, ref. 34.

¹⁰⁸ Článok 23 stanov. *Revidierte Statuten für den kaiserlich – österreichischen Franz – Joseph – Orden*. Wien : s.n., 1916.

¹⁰⁹ ŽUPANIČ, 2006, ref. 88, s. 138, 143.

¹¹⁰ Článok 7, 12 stanov. *Statuti dell' Ordine Supremo della SS. Annunziata. Gli Statuti del Re Vittorio Emanuele II*. Stanovy publikované In CLARETTA, ref. 24, s. 71-72.

¹¹¹ Článok 16 – 18 stanov. Stanovy publikované In *The Royal Order*, ref. 50.

dvora a na všetkých verejných miestach a slávnostiach vstup spolu s generálmajormi, zatiaľ čo nositelia insígnií 3. a 4. triedy radu spolu s plukovníkmi.¹¹²

Osobitnú poctu si užívali vyznamenaní švédskym Radom Serafinov z roku 1748. Všetky hliadky, s výnimkou hliadok v kráľovskom paláci, museli nositeľom insígnií tohto radu vždy dávať na poctu zbraň, hliadky v paláci však iba v takom prípade, ak nositelia insígnií boli oblečení do ceremoniálneho odevu radu.¹¹³

OMŠA ZA ZOMRELÝCH

Početné laické rytierske rády si uctievali pamiatku svojich zosnulých členov a podľa ich príkladu to robili aj mnohé historicky staršie vyznamenania v podobe radov. Napríklad poľský Rad Nepoškvrneného počatia Najsvätejšej Panny Márie vo svojich stanovách z roku 1637 na zosnulých nositeľov insígnií pamätal odslúžením spoločnej omše a navyše každému rytierovi stanovil povinnosť absolvovania ďalších tridsiatich omší.¹¹⁴ Stanovy iného poľského vyznamenania, Radu Bieleho orla z roku 1705, požadovali od každého novoprijatého rytiera, aby sekretárovi radu odovzdal 20 laktov čierneho aksamitu na vyhotovenie smútočných odevov pre použitie počas omší na počesť zosnulých nositeľov insígnií. Zádušné omše sa mali konať na druhý deň konania výročnej kapituly radu, pričom suverén nemal byť oblečený v čiernom, ale vo fialovom odevu. Každý prítomný rytier musel navyše obetovať jednu trojfuntovú sviečku. V prípade, ak by sa panovník kvôli chorobe alebo z iných dôvodov nemohol zúčastniť kapitulného zasadania nositeľov insígnií, v plnom rozsahu ho zastupoval kancelár radu s výnimkou zádušnej omše, ktorá sa v takom prípade vôbec nemala konať.¹¹⁵

Nositelia insígnií poľského Radu Svätého Stanislava z roku 1765 mali dať každoročne po 1 zlatom na spoločnú omšu za zomrelých rytierov a navyše za každého nebohého nositeľa insígnií mali dať individuálne odslúžiť po 30 zádušných omší.¹¹⁶

Brandenburgský Rad Červeného orla z roku 1734 síce nevenoval zosnulým nositeľom vyznamenania pozornosť, zato však v prípade smrti suveréna boli všetci nositelia povinní nosiť smútok po dobu šiestich mesiacov s výnimkou služobníkov a vazalov kniežacieho domu, pretože na tých sa vzťahovali osobitné pravidlá.¹¹⁷

Každoročne na deň svätého Ľudovíta sa mala v kostole svätého Ľudovíta v Parme konať veľká slávnosť parmského Záslužného Radu Svätého Ľudovíta z roku 1849, a na druhý deň bohoslužba za duše zomrelých nositeľov insígnií radu, na ktorej sa povinne mali zúčastniť všetci žijúci nositelia insígnií nachádzajúci sa v tom čase v Parme, ktorým by v tom nebránili nejaké objektívne príčiny.¹¹⁸

¹¹² Článok 9 stanov. Statut Vojenavo Ordena Sv. Velikomučenika i pobedonosca Georgija. Stanovy publikované In ZAMYSLOVSKIJ, PETROV, ref. 6, časť 2, s. 40-41.

¹¹³ Obsah stanov publikovaný In SCHWAN, Christian Fridrich. *Abbildungen derjenigen Ritter – Orden welche eine eigene Ordenskleidung haben. Nebst einer jedem Orden beigefügten historischen Nachricht von dessen Ursprunge, Verfassung und Absicht.* Mannheim : Hof – und Akademische Buchhandlung, 1791, Seraphinenorden in Schweden, s. 6

¹¹⁴ Článok 11 – 12 stanov. Revidované stanovy publikované In NOWAKOWSKI, Franczisek. *Źródła do dziejów Polski.* Tom I. Berlin : Nakladem ksiegacza B. Behra, 1841, s. 98-109.

¹¹⁵ Článok 33, 41 stanov. Stanovy publikované In SADOWSKI, ref. 51, s. 70.

¹¹⁶ Článok 5, 12/4 stanov. Stanovy publikované In SADOWSKI, ref. 51, s. 99-100.

¹¹⁷ Článok 23 stanov. Ordens – Statuten des Brandenburgischen Rothen Adlers vom 13. Juli 1734. Stanovy publikované In HOEFMANN, ref. 61, s. 13.

¹¹⁸ Kapitola 4, článok 9 stanov. Stanovy publikované In Regolamentoo, ref. 39.

Smrť nositeľa insígnií savojského Radu Zvestovania sa musela oznámiť každému nositeľovi insígnií radu spolu s výzvou, aby sa podľa starej tradície a v zhode so stanovami radu modlil za spásu jeho duše, ak „*to je v zhode s vierovyznaním zosnulého*“.¹¹⁹

V prípade habsburského Vojenského Radu Márie Terézie sa zádušná omša vo viedenskom augustiniánskom kostole slúžila iba za nositeľov insígnií katolíckeho vierovyznania.¹²⁰ Každoročne sa slúžila aj omša za zosnulé nositeľky insígnií španielskeho dámskeho Radu Márie Lujzy z roku 1792.¹²¹

Zaujímavé opatrenie v súvislosti s úctou voči zosnulým nositeľom insígnií predpisovali stanovy kurónskeho Radu Vďačnosti (*L' Ordre de la Reconnaissance*) z roku 1710 – rytieri mali svoju insígniu nosiť na čiernej stuhe namiesto zvyčajnej červenej, a to po dobu štyroch týždňov.¹²²

Odsluženie zádušnej omše za zosnulých nositeľov insígnií predpisovali aj stanovy pôvodne würzburského Záslužného Radu Svätého Jozefa z roku 1807 (od roku 1817 bol toskánskym radom), táto sa mala konať každoročne na druhý deň po slávnostnom zasadnutí nositeľov insígnií počas sviatku radu (19. marca)¹²³.

PREZENTÁCIA INSÍGNIE

Duchovné rytierske rády pôvodne nosili textilnú insígniu na svojom plášti, zvyk nosenia reťaze s kovovou insígniou rádu sa rozšíril až niekedy v priebehu 15. storočia pod vplyvom laických rytierskych rádov.¹²⁴ Podľa ich príkladu však textilnú insígniu nosili aj príslušníci niektorých laických rytierskych rádov na plášťoch svojich ceremoniálnych odevov. Jednotlivé rády pritom používali rozmanité a niekedy aj dosť bizarné podoby insígnií a nemenej vynaliezavé spôsoby ich upevnenia na tele nositeľa.

Všeobecne najčastejšie sa používali textilné alebo kovové insígnie upevnené priamo na hrud' v podobe brošne a takýmto spôsobom sa nenesli iba insígnie rádov, ale aj rôzne devízy, impresy alebo osobné znamenia paraheraldického charakteru. V širokej škále možných spôsobov nosenia insígnií nechýbala prostá textilná šerpa padajúca cez plece k protiľahlému boku (napríklad kastílsky rád Šerpy z roku 1330), rovnaká šerpa so zavesenou insígniou (napríklad kastílsky rád Vázy pozdravenia alebo Štoly a vázy z roku 1403), ozdobná reťaz bez insígnie (napríklad kastílsky rád Šupiny z obdobia okolo roku 1430), ozdobná reťaz s insígniou (napríklad orleánsky rád Peleríny alebo Dikobrazu z roku 1394), kovová insígnia

¹¹⁹ Článok 13 stanov. Statuti dell' Ordine Supremo della SS. Annunziata. Gli Statuti del Re Vittorio Emanuele II. Stanovy publikované In CLARETTA, ref. 24, s. 72-73.

¹²⁰ Článok 42 stanov. Statuten des löblichen Militärischen Maria Theresien – Ordens. Stanovy publikované In GOUTTA, ref. 4, s. 706.

¹²¹ Článok 7 stanov. La Reina Doña María Luisa aprueba los estatutos de la Real Orden de damas nobles. Stanovy publikované In CEBALLOS – ESCALERA Y GILA, Alfonso – GARCÍA – MERCADAL Y GARCÍA – LOYGORRI, Fernando. *Las Órdenes y Condecoraciones civiles del Reino de España*. Boletín Oficial del estado, Madrid : Centro de estudios políticos y constitucionales, 2001, s. 329.

¹²² Článok 6 stanov. Stanovy publikované In TETSCH, Carl Ludwig : *Curländischer Kirchen – Geschichte von dem Zustande dieser Provinzial – Kirche, bis zum Ableben Gotthards ersten Herzogs zu Curland nebst der gegenwärtigen ausserlichen kirchlichen Verfassung dieses Herzogthums*. II. Teil. Riga und Leipzig : Johann Friedrich Hartknoch, 1767, s. 246.

¹²³ Článok 19 – 20 stanov z roku 1807. Stanovy publikované In LESER, ref. 23, s. 246.

¹²⁴ WALDSTEIN – WARTEMBERG, Berthold. *Rád johanitů ve středověku*. Praha : Academia, 2008, s. 209.

bez závesu uvevnená priamo na odeve (napríklad francúzsky rád Našej Panej zo Vznešeného domu alebo rád Hviezdy z roku 1351), textilná insígnia prišitá na odev (aragónsky rád rytierov sv. Juraja z roku 1371), opasok upevnený okolo krku (napríklad bourbonský rád Nádeje z roku 1365), kovový štítok zavesený v podpazuší (napríklad anjouovský rád Polmesiaca z roku 1448), insígnia bez závesu, položená priamo na šiju (napríklad rakúsky rád Vrkoča z rokov 1365/86), stuha uviazaná na ramene (napríklad neapolský rád Špulky z obdobia okolo roku 1386) alebo textilná stuha s kovovou insígniou, zavesená na šiji (napríklad mladší typ insígnie burgundského rádu Zlatého rúna z roku 1430).

Insígnie laických rytierskych rádov sa vyhýbali použitiu kríža, pretože tento sa považoval za atribút duchovných rytierskych rádov.¹²⁵ Kombináciou viacerých typov insígnií sa postupne vykryštalizoval jednotný štandard, ktorý spočíval v klenote zavesenom na stuhe prevesenej cez plece k protiľahlému boku, doplnený hviezdou na hrudi, druhou hviezdou na plášti a kolanou, ktorá sa nenosila každodenne, ale iba pri osobitných príležitostiach. Kolanu bežne nahrádzala insígnia zavesená na náhrdelnej stuhe. Práve tento kompletný model, ktorý od roku 1682 prezentoval anglický rád Podväzku,¹²⁶ začali postupne používať aj novovznikajúce vyznamenania v podobe radov a používajú ich aj dnešné vyznamenania vo svojich najvyšších triedach.

Na rozdiel od laických rytierskych rádov, ktoré poznali iba jediný hodnostný stupeň – rytier, sa však väčšina panovníckych, dynastických, pontifikálnych a záslužných radov členila do viacerých tried, najčastejšie do troch alebo piatich, mnohé rady však obsahovali celú škálu tried, ale výnimkou neboli ani rady s tradičnou jedinou triedou. Niekedy sa do radovej štruktúry zaradovali aj dekorácie (medaily alebo kríže). Nové členenie si vynútilo aj vznik nových, viditeľne odlišných spôsobov závesu insígnií na textilných stuhách.¹²⁷ Napriek modifikáciám textilných závesov však stále zostával platný princíp prepožičiavania insígnií a nie ich udeľovania, pretože sa mohli odobrať v dôsledku závažného porušenia stanov rovnako ako insígnie v prípade laických rytierskych rádov.

Mnohé laické rytierske rády podľa vzoru duchovných rytierskych rádov požadovali každodenné nosenie insígnií a požiadavku ich povinného nosenia aplikovali nielen stanovými vyznamenaniami v podobe radov, ale výnimočne aj dekorácií. Drvivá väčšina z nich však nosenie insígnií nepredpisovala vzhľadom na zmenené spoločenské a kultúrne pomery modernej spoločnosti, ale ich verejné a viditeľné nosenie iba umožňovala. V súčasnosti sa teda uplatňuje opačný prístup než u rytierskych rádov – insígnie sa nosia iba občas, a to predovšetkým pri slávnostných alebo oficiálnych príležitostiach.

Povinné každodenné nosenie insígnií bolo charakteristické napríklad pre pruský Rad Čierneho orla z roku 1701. V prípade, ak sa niektorý rytier na verejnosti objavil bez nej, musel zaplatiť pokutu 50 dukátov v prospech sirotčince v Königsbergu. V prípade opakovaného priestupku sa pokuta zvýšila na 100 dukátov a na tretí raz už nasledovalo definitívne odobratie insígnie a vyškrtnutie previnilca zo zoznamu vyznamenaných.¹²⁸ Podobné usta-

¹²⁵ Podrobnejšie In BOULTON, D'Arcy Jonathan Dacre. 1987. Belts, Brooches, Collars and Crosses: The Development of the Insignia of the Monarchical Orders of Knighthood, 1325 - 1693. In *Heraldry in Canada*, roč. 21, 1987, č. 5, s. 9-39.

¹²⁶ Rád Podväzku však navyše používal špecifickú insígniu v podobe textilného podväzku, táto sa však predmetom nasledovania nestala. O insígniách tohto rádu podrobnejšie In GRAUS, Igor. Anglický Podväzkový rád svätého Juraja a jeho insígnie. *Pamiatky a múzeá*, roč. 50, 2001, č. 2, s. 40-42.

¹²⁷ Podrobnejšie In GRAUS, Igor. K vymedzeniu faleristiky ako vednej disciplíny (1. časť – nositeľnosť). In *Slovenská archivistika*, roč. 33, 1998, č.2, s. 48-52.

¹²⁸ Článok 24 stanov. *Statuten*, ref. 52, s. 20.

novenie obsahovali aj stanovy brandenburského Radu Červeného orla z roku 1734, vzhľadom na menej prestížny charakter radu však porušenie stanov predstavovalo menší postih. Za prvý priestupok bola pokuta 10 dukátov, za druhý 20 dukátov a za tretí 50 dukátov, stanovy však nešpecifikovali tresty za prípadné ďalšie nenosenie insígnií. Namiesto toho predpisovali vyznamenaným, aby zanedbávanie nosenia insígnií netolerovali žiadnemu z nich a priestupok ohlásili. Podľa vzoru laických rytierskych rádov však toho vyznamenanie poskytovalo isté úľavy – pri cestovaní alebo poľovačkách vyznamenaní nemuseli nosiť kompletnú insígniu, čiže kríž na veľkostehe a hviezdu, ale iba prostú medailu na stuhe, na ktorej bola vyrazená reliéfná podoba insígnie radu – čiže akúsi symbolickú náhradu vyznamenania.¹²⁹

Menšiu insígniu v podobe kríža zaveseného na bielej stuhe namiesto kolany v prípade každodenného nosenia povoľovali aj stanovy poľského Radu Nepoškvrneného počatia Najsvätejšej Panny Márie.¹³⁰ V prípade ďalšieho poľského vyznamenania, Radu Svätého Stanislava, jeho stanovy z roku 1765 neurčovali pokutu za nenosenie insígnie, ale za nenosenie predpísaného odevu, ktorý mala mať vyznamenaná osoba oblečený vždy v prítomnosti panovníka. Pokuta za opomenutie tejto povinnosti činila 1 zlatý, ktorý sa mal rozdeliť na almužny pre chudobných.¹³¹

Oproti tomu stanovy švédskeho Radu Serafinov z roku 1748 nerešpektovanie povinnosti každodenného nosenia insígnie od jej prevzatia až do smrti nositeľa trestali jeho vylúčením z radu.¹³²

V prípade kurónskeho Radu Vďačnosti (*L' Ordre de la Reconnaissance*) z roku 1710 sa porušenie povinnosti neustáleho nosenia insígnie trestalo kurióznou pokutou v podobe jedného páru pištolí.¹³³

Mnohé ďalšie rady síce stanovovali rovnakú povinnosť každodenného nosenia insígnií, ale ich stanovy bližšie nešpecifikovali žiadne tresty za porušenie nariadenia. Ako príklad môžeme uviesť hessenský Rad Za vojenské zásluhy (*L' Ordre Pour la vertu militaire*) z roku 1769, dánsky Rad Slona z roku 1693, francúzsky Rad Čestnej légie z roku 1802, saský Občiansky záslužný rad z roku 1815, ruský Rad Svätého Vladimíra z roku 1782, ale aj všetky habsburské rady s výnimkou Radu Alžbety. Insígnie tohto dámskeho radu (ale aj k radu pripojená medaila) sa povinne museli nosiť iba v prípade slávnostných príležitostí.¹³⁴ Každodenné nosenie insígnie však pritom nepredpisoval iba ruský Rad Svätého Juraja z roku 1769,¹³⁵ ale dokonca aj Kríž Svätého Juraja, čiže vyznamenanie s charakterom dekorácie.¹³⁶

Štandardom pri vyznamenaníach s viacerými triedami bolo nosenie insígnie najvyššej, čiže naposledy prepožičanej triedy, ktorú recipient vyznamenania prijal. Ojedinelú výnim-

¹²⁹ Článok 17 stanov. Ordens – Statuten des Brandenburgischen Rothen Adlers vom 13. Juli 1734. In HOEFTMANN, ref. 61, s. 11.

¹³⁰ Článok 6 stanov. Stanovy publikované In NOWAKOWSKI, ref. 114, s. 91.

¹³¹ Článok 5 stanov. Stanovy publikované In SADOWSKI, ref. 51, s. 99.

¹³² Obsah stanov publikovaný In SCHWAN, ref. 113, Seraphinenorden in Schweden, s. 5.

¹³³ Článok 7 stanov. Stanovy publikované In TETSCH, ref. 122, s. 247.

¹³⁴ Článok 10 stanov. *Statuten für den Elisabeth – Orden und die demselben Affiliirte Elisabeth – Medaille*. Wien: s.n., 1898.

¹³⁵ Článok 6 stanov. Statut Vojennavo Ordena Sv. Velikomučenika i pobedonosca Georgija. Stanovy publikované In ZAMYSLOVSKIJ, PETROV, ref. 6, časť 2, s. 39.

¹³⁶ Článok 4 stanov. Vysočaješe povelienie Imperatora Aleksandra I. ot 13-go fevralja 1807 goda ob učreždenii osobennovo znaka otličija vojennovo ordena. Stanovy publikované In ZAMYSLOVSKIJ, PETROV, ref. 6, časť 2, s. 85.

ku predstavovala prax srbského záslužného Radu Miloša Veľkého založeného v roku 1898. Jeho stanovy totiž požadovali, aby tí dôstojníci, ktorí boli vyznamenaní vyššími triedami Radu Miloša Veľkého a Radu Bieleho orla, nosili každodenne iba insígniu najnižšej triedy oboch radov.¹³⁷ Hannoverový záslužný Rad Svätého Juraja z roku 1839 prikazoval neustále nosenie insígnií in natura na uniforme a zakazoval nosenie rozety v gombikovej dierke.¹³⁸

Vo všeobecnosti je v prípade prezentácie insígnie pozorovateľný trend vedúci od vyjadrenia permanentnej pocty (povinné stále nosenie insígnie) typickej pre rytierske rády smerom k príležitostnej pocte (jednorazová pocta pri prepožičaní insígnie s možnosťou jej príležitostného nosenia), ktorá je charakteristická pre vyznamenania. Možnosť nosiť iba jedinú insígniu príslušného vyznamenania v prípade osôb viackrát vyznamenaných tým istým radom pritom nadväzovalo na prax duchovných rytierskych rádov, v ktorých jedna osoba v ráde nemohla zaujímať dve hierarchicky rozdielne pozície.

VRACANIE INSÍGNIE

Početné laické rytierske rády a podľa ich príkladu aj mnohé vyznamenania v podobe radov požadovali vracanie insígnií po smrti ich oprávneného nositeľa, čím sa zabezpečovala nielen neprenosnosť týchto insígnií,¹³⁹ ale navyše sa mohli opätovne použiť, prípadne sa recykloval použitý drahý kov, z ktorého boli vyrobené. V takom prípade boli majetkom rádu a rytierom sa iba prepožičiavali, pričom bývali veľmi presne evidované a často sa aj číslovali. Stanovy jednotlivých radov tiež určovali podmienku vrátenia insígnií po nositeľovej smrti kancelárii radu do istého, presne stanoveného termínu. Poistka vracania insígnií sa pritom realizovala v dvoch rovinách. Prvou bolo obdržanie výtlačku radových stanov, ktoré nositeľa informovali o všetkých jeho povinnostiach.¹⁴⁰ V niektorých prípadoch mohol vyznamenaný navyše dostať výpis zo stanov so znením povinnosti vrátenia insígnií.¹⁴¹

Druhou poistkou, ktorá sa nespoliehala na čestné slovo alebo na ochotu pozostalých alebo dedičov, bola požiadavka podpisu písomného záväzku (reverzu) vrátenia insígnií.¹⁴²

¹³⁷ Článok 2 – 3 stanov. Stanovy publikované In ACOVIĆ, Dragomir : Rád Miloše Velikého. In *Drobná plastika*, roč. 17, 1980, č. 2 – 3, s. 68.

¹³⁸ Článok 14 stanov. Stanovy publikované In WAHLEN, ref. 53, s. 38.

¹³⁹ K podmienke neprenosnosti, ktorá je jednou so základných faleristických kategórií bližšie in: GRAUS, Igor. K vymedzeniu faleristiky ako vednej disciplíny 2. Neprenosnosť. In *Slovenská archivistika*, roč. 34, 1999, č. 1, s. 17-35.

¹⁴⁰ Niekedy sa však povinne museli vracať aj samotné stanovy, ako napríklad v prípade habsburského Radu Železnej koruny (článok 17 stanov) alebo Radu Františka Jozefa (článok 14 stanov). Stanovy Radu Františka Jozefa sa však vracali iba do roku 1916, novovydané revidované stanovy túto povinnosť nevyžadovali.

¹⁴¹ Napríklad insígnie dánskeho Radu Danebrogu pre rytiera 3. triedy sa v polovici 19. storočia vyznamenaným zo zahraničia doručovali s výpisom článku 30 stanov, ktorý požadoval ich vrátenie. GRAUS, Igor. Doktor Kristián Andreas Zipser a jeho radové dekorácie. In *Drobná plastika*, roč. 25, 1988, č. 1, s. 24-25.

¹⁴² Uvedené opatrenie sa používalo aj v prípade radov habsburskej monarchie. Napríklad insígnie uhorského Radu svätého Štefana sa po nositeľovej smrti museli vracať spolu s exemplárom radových stanov kancelárii radu. Vyznamenaný sa musel po obdržaní insígnie písomne zaviazat', že dedičia alebo pozostalí insígnie po jeho smrti vrátia. Toto potvrdenie sa vyžadovalo aj od najvyššie postavených domácich či zahraničných nositeľov insígnií, bez ohľadu na to, či to boli svetské alebo duchovné osoby. (PANDULA, Attila. Der königlich - ungarische St. Stephans – Orden. In STOLZER, Johann – STEEB, Christian (ed.). *Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Im Auftrag der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde. Graz : Akademische Druck - u. Verlagsanstalt, 1996, s. 125.

Ak sa nemohla vrátiť insígnia, vyžadovalo sa vrátenie drahého kovu. Napríklad v prípade poľského Radu Nepoškvrneného počatia Najsvätejšej Panny Márie stanovy predpisovali vrátenie insígnií do troch mesiacov po smrti nositeľa pokladníkov radu alebo suverénovi. V prípade straty kolany z nedbanlivosti alebo následkom nehody sa ale muselo pokladníkovi vrátiť rovnaké množstvo zlata, aké bolo potrebné pre výrobu novej insígnie.¹⁴³ Podobné opatrenie vyžadoval aj neapolský rád Hranostaja z roku 1465. Kolanu mali pozostali vrátiť v termíne do štyroch mesiacov od rytierovej smrti rádového kostolu svätého Michala alebo na iné primerané miesto, odkiaľ ju mohli doručiť suverénovi, ale v prípade ak by tak neurobili, boli povinní od suveréna prijať akýkoľvek trest.¹⁴⁴

Jednotlivé insígnie sa však vracali aj v prípade viacnásobného vyznamenania tým istým radom, pričom sa vždy vracala insígnia predchádzajúcej, čiže nižšej triedy – ako to bolo napríklad v prípade hessenského Radu Ludwiga z roku 1831.¹⁴⁵ Výnimočne, ako napríklad v prípade bádenského Radu Zähringerského leva, ktorý bol v roku 1896 zriadený v piatich triedach, jeho stanovy povoľovali aj dosiahnutie vyššej triedy bez povinného vyznamenania nižšou triedou. Staršia insígnia sa však aj v takom prípade musela povinne vrátiť kancelárii radu.¹⁴⁶

Zaujímavú podobu malo vracanie insígnií v prípade Saského Vojenského Radu svätého Henricha z roku 1736. Po smrti nositeľov insígnií štyroch tried radu sa požadovalo vracanie insígnií spolu so stanovami radu, a stanovy sa povinne vracali aj pri opakovanom vyznamenaní vyššou triedou radu. V prípade poddôstojníkov a vojakov od roku 1796 vyznamenávaných zlatou a striebornou Vojenskou záslužnou medailou, ktorá sa považovala za piatu triedu radu sa postupovalo inak. Osoby vyznamenané striebornou medailou, ktoré boli navrhnuté na zlatú medailu, ju vrátili kancelárii radu a spolu so zlatou medailou si prevzali aj „náhradu“ za odovzdanú medailu v sume 25 toliarov. Po smrti nositeľov vyznamenania vdova, deti alebo iný testamentárny dedič obdržal 25 toliarov za striebornú a 100 toliarov za zlatú medailu. V prípade že vojenskú službu konali až do svojej smrti a pritom nemali manželku, deti alebo iných potomkov, mali povolené menovať nejakú osobu, ktorej pripadla medaila a následná odmena za jej vrátenie.¹⁴⁷

Nositelia insígnií mnohých radov však mali možnosť vlastniť viaceré exempláre insígnií za predpokladu suverénovho súhlasu. V takom prípade sa vracala iba pôvodná insígnia, ďalšie insígnie zostávali pozostalým.

Vracanie dekorácií však bolo zriedkavým javom, s ohľadom na ich menšiu hodnotu s nižšími výrobnými nákladmi preto zvyčajne zostávali v rodine zosnulého. Povinne sa však vracali napríklad niektoré saské dekorácie – Čestný odznak z roku 1876¹⁴⁸ alebo Medai-

¹⁴³ Článok 14 stanov. Stanovy publikované In NOWAKOWSKI, ref. 114, s. 94.

¹⁴⁴ BOULTON, ref. 26, s. 425-426.

¹⁴⁵ Článok 9 stanov. Napríklad u hessenského Veľkovojevodského hessenského Radu Ludwiga. *Statuten*, ref. 57.

¹⁴⁶ Článok 9, 12 stanov. *Statuten des Grossherzoglichen Ordens vom Zähringer Löwen*. Karlsruhe : s.n., 1896.

¹⁴⁷ Článok 16 – 17 stanov. *Statuten*, ref. 29.

¹⁴⁸ Článok 4 stanov. *Urkunde über die Stiftung eines allgemeinen Ehrenzeichens vom 31. Januar 1876*. Dresden : J.J. Eberlein, Pirne, 1876.

la Fridricha Augusta z roku 1905,¹⁴⁹ prípadne habsburský Vojenský záslužný kríž z roku 1849¹⁵⁰ a Záslužný kríž z roku 1850.¹⁵¹

Veľmi zaujímavé ustanovenie obsahovali stanovy bavorského Radu Svätého Huberta z roku 1708. V prípade, ak vyznamenaný prišiel o insígniu čestným spôsobom, čiže ak ju stratil napríklad v boji, veľmajster mu bezplatne poskytol novú insígniu. Ak však o insígniu prišiel nečestným spôsobom, napríklad v dôsledku dlžoby alebo nedbalosti, alebo ak ju hoci len poškodil, musel si v termíne do štyroch mesiacov na vlastné náklady zaopatriť novú insígniu alebo ju dať opraviť. Ak však insígniu dal do zálohu alebo ju predal, vyškrtili ho zo zoznamu nositeľov radu. Povinné bolo každodenné nosenie insígnie, každý deň opomenutia tejto povinnosti sa pokutoval sumou 20 ríšskych toliarov v prospech chudobných.¹⁵² Navlas rovnaké opatrenia pritom používali niektoré laické rytierske rády. Napríklad, ak rytier rádu Zlatého rúna prišiel o insígniu čestným spôsobom v boji alebo počas zajatia, suverén mu na svoje náklady vyhotovil novú kolanu. V prípade, ak by o ňu prišiel spôsobom, ktorý sa nepovažoval za čestný, musel si ju v lehote do štyroch mesiacov dať vyrobiť na vlastné náklady. Kolanu tiež nesmel dať do zálohu, predat' alebo darovať.¹⁵³

Zákaz predat' insígniu, vymeniť ju, scudziť, požičať, dať do zálohu alebo použiť ju ako zábezpeku ojedinele explicitne vyjadrovali napríklad aj stanovy dánskeho Radu Slona z roku 1693.¹⁵⁴

VÝLUČNOSŤ (TZV. NEKOMPATIBILITA) INSÍGNIE

S nositeľmi insígnií veľmi úzko súvisí aj výlučnosť členstva. Tak ako člen duchovného rytierskeho rádu mohol byť v danom čase iba príslušníkom jediného konkrétneho rádu, aj stanovy mnohých laických rytierskych rádov spočiatku predpisovali výlučnosť členstva v konkrétnom ráde.

Požiadavka exkluzivity členstva v duchu hesla *nemo potest duobus dominis servire* malo svoje opodstatnenie v prípade laických rytierskych rádov v období, kým slúžili vo funkcii politického či diplomatického prostriedku. Týmto opatrením, čiže požadovaním výlučnosti v záujme konkrétneho rádu, jeho zakladateľ mohol ovplyvňovať zloženie členskej základne odmietaním jemu nevhodných nositeľov insígnií iných rádov (ktoré slúžili iným panovníkom) a naopak, mohol ju formovať umožnením ich členstva za vopred stanovených podmienok. Tiež slúžila ako prejav supremacie konkrétneho rádu nad inými rádmi a zreteľne

¹⁴⁹ Článok 5 stanov. *Urkunde über die Stiftung einer Friedrich Auguste – Medaille vom 23. April 1905*. Dresden 1905.

¹⁵⁰ MĚŘIČKA, Václav. Rakouský Vojenský záslužný kříž. In *Drobná plastika*, roč. 9, 1972, č. 3, s. 81. Dekorácia sa povinne vracala až do roku 1874, po zmene stanov v tomto roku zostávala v rodine zosnulého.

¹⁵¹ Článok 5 stanov. *Statuten für das mit allerhöchster Entschliessung vom 16. Februar 1850 gegründete Verdienstkreuz*. b.m.: L.C. Zamarski, Universitäts – Buchdruckerei.

¹⁵² Článok 18, 21 – 23 stanov. Obsah stanov publikovaný In SCHWAN, ref. 113, Orden des heil. Hubertus in Ruhrpfälz, s. 4-5.

¹⁵³ Článok 3, 40 stanov. *Ordonnances de l' Ordre de la Toison d' Or*. A Vienne : Chez Jean Thomas Trattner, 1757, s. 3-4, 32.

¹⁵⁴ Článok 27 stanov. *Statuta Ordinis Elephantini, prout a Christiano V. Daniae et Norvegiae Rege renovata et aucta fuere Havniae Kal. Decemb. 1693*. Stanovy publikované In *Godefridi Guilielmi Leibnitii Mantissa codicis juris gentium diplomatici continens statuta magnorum ordinum regionum, acta vetera electionum regis romani ... Pars altera*. Hannoverae, sumptibus Gotfridi Freytagii, 1700, s. 66.

dávala najavo jeho výlučnosť a osobitné popredné miesto medzi ostatnými združeniami tohto typu. S ohľadom na potrebu zisku politických spojencov aj zo zahraničia a neskôr kvôli postupnej strate politických funkcií laických rytierskych rádov a ich narastajúceho významu v systéme ocenení sa však výlučnosť začala stávať nepohodlnou, a preto sa prehodnocovala. Ako príklad môžeme uviesť pôvodne burgundský rád Zlatého rúna. Ten síce od svojho vzniku v roku 1430 vyžadoval exkluzivitu členstva, ale svoje stanovy zmenil už v roku 1445 na kapitule v Gente. Odteraz sa členmi rádu mohli stať aj králi, cisári a vládnuci vojvodovia, ktorí boli členmi iných rádov za predpokladu, že tie iné rády sami založili alebo boli ich suverénmi.¹⁵⁵

Po transformácii rádu Zlatého rúna na vyznamenanie sa problematika nekompatibility jeho insígnií stala omnoho naliehavejšou. Výlučnosť nosenia insígnií mala svoje opodstatnenie v čase, kedy rytierske rády boli politickými združeniami šľachty sústredenej okolo osoby panovníka, ale stala sa limitujúcou v čase, kedy sa rády stali vyznamenaniami, a spojenie nositeľov insígnií s osobou hlavy rádu bolo už iba veľmi voľné. Aj keď sú známe viaceré prípady vzdania sa insígnií iných rádov a radov kvôli Zlatému rúnu a naopak, v historicky mladšom období sa uvedený rozpor predovšetkým z diplomatických dôvodov riešil panovníckymi dišpenzmi. V podmienkach habsburskej monarchie kompatibilitu radov od roku 1759 riešili iba stanovy Vojenského Radu Márie Terézie¹⁵⁶ a od roku 1764 stanovy Radu Svätého Štefana.¹⁵⁷ Zmenu stanov Radu Zlatého rúna vykonal až Jozef II. v roku 1767.¹⁵⁸

Podobné opatrenie sa uplatňovalo aj v stanovách poľského Radu Nepoškvrneného počatia Najsvätejšej Panny Márie. S výnimkou cudzích panovníkov a vládnucich kniežat nebolo možné jeho insígnie prepožičať nikomu, kto by sa už predtým nezriekol skôr prijatých insígnií a iných rytierskych zväzkov.¹⁵⁹

Kompatibilitu insígnií francúzskych radov zabezpečovali stanovy Radu Svätého Ludovíta z roku 1693, ktoré síce povoľovali súčasné nosenie insígnií Radu Svätého Ducha a Radu Svätého Michala, neriešili však insígnie iných zahraničných radov.¹⁶⁰ Diferencovanú kompatibilitu insígnií zabezpečovali aj stanovy španielskeho Radu Karola III. z roku 1771 – rad bol kompatibilný iba so španielskym Radom Zlatého rúna a všetky ostatné domáce a zahraničné vyznamenania s ním boli nekompatibilné, pričom osobitne sa zdôrazňovala nekompatibilita s Radom Svätého Januária a duchovným rytierskym rádom rytierov svätého Jána Jeruzalémskeho. Uvedená nekompatibilita sa však nevzťahovala nielen na suveré-

¹⁵⁵ GRAUS, Igor. *AULTRE N' AURAY*. (Rád Zlatého rúna a uhorská šľachta.) In FEDERMAYER, Frederik (ed.). *Magnátske rody v našich dejinách 1526-1948*. Almanach SGHS. Martin : Slovenská genealogicko- heraldická spoločnosť, v tlači.

¹⁵⁶ Článok 40 stanov. Statuten des löblichen Militärischen Maria Theresien – Ordens. Stanovy publikované In GOUTTA, ref. 4, s. 705-706.

¹⁵⁷ Článok 32 stanov. Stanovy publikované In *Memoria insignis*, ref. 14, s. 41.

¹⁵⁸ K problematike nekompatibility vyznamenaní habsburskej monarchie pozri napríklad: MÜLLER, Helmut – Theobald. *Autre n'auray – Einen anderen will ich nicht! Unvereinbarkeitsbestimmungen am Beispiel „Österreichischer“ Ritter - und Verdienstorden*. In DIKOWITSCH, STANGLER, STOLZER, ref. 15, s. 41-51.

¹⁵⁹ Článok 3 stanov. Stanovy publikované In NOWAKOWSKI, ref. 114, s. 90.

¹⁶⁰ Článok 6 stanov. *Édit du Roi, portant création et institution d'un Ordre Militaire sous le Titre de S. Louis, dont le Roi se déclare Chef et Souverain Grand – Maitre*. Stanovy publikované In D' ASPECT, ref. 5, s. 307.

nov radov a kniežatá, ale ani na ich synov alebo najbližších príbuzných. Uvedené opatrenia zostali v platnosti aj po vydaní nových stanov radu v roku 1804.¹⁶¹

Oproti tomu žiaden nositeľ insígnií poľského Radu Svätého Stanislava z roku 1765 nesmel bez povolenia panovníka a suveréna radu prijať insígnie iného radu a bez jeho osobitného povolenia takisto jeho insígnie nemohla získať žiadna osoba, ktorá už nosila nejaký zahraničný rad.¹⁶²

Insígnie falckého Radu Svätého Huberta z roku 1708 nemohol získať nikto, kto už bol nositeľom insígnií iného radu. Mohol ich získať iba v prípade, ak sa ich predtým vzdal. Uvedené opatrenie sa však netýkalo panovníka, jeho nástupcov na tróne ako aj kniežat.¹⁶³

Nositeľom insígnií švédskeho Radu Serafinov sa mohol stať iba nositeľ insígnií Radu Meča alebo Radu Severnej hviezdy.¹⁶⁴ Podobne v prípade dánskeho Radu Slona jeho insígnie mohol získať iba nositeľ insígnií Radu Danebrogu, pričom ich však pri prijatí insígnií Radu Slona musel vrátiť kancelárovi radu. Po zisku insígnií Radu Slona mohol iné vyznamenanie prijať iba so súhlasom veľmajstra, ale aj v takom prípade sa musel vzdať nosenia ich insígnií v domovských krajinách dánskeho panovníka.¹⁶⁵ Oproti tomu každý nositeľ insígnií francúzskeho Radu Svätého Ducha z roku 1578 musel byť predtým nositeľom insígnií Radu Svätého Michala z roku 1469. V prípade že ním ešte nebol, insígnie tohto radu prijal automaticky tesne pred prijatím insígnií Radu Svätého Ducha.¹⁶⁶

Podobne každý nositeľ insígnií Ruského Radu Svätého Ondreja z roku 1682 sa v deň ich prijatia automaticky stal aj držiteľom najvyšších tried Radu Svätého Alexandra Nevského, Radu Bieleho orla, Radu Svätej Anny a Radu Svätého Stanislava.¹⁶⁷ Zahraničné vyznamenania však mohli ruskí občania nosiť iba po predchádzajúcom súhlase ministerstva zahraničných vecí, ktoré vystavilo úradnú nostrifikáciu.¹⁶⁸

Nostrifikácia sa však ojedinele vyžaduje ešte aj dnes – napríklad Luxemburčania, ktorí sa na verejnosti objavia s insígniami alebo hoci iba so stuhou zahraničného radu bez predchádzajúcej autorizácie vládnuceho veľkovojuvodu, budú potrestaní pokutou od 500 do 5 000 euro.¹⁶⁹

¹⁶¹ Článok 11 – 14 stanov z roku 1771. Real cédula del Rey Don Carlos III. instituyendo la Real y distinguida Orden de Carlos III. Stanovy publikované In CEBALLOS, ESCALERA, ref. 121, s. 298. Článok 11-13 stanov z roku 1804. Stanovy publikované In Estatutos de la Real Orden de Carlos III. en la redacción dada por Don Carlos IV. en su Real decreto de 12 de junio de 1804, tamže, s. 310.

¹⁶² Článok 12/5 stanov. Stanovy publikované In SADOWSKI, ref. 51, s. 100.

¹⁶³ Článok 8, 9 stanov. Obsah stanov publikovaný In SCHWAN, ref. 113, Orden des heil. Hubertus in Ruhrpfaiz, s. 3.

¹⁶⁴ Obsah stanov publikovaný In SCHWAN, ref. 113, Seraphinenorden in Schweden, s. 7.

¹⁶⁵ Článok 14, 18 stanov. In Statuta Ordinis Elephantini, prout a Christiano V. Daniae et Norvegiae Rege renovata et aucta fuere Havniae Kal. Decemb. 1693. Stanovy publikované In *Godefridi*, ref. 154, s. 64-65.

¹⁶⁶ Článok 83 stanov. In *Les statuts et ordonnances de l'Ordre du benoist Saint esprit estably par le Tres – Chrétien Roy de France et de Pologne Henry III. de ce nom*. Paris : Jean Jombert, 1689, s. 70-71.

¹⁶⁷ Článok 235 stanov. Statut Imperatorskovo ordena Sv. Apostolja Andreja Pervozvannovo. Stanovy publikované In *Svod učreždenij gosudarstvennych*, ref. 7.

¹⁶⁸ Článok 137 stanov. Statuty ordenov i ordenskich znakov otličja. Obščie postanovlenija ob ordenach. Stanovy publikované In *Svod učreždenij gosudarstvennych*, ref. 7.

¹⁶⁹ Článok 229. *Loi du 18. Juin 1879 portant révision du code penal*. Zákon publikovaný In Grand - Duché de Luxembourg. Distinction Honorifiques. Code administratif 4, 2007, s. 4.

OZDOBENIE ERBU A TITULATÚRA

Príslušníci duchovných rytierskych a laických rytierskych rádov celkom bežne vo svojich šľachtických erboch používali insígnie príslušného rádu (alebo dokonca aj viacerých rádov), odchýlky boli pritom iba v spôsobe ich aplikácie.¹⁷⁰ Podobne aj osoby vyznamenané radmi zvyčajne disponovali právom doplnenia svojho rodového erbu insígniami príslušnej triedy, ktorej boli nositeľmi. Uvedené právo sa často objavovalo priamo v stanovách jednotlivých vyznamenaní, zvyčajne v stručnej formulácii bez uvedenia akýchkoľvek detailov, ako napríklad v prípade habsburského Radu Františka Jozefa z roku 1849, ktorý každému vyznamenanému povolil „*ozdobit' svoj šľachtický erb jemu prislúchajúcou insígniou radu.*“¹⁷¹ Niektoré rady pritom podobu insígnií okolo erbu určovali veľmi striktné a podrobne, ako napríklad Saský Vojenský Rad Svätého Henricha z roku 1736 v stanovách z roku 1829.¹⁷² Hannoverký Rad Guelfov z roku 1815 vo svojich revidovaných stanovách z roku 1841 umožňoval použitie insígnie v erbe iba pre prvé štyri triedy radu, zatiaľ čo nositelia insígnií 5. triedy radu také právo nemali.¹⁷³ Ustanovenia o možnosti použitia insígnie radu v súvislosti s erbmi obsahovali stanovy takmer všetkých historicky starších rádov.¹⁷⁴

S právom na používanie insígnií často súvisela aj príslušná titulatura. Napríklad nositelia insígnií všetkých habsburských rádov mali právo používať titul „nositeľ radu“, pričom stanovy Radu Františka Jozefa, Radu Železnej koruny a Radu Leopolda obsahovali jednotne formulované ustanovenie s rozkazom pre všetky štátne úrady, aby pri úradných záznamoch o nositeľovi insígnií okrem titulov, ktoré mu patrili od narodenia, povinne uvádzali aj titul pripojený k radu.¹⁷⁵ Tento titul síce súvisel s vyznamenaním, ale nepovažoval sa za osobitné vyznamenanie rovnako ako v prípade profesných alebo funkčných titulov, na rozdiel od kategórie čestných titulov úradného charakteru, ktoré sa ako osobitné vyznamenanie udeľovali neúradníkom.¹⁷⁶ Podobný pokyn štátnym úradom o povinnom uvádzaní titulu spoje-

¹⁷⁰ K problematike bližšie In GRAUS, Igor. Rádová symbolika a jej aplikácia v heraldickej tvorbe. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Heraldika na Slovensku*. Zborník príspevkov z rovnomenného sympózia, ktoré usporiadala Slovenská genealogicko – heraldická spoločnosť pri Matici Slovenskej v spolupráci so Sekciou pomocných vied historických a archívniectva Slovenskej historickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied a Trenčianskym múzeom v Trenčíne v dňoch 5.-7. septembra 1996 v Trenčíne. Martin : SGHS, 1997, s. 100-113.

¹⁷¹ Článok 19 stanov. *Revidierte Statuten*, ref. 108.

¹⁷² Článok 12 stanov. *Statuten*, ref. 29.

¹⁷³ Článok 17 stanov. *Patent, die revidierten Statuten des Guelphen – Ordens betreffend*. Hannover : Fr. B. Cultmann & Sohn, 1841, s. 6-7.

¹⁷⁴ K problematike bližšie In GRAUS, Igor. Využitie insígnií vyznamenaní v súčasnej heraldickej tvorbe. In *Genealogicko - heraldický hlas*, roč. 10, 2000, č. 1, s. 34 – 39, tenže: Občianska heraldika a faleristika. In HAUTOVÁ, Júlia – VRTEL, Ladislav (ed.). *Občianska heraldika /Civil Heraldry*. Martin : Slovenská genealogicko heraldická spoločnosť, 2002, s. 99-108, tenže: Armálesy z hľadiska faleristiky. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Erbové listiny. Patent of Arms*. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2006, s. 181-193. Veľké množstvo príkladov aplikácie insígnií rytierskych rádov a panovníckych (dynastických) a záslužných rádov In NEUBECKER, Otfried. *Ordensritterliche Heraldik*. In *INFO*, roč. 2, 1981, č. 14 – 20, 22, roč. 3, 1982, č. 24-26, roč. 4, 1983, č. 27, 29-30, roč. 5, 1984, č. 31-36, roč. 6, 1985, č. 37-40.

¹⁷⁵ Stanovy Radu Františka Jozefa, článok 19, stanovy Radu Železnej koruny, článok 22, stanovy Radu Leopolda, článok 24.

¹⁷⁶ Podrobnejšie In LAICH, Mario: *Altösterreichische Ehrungen, Auszeichnungen des Bundes*. Vergleich und Betrachtungen. Ein Beitrag zur Rechts – und Kulturgeschichte. Innsbruck – Wien : Tyrolia Verlag 1993, s. 169- 175.

ného s vyznamenaním, ako v prípade habsburských radov obsahovali napríklad aj stanovy Kráľovského Saského Domáceho Radu Rutovej koruny.¹⁷⁷

Obnoviteľ hessenského Radu Ludwiga v roku 1831 povolil nositeľom insígnií všetkých piatich tried radu (ale už nie nositeľom pripojenej zlatej a striebornej medaily) doplniť svoj erb príslušnými insígniami radu, a títo zároveň smeli vo svojich tituloch uvádzať aj zisk insígnií radu.¹⁷⁸

Právo titulovať sa ako nositeľ príslušnej triedy konkrétneho vyznamenania obsahovali nielen stanovy početných radov, ale aj nižších foriem vyznamenaní v podobe dekorácií. Napríklad osoby vyznamenané habsburským Občianskym záslužným krížom boli oprávnené túto skutočnosť proklamovať termínom „majiteľ“ a týmto spôsobom sa mal označovať vo všetkých úradných dokumentoch.¹⁷⁹

HESLÁ

Verbálne mottá, heslá alebo pokriky, ktoré boli charakteristické predovšetkým pre stredovekú heraldiku, mali s najväčšou pravdepodobnosťou svoj pôvod v bojových pokrikoch, ktoré sprevádzali útok rytierov. Zvyčajne mali podobu rodového mena alebo vzývali niektorého zo svätcov. Približne od 2. polovice 14. storočia sa verbálne vyjadrenia tohto typu začali spájať nielen s rodovými erbmi, ale aj rôznymi osobnými paraheraldickými emblémami alebo symbolmi – devízami a impresami, ktorých podstatou bolo práve spojenie jednoduchého obrazového motívu s výstižným heslom. Mávali podobu trojrozmernej insígnie, šperku alebo výšivky a nosili sa nielen upevnené na odeve, ale stávali sa aj všeobecne používaným motívom, ktorý sa aplikoval najrôznejšími spôsobmi pre účely výzdoby, identifikácie, znamení lásky alebo vojenskej či politickej propagandy. Nemali žiaden súvis s heraldickými znameniami (erbami) a doba ich životnosti kolísala od jednorazového použitia pri jedinej konkrétnej príležitosti až po dlhodobé použitie.¹⁸⁰

Rovnaký typ hesiel v súvislosti s insígniami používali početné laické rytierske rády¹⁸¹ a podľa ich vzoru aj vyznamenania v podobe radov. Rady pritom mávali svoje svoje osobitné heslo často uvedené na averze alebo reverze insígnie a toto heslo mohlo byť osobným heslom panovníka a zakladateľa radu, heslom vládnucej dynastie, mohlo sa vzťahovať priamo na osobu a činnosť nebeského patróna vyznamenania alebo iba prosto vyjadrovalo dô-

¹⁷⁷ Článok 19 stanov. Stanovy publikované in ROTH, Erhard – AUTENGRUBER, Michael (ed.). *Sammlung der Statuten, Stiftungserlasse und Verordnungen bezüglich der Orden und Ehrenzeichen des Königreichs Sachsen. Deutsche Ordensstatuten – Sammlungen Band I.* Offenbach : PHV Phaleristischer Verlag Michael Autengruber, 1998, s. 16.

¹⁷⁸ Článok 4 stanov. *Statuten*, ref. 57.

¹⁷⁹ Článok 3 stanov. *Statuten*, ref. 151.

¹⁸⁰ Podrobnejší rozbor in: BOULTON, D'Arcy Jonathan Dacre : *Insignia of Power : The Use of Heraldic and Paraheraldic Devices by Italian Princes, c. 1350 – c.1500.* In ROSENBERG, Charles (ed.). *Art and Politics in Late Medieval and Early Renaissance Italy: 1250 – 1500.* Notre Dame Conferences in Medieval Studies Number II., Institute of Medieval Studies, University of Notre Dame, Notre Dame 1990, s. 103-119. Heslo badge. In BROUGHTON, Branford. B. *Dictionary of Medieval Knighthood and Chivalry. Concepts and Terms.* New York – Westport – Connecticut – London : Greenwood Press, 1986, s. 4. Konkrétne propagandistické využitie devíz na prelome 14. a 15. storočia. In NEJEDLÝ, Martin. *Fortuny kolo vrtkavé. Lásky, moc a spoločnosť ve středověku.* Praha : Nakladatelství Aleš Skřivan ml., 2003, s. 327-328.

¹⁸¹ Niektoré laické rytierske rády, ako napríklad uhorský rád Svätého Juraja z roku 1325 alebo anglický rád Podvázku z roku 1348 mali dokonca verbálne insígnie.

vod, pre ktorý bolo zriadené. Po prvý raz heslo v tejto podobe, čiže v priestore vymedzenom po obvodě stredového medailónu insígnie použil francúzsky Rad Svätého Ľudovíta z roku 1693 a jeho príklad tak často napodobňovali mnohé historicky mladšie rady, až sa nakoniec stal štandardom. Výklad jednotlivých hesiel a ich systematika však presahuje možnosti tejto práce, a preto sa uvedeným rytierskym reliktom, podobne ako fyzickej podobe a stavbe samotných vyznamenaní v podobe radov a dekorácií na tomto mieste nebudeme podrobne zaoberať.¹⁸²

CEREMONIÁLNE ODEVY

V prípade duchovných rytierskych rádov všetky typy rádového odevu spolu s prísitou textilnou rádovou insígniou v podobe kríža predstavovali označenie príslušnosti k rádu a tvorili neodmysliteľnú súčasť každodenného rádového života. Práve rúcho bolo predmetom odovzdania zo strany rádu a prevzatia novicom počas obradu slávnostnej investitúry. Jedným z najťažších trestov (hneď za vylúčením z rádu) predstavovalo odobratie rádového odevu. Napríklad v ráde templárov malo za dôsledok odňatie všetkého, čo charakterizovalo rytierovu pozíciu v ráde a rytier sa musel navyše po dobu jedného roka a jedného dňa podrobiť sérii ponižujúcich pokání.¹⁸³

Oproti tomu v prípade laických rytierskych rádov došlo v chápaní rúcha k istému posunu. Síce stále predstavovalo príslušnosť k rádu, ale zmenilo svoj charakter. Rúcho už nebolo štandardným, každodenne noseným odevom ako v prípade duchovných rytierov, ale stalo sa výlučne ceremoniálnym odevom. Svoju úlohu preto zohrávalo už iba príležitostne, a to pri významných príležitostiach, ktoré boli podrobne definované v stanovách jednotlivých rádov. Najvýznamnejšiu rolu tieto odevy zohrávali počas konania kapitulných zasadaní rytierov, ktoré sprevádzali celé série sprievodných podujatí počnúc úvodnými bohoslužbami, zádušnými omšami za zosnulých členov rádu, voľbami a investitúrami nových rytierov, slávnosťami, sprievodmi a končiac banketmi a hostinami. Druhú významnú oblasť používania ceremoniálnych odevov predstavovalo obdobie sviatku alebo viacerých sviatkov rádu.

Podobné ceremoniálne rúcha historického strihu (spodná tunika, dlhý plášť, pelerína, baret) sa však uplatňovali aj v prípade niektorých vyznamenaní v podobe radov. Je pozoruhodné, že tieto historizujúce odevy sa netýkali iba historicky najstarších panovníckych alebo dynastických či pontifikálnych radov, kde by sa existencia tohoto reliktu laických rytierskych rádov do značnej miery dala odôvodniť charakterom radov, ktoré výrazne

¹⁸² Nekompletný, abecedne zoradený súpis hesiel uvádza MEŘIČKA, Václav. *Faleristik. Ein Buch über Ordenskunde*. Praha : Artia 1976, s. 221-226.

¹⁸³ Musel vrátiť zbroj a kone, pracovať spolu s otrokmi, tri dni v týždni byť iba o chlebe a vode a jedávať na zemi. Každý týždeň počas nedeľných bohoslužieb musel činiť verejné pokánie pred ostatnými spolubratmi a prijať od nich verejný telesný trest. Po uplynutí minimálne roku a dňa sa jeho vina síce odčinila, ale rytier sa ani potom nezbavil bremena priestupku, pretože už nikdy nemohol vzniesť obvinenie proti ostatným bratom, strážiť pečať alebo pokladnicu, veliť iným rytierom, nosiť rádovú koruhvu alebo poskytovať rady. Následkom uvedených opatrení taký rytier stratil všetky šance urobiť akýkoľvek druh kariéry v ráde prakticky až do svojej smrti. Rádový odev sa odoberal v dôsledku spáchania jedného z 31 priestupkov, pričom posledným z nich bolo hodenie odevu v zlosti na zem alebo jeho zámerné poškodenie. Zoznam priestupkov vedúcich k odňatiu odevu In UPTON – WARD, Judith M. (ed.). *The Rule of the Templars. The French Text of the Rule of the Order of the Knights Templar*. Translated and introduced by J.M. Upton – Ward. Studies in the History of Medieval Religion, Volume IV. Woodbridge : Boydell & Brewer, 2002, články reguly č. 587 – 642 na s. 152-164.

imitovali svojich bezprostredných predchodcov, ale objavovala sa aj v prípade záslužných radov a to dokonca aj novovekých kde však už pôsobili vyslovene anachronicky. Ako príklad oprávneneho pokračovania v tradícii môžeme uviesť pôvodne burgundský, neskôr habsburský rád Zlatého rúna po jeho transformácii na vyznamenanie v podobe dynastického radu v roku 1559.

Rovnaký typ odevov však používali aj moderné vyznamenania, akým bol napríklad pruský Rad Čierneho orla z roku 1701, ruský Rad Svätého Ondreja z roku 1698, Rad Svätého Alexandra Nevského z roku 1725, Rad Svätej Anny z roku 1735, švédsky Rad Serafínov, Rad Meča a Rad Severnej hviezdy z roku 1748 a Rad Wasa z roku 1772, španielsky Rad Karola III. z roku 1771, poľský Rad Bieleho orla z roku 1705, Rad Svätého Stanislava z roku 1765 a mnohé ďalšie. Oproti tomu však jednotlivé pápežské rady nenadviazadli na stredoveké vzory odevov a nositelia insígnií Radu Zlatej ostrohy z roku 1905, Radu Pia IX. z roku 1847, Radu Svätého Gregora Veľkého z roku 1831 a Radu Svätého Silvestra z roku 1905 používali predpísané uniformy vojenského strihu.

V mnohých prípadoch doplnok ceremoniálnych odevov tvorili pobočné zbrane a keďže aj v tomto prípade zakladateľov vyznamenaní inšpirovali historické tradície, zvyčajne preferovali ozdobné meče. Oproti tomu saský Rad Rutovej koruny z roku 1807 pre nositeľov insígnií predpisoval nosenie ceremoniálneho odevu spolu s ozdobným kordom.¹⁸⁴

Ceremoniálne odevy tohto typu používali aj jednotlivé habsburské záslužné vyznamenania s výnimkou Vojenského Radu Márie Terézie, a to až do začiatku 19. storočia. Odev Radu Svätého Štefana, založeného v roku 1764 sa prestal používať už v roku 1812. Ceremoniálny odev Radu Leopolda sa po prvý raz použil na spoločnom sviatku všetkých habsburských radov v roku 1809, čiže rok po založení radu a používal sa iba do roku 1824. Odev Radu Železnej koruny z roku 1816 sa po prvý raz a nadosledy použil až v roku 1838 počas promócie v dóžacom paláci v Benátkach.¹⁸⁵ Nositelia insígnií Vojenského Radu Márie Terézie žiaden ceremoniálny odev nepoužívali, pretože ho nahradzovala vojenská uniforma. Oproti tomu napríklad ruskému Radu Svätého Ondreja z roku 1682 ceremoniálny odev predpisovali stanovy ešte aj v roku 1892 a mal sa nosiť vždy v deň sviatku vyznamenania (30. november) a tiež vždy, keď o to panovník požiadal.¹⁸⁶

Mnohé vyznamenania však ceremoniálny odev neprestali používať ani v súčasnosti. Príkladom môže byť Veľká Británia, kde popri pôvodne stredovekom Rade Podväzku ceremoniálny odev používali a používajú aj mnohé záslužné rady: Rad Kúpeľa (založený v roku 1725), Rad Bodliaka (založený v roku 1687), Rad Svätého Patricka (rad bol založený v roku 1783, ale po roku 1936 sa prestal prepožičiavať), Rad Svätého Michala a svätého Juraja (založený v roku 1818), Rad Indickej hviezdy (rad bol založený v roku 1861, ale po roku 1947 sa prestal prepožičiavať), Rad Indického cisárstva (založený v roku 1878, zrušený v roku 1947), Kráľovský Viktoriánsky Rad (založený v roku 1896) alebo Rad Britského impéria (založený v roku 1817).

¹⁸⁴ Článok 4 stanov. Stanovy publikované In ROTH – AUTENGRUBER, ref. 177, s. 12-13.

¹⁸⁵ KUGLER, Georg: Die österreichischen Hausorden und ihre Garderobe. In STOLZER – STEEB, ref. 142, s. 166-167.

¹⁸⁶ Článok 231 – 232 stanov. Statut Imperatorskovo ordena Sv. Apostolja Andreja Pervozvannovo. Stanovy publikované In: *Svod učreždenij gosudarstvennych*, ref. 7.

IGOR GRAUS: RELIKTE DES RITTERTUMS UND DER RITTERORDEN IN DEN AUSZEICHNUNGEN (ORDEN UND EHRENZEICHEN).

Die Anfänge der Auszeichnungen und Orden in der phaleristischen Wahrnehmung, also der getragenen und nichtübertragbaren Symbole der Anerkennung der besonderen Verdienste, reichen bis in das 14. Jahrhundert. Die Insignien der Ritterorden, die ursprünglich nur die Rolle eines sichtbaren Merkmals der Zugehörigkeit mit ihnen erfüllten, erlangten mit der Zeit die Bedeutung eines materiellen Ausdrucks der persönlichen Ehrung und einer nicht unbedeutenden Auszeichnung, die gleichzeitig auf das Prestigebündnis zwischen dem Inhaber und dem Herrscher hingewiesen hat. Nach außen hin haben sich die Orden zwar im Vergleich mit der Vergangenheit grundsätzlich nicht verändert, die realen Ritterorganisationen jedoch haben sich in Institute umgestaltet, die nur noch formelle Ehrungen erteilten. Die definitive Umgestaltung der Orden von Rittervereinigungen in Auszeichnungen wurde durch den Verlust ihrer Institutionalisierung nicht nur infolge von Beschränkung der gemeinsamen Aktivitäten der Mitgliederbasis, sondern vor allem infolge der Übertragung der Machtbefugnisse vom Orden als des kollektiven Organs ausschließlich auf den Herrscher als den Vorsteher des Ordens bestätigt.

Einen wichtigen Anreiz zur Entstehung von modernen Auszeichnungen bot auch der Bedarf nach einem materiellen, sichtbar tragbaren Symbol, der nicht nur als Ausdruck der Anerkennung von Verdiensten der betreffenden Person, sondern auch als ein Zeichen von Loyalität zum Herrscher und der herrschenden Dynastie dienen sollte. Die Herrscher waren verständlicherweise daran interessiert, dieses Institut mit einer mehrjahrhundertjährigen Tradition für sich in Anspruch zu nehmen als eine Art Auszeichnung. Neue Auszeichnungen in Form von getragenen und unübertragbaren Insignien, die den Insignien der Ritterorden ähnlich sahen, lieferten für die Begründer und Träger der Orden eine aus der Sicht des Image wesentlich mehr anziehende und attraktivere Form von Auszeichnung, als die bis dahin üblich getragenen Auszeichnungen in Form von Waffen, Ringe, Medaillen, Geld, Titel oder Grundstücke. Die lag vor allem an der hohen Qualität und handwerklicher Feinarbeit der einzelnen Teile von Auszeichnungen (die Insignien wurden aus Edelmetallen ausgefertigt, darüber hinaus sind die prachtvollen, während der Zeremonie getragenen Kostüme und die Ehrungszeremonien selbst zu erwähnen), die von jedem gesehen werden konnten und höchst exklusiv waren. Im Unterschied zu den einmaligen Ehrungen in Form von Vergabe von Donationsgegenständen oder Vermögensrechten, die von der Öffentlichkeit nur selten gesehen werden konnten, sah diese Art der Auszeichnung ihr direktes und permanentes öffentliches zur Schau bringen, die das Umfeld auf die Verdienste des Auszeichnungsträgers und Freigiebigkeit der Herrschers fortdauernd erinnerte.

Diejenigen weltliche Ritterorden, die ihren ursprünglichen Charakter einer ritterlichen Vereinigung verloren haben und sich in Auszeichnungen umgewandelt haben, haben nach außen hin ihre Form beibehalten. Da nach außen hin diese Form aus der visuellen Sicht äußerst attraktiv und repräsentativ wirkte, wurde sie oder zumindest einige ihrer Bestandteile auch von Gründern zahlreicher moderner Verdienstausszeichnungen verwendet. Formelle Zeichen, die für die Ritterorden und das Rittertum ansich typisch waren, halfen dabei, den Anschein einer historischen Kontinuität zu erwecken, auf der anderen Seite haben sie die Exklusivität dieser Verdienstausszeichnungen wesentlich erhöht; sie vergaben ihnen den trügerischen Anschein von Altertümlichkeit und erhöhten dadurch ihren moralischen Kredit, sie haben zur Stärkung der Stellung des Herrschers als des hoheitlichen Gebers dieser Ehrungen beigetragen und nicht zuletzt haben sie der öffentlichen Manifestation der gesellschaftlichen Stellung der Träger dieser Insignien das gewisse Etwas verliehen. Gerade die ältesten Auszeichnungen mit Vielzahl an Relikten des Rittertums und der Ritterorden haben den Prozess von der Visualisierung der Exklusivität der ritterlichen Orden bis hin zum theatralischen Pomp der Auszeichnungen in Gestalt von Orden zur Perfektion geführt.

Die einzelnen Relikte können aus der systematischen Sicht in zwei große Gruppen geteilt werden: die erste Gruppe stellen die Organisationsformen dar (die virtuelle Organisation, Eintritt, Aufnahme und die Zulassung in diese Organisation, ihre Wiederbelebung oder Erneuerung). In die zweite Gruppe gehören die formellen Elemente, die in Elemente aus dem Bereich der Phraseologie, der Organi-

sation, der Zeremonien, Präsentierung (Insignien und die zeremoniellen Trachten), der Verwaltung, Personalistik und der Gesetzgebung.

Als am wenigsten nützlich aus der Sicht der Auszeichnungen sind die mit den organisatorischen Angelegenheiten verbundenen Relikte einzustufen, das diese im Unterschied zu den Ritterorden die wahre Organisation nur imitiert haben und unter den Trägern der Insignien entweder keine, oder lediglich formelle Bindungen entstehen ließen. Angesichts der unterschiedlichen Bedürfnisse einzelner Auszeichnungen hat man nur in seltenen Fällen auf die strenge Beschränkung der Zahl der Insignienträger und ihre Auswahl mittels Nominierungen und der anschließenden Wahlen zurückgegriffen. Als ganz natürlich gilt auch die Vereinfachung, bzw. das Fehlen jeglicher gemeinsamer Aktivitäten der Ordensmitglieder, die sich üblicher Weise lediglich auf das feierliche Ritual der Insignienvergabe am Tage der Zeremonie beschränkten.

Sehr selten wurde auf die Bindungen an die geistliche Sphäre zurückgegriffen, die über den Rahmen der Auswahl des himmlischen Patronen für eine Auszeichnung, die in seiner offiziellen Benennung ihren Ausdruck finden konnte, hinaus gehen würde. In solchem Falle ging es hauptsächlich um die Verknüpfung des Sanktuariums mit der Funktion eines geistlichen Sitzes des Ordens, in dem die persönlichen Symbole der Insignienträger appliziert wurden.

Im Gegensatz dazu blieben die Relikte aus dem Bereich der Personalistik sehr rege, da sie es ermöglichten, die persönlichen Qualitäten der zukünftigen Ordensträger festzustellen und gegenseitig die Loyalität gegenüber dem Ordensgründer, dem Herrscher, dem Staat oder einer Dynastie zu verlangen. Nur selten wurden dabei die mit dem sozialen Bereich verbundenen Forderungen geltend gemacht; diese kamen meistens über den Rahmen formeller Ankündigungen nicht hinaus.

Ebenso rege waren die zahlreichen Relikte aus der Ebene der Verwaltung, da eine ordentlich funktionierende Verwaltung des Ordens eine der wichtigsten Grundlagen für dessen Existenz und Bestehen bedeutete. Als überflüssig hingegen haben sich die Ämter und Funktionen erwiesen, die unabdingbar mit den weltlichen Ritterorden verbunden waren, wie z. B. die Herolde, Ordensprälaten, Zeremoniemeister oder Garderobiere. Andererseits waren für die Ausübung der Verwaltung und die Führung der Akte solche Funktionen, wie die des Kanzlers, Sekretärs oder Schatzmeisters notwendig, ohne Rücksicht auf ihre konkrete Benennung. Als unentbehrlich erwiesen sich ebenfalls einige Relikte legislativen Charakters (Satzungen und legislative Normen).

Einige Relikte aus dem Bereich der Präsentierung hatten einen grundsätzlichen Charakter und blieben für lange Zeit in Kraft, während andere Relikte keine große Bedeutung hatten und sehr bald erloschten (zeremonielle Trachten, Inkompatibilität der Insignien). Im ersten Falle handelte es sich vor allem um die zur Schau Stellung der Insignie des Ordens an sich, ihr Tragen an einer sichtbaren Stelle und ihre Rückgabe an die Kanzlei des Ordens nach dem Tode ihres berechtigten Trägers.

SRBSKÉ POVSTANIE PROTI OSMANSKEJ RÍŠI V ROKOCH 1804 – 1813

MAROŠ MELICHÁREK

MELICHÁREK, M.: Serbian uprising against the Ottoman Empire in the years 1804 – 1813. *Vojenská história*, 3,15, 2011, pp 77-103, Bratislava. Author of published study deals with the beginning of the fights the Serbs against the Ottoman Empire during the 18th and early 19th century, ie. the period of the Serbian Principality. The study is primary based on the work and collections of documents of the Serbian and English provenance but also uses the latest results of Czech historiography, the funds of Academy of Fine Arts in Belgrade and published articles in electronic form. It provides some, in the Slovak historiography, less known findings in this field. In particular, by using and evaluating of historical context the author gives not in romantic and nationalist shaded conclusions and evaluations of some Balkan historians, but creates his own conclusions. Military history. Serbia. Serbian uprising in the years 1804 – 1813.

„Nech to teda čuje Boh v nebesiach,

Čo hajdúsi uzavreli srbskí vo skalnatých horách Šumadije.

Okamženie toto nechž bude okamžením zmŕtvychvstania toho

Nie živého, nie mŕtveho tela, ktoré dávi,

cicia musulmanský už odo štvor století Vlkolak.

Trúby naše nech budú trúbami,

Zmŕtvychvstania pre ukrižovaný národ....“¹

Jonáš Záborský (1812 – 1876)

¹ Úryvok z divadelnej hry známeho slovenského spisovateľa, básnika, dramatika, historika či teológa Jonáša Záborského *Ďorďe Čierny*, v ktorom autor z pohľadu slovenského národovca 19. storočia opisuje udalosti tohto Prvého srbského povstania, pričom symbolickými prostriedkami poukazuje na dlhodobé utrpenie srbského národa pod osmanským jarmom a jeho obrodenie. Digitalizované z pôvodnej publikácie – *Jonáš Záborský. Výber z diela IV*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1954. 548 s. pre Zlatý fond denníka SME 2008, s. 13-14 [online]. [cit.2010-02-23] Dostupné na internete: <http://zlatyfond.sme.sk/dielo/776/Zaborsky_Dorde-Cierny/1>.

V PODRUČÍ OSMANSKEJ RÍŠE DO ZAČIATKU 19. STOROČIA

Proces oslobodenia Srbov spod osmanskej nadvlády a založenie samostatného štátu prebiehal o poznanie pomalšie a komplikovanejšie, než tomu bolo u ostatných balkánskych národov, ktoré sa taktiež usilovali o svoju nezávislosť. Jedným z dôvodov, prečo tento proces prebiehal v týchto intenciách, bola geografická poloha Srbska na Balkáne, ktorá zabráňovala, respektíve sťažovala akúkoľvek pomoc zvonku. Pre západné veľmoci bolo jednoduchšie angažovať sa v otázke nezávislosti napr. Grécka, ktorému pomáhali svojimi flotilami, alebo pomoc Bulharsku zo strany Ruska, ktorého armády mohli bez problémov zasiahnuť na jeho území. Srbsko nemalo prístup k moru, keďže územie Dalmácie, Bosny a Hercegoviny a novopazaského sandžaku bolo v rukách Osmanskej ríše alebo Benátok, neskôr Rakúska. V princípe boli Srbi odkázaní na vlastné zdroje, i keď nemožno zabúdať na diplomatickú pomoc západoeurópskych veľmocí a Ruska v krízových otázkach v súvislosti s nárokmi Osmanskej ríše. Rovnaký vzorec platil aj v rovine ekonomickej, keďže potencionálni spojenci Bulharsko, prípadne Valašsko a Moldavsko (neskôr po roku 1878 Rumunsko) boli hospodársky orientovaní úplne rovnako – prevažovalo poľnohospodárstvo, pestovanie obilnín a chov dobytka. Vývozná politika a obchod boli značne obmedzené. Ďalším faktorom, ktorý brzdil srbské národné oslobodenie, boli vnútorné rozpory v rámci samotného Srbska – neexistencia národnej vládnucej dynastie, o ktorú by sa mohli potencionálni vodcovia oprieť a taktiež v podstate žiadna domáca aristokracia, ktorá by bola nositeľom národných myšlienok. Do Srbska nebol nikdy pozvaný zahraničný vládca, ako tomu bolo napr. v prípade Grécka, Rumunska alebo Bulharska.² Faktom však je, že samotný boj celého národa za národnú vec a vidina nezávislosti do značnej miery znamenala zjednotenie Srbov v boji proti agresorovi, a jednotlivé spory miestnych vodcov boli počas povstania utláčané do úzadia. V skúmanom období malo podľa našich doterajších výskumov najväčší podiel na vytváraní moderného srbského národa práve prvé rozsiahlejšie srbské povstanie, ktoré sa začalo roku 1804, povstanie nasledujúce po ňom už pod vedením Miloša Obrenovića (1780 – 1860)³ bolo len dotvorením vývoja a výsledkov prvého povstania, tým samozrejme nemožno uprieť Milošovi Obrenovićovi jeho zásluhy pri budovaní samostatného Srbska. Pred analýzou samotných povstanií nemožno obísť stručný vývoj Srbska po strate samostatnosti v roku 1459.⁴ Udalosti spred začiatku 19. storočia mali neodvratný vplyv na vývoj srbskej spoločnosti v období povstanií.

Spočiatku osmanskú nadvládu vnímalo srbské obyvateľstvo pomerne ľahostajne, čo bolo do istej miery spôsobené i faktom, že v nedávno zaniknutej srbskej despotevine

² TOYNBEE, A. Joseph. *The Balkans : A history of Bulgaria, Serbia, Greece, Rumania, Turkey*. Oxford : Caledon Press, 1915, s. 110 [online]. [cit.2010-02-02]. Dostupné na internete: <<http://www.archive.org/stream/balkanshistoryof00forbuoft>>.

³ Pozri: KARADŽIĆ, S. Vuk. *Miloš Obrenović knez Srbije ili Građa za srpsku istoriju našega vremena*. Budín : Štamparija kralj. univers. Peštanskoga, 1828. 205 s. COBISS SR ID: 59455239. Dostupné na internete: <<http://digital.nb.rs/scr/direct.php?sign=S-II-1325>>.

⁴ Tejto udalosti predchádzalo obliehanie Belehradu vojskom Mehmeda II., ktoré sa začalo v júni roku 1456, ale pre Turkov sa skončilo neúspechom. Hoci Belehrad nepadol do rúk sultánovi, samotné Srbsko malo svoj osud na viac ako 300 rokov spečatený. STAVRIANOS, Stavros. *The Balkans since 1453*. New York : Rinehart, 1958, s. 62.

(v angličtine despotate, v srbsčine Српска деспотовина, resp. *Srpska despotovina*)⁵, boli pomery za vlády poslednej dynastie Brankovičovcov veľmi chaotické. Srbská pravoslávna cirkev (Српска Православна Црква)⁶ zanikla krátko po začlenení srbského územia do Osmanskej ríše, a to po smrti patriarchu Arsenija, sídliaceho v Smedereve, v roku 1463.⁷ Srbskí duchovní len ťažko niesli podriadenie konštantínopolskému patriarchovi. V roku 1557 bol však zásluhou veľkovezíra srbského pôvodu⁸ Mehmeda Sokolovića⁹ sultánom Süleymanom I. vydaný berát, ktorým bol samostatný srbský patriarchát obnovený, ale iba do roku 1776, keď prešiel opäť pod konštantínopolský patriarchát.¹⁰ Sídlom sa nestalo Smederevo, ale kosovské mesto Peć. Prvým patriarchom sa stal Makarije Sokolović (v cyrilike Макарије Соколовић), podľa všetkého vezírov brat a taktiež ďalší traja patriarchovia pochádzali z rodu Sokolovičovcov (išlo o jeho synovcov – Antonije, Gerasim, Savatije).¹¹ Rozsah pécskeho patriarchátu bol značný, keďže po začlenení časti Uhorska do Osmanskej ríše došlo k zjednoteniu všetkých Srbov v rámci jej štruktúr.¹² Islamizácia zasiahla hlavne mestá¹³, zatiaľ čo na vidieku bol jej rozsah pomerne malý a bola až na výnimky dobrovoľ-

⁵ Toto je oficiálny názov pre obdobie konca srbského stredovekého štátu po bitke na Kosovom poli roku 1389, ktoré možno datovať obdobím rokov 1403 (vláda Stefana Lazerevića) až 1537, keď zomieral posledný panovník, avšak vládnucci už z uhorského exilu. Pozri bližšie: COX, K. John. *History of Serbia*. Westport : Greenwood Press, 2002, s. 29-32; ĆIRKOVIĆ, Sima (et al.). *Istorija srpskog naroda. Knj. 2, Doba borbiza očuvanje i obnovu države (1371-1537)*. Beograd : Srpska književna zadruga, 1994, s. 195-343.

⁶ Oficiálna stránka Srbskej pravoslávnej cirkvi ponúka kompletný zoznam všetkých arcibiskupov a patriarchov v histórii existencie od jej založenia Sávom I. Dostupné na internete: "Serbian Orthodox Church" Copyright © 1999-2010 by The Information Service of the Serbian Orthodox Church [online]. <<http://www.spc.rs/sr/>>.

⁷ RYCHLÍK, Jan a kol. *Mezi Vidní a Cařihradem - I. Utváření balkánských národů*. Praha : Vyšehrad, 2009, s. 78.

⁸ Jeho srbský pôvod potvrdzujú i slová jeho súčasníka Andreu Bodoara, ktorý pôsobil pri Porte ako benátsky vyslanec: „*Mehmed, prvi vezir, ima za ženu ćerku sultanovu, od koje ima sina od pet do šest godina. On sam ima šezdeset od sedamdeset godina, po narodnosti je Srbin (di nazione serviano)*.“ VUKIĆEVIĆ, Milenko. *Znameniti Srbi Muslimani*. Beograd : Davidović, 1906, s. 3.

⁹ Tamže, s. 3-33.

¹⁰ GRUJIĆ, M. Radoslav. *Pravoslavna Srpska Crkva*. Kragujevac : Svetlost - Kalenić, 1989, s. 85.

¹¹ Makarije Sokolović obnovil pécsky kláštor a iné opustené kláštory, kde ustanovil nových srbských episkopov, no taktiež vytvoril niekoľko nových eparchií v Uhorsku a Slavónii. Je považovaný za jedného z najvýznamnejších srbských patriarchov v dejinách. Tamže, s. 86-87.

¹² Mapa pécskeho patriarchátu počas jeho najväčšieho územného rozsahu v 16. a 17. storočí. *Az Ipeki patriarchátus, 1346-1766*. Jakabffy Elemér Alapítvány, Media Index Egyesület 1999-2006. [online]. [ret.2010-02-02]. Dostupné na internete: <<http://terkepek.adatbank.transindex.ro/belso.php?nev=173>>.

¹³ Islamizácia miest prebiehala pomerne rýchlym tempom, keďže napr. opisy Belehradu v spomienkach cestovateľov zo 16. storočia hovoria o meste „s komplexným osmanským charakterom, a to nie iba preto, že v jeho panoráme bolo množstvo veží minaretov“. Osmanský ráz dodávali mestu verejné inštitúcie, usporiadanie do segregovaných sídelných jednotiek, ale i pestrá zmes obyvateľov. Podľa opisu z roku 1560 bolo v Belehrade okolo 365 moslimských domácností. Významný „osmanský“ stavebný ruch nastal v meste v 60. a 70. rokoch 16. storočia pod patronátom Mehmeda pašu Sokolovića – pramene dokladajú nové mahalle (úzke komunity), modlitebne i veľké mešity. Dnes stojí v Belehrade jediná mešita zvaná „Bayraklı“ z roku 1575, a to na Gospodar Javremovej ulici. V roku 2004 bola na protest voči protisrbským udalostiam v Kosove podpálená. KLUSÁKOVÁ, Ľuda. *Cestou do Cařihradu – Osmanská města v 16. století viděná křesťanskýma očima*. Praha : ISV Nakladatelství, 2003, s. 167-173; MILJKOVIĆ-BOJANIĆ, Ema. Putopis i istorijski izvor: Beograd u XVI. veku. In *Beograd u delima evropskih putopisaca*. Ed. Đorđe S. Kostić. Beograd : Balkanološki Institut - Srpska akademija nauka i umetnosti, 2003, s. 52; resp. VUKOSAVLJEVIĆ, Danijela. Zašto nismo odbranili Bajrakli džamiju. In *Politika*, Beograd, 18.05.2010. [online]. [cit.2010-02-02]. Dostupné na internete: <<http://www.politika.rs/rubrike/Hronika/Zashto-nismo-odbranili-Bajrakli-dzamiyu.lt.html>>.

ná, tento trend ovplyvnil i fakt, že Srbsko príliš vzdialené od centra ríše, nebolo rozsiahlo kolonizované etnickými Turkami, prípadne inými islamskými etnikami z Malej Ázie. K prvému väčšiemu povstaniu srbského obyvateľstva došlo v oblasti Banátu (oblasť dnešnej východnej Vojvodiny) prevažne v okolí mesta Zrenjanin roku 1594, povstanie sa nazývalo ako tzv. „*banatski ustanak*“. Na jeho čelo sa postavil Petar Majzoš, pravdepodobne valašského pôvodu.¹⁴ Šlo o povstanie pravoslávneho obyvateľstva, vedeného pravoslávnyimi duchovnými. Medzi povstalcami boli Srbi, Maďari i Rumuni. Hoci povstanie zachvátilo územie takmer celého Banátu, osmanská armáda ho rýchlo potlačila. Na osmanskej strane bola drvivá prevaha, keďže ich vojsko pod vedením temešvárskeho bega malo okolo 30 000 vojakov, a povstalci iba 4 300.¹⁵ Ako trest nechali Turci verejne spáliť pozostatky srbského svätca a zakladateľa srbskej pravoslávnej cirkvi Sávu I. 27.4. 1594.¹⁶ na vrchu Vračar v Belehrade (táto udalosť je zobrazená na viacerých obrazoch v mnohých i mystických podobách. Jednu z nich predstavuje maľba nachádzajúca sa v prílohe).¹⁷ O sto rokov neskôr vypuklo nové povstanie, tradične označované ako „veľké“, ktoré sa spája s ťažením habsburskej armády a dobytím Belehradu Eugenom Savojským v roku 1688. Do čela búrariacich sa postavil Juraj (Đorđe) Branković (1645 – 1711)¹⁸, vydávajúci sa za potomka stredovekého srbského despotu Vuka Brankovića.¹⁹ V septembri roku 1688 vydal Branković manifest vyzývajúci kresťanov k povstaniu proti Turkom a nadviazal kontakty s cisárom Leopoldom I. (Branković si však dôveru dvora nezískal a bol zatknutý v Kladove).

Povstanie však vypuklo i napriek tomu, a na zhromaždení srbských vodcov bol Branković roku 1691 zvolený za vládcu. Srbské povstanie podporil i patriarcha Arsenije III. Po obsadení Kosova a nakrátko i Skopje habsburskou armádou, začali spoločne vyjednávať s generálom Johannom Piccolominim. V apríli roku 1690 vydal sám cisár Leopold I. manifest vyzývajúci Srbov k povstaniu,²⁰ a v auguste toho istého roku udelil Srbom zvláštne pri-

¹⁴ POPOVIĆ, J. Dušan. *Srbi u Vojvodini I. Od najstarijih vremena do Karlovačkog mira 1699*. Novi Sad : Matica Srpska, 1990, s. 299.

¹⁵ Tamže, s. 302.

¹⁶ VUČKOVIĆ, Jovan. *Sveti Sava – Arhiepiskop Srpski i Prosvetitelj*. Novi Sad : Matica Srpska, 1902. s. 90-91. V práci Mezi Vídní a Cařihradem sa uvádza dátum 14. apríla 1505, čo je zrejme preklep, avšak i pri predpoklade, že autor mal na mysli rok 1605, nemožno ho podľa viacerých zdrojov považovať za správny. Pozri: BATAKOVIĆ, T. Dušan a kol. *Nova Istorija Srbskog Naroda*. Beograd : Vojna štamparija, 2000, s. 124 [online]. [cit. 2010-05-21]. Dostupné na internete: <http://www.novaiistorijasrpskognaroda.110mb.com/index.php?p=1_3_Nova-istorija>.

¹⁷ Na tomto mieste dnes stojí majestátny chrám Sv. Sávu (Храм светог Саве), ktorý sa začal stavať 340 rokov po spálení ostatkov svätca, a to roku 1935. Projekt navrhol architekt Alexander Deroko. Treba povedať, že táto stavba, hoci je jednou z hlavných dominánt Belehradu, doposiaľ nemá dokončenú úpravu interiéru, pričom posledné významné dostavby boli ukončené v roku 1989. Námestie pred chrámom je miestom zhromaždení srbského národa po rôznych zlomových udalostiach, ako tomu bolo po odtrhnutí juhosrbskej provincie Kosovo vo februári 2008 či po zastrelení premiéra Zorana Đinđića v roku 2003, keď sa počas slávnostnej bohoslužby zhromaždili pred chrámom tisíce ľudí. Pozri bližšie: ALEKSOV, Bojan. Nationalism in Construction: The Memorial Church of St. Sava on Vračar Hill in Belgrade. In *Balkanologie*, roč. VII, 2003, č. 2 [online]. [cit.2010-02-08]. Dostupné na internete: <<http://balkanologie.revues.org/index494.html>>.

¹⁸ Pozri bližšie: REĐEP, Jelka. *Grof Đorđe Branković i usmeno predanje*. Novi sad : Prometej, 1990. 256 s. ISBN 86-7639-004-5.

¹⁹ BATAKOVIĆ, T. Dušan (et. al). *Nova Istorija Srbskog Naroda*. Beograd : Vojna štamparija, 2000, s. 126 [online]. [cit. 2010-05-21]. Dostupné na internete: <http://www.novaiistorijasrpskognaroda.110mb.com/index.php?p=1_3_Nova-istorija>.

²⁰ Tento dekrét je zo 6. apríla roku 1690 a cisár v ňom vyzýva všetky „*kresťanské národy pod osmanským jarmom*“ k povstaniu: „*Notum sit vobis, quod bellum turcicum, ad quod foedifrage et*

vilégium, ktorým im zaručil náboženskú slobodu a právo voliť si svojich vladykov.²¹ Ďalšie privilégia vydal Leopold v rokoch 1691 a 1695, na základe ktorých bol na habsburskom území zriadený nový patriarchát v Srijemských Karlovcich, pričom patriarcha mal rovnaké práva ako patriarcha v Peči.²² Opätovný pád Kosova do tureckých rúk vyvolal u Srbov obavu z represálií a teroru voči pravoslávneému obyvateľstvu. V júni roku 1690 sa pri Belehrade zhromaždilo údajne 30- až 40-tisíc Srbov, ktorí sa i s patriarchom vydali do Uhorska (v Peči bol potom zvolený nový patriarcha Kalinik I.). Táto veľká migrácia sa nazýva i *Velike seobe Srba* (Велике сеобе Срба), samotná migrácia prebiehala pravdepodobne vo viacerých vlnách (prvá vlna prislúcha do roku 1690, keď Srbov viedol patriarcha Arsenije III. Čarnojević,²³ a druhú možno datovať do rokov 1737 – 1739 pod vedením Patriarchu Arsenija IV. Jovanovića)²⁴ a položila základy srbského osídlenia v dnešnej Vojvodine.²⁵ Migrácia Srbov, alebo veľký Exodus Srbov je zachytený i na všeobecne známom obraze Paju Jovanovića z roku 1896. V roku 1717 Eugen Savojský znovu dobyl Belehrad a mierom v Požarevaci roku 1718 získal cisár Banát a severné Srbsko. V dôsledku novej vojny s Osmanskou ríšou, ktorá sa začala roku 1737, vyzval cisár Karol VI. všetkých kresťanov k povstaniu a srbskí povstalci pomohli cisárskej armáde obsadiť Novi Pazar a Niš. Avšak

injuste provocati sumus pro munere Nostro Caeseareo et Regio, in protectione divina et causae Nostreae justitia confisi, prosequamur, eo solo fine, ut populos Nobis jure subjectos, et jure a memorato Nostro Hungariae Regno dependentes, omnesque alios Christianos, immani Turcarum servituti ereptos pristinae libertatis, pristinis privilegii, pristinaeque cum corpore a quo dependent, unioni, ab usu omni sublato, reparatoque defectu per tyrannidem turcicam introducto, et reddito unicuique jure suo, restituamus. Quapropter omnes populos, per universam Albaniam, Serviam, Mysiam, Bulgariam, Sillistriam, Illyriam, Macedoniam, Rasciam constitutos, aliasque provincias a praedicto Regno Nostro Hungariae dependentes...“ PAVLOVIĆ, Stevan. Srbi u Ugarskoj. Njihova povesnica. Novi Sad : Knjižara Luke Jocića i druga, 1883, s. 81.

²¹ Toto ustanovenie z 21. 8. 1690 dopĺňa prvý vyššie zmieneny dekrét a malo zabezpečiť Srbov „...potpunu i svu slobodu.“ Tamže, s. 83.

²² RYCHLÍK, Jan a kol. *Mezi Vídní a Cařihradem - I. Utváření balkánských národů*. Praha : Vyšehrad, 2009, s. 79.

²³ Časť utečencov sa dostala až na územie dnešného Slovenska, konkrétne do Komárna. Pozri: GRAFENAUER, Bogo (et al.). *Historija Naroda Jugoslavije II*. Záhreb: Školska Knjiga, 1969, s. 1121.

²⁴ Dokumenty z obdobia veľkého exodu a taktiež privilégia Leopolda Srbov možno nájsť v archíve SANU v Srijemských Karlovcich. Arhiv u Sremskim Karlovcima, Trg Branka Radičevića 17, 21000 Sremski Karlovci, Serbia. Dostupné na internete: <<http://www.sanu.ac.rs/English/Arhivi/Sremski-Karlovci.pdf>>.

²⁵ V dnešnej dobe sú vedené veľmi ostré polemiky týkajúce sa reálnosti a možnosti uskutočnenia takejto migrácie. Obe strany, či už albánska, alebo srbská prezentujú svoje argumenty a treba povedať, že sú diametrálne odlišné. Už samotný počet prezentovaný časťou srbských historikov je zarážajúci – okolo 400- až 500-tisíc ľudí (počet obyvateľov dnešného Kosova je 2 milióny!). Jedným z historikov, ktorého názor možno považovať za objektívny, je Dušan Bataković. Ten odhaduje maximálne 60-tisícový počet. Sťahovanie Srbov nemožno spájať iba s demografickou aritmetikou, je to základný pilier srbskej národno-náboženskej mytológie. Pri posudzovaní faktov týkajúcich sa Kosova si srbskí autori nedokážu udržať odstup a hodnotia fakty tendenčne. Istou protiváhou sú výskumy albánskych historikov, avšak i tie sú do značnej miery tendenčné. Názormi tvoriacimi opozíciu voči argumentom Veľkého exodu, sú tvrdenia albánskych historikov, že väčšina rebelov proti osmanskej nadvláde boli Albánci, náboženským vodcom, ktorý sa stretol s rakúskym generálom v Prizrene, bol arcibiskup Bogdani, a nie Arsenije, a takisto počet Srbov podieľajúcich sa na migrácii nebol natoľko početný, aby ovplyvnil celkový demografický ráz oblasti. Pozri: MALCOLM, Noe. *Kosovo. A Short History*. Londýn : MacMillan Publishing, 1998, s. 139-162., resp. BATAKOVIĆ, T. Dušan (et. al). *Nova Istorija Srbskog Naroda*. Belehrad : Vojna štamparija, 2000, s. 125 [online]. [cit. 2010-05-21]. Dostupné na internete: <http://www.novaistorijasrpskognaroda.110mb.com/index.php?p=1_3_Nova-istorija>.

porážka Karola VI. a Belehradský mier z roku 1739 znamenal pre Srbov návrat pod správu Osmanskej ríše. V tomto období dochádza k definitívnemu rozdeleniu srbského národa medzi Habsburskú a Osmanskú ríšu.²⁶

VÝVOJ UDALOSTÍ V PRVEJ FÁZE POVSTANIA

„Vostani Serbije! Vostani carice!

I daj čedom tvojim videt tvoje lice.

Obrati serca ih i očesa na se,

I daj njima čuti slatke tvoje glase.

Vostani Serbije!

Davno si zaspala,

U mraku ležala.

Sada se probudi

I Serblje vozbudi....“²⁷

Dositej Obradović (1742 – 1811)

Zrejme nie je náhodou, že sa prvá významná balkánska revolúcia,²⁸ nerátajúc menšie vzbury a rebélie existujúce od začiatku upevňovania osmanskej moci nad Balkánom, na počiatku veku nacionalizmu odohrala práve v Srbsku. V tejto severnej provincii Osmanskej

²⁶ Tu možno do istej miery vidieť pomyselné rozdelenie Srbov na „kultúrny národ“ vo Vojvodine a „politicko-vojenský“ národ Srbov južne od Dunaja. Je to, samozrejme, prirodzené podľa historického vývoja v belehradskom pašaliku a v Srieme, Bačke a Banáte. Americký historik srbského pôvodu Trajan Stojanović opísal tzv. vojvodinských Srbov na počiatku 19. storočia slovami: „Srbi z „druhého brehu“ sa považovali za významných nositeľov západnej kultúry, predurčení spravovať negramotných a polovičných barbarov z kniežactva. Oblečenie, jazyk a názory ich oddelovali od domácich Srbov. Noví vzdelanci sa na manuálnu prácu v poľnohospodárstve a remesle dívali z výšky, taktiež odmietali nechať vyučiť svojich synov remeslu a dcéry vydať za remeselníka. Namiesto tradičného srbského odevu nosili tzv. „nemecké“ veci. Namiesto bežného používania oslovenia „ty“, ktoré sa používalo medzi Srbmi v kniežactve, si prisvojili nemecký zvyk, v srbských ušiach znejúcich veľmi smiešne, a to oslovovanie v tretej osobe. Odmietali oslovovať ostatných Srbov tradičným oslovením „brat“, ktoré vychádzalo z patriarchálnych srbských zvykov.“ WEITHMANN, W. Michael. *Balkán: 2000 let mezi Východem a Západem*. Praha : Vyšehrad, 1996, s.178; GLENNY, Mischa. *The Balkans 1804 -1999. Nationalism, War and the Great Powers*. Londýn : Granta Books, s. 17.

²⁷ Úryvok z básne Dositeja Obradovića *Vostani Serbije*, ktorá sa stala neoficiálnou hymnou tohto srbského povstania, pripomína do určitej miery slovenskú hymnu Janka Matuška Nad Tatrou sa blýska. V slovenskom preklade: „*Povstaň Srbsko, povstaň kráľovná! Nechaj deti svoje vidieť tvoje lice. Nech uprú srdcia a oči svoje na Teba, počúvajúc tvoje sladké hlasy. Povstaň Srbsko! Dlho si spalo, v mračnách ležalo. Teraz povstaň, a prebúd' Srbov...*“ (preklad: autor). Pozri: BASARA, Svetislav. *Vostani Serbie*. In *Beogradski književni časopis*. Roč. 3, 2007, č. 6, s. 5-11.

²⁸ Srbské povstanie je v historiografii označované viacerými spôsobmi – napr. *buna*, čo v preklade znamená vzbura, *ustanak* v preklade povstanie či *revolucija*, resp. revolúcia. Pojem revolúcia je typický pre historiografiu obdobia existencie SFRJ a taktiež dobovú literatúru. My sa budeme pridrižovať

ríše, hraničiacou s Habsburskou ríšou v povodí riek Dunaj a Sáva, bola centrálna moc slabšia ako kdekoľvek inde v rámci osmanského panstva v Európe. Časté vojny, presídľovanie a migrácia obyvateľov v meniacich sa hraniciach oboch ríš zintenzívnili kontakty medzi pravoslávnyimi Srbmi aj napriek inému politickému a sociálnemu statusu determinovaným podmienkami na území, ktoré obývali. Bola to vláda Márie Terézie a Jozefa II. a ich osvietenecské reformy, ktoré pomohli Srbom roztrúseným v južnom Uhorsku, Vojenskej hranici, Dalmácii, Chorvátsku a Slavónii dostať sa pod silnejší vplyv západnej civilizácie.²⁹ Aj pre toto povstanie voči osmanskej nadvláde patria Srbi v typológii národných hnutí k tzv. „*po-vstaleckým národným hnutiam*“.³⁰

Na prelome 18. a 19. storočia začala postupne Osmanská ríša upadať do stále hlbšej a hlbšej vnútropolitckej krízy, čo sa prejavovalo hlavne v okrajových častiach ríše, akou bolo i územie belehradského pašaliku (oficiálne bol stále označovaný názvom smederevský).³¹ Na území pašaliku žilo okolo 368-tisíc obyvateľov.³² Kríza sa prejavovala hlavne v náraste anarchie a neschopnosti centrálnej správy udržať právo a bezpečnosť obyvateľov. Narastajúcu krízu sa pokúšal zásadnými spoločenskými reformami zastaviť sultán Selim III. (vládol v rokoch 1789 – 1807)³³ a svoju pozornosť zameral na strategicky a hospodársky najdôležitejšie časti ríše. Sultán pochopil, že musí obmedziť rozmáhajúcu anarchiu janičiarov³⁴ a dáhijov,³⁵ a tak v rokoch 1791, 1792 a 1794 vydal výnosy (v turečtine „*firman*“), ktoré zlepšili vzťahy porty s pravoslávnyimi Srbmi – išlo o právo vyberať vlastné dane, práva nosiť zbrane a organizovať domobranu. Hoci zrejme najväčšiu prekážku v zlepšení vzťahov výnosy neodstránili, a tou bol systém tzv. čiflikov (čiftlik sahibi),³⁶ na ktorých boli podmienky omnoho horšie ako u tradičných držiteľov pôdy – sipáhijov. Rok 1791 znamenal okrem uzavretia Svišťovského mieru medzi Habsburskou monarchiou a Osmanskou ríšou (Srbi bojujúci pod rakúskym velením boli z výsledkov zmluvy sklama-

termínu povstanie, ktorý je všeobecne používaný v modernej srbskej historiografii. EKMEČIĆ, Milorad. *Stvaranje Jugoslavije 1790 – 1918, d. I.* Beograd : Prosveta, 1989, s. 80.

²⁹ BATAKOVIĆ, T. Dušan. A Balkan-Style French Revolution? The 1804 Serbian Uprising in European Perspective. In *Balkanica*, roč. XXXVI, Beograd : Balkanološki institut SANU, 2005, s. 113.

³⁰ HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dilem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů.* Praha : Sociologické Nakladatelství, 2009, s. 125.

³¹ ŠESTÁK, Miroslav a kol. *Dějiny Jihoslovanských Zemí.* Praha : NLN, 2009, s. 187.

³² JELAVICH, Barbara. *History of The Balkans /Eighteenth and Nineteenth Centuries/.* New York : Cambridge University Press, 1983, s. 193.

³³ Selim III. bol podľa slov Geoffreyho Lewisa, slávneho profesora turečtiny na Oxforde, za: „*jedného z najosvietenejších príslušníkov Osmanského Domu*“. Dopisoval si napríklad s Ľudovítom XVI. a svoje ideály o západnej civilizácii nestratil ani po vypuknutí francúzskej revolúcie. Bol autorom tzv. nového poriadku v Osmanskej ríši *Nizam-i Cedit*. Počas života neskrýval svoj veľký obdiv k francúzskej kultúre. SINGLETON, Fred. *A Short History of the Yugoslav Peoples.* Cambridge : Cambridge University Press, 1985, s. 76-77.

³⁴ K problematike janičiarov pozri: NICOLLE, David. *The janissaries.* Londýn : Osprey Publishing, 1995, s. 5- 45. Obrazová ukážka príslušníkov janičiarov sa nachádza v prílohe.

³⁵ Hlavnými osobnosťami rebelujúcich dáhijov boli Fočić, Kućuk-Alija Djevrlić, Mula Jusuf a Aganlia. Slovanského pôvodu boli podľa všetkého Aganlia, ktorý pochádzal z Bosny a Kućuk-Alija z Rudnika v šumadijskom kraji. GLENNY, Mischa. *The Balkans 1804 – 1999. Nationalism, War and the Great Powers.* Londýn : Granta Books, s. 1. (K dispozícii existuje i české vydanie práce M. Glennyho z r. 2003).

³⁶ Išlo o náhradu pôvodného timárskeho systému, kde roľníci strácali väčšinu svojich práv a stávali sa nevoľníkmi vykorisťovanými lokálnymi vládcami, akými boli napr. Ali paša z Janniny. Vuk Karadžić opísal systém tzv. čiflikov ako „*najhoršiu osmanskú inštitúciu v Srbsku*“. GLENNY, Mischa. *The Balkans 1804 – 1999. Nationalism, War and the Great Powers.* Londýn : Granta Books, s. 6.

ní, keďže pre nich neznamenal žiadne výhody) i snahu sultána zabrániť janičiarom návratu do Belehradu. Až do skončenia vojny bol Belehrad ovládaný habsburským vojskom, čiže návrat janičiarov bol nemysliteľný, avšak po skončení vojny s pomocou vidinského Pašu Pasvanogla (Pasvan-Oglu, respektíve Osman Pazvan Oglu, 1758/1762 – 1807)³⁷ zahájili janičiari na jar roku 1797 útok na Belehrad. Belehradský vezír Paša Hadži Mustafa, zrejme gréckeho pôvodu, mal k Srbom zhovievavý postoj a povolil im vytvoriť si vlastnú milíciu v počte 15-tisíc mužov. Roku 1798 Pasvanoglu zvíťazil nad regulárnym vojskom a okrem Vidinu sa zmocnil časti Valaška a Kladova. Až neskôr bol za výraznej podpory srbských jednotiek porazený. Za odmenu získalo pravoslávne srbské obyvateľstvo obmedzenú samosprávu. Jej podstata spočívala v práve voliť si vlastných predstaviteľov tzv. knezov³⁸ (v čele dvanástich náhijov belehradského pašaliku stáli hlavní správcovia tzv. oberknezi).³⁹

Udalosti roku 1798 znamenali pre Osmanskú ríšu väčšie nebezpečenstvo ako udalosti v belehradskom pašaliku, sultána totiž znepokojil Napoleonov vpád do Egypta. Selim bol nútený odvolať väčšinu vojska z oblasti Dunaja, čo bolo pre bojujúcich Srbov pohromou. Sultán musel ustúpiť rebelujúcim janičiarom na čele s Pasvanogolom, ktorý sa stal oficiálnym vládcom Vidinu, a janičiarom bol umožnený návrat do Belehradu, hoci s podmienkou rešpektovania autority pašu Hadži Mustafu. Rešpekt mu dokázali jeho utopením.⁴⁰ Nový paša z Konštantínopola, ktorým bol Hasan Aga, bol uväznený a štyria hlavní predstavitelia janičiarov si prisúdili titul dáhij (najvyšší dôstojník) a začali vládu teroru. V Belehrade sa zhromaždilo viacero albánskych a bosnianskych moslimov.⁴¹ Vláda dáhijov bola rovnako neprijateľná ako pre srbské pravoslávne obyvateľstvo, tak i pre sipáhijov (v osmanskej turečtine – *ی‌د‌ا‌پ‌س*),⁴² členov tradičných osmanských jazdeckých jednotiek a vlastníkov pôdy v podrobených oblastiach.⁴³ Po neúspešných prosbách o pomoc u sultána sa stretli s janičiarimi i vojensky, ale ich úsilie bolo zastavené porážkou pri Požarevci roku 1803.⁴⁴ Okrem moslimského obyvateľstva sa podmienky, ktoré vytvorila vláda janičiarov, nepáčili ani srbskému pravoslávne obyvateľstvu, ktoré bolo taktiež vystavené útlaku a teroru.

³⁷ Bol poloautonómnym vládcom v oblasti severozápadného Bulharska a severovýchodného Srbska. Pasvanoglu bol odporcom sultánových reforiem. ÁGOSTON, Gábor – MASTERS, Bruce. *Encyclopedia of the Ottoman Empire*. New York : Facts On File, Inc., 2009, s. 447-448.

³⁸ Knez (v cyrilike кнез) znamená v slovenskom preklade vojvoda, resp. knieža, princ. Srbi boli organizovaní v širokých rodinných jednotkách, tzv. zadrugach. Skupina rodín volila svojho zástupcu do kneževiny, ktorá volila kneza. Knez spolupracoval s vlastníkmi pôdy a osmanskou administratívou. SINGLETON, Fre. *A Short History of the Yugoslav Peoples*. Cambridge : Cambridge University Press, 1985, s. 78., GLENNY, Mischa. *The Balkans 1804 – 1999. Nationalism, War and the Great Powers*. Londýn : Granta Books, s. 7.

³⁹ PELIKÁN, Jan a kol. *Dějiny Srbska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2005, s. 168.

⁴⁰ LAZAROVIĆ-HREBELIANOVIĆ, Stephan. *The Servian People: Their Past Glory and Their Destiny II*. New York : Charles Scribners Sons, 1910, s. 627 [online]. [cit.2010-02-09]. Dostupné na internete: <<http://www.archive.org/details/servianpeoplethe02laza>>.

⁴¹ TEMPERLEY, H. William. *History of Serbia*. Londýn : G. Bell and sons Ltd, 1917, s. 179 [online]. [cit.2010-02-09]. Dostupné na internete: <<http://www.archive.org/details/historyofserbia00temp>>.

⁴² Pozri: TURNBULL, Stephen. *The Ottoman Empire 1326 - 1699*. Londýn : Osprey Publishing, 2003, s. 20- 21. Ukážka zbroje sipáhija sa nachádza v prílohe.

⁴³ Pozri bližšie: SHAW, Stanford. *Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808, Vol. I*. Cambridge : Cambridge University Press, 1976. 368 s.

⁴⁴ LAZAROVIĆ-HREBELIANOVIĆ, Stephan. *The Servian People: Their Past Glory and Their Destiny II*. New York : Charles Scribners Sons, 1910, s. 628 [online]. [cit.2010-02-09]. Dostupné na internete: <<http://www.archive.org/details/servianpeoplethe02laza>>.

Represálie sa postupne stupňovali a jediným východiskom sa ukazovalo ozbrojené povstanie. Prípravy na povstanie sa začali roku 1803, avšak boli odhalené.

Výsledkom bola udalosť zo začiatku roka 1804 (začala sa v januári), ktorá vošla do dejín srbského národa pod názvom „sťatie knezov,“ respektíve v srbskom jazyku „seča knezova“ (Сеча кнезова).⁴⁵ Počas nej bolo zabitých okolo 150 vplyvných členov srbskej spoločnosti, medzi inými napr. i Aleksa Nenadović i Ilija Birčanin, ktorí boli sťatí 4. februára vo Valjeve a ich hlavy boli vystavené na budove miestneho konaku.⁴⁶ Ďalšími obeťami boli i knezi: Stevan Andreić Palalija z Begaljice, Stojan Mihajlović zo Zeoky, knez Teofan z Orašja, Petar z Crkvencae, Marko Čarapić z Belog Potoka.⁴⁷ V konečnom dôsledku tento krok znamenal začiatok povstania, ktoré zmenilo chod dejín v severnej časti Osmanskej ríše.

14. februára 1804⁴⁸ sa v Oršaci konala porada knezov, kde sa rozhodlo o zahájení povstania. Hlavným vodcom, respektíve hlavným vojvodom, sa stal Juraj Petrović Karadžordže (portrét sa nachádza v prílohe). O jeho zvolení existuje i autentický zápis zúčastnených (hoci datovanie jeho zvolenia je diskutabilné – Hrebelianović udáva dátum 20. januára 1804⁴⁹, ale 14. február je hodnovernejší)⁵⁰: „V Oršaci sa okrem vodcov zišlo okolo 500 ozbrojených Srbov... Na ďalší deň sme si chceli zvoliť vodcu. Každý si žeral Karadžordžeho, ale on odmietol. Prečo to nechceš prijať? Opýtali sme sa ho. Čo? Odpovedal. Chcem ísť s Vami všade tam kde pôjdete, ale nie pred Vami. Prečo si to neželáš? Kvôli tomu, že nie ste skúsení vo vojenstve a aj kvôli tomu, že po niekoľkých dňoch sa Turkom vzdáte a viete čo bude nasledovať! Nevzdáme! Nevzdáme! Všetci vykriekli. Ty pred nami, my za tebou, cez oheň a vodu za našim veliteľom! Znovu opakujem bratia, nemôžem to prijať, ak som však predsa, urobil by som mnoho čo by sa vám nepáčilo. Čo tým myslíš? Opýtali sa všetci. Ak by sa hocikto z Vás pokúsil o čo i len najmenšiu zradu – najmenšie zaváhanie – zabil by som ho, obesil, potrestal tým najhorším spôsobom. To chceme rovnako i my! Čo chcete? Opýtal

⁴⁵V jednom z dobových záznamov sa hovorí: „...v tomto roku boli zabíjaní medzi Srbmi všetci, ktorí vynikali vzdelaním, vplyvom a povestou“. EKMEČIĆ, Milorad. *Stvaranje Jugoslavije 1790 – 1918*. d. 1. Beograd : Prosveta, 1989, s. 98.

⁴⁶Túto udalosť dodnes pripomína expozícia múzea vo Valjeve, tzv. Muselimov konak, kde sa nachádzajú dve tematicky súvisiace expozície – „Seča knezova“ a „Valjevská nahija i Valjevci u Prvom i Drugom srpskom ustanku“. Dostupné na internete: <<http://www.museum.org.rs/>>; Konak je v slovenskom preklade aj ubytovanie, resp. ubytovacie miesto, v podstate ide o rezidenciu či reprezentačnú budovu osmanského typu (architektonické prvky sú typické pre osmanskú architektúru) panovníka (napr. konak Miloša Obrenovića v Topčideri), avšak konaky mali i menej významní balkánski šľachtici a obchodníci. Ďalšie významné budovy tohto typu možno v Srbsku nájsť v Tršići, Valjeve či Kragujevci.

⁴⁷Mená ďalších osobností zavraždených možno nájsť i v piesni srbského barda a súčasníka Filipa Višnjca *Početak bune protiv dahija* alebo článku KARADŽIĆ, V. Stefanović. Prva godina Srpskoga vojevanja na dahije. In *Danica, zabavnik za godinu 1828*. Viedeň : Štamparija Jarmenskoga Manastira, 1828, s. 136-221 [online]. Dostupné na internete: <<http://digital.nb.rs/eng/direct.php?sign=S-I-0088c>>.

⁴⁸PELIKÁN, Jan a kol. *Dějiny Srbska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2005, s. 174.

⁴⁹LAZAROVIC-HREBELIANOVIC, Stephan. *The Servian People: Their Past Glory and Their Destiny II*. New York : Charles Scribners Sons, 1910, s. 629 [online]. [cit.2010-02-10]. Dostupné na internete: <<http://www.archive.org/details/servianpeoplethe02laza>>.

⁵⁰EKMEČIĆ, Milorad. *Stvaranje Jugoslavije 1790 – 1918*, d. 1. Beograd : Prosveta, 1989, s. 98.

sa Karadžordže. *Chceme to tiež! Zakričali trikrát. Zdvihnite hore tri prsty!*⁵¹ *Chcete, aby to bolo, ako som povedal? Chceme! Všetci zakričali. A to sa zopakovalo trikrát. Tak potom to chcem i ja...*⁵² Juraj Petrović Karadžordže (Карађорђе Петровић), prezývaný aj „Čierny Juraj“ sa narodil 21. decembra, respektíve 1. januára 1768, vo Viševci.⁵³ Už v mladosti bojoval ako hajduk⁵⁴ v rakúsko-tureckej vojne v rokoch 1788 – 1791 a tieto skúsenosti zužitkoval v Prvom srbskom povstaní. Svojho predka opísal s veľkou úctou i neskorší kráľ Srbska Peter I. Karadžordžević: „*Pochádzam z hrdinského ľudu, ktorý uprednostnil trpkú smrť pred pohodlným a hanebným otroctvom. Môj starý otec bol roľníkom a ja som na to viac hrdý ako na svoj trón. Korunu možno stratiť, ale čistá krv tých, ktorí žili na zemi neumiera.*“⁵⁵

⁵¹ Pozdrav, resp. gesto troch prstov (три прста), prislúcha hlavne etnickým pravoslávnyim Srbom a prezentuje svätý kríž a božiu trojicu. Používanie tohoto symbolu siaha práve do obdobia začiatku 19. storočia a okrem spomínaného opisu ho možno vidieť aj na obraze Paju Jovanovića, ktorý zobrazuje vzburu v Takove roku 1815 a začiatok druhého srbského povstania. Miloš Obrenović držiac vlajku má vztýčené tri prsty. Tento pozdrav našiel svoju renesanciu v období občianskej vojny v Juhoslávii na začiatku 90. rokov 20. storočia. Dodnes sa takto prezentujú mnohí športovci, či inak spoločensky známi ľudia. Politici však musia byť v tomto smere veľmi opatrní, keďže takéto gesto by mohlo znamenať veľkú vlnu kontroverzie zo strany ostatných štátov bývalej Juhoslávie.

⁵² LAZAROVIC-HREBELIANOVIC, Stephan. *The Serbian People: Their Past Glory and Their Destiny II*. New York : Charles Scribners Sons, 1910, s. 630 [online]. [cit.2010-02-10]. Dostupné na internete: <<http://www.archive.org/details/serbianpeoplethe02laza>>.

⁵³ Rok jeho narodenia je v literatúre prezentovaný odlišne, no my sa prikláňame k alternatívnej prezentovanej v českej historiografii. V srbskej historiografii rok Karadžordžeho narodenia kolíše od 1752 až po 1768. Milenko Vukićević a Janićije Đurić sa prikláňali k alternatívnej 21. decembra 1752 – 1. januára 1753, Konstantin Nenadović k 21. decembru 1762, resp. 1. januáru 1763, Gaj Pantelić k roku 1766 a D.N. Bantiš-Kamenski k roku 1768 (podľa neho nemohol mať Karadžordže roku 1808 viac ako štyridsať tri prsty. Rok 1768 považuje za relevantný i Vladimir Čorović. Oficiálna stránka srbskej kráľovskej rodiny uvádza dátum 15. november 1752. LJUSIĆ, Radoš. *Vožd Karadžordže knj. I*. Belehrad: Štamparija Zagorac, 2000, s. 19-20., PELIKÁN, Jan a kol. *Dějiny Srbska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2005, s. 168., resp. *Djordje Petrovic, known as Karadjordje*. The Royal Family of Serbia. Copyright © 1997 HRH CP Alexander II. [online]. [cit.2010-02-10]. Dostupné na internete: <<http://www.royalfamily.org/album/portraits/port200.htm>>.

⁵⁴ Vo všeobecnosti slovo Hajduk (v srbcine *xajðyk*) znamená renegát, vyvrhel' alebo odpadlík z tureckej vlasti, resp. zlodej, vrah. Ozbromý bandita bojujúci proti osmanskej nadvláde. Slovo hajduk je podľa všetkého arabsko-tureckého pôvodu. Podľa niektorých výkladov, slovo hajduk prešlo do turečtiny a srbciny z maďarského jazyka. Dušan J. Popović dôrazne však túto hypotézu odmietol. Miodrag Stojanović predstavil inú hypotézu o etymológii slova Hajduk, ktorá vyplýva zo sanskritskej formy *aydh*, v preklade bojovať, brániť, čo by mohlo metatézou viesť k forme *ayduh* (ajduk) znamenajúcej bojovník, súper. Hajducké hnutie na Balkáne predstavovalo vzburu proti cudzím votrelcom, ale aj proti tureckému útlaku a dákvam, avšak treba zákonite odlišovať i jeho tzv. „zlodejskú“ dimenziu, nielen „oslobodeneckú“. Medzi najznámejších srbských hajdukov patria napríklad: Hajduk Veljko, Stanoje Glavaš či Hajduk Stanko. Taktiež aj družina Karadžordžeho Petrovića sa skladala z hajdukov a aj on sám bol považovaný za jedného z najvýznamnejších predstaviteľov tejto skupiny. Pozri: POPOVIĆ, Dušan J. *O hajducima*, I. Belehrad Narodna štamparija, 1930, s. 96-97; STOJANOVIĆ, Miodrag: *Hajduci i klefti u narodnom pesništvu*. Belehrad SANU, Balkanološki institut, posebna izdanja, knj. 18, 1984, s. 34; LJUSIĆ, Radoš. *Vožd Karadžordže knj. I*. Belehrad : Štamparija Zagorac, 2000, s. 35; ÁGOSTON, Gábor – MASTERS, Bruce. *Encyclopedia of the Ottoman Empire*. New York : Facts On File, Inc., 2009, s. 252, DANGL, Vojtech – KOPČAN, Vojtech. *Vojenské dejiny Slovenska, zv. 2. (1526 – 1711)*. Bratislava : MO SR vo Voj. inf. a tlačovej agentúre, 1995, s. 86 – 90.

⁵⁵ TEMPERLEY, H. William. *History of Serbia*. Londýn : G. Bell and sons Ltd., 1917, s. 181 [online]. [cit.2010-02-10]. Dostupné na internete: <<http://www.archive.org/details/historyofserbia00temp>>.

Karadžordže bol mužom nespútaného balkánskeho temperamentu, čo sa prejavilo i v jeho správaní. Bol negramotným obchodníkom s ošipánymi, žiadnym vznešeným šľachticom či vysokým vojenským hodnosťom, porovnateľným so západnými osobnosťami svojej doby. Podľa záznamu v dobovej práci od Williama Temperleya bol Karadžordže opísaný ako: „... vskutku vojakom, ktorého jeho zvláštne danosti viedli k dokonalosti. S masívnou stavbou tela, s dlhými čiernymi vlasmi a hlboko vsadenými trblietavými očami predstavoval typ barbarského bojovníka. Jeho líca boli zjazvené a pravá ruka nefunkčná v dôsledku zranení. Tento hendikep vyrovnával bojom ľavou rukou a taktiež najradšej bojoval v peších oddieloch. Jeho osobná prítomnosť na bojisku mala neopísateľný účinok na vzpruženie mužstva a naháňala Turkom strach. Umenie, ktorým vynikal v taktike, je ešte dôležitejšie ako jeho osobná prítomnosť v boji. Jeho schopnosti kontrolovať jednotlivé zložky, odvaha s ktorou dokázal udržať Turkov s malým počtom vojakov...boli významné úspechy.“⁵⁶ Jeho krutosť sa prejavila vo viacerých skutkoch, a to napr. podľa istých zdrojov⁵⁷ dokonca zavraždil vlastného otca, keď odmietol prekročiť breh Sávy, počas cesty roku 1787, keď sa Karadžordže chcel pridať k rakúskej armáde. Avšak táto udalosť je skôr legendou a nikdy nebola priamo potvrdená. Taktiež nechal popraviť niekoľkých spolubojovníkov za drancovanie a zvyšky ich končatín vystavil na belehradskú mestskú bránu. Po neúspechoch spôsobených ohrozením Ruska, ktoré bojovalo proti Osmanskej ríši zo strany Napoleona, a osmanskej ofenzívy z roku 1813, utiekol do Rakúska. Odtiaľ odišiel do Besarábie, kde prišiel do kontaktu s tajným gréckym spolkom Filiki eteria.⁵⁸ 24. júla roku 1817, pár dní potom ako sa vrátil do Srbska so záujmom o rozpútanie nového povstania, bol zavraždený prívržencami Miloša Obrenovića⁵⁹ Vujićom Vuličevićom a Nikolom Novakovićom (túto udalosť zachytáva i slávny obraz *Smrť Karadžordžeho Đuru Jakšića* (1832 – 1878) z roku 1862).⁶⁰

Pri hodnotení osobnosti Karažordžeho treba zdôrazniť, že Karadžordže doplatil na fakt, že na svoj návrat vôbec nemal pripravené podmienky, čo sa mu stalo osudným. Miloš Obrenović ho považoval za nebezpečného súpera a preto, aby si udržal priazeň sultána, nechal ho zavraždiť.⁶¹ Tu možno vidieť začiatok krvavých súperení medzi týmito dvoma rodmi počas celého 19. storočia. Pravdou však je, že Karadžordže je dodnes očami srbských histo-

⁵⁶ Pozri: TEMPERLEY, H. William. *History of Serbia*. Londýn : G. Bell and sons Ltd., 1917, s. 182 [online]. [cit.2010-02-10]. Dostupné na internete: <<http://www.archive.org/details/historyofserbia00-temp>>.

⁵⁷ Pozri napr. RANKE, Leopold. *A History of Servia and the Servian Revolution*. Londýn : John Murray, 1847, s. 184, resp. LJUSIĆ, Radoš. *Vožd Karadžordže knj. I*. Beograd : Štamparija Zagorac, 2000, s. 24-30.

⁵⁸ Filiki Eteria (v gréčtine Φιλική Εταιρεία), alebo Spoločnosť priateľov, bolo tajné grécke hnutie organizované v 19. storočí (založené roku 1814 v Odese), ktorého členovia sa snažili zvrhnúť osmanskú nadvládu nad Gréckom a ostatnými balkánskymi pravoslávnyimi národmi. Zakladajúcimi členmi boli Nicholas Skoufas, Emmanuel Xanthos a Athanasios Tsakalov. Do istej miery bolo toto hnutie ovplyvnené karbonárstvom a slobodomurárstvom. Pozri bližšie: DARAUL, Arkon. *Secret Societies*. London. MJF Books, 1999. 256 s. ; ÁGOSTON, Gábor – MASTERS, Bruce. *Encyclopedia of the Ottomane Empire*. New York : Facts On File, Inc., 2009, s. 458.

⁵⁹ Miloš Obrenović bol na jeho príchod upozornený listom z 23. marca 1817 od svojho prívrženca Dobrnjaca. LJUSIĆ, Radoš. *Vožd Karadžordže knj. II*. Beograd : Štamparija Zagorac, 2000, s. 211.

⁶⁰ Tamže, s. 217.

⁶¹ RANKE, Leopold. *The History of Servia and the Servian Revolution: With a Sketch of Insurrection in Bosnia*. Londýn : Harrison and Sons 1853. s. 217-218 [online]. [cit.2010-02-15]. Dostupné na internete: <<http://ia311206.us.archive.org/3/items/historyofservias00rankrich/historyofservias00rankrich.pdf>>

rikov i spoločnosti vnímaný ako veľmi populárny a charizmatický vodca. Jeho pamätníky možno nájsť na každom významnejšom mieste, no pravdepodobne najvýznamnejší sa nachádza na Vračarskom námestí pred chrámom sv. Sávu.

DRUHÁ FÁZA POVSTANIA

Hoci sa povstanie začalo, je nutné zdôrazniť, že v tejto počiatkovej fáze nebolo vede- né voči oficiálnej osmanskej moci a sultánovi. Počas tohto obdobia ešte stále prevládali snahy o rokovania s Osmanskou ríšou. Srbské požiadavky zostávali nezmenené, žiadali hlavne uplatňovanie firmanov Selima III. v praxi a to, čo im bolo sľúbené. Najvyšším zá- ujomom bolo odstránenie dáhijských a janičiarskych, i získanie autonómnych práv (odchod osman- ského vojska z belehradského pašalíku, ukončenie držby jednotlivých vidieckych sídiel, možnosť organizovať vlastnú vojenskú domobranu, taktiež výber tribútu a ostatných daní mali realizovať samotní Srbi) nie však úplnú samostatnosť. Sultán všetky tieto požiadavky znovu akceptoval a dokonca poslal bosnianskeho pašu Bečira (niekde sa uvádza i Abu Be- kir) na pomoc Karadžordžemu. Dáhijskí, uvedomujúc si svoju situáciu, opustili Belehrad a uchýlili sa v pevnosti Ada Kale na Dunaji, kde boli na príkaz tureckého vezíra s'atí 25. júla 1804.⁶² Tento dátum možno považovať za koniec prvej fázy tohto Prvého srbského povstania a prelom v ďalšom slede udalostí.

Mohlo by sa zdať, že sa situácia v belehradskom pašalíku ustáli, ale opak bol pravdou. S elimináciou jedného nebezpečenstva v podobe dáhijských sa začali otvárať nové problémy a nárazníkové zóny. Belehradský pašalik stále predstavoval trojitý konflikt medzi jani- čiarmi, ktorí boli v pašalíku stále prítomní, pašom a tradičnými moslimskými elementmi a samotnými Srbmi.⁶³ Hoci po dobytí Belehradu vyzval paša Bečir Srbov, aby sa rozišli domov, ich minimálne požiadavky zo začiatku povstania sa začali stupňovať a postupne sa na povrch vynárala požiadavka úplnej samostatnosti, ktorú mali zabezpečiť i európske veľ- moci (konkrétne Habsburská monarchia a Rusko). Prvou oficiálnou výzvou o pomoc Ruska bola srbská petícia z mája roku 1804 adresovaná Alexandrovi I., cez Italinského, v ktorej Srbi žiadali cára, aby začal rokovania s Portou v ich mene a zabezpečil im tak postavenie ruského protektorátu, ako mali Moldavsko, Valašsko a Iónske ostrovy.⁶⁴ Dôležitejšou sa však stala návšteva trojčlennej srbskej delegácie v St. Peterburgu, vedenou Matejom Nena- dovičom (okrem neho sa jej zúčastnili Jovan Protić a Petar Čardaklija) zo septembra 1804.⁶⁵ Podobne ako v prvej petícii žiadali vyjednávanie Ruska s Portou a taktiež bola vznesená

⁶² LAZAROVIĆ-HREBELJANOVIĆ, Stephan. *The Serbian People: Their Past Glory and Their Destiny II*. New York : Charles Scribners Sons, 1910, s. 630 [online]. [cit.2010-02-15]. Dostupné na internete: <<http://www.archive.org/details/servianpeoplethe02laza>>.

⁶³ JELAVICH, Barbara. *History of The Balkans /Eighteenth and Nineteenth Centuries/*. New York : Cambridge University Press, 1983, s. 197.

⁶⁴ Základnou edíciou dokumentov prezentujúcou ruský pohľad na srbské povstanie je kolekcia NAROCHNITSKAJA, Nataliya Alekseevna. *Vnešniaia politika Rossii XIX i nachala XX veka: Dokumenty Rossiiskogo ministrstva inostrannykh del*. Moskva : Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury, 1995. 712 s.; resp. NIKITIN, A. Sergej (et al.). *Pervoe serbskoe vosstanie 1804 – 1819 gg. i Rossia I, II*. Moskva : Izdatel'stvo Nauka 1980, 1983. 479 s. Jednou zo základných prác je MERIAGE, Lawrence. *Russia and the First Serbian Revolution 1804 – 1813*. New York : Garland Publishing, 1987. 291 s.

⁶⁵ Nenadović sa o tejto misii vo svojich spomienkach vyjadril: „*Tak ako Kolumbus a jeho posádka sa na modrých moriach plavila hľadajúc Ameriku, aby ju zoznámila s Európou, tak dnes my cestujeme po tichom Dunaji, aby sme našli Rusko, o ktorom nevieme nič, ani kde leží a počuli sme o ňom iba*

otázka ruského konzula v Belehrade. Nenadovičova misia síce neuspela, no viedla k zvýšenému záujmu Ruska o podmienky Srbska. Spočiatku bolo ruské stanovisko negatívne a ak by mal niekto vyjednávať s Osmanskou ríšou, tak to malo byť Rakúsko. Hoci sa členovia misie nestretli s Alexandrom I., boli dvakrát prijatí ministrom zahraničných vecí princom Adamom Czartoryskim,⁶⁶ ktorý im prisľúbil, že petíciu cárovi predloží, avšak varoval delegátov slovami: „*Srbsko a Rusko sú od seba veľmi vzdialené a my sme s Turkami priatelia*“ a odporučil im preto rokovať priamo s Portou.⁶⁷

Stretnutie s predstaviteľom Habsburskej monarchie, a to poľným maršalom rakúskej armády arcivojvodom Karolom sa uskutočnilo taktiež v máji roku 1804 v Rakúšanmi okupovanom meste, Zemune, na druhom brehu Sávy.⁶⁸ Okrem spomínaných veľmocí sa vodcovia povstania snažili nadviazať kontakty s ďalšími balkánskymi kresťanmi, no najviac so Srbmi žijúcimi v Bosne, Čiernej Hore a Hercegovine. V januári 1804 informoval čiernohorský vládca Peter I. Njegoš⁶⁹ predstaveného kláštora Dečani na Kosove, že: „...rovňako Čiernohorci a Srbi plánujú povstať proti Turkom“.⁷⁰ Hoci v prvých fázach povstania zostali Čiernohorci neaktívni, množstvo lokálnych vzbúr sa však odohralo v novopazarskom sandžaku. Do povstania sa zapojili aj susedné srbské klany v Hercegovine (Drobnjaci, Nikšići, Bjelopavli a Moračani), Čiernej Hore (Kuči a Piperi) a taktiež albánski horali (kmeň Klimenti, resp. Kelmendi).⁷¹ Na Kosove, ovládanom železnou rukou lokálnych albánskych pašov, sa medzi miestnym srbským obyvateľstvom taktiež rozpútali ne-

v našich piesňach. Ideme zblížiť Srbsko s Ruskom.“ Tento výrok jasne dokladuje minimálne znalosti Srbov o Rusku, a bolo by úplne naivné domnievať sa, že druhá strana bola na tom lepšie. Všetky klišé a frázy o rusko-srbskom bratstve trvajúcim tisícročia sú preto výroky nepodložené historickými faktmi. JELAVIĆ, Barbara. *Russia's Balkan entanglements 1806 – 1914*. New York : Cambridge University Press, 1991, s. 9; KARADŽIĆ, V. Stefanović. *Pravitelstvujušči sovjet serbski za vremena Kara-Đorđijeva*. Viedeň : Štamparija Jermenskoga manastira, 1860, s. 1. [online]. [cit.2010-02-15]. Dostupné na internete: <<http://digital.nb.rs/eng/direct.php?sign=S-II-0478>>.

⁶⁶ Adam Jerzy Czartoryski bol významným štátnikom a členom jednej z najsilnejších poľsko-litovských šľachtických rodín. Okrem spomínaného úradu ministra zahraničných vecí Ruska zastával i funkciu vyslanca ministerstva v rokoch 1802 – 1804, v rokoch 1805 – 1831 bol členom senátu a štátnej rady. Po vypuknutí novembrového povstania v Poľsku v roku 1830 sa stal jedným z jeho hlavných lídrov, čo znamenalo rozsudok smrti z ruskej strany. Czartoryski musel odísť do exilu, a ten našiel v Paríži, kde sa jeho centrom stal *Hôtel Lambert*. Hotel sa stal centrom poľskej emigrácie, odkiaľ Czartoryski viedol svoje diplomatické aktivity namierené proti posilňovaniu pozícií Ruska. V historiografii je označovaný aj ako „*Poľský kráľ v exile*“. LERSKI, J. Jerzy a kol. *Historical Dictionary of Poland 966 to 1945*. Westport : Greenwood Publishing Group, 1996, s. 94-95, resp. CZARTORYSKI, A. Jerzy. *Memoirs of Prince Adam Czartoryski and His Correspondence with Alexander I /vol. I. - II./*. Londýn : Remington & CO. Publishers, 1888, 336 a 367 s. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.archive.org/>>; CETNAROWICZ, Antoni. *Tajna dyplomacja Adama Jerzego Czartoryskiego na Balkanach : Hotel Lambert a kryzys serbski 1840-1844*. Krakow : Uniwersytet Jagiellonski, 1993. 248 s. .

⁶⁷ JELAVIĆ, Barbara. *Russia's Balkan entanglements 1806 – 1914*. New York : Cambridge University Press 1991, s. 12.

⁶⁸ SINGLETON, Fred. *A Short History of the Yugoslav Peoples*. Cammbridge : Cambridge University Press, 1985, s. 78.

⁶⁹ K osobnosti tohto slávneho Čiernohorca pozri: PAVIĆEVIĆ, Branko. *Petar I. Petrović Njegoš*. Podgorica : Pergamena, 1997, 555 s.

⁷⁰ BATAKOVIĆ, T. Dušan. A Balkan-Style French Revolution? The 1804 Serbian Uprising in European Perspective. In *Balkanica*, roč. XXXVI, Belehrad : Balkanološki institut SANU, 2005. s. 116.

⁷¹ Pozri: LILIĆ, Borislava. Migracije iz neoslobodzenih krajeva Turske u Karadžorđevu Srbiju 1804 – 1813 godine. In *Zbornik Matice Srpske za Istoriju 69 – 70*, ed. Slavko Gavrilović. Novi Sad : Matica Srpska, 2004, s. 61-77.

pokoje a niektorým sa zrejme podarilo spojiť i Karadžordžeho silami.⁷² Povstalecké vojská získavali postupne potrebný počet mužov a taktiež dôležité sebavedomie a vieru vo vlastné sily. Povstalci prevzali stredoveký erb Nemanjičovskej dynastie⁷³ a v apríli roku 1805 sa v Smedereve, sídle stredovekých despotov a cisárov, pod obrazom Uroša Dušana, konal tzv. „Pravitelstvujuvšči sovjet“ (Národná, resp. vládna rada).⁷⁴ Predsedom sa stal knez Sima Marković a sekretárom, respektíve zapisovateľom Božo Grujović.⁷⁵ Skladala sa z 12 volených členov zastupujúcich 12 náhijov. Pôsobila vedľa skupštiny,⁷⁶ bez toho, aby bol ich vzťah nejakým spôsobom vymedzený.⁷⁷ Listy adresované jednotlivým povstaleckým veliteľom či proklamácie a korešpondencia s predstaviteľmi veľmoci sa končili formulou „v mene celého srbského národa“, list je podpísaný „*Karadžordže Petrovićom, hlavným veliteľom národa srbského (verhovni vožd)*“.⁷⁸ Rada schválila i rezolúciu so srbskými požiadavkami, ktoré zahŕňali právo na autonómiu a voľbu vlastného princa, respektíve vládcu, absolútnu náboženskú slobodu, transformáciu všetkých daní do spoločného tribútu a taktiež nezasahovanie osmanskej autority do vnútornej srbskej administratívy. Sultán si však neuvedomoval celkovú hrozbu, ktorú predstavovalo srbské povstanie a namiesto rokovania alebo akceptovania požiadaviek, zvolil vojenskú cestu.

Známy srbský historik Dušan Bataković považuje rok 1805 za rok, keď sa lokálna sedliacka vzbura proti miestnym janičiarom zmenila na srbské povstanie s národným charakterom. Tradičná česká historiografia považuje rovnako tento rok za prelomový, no z hľadiska zmeny nepriateľa povstalci už nevedli boj proti odbojným lokálnym vládcam, ale oficiálnej osmanskej moci – sultánovi. Povstaniu chýbal reálny národný program, hoci treba povedať, že samotný Karadžordže svoje myšlienky ohľadom budúcnosti Srbska sformuloval v liste Petrovi I. Njegošovi zo 16. apríla 1806.⁷⁹ Na základe všetkých dostupných

⁷² BATAKOVIĆ, T. Dušan. A Balkan-Style French Revolution? The 1804 Serbian Uprising in European Perspective. In: *Balkanica*, roč. XXXVI. Belehrad : Balkanološki institut SANU, 2005. s. 113.

⁷³ Pozri: ŽEFAROVIĆ, Hristofor. *Stematografija*. Viedeň Toma Mesmer, 1741, s. 16 [online]. Dostupné na internete: <http://www.antikvarne-knjige.com/elektronskeknjige/detail-item_id-62#>.

⁷⁴ Pozri: KARADŽIĆ, V. Stefanović. *Pravitelstvujuvšči sovjet serbski za vremena Kara-Đorđijeva*. Viedeň : Štamparija Jermenskoga manastira, 1860, s. 1-7. [online]. [cit.2010-02-15]. Dostupné na internete: <<http://digital.nb.rs/eng/direct.php?sign=S-II-0478>>.

⁷⁵ Tamže, s. 3.

⁷⁶ Skupština (v cyrilike Скупштина) je výraz, ktorý v srbcine a chorvátštine korešponduje so slovenským ekvivalentom parlament. Vychádza zo srbského slova *skupiti se*, čo znamená zhromaždiť sa. V dobe srbského povstania od roku 1804 do 1815 sa na skupštine, v podstate celosrbskom zhromaždení, raz za rok stretávali zástupcovia všetkých srbských náhijov. Boli pozývaní radou alebo Karadžordžem, resp. Obrenovićom. V súčasnosti sa nazýva *Narodna skupština Srbije*, má 250 členov a sídli v historickej budove na Trgu Nikole Pašića v Belehrade. PELIKÁN, Jan a kol. *Dějiny Srbska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2005, s. 171., RANKE, Leopold. *The History of Servia and the Servian Revolution: With a Sketch of Insurrection in Bosnia*. Londýn : Harrison and Sons, 1853. s. 121 [online]. [cit.2010-03-15]. Dostupné na internete: <<http://ia311206.us.archive.org/3/items/historyofservias00rankrich/historyofservias00rankrich.pdf>>. *O Skupštini – Istorijat 1804 – 1815*. Narodna Skupština Republike Srbije © 2004. [online]. [cit.2010-02-15]. Dostupné na internete: <http://www.parlament.gov.rs/content/lat/o_skupstini/istorijat/istorijat1.asp>.

⁷⁷ PELIKÁN, Jan a kol. *Dějiny Srbska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2005, s. 172.

⁷⁸ Archív Srbskej akadémie vied a umení (Архив САНУ) Belehrad, šk. 586, inv. č. 1034, Историјска збирка, *Ot verhovnoga vožda naroda serpskoga Georgija Petrovića - Sovjeta Narodna*. Bez datovania.

⁷⁹ Karadžordže napísal Njegošovi: „...vojnový úspech prinesie zjednotenie všetkých troch krajín – Srbska, Čiernej Hory, Bosny a Hercegoviny...budeme môcť žiť v bratstve, v jednom tele, srdci s dušou.“ LJUSIĆ, Radoš. *Serbian, Great-Serbian and Yugoslav State Policies of Serbia (1804 – 1918)*. In *Great Serbia (Truth, Misconceptions, Abuses)*, Belehrad : Serbian Academy of Arts and Sciences, 2004, s. 156-157.

faktov však nemožno hovoriť o nacionalistickom charaktere, alebo sledovať veľkosrbské ciele povstalcov, jednotlivých knezov, harambašov či samotného Karadžordže Petrovića. Do istej miery možno považovať za ucelený národný program memorandum (*Plán na oslobodenie Srbov*), ktoré vypracoval Stevan Stratimirović, metropolita srbskej pravoslávnej cirkvi v Sremských Karlovciach (v rokoch 1790 – 1836).

Tento program vznikol v roku 1804 a predstavuje jeden z najstarších politických programov pojednávajúcich o oslobodení Srbov a ich zjednotení v spoločnom štáte v dejinách srbského politického myslenia.⁸⁰ Základnou myšlienkou bolo zjednotenie Srbov žijúcich v Osmanskej ríši i Habsburskej monarchii v jednom štáte, ktorý Stratimirović nazval Slavónsko-srbské veľkovojsvodstvo. Jeho územie malo byť pomerne rozsiahle a malo zahŕňať: záliv Boka Kotorská s mestom Kotor, časti Chorvátska a Dalmácie východne od riek Una a Krka, mesto Šibenik, časť Slavónie, belehradský pašalik, Bosnu a Hercegovinu, Čiernu Horu, Kosovo a Metohiju, severozápadnú časť Bulharska v okolí mesta Vidin. Do srbského priestoru zaradil aj časti západného Valašska, dnešné južné Srbsko s mestami Niš, Leskovac, Kruševac a taktiež severnú časť dnešného Albánska v okolí mesta Skadar.⁸¹

Tento megalomanský projekt nemohol slúžiť ako program boja za oslobodenie Srbska na začiatku 19. storočia, keďže možnosti povstalcov zďaleka neboli také, aby mohli vôbec uvažovať nad takouto alternatívou. Stratimirović bol bezpochyby veľmi vzdelaný človek, no jeho program zahŕňal i oblasti, kde sa síce srbské etnikum vyskytovalo, ale bolo iba malou menšinou. Tento projekt však dokonale využili odporcovia idey tzv. „veľkého“ Srbska, ktorí ho považovali za nacionalistický a hegemonistický, hoci Stratimirović nemohol ešte reflektovať túto odvrátenú stranu pohľadu a jeho názor bol skôr všeslovanský ako veľkosrbský. Dojem „nacionalistického“ všesrbského povstania môžu vyvolávať i ďalšie jednotlivé fakty, avšak až po ich analýze z hľadiska propagandistických cieľov v dostatočnom časovom odstupe. Bataković tvrdí: „...hoci boli požiadavky povstalcov zmesou moderných národných a romantických historických práv, ich hlavné politické nároky boli riadené ambíciou vedúcou k znovuoobnoveniu stredovekého srbského štátu, oslabeného bitkou na Kosovom poli roku 1389 a následnou stratou územia do osmanských rúk“. ⁸² Odvoláva sa pri tomto tvrdení na prácu Jovana Rajića,⁸³ vedúceho reprezentanta srbského cirkevného historicizmu, ktorého štvorzväzkové dielo *Dejiny rôznych slovanských národov, najmä Bulharov, Chorvátov a Srbov (Istorija raznih slavenskih narodov, najpače Bolgar, Horvatov i Serbov)*⁸⁴ považuje za určujúci smer vnímania srbskej národnej ideológie na začiatku 19. storočia. Taktiež uvádza zápis osmanského dôstojníka v srbskom zajatí počas roku

⁸⁰ SOTIROVIĆ, Vladislav. The memorandum about creation of the autonomous religion-language-based orthodox štokavian Slavonic – Serbian grand duchy. In *Slavistica Vilnensis*. Vilnius 2001, s. 10 [online]. [cit.2010-03-11]. Dostupné na internete: <<http://ovsiste.webs.com/articlesinenglish.htm>>.

⁸¹ Tamže, s. 10-11.

⁸² BATAKOVIĆ, T. Dušan. A Balkan-Style French Revolution? The 1804 Serbian Uprising in European Perspective. In *Balkanica*, roč. XXXVI. Belehrad : Balkanološki institut SANU, 2005, s. 116.

⁸³ Jovan Rajić žil v rokoch 1726 – 1801 a patrila medzi najvýznamnejších spisovateľov, pedagógov a historikov srbského baroka 18. storočia. Medzi jeho ďalšie diela patria napríklad: *Boj zmaja s orlovi*, *Tragedija cara Uroša*, *Vo spominanju smerti a Na gospodskija prazdniki*. Zomrel v kláštore Kovilj na území dnešnej Vojvodiny. Jeho diela sú dostupné v origináloch, avšak iba v srbskom jazyku, presnejšie v cyrilike na stránke Digitálnej národnej knižnice Srbska (Digitalna Narodna Biblioteka Srbije). Dostupné na internete: <<http://digital.nb.rs/eng/browse.php?collection=st-rajic>>.

⁸⁴ Pozri: RAJIĆ, Jovan. *Istorija raznih slavenskih narodov najpače Bolgar, Horvatov, i Serbov.knj. I – 4*. Viedeň : Stefan Novaković, 1794 – 1795, 496, 702, 363, 446 s. Dostupné na internete: <<http://digital.nb.rs/eng/browse.php?collection=st-rajic>>.

1806, ktorý hovorí o plánoch povstalcov: „*Ako kráľ Lazar raz šiel na Kosovo, tak sa všetci znovu vrátia. Vždy mali pri sebe historické knihy (od Jovana Rajića) o spomenutom kráľovi, a to je to, čo im do mysle vtačilo rebéliu.*“⁸⁵

Tu vyvstáva otázka, do akej miery možno tieto tvrdenia považovať za hodnoverné a či bolo skutočným zámerom povstalcov znovu obnoviť srbský stredoveký štát. Je neodškriepiteľným faktom, že vedomie stredovekého štátu na morálku povstalcov pôsobilo, ale tvrdenia o snahe znovunastolenia stredovekého srbského štátu sú nerelevantné. Množstvo autorov sa snaží vtačiť túto pečať srbskej národnej ideológii a programu 19. storočia, avšak je potrebné poukázať na nerelevantnosť týchto tvrdení. Do istej miery je akceptovateľné tvrdenie o spojení všetkých Srbov v jednom štáte (aj to ešte počas tohto srbského povstania prichádzalo do úvahy veľmi ťažko), no nemožno tu hovoriť o obnovení srbského štátu v intenciách, ktoré zaujímal v stredoveku.

Vývoj udalostí pokračoval i naďalej priaznivo pre Srbov. V apríli roku 1805 žiadali Srbi na zhromaždení v Ostružici trvalé obsadenie pevností na nimi kontrolovanom území, s tým však Selim III. nemohol súhlasiť. Na jeho príkaz vyrazil Hafiz (Háfis) paša z Nišu na sever, aby povstalcov odzbrojil. Jeho ťaženie dopadlo pre sultána katastrofálne, keďže Hafiz paša bol medzi Čuprijou a Parašicom porazený a zvyšok vojsk sa musel vrátiť do Nišu. Ďalšia rozhodujúca bitka sa odohrala 6. augusta 1805 pri Ivankovci, kde srbské vojsko viedol spoločne s Karadžordžem aj Milenko Stojković. Petar Jokić, očitý svedok bitky, opísal predvečer stretu takto: „*Ked' boli zákopy vykopané, Karadžordže si sadol na kanón a opýtal sa, či nezvýšila nejaká slivovica. Priniesli mu čutoru i kukuričný koláč. Napil sa a podal nám čutoru a podelil sa s koláčom. V temnote noc, bol Parašić neďaleko od nás akoby celý v plameňoch, plný pohybu a života. Z konaku, kde bol Hafiz paša sa rozlievalo svetlo....*“⁸⁶ Bitka trvala skoro celý deň a málopočetné srbské vojsko porazilo osmanskú armádu v počte okolo 15-tisíc mužov. S istou dávkou symboliky týkajúcej sa citovaného opisu predvečer bitky podľahol zraneniam spôsobeným delovou guľou aj spomínaný Hafiz Paša. Ďalšími významnými srbskými víťazstvami sa stali bitky pri Mišare⁸⁷ a Deligrade. Rozhodujúci deň mišarskej bitky bol 13. august, keď sa ráno začalo delostreleckou paľbou a po nej nasledoval masívny turecký útok, ktorý však Srbi odrazili. Nasledoval protiútok srbskej jazdy v počte okolo 1 000 mužov, ktorý bol vedený na zadné a bočné línie Turkov. Neexistujú presné záznamy o počte padlých, no podľa rakúskych zdrojov padlo 1 172 Turkov (medzi ktorými boli i Mehmed Beg Kulenović, zvornický kapitán, mulla⁸⁸ sarajevský a i.).⁸⁹ Po bitke bola na bojovom poli slúžená bohoslužba s piesňou „*Teba Bože vebíme*“. Účinok tohto rozhodujúceho víťazstva bol na morálku Srbov veľmi silný, keďže aj špehovia metro-

⁸⁵ Citované z: TRIČKOVIĆ, R. Pismo travničkog vezira iz 1806 godine. In *Politika*, Belehrad, 1965. 28. február 1965.

⁸⁶ LAZAROVIC-HREBELIANOVIC, Stephan. *The Serbian People: Their Past Glory and Their Destiny II*. New York : Charles Scribners Sons, 1910, s. 630 [online]. [cit.2010-03-15]. Dostupné na internete: <<http://www.archive.org/details/serbianpeoplethe02laza>>.

⁸⁷ Bitka sa odohrala od 12. do 15. augusta 1806. Jej záznam sa zachoval v podobe ľudovej piesne, ktorú prespieval Vukovi Karadžičovi Filip Višnjič, v dlhšej existujúcej podobe. Treba však povedať, že hoci realisticky zobrazuje udalosti z pohľadu dvoch prihliadajúcich, nemožno tento opis považovať za objektívny. HOLTON, Milne – MIHAILOVIĆ, Vasa. *Songs of the Serbian People from the Collections of Vuk Karadžić*. Pittsburgh : Pittsburgh University Press, 1997, s. 298-306.

⁸⁸ Mulla (h) – moslimský duchovný.

⁸⁹ LJUSIĆ, Radoš. *Vožd Karadžordže knj. I*. Belehrad : Štamparija Zagorac, 2000, s. 157-158.

politu Stratimirovića nazývajú v správach Karadžordža ako „veliki Džordže“ alebo „hrabri vožd“.⁹⁰ V bitke pri Deligrade bol v decembri roku 1806 porazený skadarský paša Ibrahim. Srbskému vojsku velili Karadžordže, Glavaš a Mladen Milovanović. Bitka pri Šabaci znamenala porážku expedičného zboru moslimov z Bosny pod vedením Hadži bega Sokolu. V rovnakom roku povstalci dobyli aj Belehrad (pri tejto udalosti možno nájsť viacero alternatív – napr. Bataković uvádza dátum 8. január 1807, Ekmečić i Ćirković 12. december 1806).⁹¹ Na jeho oslobodení z osmanského područia sa podieľalo okolo 12 000 povstalcov a dobrovoľníkov.⁹² Po meste dobyli povstalci po ťažkých bojoch začiatkom januára i Kalemegdan,⁹³ kde sa s vojskom uchýlil Sulejman Paša. Vojsko povstalcov sa v tomto období skladalo prevažne z oddielov hajdukov, dobrovoľníkov, hraničiarov (*graničari*) a vojakov pravidelnej armády, tzv. vojska regulaša⁹⁴ (napr. Zastavnik *Regulaša*, *Redov Kozačkog puka*, *Redov garde Sovjeta*, *Redov Regulaša*).⁹⁵ Aj napriek vojenským víťazstvám, bola srbská strana ochotná vyjednávať s Portou o predošlých podmienkach.

Srbská pozícia sa vylepšila v lete roku 1806, keď vypukla nová rusko-turecká vojna.⁹⁶ V tomto roku bol predbežne dohodnutý tzv. „Ičkov mier“, podľa kupca a diplomata Petara Ička, ktorý viedol rokovania za srbskú stranu.⁹⁷ Tento kompromisný mier zahŕňal pomerne rozsiahlu politickú autonómiu pre Srbov, a taktiež mal byť garantovaný niektorou z európskych veľmocí, no práve kvôli vypuknutiu spomínanej vojny sa stal neaktuálnym a nikdy nevošiel do platnosti. So zmenou celkovej politickej klímy sa začal meniť i postoj Ruska k otázke podpory srbských povstalcov, keďže sa stali potencionálnymi spojencami v boji proti Osmanskej ríši.

⁹⁰ Tamže, s. 158.

⁹¹ BATAKOVIĆ, Dušan. *Belgrade in the 19. century: A Historical Survey*. Copyright © 1997 – 2009 Dusan T. Batakovic [online]. [cit.2010-03-15]. Dostupné na internete: <<http://www.batakovic.com/belgrade19thcent.html>>., EKMEČIĆ, Milorad. *Stvaranje Jugoslavije 1790 – 1918, d. 1*. Belehrad: Prosveta, 1989, s. 121; ĆIRKOVIĆ, Sima (et al.). *Istorija srpskog naroda. Od prvog ustanka do berlinskog kongresa 1804 – 1878. (knj. V.)* Belehrad : Srpska književna zadruga, 1981, s. 42; *Obraz Dobytie Belehradu*, zobrazujúci boje v meste, sa nachádza v prílohe.

⁹² ĆIRKOVIĆ, Sima (et al.). *Istorija srpskog naroda. Od prvog ustanka do berlinskog kongresa 1804 – 1878. (knj. V.)* Belehrad : Srpska književna zadruga, 1981, s. 42.

⁹³ Kalemegdan, v cyrilike Калемегдан (názov pochádza z turečtiny *Kale meydanı*) je rozľahlou pevnosťou nachádzajúcou sa v starej časti Belehradu nad sútokom Dunaja a Sávy. V 18. storočí bol počas rakúskej okupácie prestavaný na jednu z najrozsiahlejších a najmodernejších pevností v Európe. Skladá sa z viacerých častí – Donji Grad, Gornji Grad, Mali Kalemegdan, Veliki Kalemegdan. Jednu z dominant pevností je i tzv. socha Víťaza v srbcine Pobednik. Kalemegdan, je príjemným miestom a cieľom oddychu obyvateľov Belehradu.

⁹⁴ Pozri bližšie: RATKOVIĆ-KOSTIĆ, Slavica. Srpska vojska u XIX veku : pregled razvoja od prvog ustanka do Berlinskog kongresa. In *Vojno-istoriski glasnik*, roč. 43, č. 1/2 (1993), s. 25-45; MIŠKOVÍČ, Jovan. *Srpska vojska i vojevanje za vreme ustanaka od 1804-1815 god. : pristupna beseda Jov. Miškovića, čítana na svečanom skupu Srpske kraljevske akademije nauka, 11 decembra 1894, koji je svojim visokim prisustvom izvoleo počastvovati i Njegovo Veličanstvo Kralj Aleksandar I*. Belehrad : Štamparija Kraljevine Srbije, 1895. 50 s.

⁹⁵ Jednotlivé uniformy sú zobrazené v prílohe.

⁹⁶ Publikácie k rusko-tureckej vojne z rokov 1806 – 1812 pozri napr.: JOHNSON, E. William. *The Crescent among the Eagles the Ottoman Empire and the Napoleonic Wars, 1792-1815. 1st ed.* Ocean Springs : West Chester, OH, W. Johnson, 1994. 110 s.

⁹⁷ RANKE, Leopold. *The History of Servia and the Servian Revolution: Wwith a Sketch of Insurrection in Bosnia*. Londýn : Harrison and Sons, 1853. s. 109-111 [online]. [cit.2010-03-15]. Dostupné na internete: <<http://ia311206.us.archive.org/3/items/historyofservias00rankrich/historyofservias00rankrich.pdf>>; LJUSIĆ, Radoš. *Vožd Karadžordže knj. I*. Belehrad : Štamparija Zagorac, 2000, s. 163-167.

ZÁVEREČNÁ FÁZA POVSTANIA – STAGNÁCIA A ÚPADOK

V júni roku 1807 prišiel do Belehradu ruský emisár gróf F. O. Paulucci. Jeho úlohou nebolo dojednať oficiálnu dohodu, no i napriek tomu predložil formálnu konvenciu, v ktorej sa malo Rusko zaviazat' nielen podporou povstalcov, ale i zabezpečením silného vplyvu na záležitosti Srbska v budúcnosti. Prvý článok tejto konvencie obsahoval takéto vyhlásenie: „*Srbský ľud pokorne prosí jeho Veličenstvo, aby ustanovilo schopného guvernéra, ktorý prinesie poriadok, bude spravovať srbskú zem a navrhne ústavu zodpovedajúcu zvykom miestnych ľudí. Vyhlásenie ústavy by malo byť v mene jeho Veličenstva Alexandra I.*“⁹⁸ Toto uznesenie však nikdy nevstúpilo do platnosti, ale reflektovalo ruské zámery v Srbsku. Do historického vývoja povstania však zasiahlo stretnutie Napoleona Bonaparta a Alexandra I. v Tylži, kde Napoelon prisľúbil rokovať o prímerí s Osmanskou ríšou. V auguste roku 1807 bolo v Slobozii (mesto na území dnešného Rumunska) podpísané prímerie medzi Ruskom a Portou, po ktorom nasledovalo dvojročné obdobie nestabilného mieru. Rok 1807 bol ešte poznačený eufóriou víťazstiev, o čom svedčí aj príchod dobrovoľníkov z „Vojenskej hranice“, tzv. *Vojna krajina /granica/* v cyrilike *Вojна Крајина* (mapa sa nachádza v prílohe)⁹⁹, ktorí sa pridali k povstaleckým vojskám a ich počet bol 515, vrátane 188 dobrovoľníkov priamo z radov pravidelnej rakúskej armády. Podľa hlásení rakúskych dôstojníkov sa k nim dokonca pridalo aj mnoho dobrovoľníkov z Dalmácie.¹⁰⁰ Prvé srbské povstanie malo aj priamy vplyv na vypuknutie dvoch lokálnych povstaní na území dnešnej Vojvodiny v roku 1807 v Srijeme a roku 1808 v Banáte.¹⁰¹

Situácia sa však postupne začala meniť v neprospech úspešného výsledku povstania. Nesúviselo to iba s nepriaznivou zahraničnopolitickou situáciou, ale i rozpormi vo vlastných radoch. Ako už bolo spomenuté v novovytvorenej organizácii okupovaného územia fungovali vedľa seba tri inštitúcie – národné zhromaždenie (skupština), *praviteľstvjuvuščí sovjet* a hlavný veliteľ Petrovič Karadžordže. Snahou ostatných knezov bolo obmedziť narastajúcu moc hlavného veliteľa a taktiež centrálnu moc. Karadžordže sa snažil eliminovať

⁹⁸ JELAVICH, Barbara. *History of The Balkans /Eighteenth and Nineteenth Centuries/*. New York : Cambridge University Press, 1983, s. 199.

⁹⁹ Tzv. Vojenská hranica sa postupne vytvárala od 16. storočia na základe vojenských oblastí existujúcich už v 15. storočí a až do roku 1683 tvorila obrannú stenu proti prenikaniu islamu do Európy. K pôvodnému územiu, teda západnému Uhorsku, chorvátskych hraníc s Bosnou, ktoré siahali od Jadranského mora až k Belehradu, sa k nej po roku 1699 (rok uzatvorenia Karlovačského mieru) pričlenili i časti Sedmohradska. Vojenská hranica bola vyňatá z právomoci i vlastníctva chorvátskej, resp. uhorskej šľachty, mala vlastnú správu podriadenú Viedni. Pôda bola pridelovaná roľníkom, ktorých povinnosťou bolo bojovať pod rakúskym vedením, a to nielen proti osmanskému nebezpečenstvu. Keďže chorvátske obyvateľstvo nebolo dosť početné, boli na toto územie pozývaní aj obyvatelia iných národov. V prípade vojenskej hranice šlo hlavne o Srbov, ktorí sa stali postupne etnickou väčšinou. Svoj reálny význam stratila po roku 1880. Pozri: RYCHLÍK, Jan a kol. *Dějiny Chorvatska*. Praha : NLN, 2007, s. 105-109; DOLEJŠÍ, Josef (et al.). *Pod císařským praporem. Historie habsburské armády 1526 – 1918*. Praha : Elka Press, 2003, s. 102; PAVLIČEVIĆ, Dragutin. *Vojna krajina: povijesni pregled-historiografija-rasprave*. Záhreb : SN Liber, 1984. 476 s.; BERGER, Walter. *Baut dem Reich einen Wall. Das Buch vom Entstehen der Militärgrenze wider die Türken*. Graz : Leopold Stocker Verlag, 1979. 575 s.

¹⁰⁰ BATAKOVIĆ, T. Dušan. A Balkan-Style French Revolution? The 1804 Serbian Uprising in European Perspective. In *Balkanica*, roč. XXXVI. Beograd : Balkanološki institut SANU, 2005, s. 122.

¹⁰¹ Dokumenty k povstaniu v Banáte roku 1808 možno nájsť v edícii prameňov: GAVRILOVIĆ, Slavko. *Dokumenta Karlovačkog arhiva o Krušičkoj buni 1808*. Novi sad : Serija društvenih nauka, 1956, s. 76-87.

moc jednotlivých knezov, zmenou organizácie na srbskom území a to tak, že zrušil náhije a územie rozdelil na 70 menších okresov spravovaných platenými štátnymi úradníkmi. Administratívna správa na srbskom území bola veľmi chaotická, no treba priznať, že znamenala počiatky formovania modernej štátnej moci, a počas tohto obdobia vzniklo viacero významných inštitúcií, ako napr. *Velika škola Ivana Jugovića* (založená Dositejom Obradovićom).¹⁰² V roku 1808 sa Karadžordže prehlásil dedičným hlavným veliteľom, musel však konať v súlade so sovetom. V tom čase však ešte nemal proti sebe výraznú opozíciu, ale situácia sa preňho zhoršila po príchode Konstantina Rodofinikina, agenta ruskej armády, ktorý spolupracoval práve s jeho kritikmi.¹⁰³

Zahraničnopolitická situácia nebola povstaniu naklonená priaznivo, a tento fakt len zvýraznili udalosti, ktoré sa odohrali v Konštantínopole, kde počas vzbury vedenej Mustafom Bayrakdarom bol zabitý sultán Selim III. a jeho následník Mustafa IV. Novým sultánom sa stal Mahmud II. Rovnako nepriaznivo sa vyvíjal i postoj veľmoci k srbskej otázke. V marci roku 1808 sa v Sankt Peterburgu stretli francúzsky veľvyslanec Armand de Caulaincourt a ruský minister zahraničných vecí gróf Nikolas Rumiancev. Rumiancev prezentoval názor, že Rusko má záujem kontrolovať vývoj v Srbsku, no nie je to jeho hlavnou prioritou a taktiež navrhoval Srbsku určiť európskeho panovníka: „...*mohol by to byť arcivojvoda, alebo európsky princ, napríklad z rodu Coburgovcov, alebo niekto úplne iný. Ak si želáte vyhovieť, venujte ju ako veno niektorej zo svojich veľkovojskovičiek, hoci ako vlastníctvo jej manželky. Ak by sa stala pravoslávnu, mohla by pre princa, ktorého si vezme, získať všetkých obyvateľov krajiny. Sú viac ako fanatici a predpokladám, som presvedčený, že by to prospelo k udržaniu mieru a pokoja medzi tými primitívmi.*“¹⁰⁴ Caulaincourt považoval takúto schému za priechodnú, no hlavným problémom bolo, ako sa vyjadril: „*Srbsko by bolo úbohým venom pre veľkovojskovičku, ktorá by bola donútená žiť tam.*“¹⁰⁵ Tento plán sa, samozrejme, nikdy neuskutočnil a možnosť jeho reálneho uskutočnenia aj v budúcnosti bola minimálna. Na ďalšom francúzsko-ruskom stretnutí, avšak už na úrovni panovníkov

¹⁰² Tejtó inštitúcií sa hovorí aj *Velika škola Ivana Jugovića*, podľa jej zakladateľa a prvého učiteľa. Ivan Jugović predtým pôsobil ako učiteľ v Srijemských Karlovcích. Podľa Vuka Karadžića to bol „*li-jep čovjek*“, teda milý, priateľský človek nápadne sa ponášajúci podľa obrazu na kráľa Stefana Uroša I., taktiež bol veľmi rozhladený a okrem iného aj jazykovo zdatný, keďže hovoril nemecky, maďarsky, taliansky a francúzsky. Velika škola predstavovala predchodcu dnešnej belehradskej univerzity (ešte predtým tu fungoval tzv. *Beogradski Licej* v rokoch 1838-1863 a až po ňom tzv. *Univerzitet u Beogradu* od roku 1905). Hlavnými predmetmi vyučovania boli matematika, historická a právna veda. Svoju činnosť začala roku 1808 a ukončila v pomerne krátkom čase, a to roku 1813. RANKE, Leopold. *The History of Serbia and the Serbian Revolution: With a Sketch of Insurrection in Bosnia*. Londýn : Harrison and Sons, 1853. s. 124 [online]. [cit.2010-03-15]. Dostupné na internete: <<http://ia311206.us.archive.org/3/items/historyofservias00rankrich/historyofservias00rankrich.pdf>>; KARADŽIĆ, V. Stefanović. *Pravitelstvjuščii sovjet serbski za vremena Kara-Đorđijeva*. Viedeň : Štamparija Jermenskoga manastira, 1860, s. 88-92. [online]. [cit.2010-02-15]. Dostupné na internete: <<http://digital.nb.rs/eng/direct.php?sign=S-II-0478>>; JANKOVIĆ, Živorad. Ivan Jugović – osnivač Velike škole. In *Pravoslavljje – Novine Srpske Patrijaršije*, Belehrad : Politika, 2005, č. 911. [online]. [cit.2010-03-22]. Dostupné na internete: <<http://pravoslavljje.spc.rs/broj/911/tekst/ivan-jugovic-osnivač-velike-skole/>>; LJUSIĆ, Radoš. *Kneževina Srbija (1830-1839)*. Belehrad : SANU, 1986, s. 395-397.

¹⁰³ JELAVICH, Barbara. *Russia's Balkan entanglements 1806 – 1914*. New York : Cambridge University Press, 1991, s. 16-17.

¹⁰⁴ JUDAH, Tim. *The Serbs: History, Myth & the Destruction of Yugoslavia*. New Heaven : Yale University Press, 2000, s. 52.

¹⁰⁵ Tamže, s. 52.

v Erefurte, v septembri roku 1808, bolo zo strany Napoleona a Alexandra I. rozhodnuté, že Srbsko zostane v rámci Osmanskej ríše.¹⁰⁶ O osude Srbska sa teda nerozhodlo na základe výsledkov z balkánskych bojísk, ale rokovaniach európskych veľmocí.

V roku 1809 sa znovu rozvírili boje medzi povstalcami a osmanskou armádou (rovnako tak aj bojové operácie zo strany Ruska). Srbské vojsko bolo rozdelené do viacerých obranných divízií – 1. pod vedením Simu Markovića, 2. pod vedením Petrovića Karadžordžeho, 3. a najsilnejšia pod vedením Miloje Petrovića a 4. pod vedením víťaza od Ivankovaca Milenka Stojkovića.¹⁰⁷ Prvou rozhodujúcou porážkou Srbov bola bitka pri Čegare, neďaleko mesta Niš, ktorá sa odohrala 30. – 31. mája roku 1809.¹⁰⁸ Bola poznamenaná udalosťou zaznamenávajúcou hrdinstvo kapitána Stevana Sindjelića, ktorý v zúfalstve pred postupujúcimi Turkami (v štvornásobnej presile) vyhodil spoločne so svojimi vojakmi muničný sklad, následkom čoho zomrelo okrem srbských i veľké množstvo osmanských vojakov. Turci na pamiatku tejto udalosti postavili tzv. „vežu lebiek“ v srbcine *Čele Kula* (Теле Кула), v turečtine *Kafatası Kulesi* do steny vmurovali hlavy padlých srbských vojakov (pozri prílohu).¹⁰⁹ Keď roku 1878 vstúpili srbské jednotky na územie Nišu, našli tento monument v pomerne zničenom stave. Neskôr bola postavená kaplnka, ktorá dodnes zakrýva múr s 54 lebkami, vrátane tej Sindjelićovej. Tento „múr lebiek“, dodnes predstavuje veľké sebaobetovanie pre národ a taktiež cenu národnej nezávislosti.¹¹⁰

Srbi taktiež utrpeli porážku pri Deligrade v údolí rieky Moravy a osmanská armáda postúpila až do Jagodiny. Slobodné srbské územie sa udržalo len vďaka víťazstvu ruskej armády pod vedením generála Piotra Ivanovića Bagrationa v Dobruďži. Práve ťažké porážky srbskej povstaleckej armády spôsobili zmenu Karadžordžeho orientácie z Ruska na Francúzsko, avšak len dočasnej, keď Napoleonovi ponúkol Šabac, strategické srbské mesto na hraniciach s Bosnou. Bosna bola podľa Napoleona kľúčovou osmanskou provinciou, cez ktorú mal prúdiť tovar do Anatólie počas kontinentálnej blokády.¹¹¹ Do hry na Balkáne v tomto období výrazne vstúpil Napoleon a jeho Spojené Ilýrske provincie, alebo jednoducho Ilýria, ktorá mala byť protiváhou Karadžordžeho Srbsku (podľa Napoleona inštrumentom ruského vplyvu na Balkáne). Ilýrske provincie vznikli po Napoleonovom víťazstve pri Wagramu a podpísaní Schönbrunnského mieru 14. októbra 1809 – zahŕňali oblasti Istrie, Dalmácie, Boky Kotorskej, Gorice, Terstu, Kraňska, západného Korutánska, časti Chorvátska na pravom brehu Sávy, východné Tirolsko a Dubrovnícku republiku.¹¹² Naším zá-

¹⁰⁶ JELAVIĆ, Barbara. *Russia's Balkan entanglements 1806 – 1914*. New York : Cambridge University Press, 1991, s. 171.

¹⁰⁷ Pozri: BATAKOVIĆ, T. Dušan (et. al). *Nova Istorija Srbskog Naroda*. Belehrad : Vojna štamparija, 2000, s. 146 [online]. [cit. 2010-05-21]. Dostupné na internete: <http://www.novaistorijasrpskognaroda.110mb.com/index.php?p=1_3_Nova-istorija>.

¹⁰⁸ Pozri bližšie: „Battle on Čegar Hill.“ Municipality of Niš [online]. Dostupné na internete: <<http://www.ni.rs//cegar-hill.html>>;

¹⁰⁹ LAZAROVIC-HREBELJANOVIĆ, Stephan. *The Servian People: Their Past Glory and Their Destiny II*. New York : Charles Scribners Sons, 1910, s. 630 [online]. [cit.2010-02-18]. Dostupné na: <<http://www.archive.org/details/servianpeoplethe02laza>>.

¹¹⁰ Pozri bližšie: „Battle on Čegar Hill.“ Municipality of Niš [online]. Dostupné na internete: <<http://www.ni.rs//cegar-hill.html>>; Audiovizuálna podoba pozostatkov veže je dostupná na: <<http://www.youtube.com/watch?v=SykULeDLnxg>>.

¹¹¹ BATAKOVIĆ, T. Dušan. La France et la Serbie 1804 – 1813. In *Balkanica*, roč. XXIX, Belehrad : Balkanološki institut SANU, 1998. s. 117-157

¹¹² Pozri bližšie: KACÍREK, Luboš. Obnovená Ilýria. In *Historická revue*, roč. 20, Bratislava : SAHI, 2009, č. 11, s. 68-73, alebo LAMPE, R. John. *Yugoslavia as History. Twice there was a country*. Cambridge : Cambridge University Press, 1996, s. 41-45 [online]. Dostupné na internete: <<http://books.google.com/>>.

merom nie je sledovať historický vývoj tejto provincie, no jej existencia ovplyvnila i vývoj 1. srbského povstania. Karadžordže sa s myšlienkou na francúzske spojenectvo zaoberal už v roku 1807, keď adresoval Napoleonovi list, v ktorom sa píše: „*Povstali sme proti Osmanom, aby sme otriasli ich dominanciou a zabezpečili pre sebe nezávislý a slobodný štát, a nebudeme bojovať iba za naše oslobodenie, ale taktiež za oslobodenie všetkých Slovanov pod jarmom sultána a viedenského cisára...*“¹¹³ V roku 1810 navrhol Karadžordže Napoleonovi, sprostredkovateľom bol kapitán Rade Vučinić z Karlovca, spojenie Bosny, Srbska, Hercegoviny, spomínaných Ilýrskych provincií a Srbmi obývaných území v rámci Rakúsko-Uhorska do jedného štátu pod francúzskym protektorátom. Napoleon takúto ponuku reflektovať nemohol, keďže by tým došlo k teritoriálnemu narušeniu Osmanskej ríše, a taktiež nechcel postupovať kroky smerom k Rakúsku, no navrhol Srbom spolupracovať s francúzskym konzulom v Bukurešti.¹¹⁴ Tento návrh jasne dokazuje, že Petrović nemal v otázke orientácie na veľmoci úplne jasno. Snažil sa vyklúčkovať z vplyvu Rakúska a Ruska, no Napoleon mu túto možnosť nedal, ako to už vyplýva z hore uvedených dôvodov. Jediným východiskom bolo veriť v ruskú pomoc, no tá však závisela výhradne od záujmov Ruska. Nový ruský veliteľ vo Valašsku gróf Kamnesky si situáciu uvedomoval veľmi dobre a vedel, že momentálne je pomoc Srbov v boji proti Turkom využiteľná, a preto zaslal 10. mája 1810 proklamáciu obsahujúcu slová „*bratia vo viere, jazyku a krvi*“.¹¹⁵ Spoločné rusko-srbské vojsko dokázalo v roku 1810 zvíťaziť nad osmanskými oddielmi v bitkách pri Kladove, Kruševci a Negotine. V roku 1811 srbskí predstavitelia odmietli návrh veľkovezíra Churšida pašu, na základe ktorého by sa dostali do pozície podobnej Moldavsku a Valašsku (odstavec č. 3.).¹¹⁶

Od roku 1810 bolo zrejmé, že medzi Ruskom a Francúzskom dôjde k vojne (Napoleon nakoniec napadol Rusko 24. júna 1812). Situácia sa pre Srbov drasticky zmenila v roku 1812, keď Rusko a Osmanská ríša ukončili vojnu trvajúcu od roku 1806, a to tzv. Bukurešťským mierom.¹¹⁷ Diskusie týkajúce sa srbskej otázky boli vedené v duchu odmietnutia predošlých ústupkov a v plnej miere to dokumentuje vyjadrenie hlavného osmanského splnomocnenca Ghaliba Effendiho: „*Ak by bola autonómia priznaná Srbom, ostatné národy vyznávajúce rovnakú vieru ako Rusi, teda ostatné pravoslávne kresťanské národy by v takomto kroku hľadali rovnaké výhody...*“¹¹⁸ Ghalib taktiež argumentoval faktom, že srbská revolúcia bola internou záležitosťou osmanskej moci, nie záležitosťou zahraničnej

¹¹³ PAVLOWITCH, Stevan. *The Struggle of the Serbs*. Londýn : The Standars Art Book CO. LTD., 1943, s. 18-29.

¹¹⁴ BATAKOVIĆ, T. Dušan. A Balkan-Style French Revolution? The 1804 Serbian Uprisng in European Perspective. In: *Balkanica*, roč. XXXVI, Belehrad: Balkanološki institut SANU, 2005. s. 124.

¹¹⁵ LAZAROVIĆ-HREBELIANOVIĆ, Stephan. *The Servian People: Their Past Glory and Their Destiny II*. New York : Charles Scribners Sons, 1910, s. 653 [online]. [cit.2010-02-18]. Dostupné na internete: <<http://www.archive.org/details/servianpeoplethe02laza>>.

¹¹⁶ Tamže, s. 656.

¹¹⁷ Pozri bližšie: ISMAIL, F. The Making of the Treaty of Bucharest 1811 – 1812. In *Middle Eastern Studies*, roč. 15, 1979, č. 2, s. 163-192. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.jstor.org/pss/4282743>>; DIMA, Nicholas: *Bessarabia and Bukovina: The Soviet Romanian Territorial Dispute*. New York : East European Monographs, 1982; FLORESCU, Radu. *The Struggle Against Russia in the Romanian Principalities (1821 – 1854)*. Munich : Romanian Academic Society, 1992; JEWS-BURY, George F. *The Russian Annexation of Bessarabia 1174 – 1828*. New York : East European Monographs, 1992.

¹¹⁸ JELAVICH, Barbara. *Russia's Balkan entanglements 1806 – 1914*. New York : Cambridge Universty Press, 1991, s. 18.

intervencie. Finálna Bukureštská mierová zmluva sa týkala aj Srbska, a to odstavcom VIII: „*Vznešená Porta, z tohto dôvodu garantuje Srbom všeobecné odpustenie a amnestiu a žiadnym spôsobom nebudú trestaní za predošlé udalosti. Fortifikácie, ktoré mohli byť zbudované ako výsledok vojny, a neexistovali predtým, sa stávajú nepoužiteľnými, budú zbúrané. Vznešená Porta znovu získava držbu všetkých pevností a ostatných opevnených miest, ktoré existovali aj predtým s delostrelectvom, municiou a ďalším vojenským materiálom. Porta získava právo zriaďovať posádky všade tam, kde to pokladá za potrebné. Avšak tieto posádky by v žiadnom prípade nemali byť na obtiaž srbskému obyvateľstvu. Porta srbskému národu zabezpečí potrebné bezpečnostné záruky. Garantuje Srbom, na ich požiadanie, všetky výhody, ktoré požívajú Súostrovia (ostrovy v Egejskom mori) a ostané krajiny a taktiež vo svojej veľkej zhovievavosti sa ujme správy ich vnútorných záležitostí a tribútov, preberaných z ich rúk.*“¹¹⁹ Napriek prísľubu istých garancií boli Srbi s výsledkami tohto mieru veľmi nespokojní. Celé územie, o ktoré bojovali 8 rokov, sa malo vrátiť do područia Osmanskej ríše, v rámci ktorej malo Srbsko dostať autonómiu, no tá nebola zmluvou nijako vymedzená. Jej garantom malo byť Rusko. Napoleonova invázia spôsobila povstaniu poslednú smrteľnú ranu, keďže ruské vojská operujúce na území Srbska, Moldavska a Valašska boli odvolané, aby čelili akútnejšej hrozbe. Po dlhých vyčerpávajúcich bojoch boli sily povstalcov na konci. Dlhodobý vzdor omnoho početnejšiemu nepriateľovi vyčerpal tak ako ľudské, i finančné zdroje. Tento stav ponúkol sultánovi možnosť na znovunastolenie starého poriadku v tejto severnej provincii, je teda jasné, že ustanovenia článku VIII. Bukureštskej mierovej zmluvy zostanú na papieri a pomoc Ruska bojujúceho proti Napoleonovej „Grande Armée“, nemožná. V lete roku 1813 sa Mahmud III. rozhodol definitívne obnoviť svoju moc pomocou mohutnej armády vedenej Churšidom pašom. Srbská armáda pod vedením Hajduka Veljka (v bitke zahynul) podľahla 60-tisícovej osmanskej armáde pri Negotine.¹²⁰ V tomto prípade sa počty vojsk značne líšia – Srbi disponovali okolo 5 000 mužmi a Turci okolo 12 000.¹²¹ Porážka striedala porážku a osmanská armáda sa koncom septembra dostala až k Belehradu. 3. októbra roku 1813 odchádzal Petrović Karadžordže spoločne s metropolitom Leontijem a ďalšími vplyvnými osobnosťami povstania do Zemunu, kontrolovaného Rakúskom.¹²² Deň jeho odchodu symbolicky odrážal postavenie, v ktorom sa nachádzal sám vožd i celé Srbsko: „*Skoro ráno 3. októbra vodca Karadžordže prešiel spoločne s rodinou, Nedobom a Leontijem do Zemunu. Bola nedelja a celý deň pršalo, už ani kostolné zvony nezvolávali obyvateľov Belehradu na rannú modlitbu...*“¹²³

¹¹⁹ Tamže, s. 18-19.

¹²⁰ PETROVIĆ, Woislav. *Serbia – Her People, History and Aspirations*. Londýn : G. G. Harrap, 1915, s. 89 [online]. [cit.2010-02-23]. Dostupné na internete: <<http://www.archive.org/details/serbiaherpeopleh00petr>>.

¹²¹ ARSENIJEVIĆ-BATALAKA, Lazar. *Istorija Srpskog Ustanka, knj. 1*. Belehrad : Štamparija kraljevine Srbije, 1898, s. 574.

¹²² Tento dátum je najpravdepodobnejší (Ranke, Pelikán i Ljusić sa prikláňajú k 3. októbru 1813), i keď možno nájsť aj iné alternatívy – napr. Hrebelianović september 1813. RANKE, Leopold. *The History of Servia and the Servian Revolution: Wwith a Sketch of Insurrection in Bosnia*. Londýn : Harrison and Sons, 1853. s. 185 [online]. [cit.2010-03-15]. Dostupné na internete: <<http://ia311206.us.archive.org/3/items/historyofservias00rankrich/historyofservias00rankrich.pdf>>; PELIKÁN, Ján a kol. *Dějiny Srbska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2005, s. 174; LJUSIĆ, Radoš. *Vožd Karadžordže knj. II*. Belehrad : Štamparija Zagorac, 2000, s. 172-173.

¹²³ V srbskom origináli: „U rano jutro, 3. oktobra, vožd Karadžordže sa porodicom, Nedobom a Leontijem prebegao je u Zemun. Bila je nedelja i kiša je padala ceo dan a crkvena zvona nisu više pozivala Beogradžane na jutrenje.....“ LJUSIĆ, Radoš. *Vožd Karadžordže knj. II*. Belehrad : Štamparija Zagorac, 2000, s. 172.

Kardžordžeho útek možno považovať za definitívny koniec srbského povstania. Množstvo ľudí sa snažilo utiecť hlavne pred terorom (hoci bola oficiálne vyhlásená amnestia!), ktorý sa rozpútal v Srbsku zo strany osmanských, albánskych a bosnianskych moslimov, ktorí podľa dobových záznamov vyvražďovali mužské obyvateľstvo vo veku nad 15 rokov, ženy a deti odvádzali do otroctva a brutálnym spôsobom napichovali povstalcov na koly, ktoré umiestnili popri cestách vedúcich do Belehradu.¹²⁴ Jediným vplyvným knezom, ktorý zostal na území Srbska, bol Miloš Obrenović (1780 – 1860)¹²⁵ (oberknez Rudniku a neskôr tzv. bašiknez náhijov Čačaku a Kragujevacu). Podľa záznamov očitých svedkov na žiadosť Jakoba Nenadovića, aby spoločne s ním prekročil Dunaj, odpovedal Obrenović slovami: „Zostanem so svojim ľudom, čo sa stane im stane sa aj mne.“¹²⁶ V týchto slovách však nemožno vidieť len úprimný záujem o vlastný národ, ale aj osobné mocenské aspirácie, čo sa neskôr ukázalo i v Obrenovićovom postoji voči Porte, ale i ostatným členom povstania. Obrenović mal autoritatívnejšiu povahu a jeho túžba po moci bola silnejšia ako u Petrovića Karadžoržeho. Domnievame sa, že národný záujem prezentovaný výrokmi Miloša Obrenovića bol do istej miery iba šikovný populistický ťah vedúci k vlastným mocenským záujmom.

Srbské povstanie proti osmanskej nadvláde znamenalo významný krok k osamostatneniu srbského národa a taktiež znamenalo zvýšenie záujmu veľmoci o túto oblasť. I keď treba povedať, že belehradský pašalík bol okrajovou sférou záujmu veľmocí, čo sa koniec koncov prejavilo aj v diplomatických postojoch jednotlivých krajín – Ruska, Francúzska, Rakúska a Uhorska. V porovnaní s otázkou gréckej nezávislosti po vypuknutí povstania¹²⁷ nemožno srbskú ani porovnať. Vznikali panhelénske hnutia, grécki povstalci boli finančne dotovaní z mnohých európskych zdrojov a o udalosti v Grécku sa zaujímali mnohé osobnosti, ako napr. Lord Gordon Byron. Celkový fond západnej historickej spisby vzťahujúcej sa k boju Grékov proti Osmanskej ríši je v porovnaní s dostupnosťou literatúry o Prvom srbskom povstaní obrovský. Angažovanosť veľmocí, samozrejme, zodpovedala vlastným cieľom a záujmom.

Aj napriek všetkému bol vplyv Prvého srbského povstania hlavne na pravoslávnych kresťanov na území Balkánu veľký a rovnako sa dá hovoriť i o vplyve na Srbov žijúcich mimo pašalíku – v oblasti Vojvodiny, Bosny, vojenskej hranice, či Dalmácie.¹²⁸ Nemožno však povstanie považovať za povstanie „všesrbské“ či nebudaj „veľkosrbské“, keďže mu chýbal akýkoľvek národný program, a národno-buditeľské aktivity boli iba v začiatkoch.

¹²⁴ SINGLETON, Fred. *A Short History of the Yugoslav Peoples*. Cammbridge : Cambridge University Press, 1985, s. 82.

¹²⁵ Pozri: GAVRILOVIĆ, Andrea. *Znameniti Srbi 19. veka 1800 – 1900 God I*. Záhreb : Naklada i štampa Srpske štamparije, 1901, s. 9-12 [online]. [cit.2010-03-01]. Dostupné na internete: <<http://digital.nb.rs/eng/direct.php?sign=A-387-I>>; KARADŽIĆ, S. Vuk. *Miloš Obrenović knez Srbije ili Građa za srpsku istoriju našega vremena*. Budín: Štamparija kralj. univers. Peštanskoga, 1828. s. 43-45 [online]. [cit.2010-03-10]. Dostupné na internete: <<http://digital.nb.rs/scr/direct.php?sign=S-II-1325>>.

¹²⁶ LAZAROVIĆ-HREBELIANOVIĆ, Stephan. *The Servian People: Their Past Glory and Their Destiny II*. New York : Charles Scribners Sons, 1910, s. 653. [online]. [cit.2010-02-18]. Dostupné na internete: <<http://www.archive.org/details/servianpeoplethe02laza>>.

¹²⁷ Pozri bližšie: HRADEČNÝ, Pavel. *Dějiny Řecka*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 280-300.

¹²⁸ ČUBRILOVIĆ, Vasa. *Prvi srpski ustanak i bosanski Srbi*. Belehrad : Geca Kon, 1939, s. 115-125; VUCINICH, S. Wayne. *The First Serbian Uprising 1804 – 1813*. New York : Brooklyn College Press, 1982, s. 368-369.

Nemožno mu však uprieť jeho historickú úlohu v budovaní národného povedomia srbského národa, ba čo viac, stalo sa symbolom národnej identity. Do istej miery možno vnímať udalosti zo začiatku 19. storočia z hľadiska vytvárania srbského národného povedomia podobne ako udalosti na Kosovom poli roku 1389. Povstanie vytvorilo niekoľko národných hrdinov podobných Milošovi Obilićovi, ako napr. dodnes v piesňach ospevovaný Sindjelić, Hajduk Veljko a, samozrejme, „verhovni vožd“ Karadžordže. Priekopník historickej vedy Leopold von Ranke dokonca 1. srbské povstanie označil v analógii s Veľkou francúzskou revolúciou za srbskú revolúciu.¹²⁹

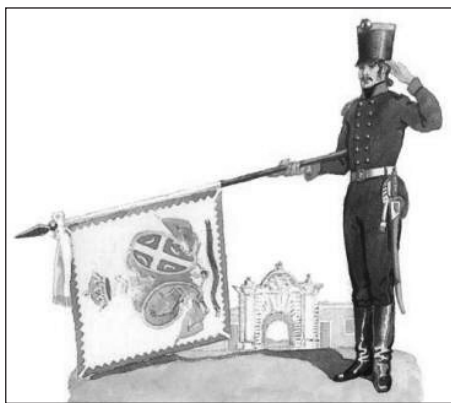
¹²⁹ RANKE, Leopold. *The History of Servia and the Servian Revolution: Wwith a Sketch of Insurrection in Bosnia*. Londýn : Harrison and Sons, 1853. s. 3 [online]. [cit.2010-03-15]. Dostupné na internete: <<http://ia311206.us.archive.org/3/items/historyofservias00rankrich/historyofservias00rankrich.pdf>>;

*Karadžorđe Petrović (1768-1817):
na olejomal'be Uroša Kneževića
(1811 – 1876) z roku 1852, Národné
Múzeum Belehrad¹³⁰*

*Tradičné brnenie
osmanského
sipáhija¹³¹*

*Tzv. Zastavnik regulaša – zástavník pra-
videlnej srbskej armády v období prvého
povstania¹³²*

*Uniforma vojaka pravidelnej srbskej
armády z rokov 1806 – 1810.¹³³*

¹³⁰ Olejomal'ba Uroša Kneževića (1811-1876) z roku 1852, ktorá sa nachádza v Národnom múzeu v Belehrade. *19th Century Serbia as Seen through the Eyes of Its Contemporary Artist*, sekcia War and Politics, MMIX © Vladimír Rajevac. [online]. [ret.2010-02-02]. Dostupné na internete: <<http://www.serbia.rajevac.com/warsPolitics.html>>.

¹³¹ TURNBULL, Stephen: *The Ottoman Empire 1326 - 1699*. Londýn : Osprey Publishing, 2003, s. 18.

¹³² *Zastavnik regulaša - 200 GODINA PRVOG SRPSKOG USTANKA*, Copyright © 1998 N.J.K.V. Prestolonasledník Aleksandar II [online]. [ret.2010-02-02]. Dostupné na internete: <http://www.royalfamily.org/ustanak/uniforme_yu.htm>.

¹³³ Vojni muzej Beograd, Kalemegdan. [online]. [ret.2010-02-02]. Dostupné na internete: <<http://www.muzej.mod.gov.rs/>>.

Prislučník kozáckeho pluku srbskej armády¹³⁴

„Veža lebiak“ /v srbsčine Čele Kula Теле Кула¹³⁶

Prislučník stráže sovjetu (tzv. Redov garde Sovjeta)¹³⁵

Orden Karadjordjeve zvezde – tzv. Rad Karadžordžeho hviezdy, založil ho kráľ Peter I. roku 1904¹³⁷

¹³⁴ *Redov Kozáčkog puka*, 200 GODINA PRVOG SRPSKOG USTANKA, Copyright © 1998 NJ.K.V. Prestolonaslednik Aleksandar II [online]. [ret.2010-02-02]. Dostupné na internete: <http://www.royalfamily.org/ustanak/uniforme_yu.htm>.

¹³⁵ *Redov garde Sovjeta*, 200 GODINA PRVOG SRPSKOG USTANKA, Copyright © 1998 NJ.K.V. Prestolonaslednik Aleksandar II [online]. [ret.2010-02-02]. Dostupné na internete: <http://www.royalfamily.org/ustanak/uniforme_yu.htm>.

¹³⁶ *Cele Kula – The Tower of Skulls. Serbs & Other Wonders*. [online]. Dostupné na internete: <<http://ljljana-zivojinovic.blogspot.com/2007/11/cele-kula-tower-of-sculls.html>>.

¹³⁷ *Orden Karadjordjeve zvezde*, Royal Ordens - Copyright © 1998 NJ.K.V. Prestolonaslednik Aleksandar II [online]. [ret.2010-02-02]. Dostupné na internete: <<http://www.royalfamily.org/history/orders3.htm>>.

M. MELICHÁREK: DER SERBISCHE AUFSTAND GEGEN DAS OSMANENREICH IN DEN JAHREN 1804 – 1813

Der vorliegende Beitrag behandelt die Problematik der Befreiung der serbischen Nation von der Vorherrschaft der Osmanen am Anfang des 19. Jahrhunderts. Im Interesse einer möglichst komplexen Darbietung dieses Abschnittes der serbischen Geschichte werden auch die ersten Versuche eines bewaffneten Widerstands gegen die Osmanen vor dem Jahre 1804 kurz geschildert, der offiziell als der Beginn des Ersten Serbischen Aufstandes gilt. Der Auslöser für den Aufstand war die Reaktion der Serben auf die Herrschaft der Dahias. Der Aufstand war primär nicht gegen den Sultan gerichtet, jedoch unter dem Druck der Ereignisse wurde er zu einer Lawine, die man nicht mehr aufhalten konnte. Die ersten, historischen Siege in der Schlacht von Ivankovac und Mišar gaben dem Heer angeführt vom obersten Kommandanten Đorđe Petrović Karadorđe das nötige Selbstvertrauen, wichtige Motivierung, den Mut, den Kampf weiter zu führen und den Glauben an den Sieg. Das Hauptziel dieses Beitrages ist es, eine chronologische Reihenfolge der einzelnen Kämpfe im Belgrader Paschalik in den Jahren 1804 – 1813 unter Berücksichtigung der politischen, kulturellen und nationalen Entwicklung der Serben in dieser Periode darzubieten. Der Beitrag ist in vier Teile gegliedert: 1) Kurze Übersicht der Entwicklung der serbischen Nation unter dem osmanischen Joch bis zu Beginn der 19. Jahrhunderts und die ersten Revolten gegen die osmanische Oberherrschaft (1594 -1791); 2) Verlauf der Ereignisse in der ersten Phase des Aufstandes (ab 1791 bis zum Massaker an den serbischen Knezen (Dorfältesten) in Orešac am 14. Februar 1804); 3) Die zweite Phase des Aufstandes (von der zweiten Hälfte des Jahres 1804 bis zur Unterzeichnung des Friedens von Icko 1806); 4) Endphase des Ersten Serbischen Aufstandes – Stagnation und Untergang (August 1807 – Oktober 1813). Der Erste Serbische Aufstand gegen die Vorherrschaft des Osmanischen Reichs bedeutete einen wichtigen Schritt auf dem Weg zur Selbstständigkeit der Serben. Gleichzeitig regte der Aufstand das wachsende Interesse der Mächte an dieser Region Europas. Auf der anderen Seite sollte jedoch betont werden, dass das Belgrader Paschalik nie im Mittelpunkt, sondern eher am Rande der Interessensphären der Mächte stand, was sich letztendlich an der diplomatischen Haltung einzelner Länder – Russlands, Frankreichs, Österreichs und Ungarns – deutlich zeigte.

NEZNÁMÉ OBĚTI BOJŮ O SLOVENSKO Z ČERVNA 1919.

Osudy a hroby českých obránců Banské Štiavnice a Zvolena
(sonda do traumatu nejen soukromého)

FRANTIŠEK DUDEK

DUDEK, F.: Unknown victims of fights for Slovakia in June 1919. Fate and the graves of Czech defenders of Banská Štiavnica and Zvolen (probe not only to the private trauma). *Vojenská história*, 3, 15, 2011, pp 104-121, Bratislava. The author was looking for the grave of his great-uncle and searching the military archives for his fate. By doing this, the author claims that there still is a certain number of similarly unknown and forgotten victims of the undeclared Hungarian-Czechoslovak War of June 1919 and earlier fights for Slovakia. When locating the graves of Czech defenders of Banská Štiavnica, near Dekýš village in central Slovakia and by finding the names and fates of victims buried in them the author has found numerous inconsistencies and errors. From the June war fighting he focused on the heroic defence of the cities in central Slovakia - Banská Štiavnica and Zvolen – by the units of 2nd Czechoslovak Infantry Division under the command of Colonel Joseph Šnejdárek. Within the 2nd Division he was following the action of the incomplete 1st battalion of 10th Rifle Regiment from Mladá Boleslav. In doing so, he explained the course of fighting near the village Dekýš on 15th and 21st June 1919 and identified 5 of 7 victims buried there. The article highlights not only the benefit of investigative probes for research of military history but also for clarifying the hidden historical traumas, going beyond the scope of the private level. Military History. Central Slovakia. Combat with Hungarian communist aggressors in June 1919. Forgotten and unknown army victims and graves. Personal and public traumas.

Během prvního desetiletí existence meziválečné Československé republiky byly ve většině obcí odhalovány pomníky četným obětem první světové války. Mezi nimi jsou však na mnoha místech uváděni také osadníci, kteří prokazatelně z válečného kotle vyvázli a na podzim 1918 se z nevládných zákopů vrátili. Jejich jména se na pomnících většinou vyskytují bez rozlišení mezi oběťmi z válečných let 1914 – 1918. Jen výjimečně jsou uváděna odděleně jako následné oběti z let 1919 – 1920 spolu s vojáky, zemřelými v zajateckých táborech a polních lazaretech. Jen v obcích regionu středního Polabí, rámcově vymezeného spojnici mezi městy Benátky nad Jizerou, Nový Bydžov, Kutná Hora

a Úvaly a zahrnujícího významná střediska Kolín, Poděbrady a Nymburk, jsem zjistil 39 zapomenutých obětí bojů o Slovensko z roku 1919 (z toho 22 z červnové války).¹

Během červnových bojů s maďarskými interventy přichází na Slovensko jako vojín 10. střeleckého pluku i autorův prastrýc Josef Koch. V rodinných památkách se o tomto jeho závěrečném a tragickém životním období kupodivu nic nevyskytuje na rozdíl od několika dokladů z předchozích válečných let.² Během hektických dnů, jež mu byly osudem vyměřeny, asi nestihl poslat domů poštou žádnou zprávu, kterou by si matka i sestra jistě uchovaly. Náhla smrt jediného syna a bratra byla pak v rodině natolik stresující, že se o ní raději nemluvilo a byla sebezáchovně vytěsňena z vědomí. Mezi válkami totiž nebyli ještě venkované zvyklí cestovat a ženy bez doprovodu už vůbec ne. Prostě na to tehdy nebyl čas a jezdit se někam jen tak podívat byla pro vesničany neomluvitelná rozmařilost. Rovněž se nepamatují, že by se můj samotářský otec tímto problémem někdy zabýval, přestože miloval Vysoké Tatry a přírodu Slovenska a mnohokrát tuto krásnou zemi i se mnou procestoval. Buď o tom skoro nic nevěděl, nebo to v tehdejších totalitních časech považoval za rizikové téma.

Předchozí rodinné tabu se tak dále posilovalo a zapadalo do věčného zapomnění. Nebýt několika válečných pohlednic a zažloutlých fotografií, na nichž jsem už jako dítě obdivoval staré známky a vojenské scény, tak by tragický osud prastrýce Josefa už nic nepřipomínalo. Když jsem se tehdy rodičů ptal na mladého sympatického sokola a vojáka z fotografií, tak jsem byl odbyt sdělením, že to byl babiččin bratr, zastřelený po první světové válce někde na jižním Slovensku, když hlídal hranice a přitom se neopatrně vykláněl při jízdě vlakem. Toto vysvětlení mi sice již tehdy připadalo podezřelé, ale od té doby jsem se ve vlaku vykláněl mnohem opatrněji. V tehdejších parních soupravách mě pak jako kluka s bujnou fantazií ohrožovaly nejen jiskry z lokomotivy a telegrafní sloupy, ale i zbloudilé kulky. Moje fantazie tak byla odvedena jiným směrem a zasunutým rodinným traumatem jsem už rodiče neobtěžoval. Vrátil jsem se k němu až po mnoha letech snad díky zbožnému přání, že člověk by neměl zestárnout, dokud nezmodří. Moje žena ale tvrdí, že jsem to byl jako historik dlužen babičce. Tak jsem si konečně našel čas i na rodinné památky a rodopisné materiály a snažil se sobě i potomkům hledat cestičky k rodovým kořenům. Jenže jsem se už neměl koho ptát, a proto jsem byl odkázán pouze na terénní a archivní výzkum.

Nejprve jsem dotazem ve Vojenském historickém archivu v Praze zjistil, že vojín Josef Koch, narozený 3. dubna 1894, a rovněž domovsky příslušný v obci Mcely u Nymburka,

¹ DUDEK, František. Zapomenuté oběti nevyhlášené války. Naši krajané v bojích s maďarskými a komunistickými agresory na Slovensku 1918 – 1919. In *Vlastivědný zpravodaj Polabí 40*, Poděbrady : Polabské muzeum a Státní okresní archiv, 2009, s. 126-132. K sepsání této studie mě přivedlo terénní i archivní pátrání po osudech a hrobu mého prastrýce Josefa Kocha z obce Mcely u Nymburka. Jmenovaný se v červnu 1919 stal spolu s uvedenými 38 regionálními spolubojovníky z jednotek mladoboleslavských (36. pěší a 10. střelecký) a čáslavských (21. pěší a 12. střelecký) pluků, italskými legionáři a domobranci obětí bojů s maďarskými komunisty na Slovensku. O vojenskopolitické situaci na Slovensku a v Maďarsku v roce 1919 pojednávají z novějších odborných prací především HRONSKÝ, Marián. *Boj o Slovensko a Trianon 1918-1920*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1998 a IRMANOVÁ, Eva. *Maďarsko a versailleský mírový systém*. Ústí nad Labem : Albis International, 2002. Nové poznatky přináší BŘACH, Radko. *Válka o Slovensko 1919 a francouzská vojenská mise v Československu*. In *Vojenská história 7, 2003, č. 4*, Bratislava : VHÚ, s. 41-53. Řada dílčích příspěvků je obsažena ve sborníku *Slovensko a Maďarsko v letech 1918-1920. Zborník referátov z konferencie v Michalovciach 14.-15. 6. 1994*. Red. DEÁK, L. Martin : Matica slovenská, 1995.

² DUDEK, ref. 1, s. 140-141.

svobodný krejčí a římský katolík, padl v boji 22. dubna 1919 u obce Dekýš v župě Hont na Slovensku a následujícího dne tam byl bez církevního obřadu pohřben. Zápis do úmrtní matriky 2. čs. pěšího pluku dodatečně provedl vrchní polní kurát E. Hanuš až v září 1922 na základě zprávy od 4. polní setniny střeleckého pluku č. 10, zasláné 21. července 1919 nadporučíkem Karlem Nestávalem.³ Později jsem při následném výzkumu zjistil, že uváděné značné časové prodlevy byly způsobeny problémy s evidencí padlých v jednotkách, které se během červnových bojů často přesunovaly a vnitřně přeskupovaly. Soupisy padlých a nezvěstných totiž začali velitelé a polní kuráti sestavovat většinou až měsíc po ukončení bojů. Mnohé matriční zápisy jsou proto neúplné nebo chybné a některé oběti či jejich hroby jsou dosud neznámé. Teprve deset let po válce s Maďary byl proveden základní soupis obětí i pohřebišť. Již tehdy se nepodařilo identifikovat 152 obětí z 50 vojenských hrobů. Přitom mnohé hroby i nadále zůstávaly mimo evidenci.⁴

Dodatečný matriční zápis data úmrtí Josefa Kocho mi připadal sporný a z následného studia pramenů i literatury mi bylo zřejmé, že v dubnu ještě na Slovensku žádné větší vojenské akce na rozdíl od následujících dvou měsíců neprobíhaly a k lokálním vojenským střetům docházelo na demarkační linii a nikoli ve středoslovenském vnitrozemí v předpolí Banské Štiavnice, kde leží Dekýš. Osobní i kolektivní badatelská zkušenost mi ještě naznačovala, že při dodatečných záznamech událostí dochází mnohem častěji k posunům u měsíců nežli u dnů. I proto jsem od počátku důvěřoval spíše údajům o dnu prastrýcova úmrtí.

Do regionu s jeho hrobem jsem se vypravil dříve, než jsem se začal seznamovat s početnou starší i novou literaturou o válce s Maďary a než jsem se ponořil do studia archivních pramenů. V Dekýši se ale nejstarší pamětníci narodili až po první světové válce, a proto si vzpomínali pouze na hroby Rusů a Rumunů, kteří na počátku března 1945 osvobodovali obec od Němců. Pouze někteří si matně vybavovali dávné vyprávění místního pana učitele o červených Maďarech ve vsi a ve mlýně pod ní, ale o hrobech českých vojáků nevěděli nic. Pan starosta nebyl přítomen a tak jsem se vypravil za panem farářem do nedalekých Štiavnických Baní. Ten mě odkázal na Pavla Kuku, dekýšského rodáka, kronikáře a autora etnografických studií o obci i regionu. Dr. Kuka se v prvním dílu své monografie o rodné obci zmiňuje o bojích s Maďary u Dekýše na jaře 1919 a uvádí i jména dvou padlých Čechů (Josef Černický, Antonín Franta), pohřbených spolu s dalšími českými spolubojovníky ve dvou společných hrobech. Tyto údaje převzal ze zápisků a vzpomínek místního řídícího učitele.⁵ Při osobní konzultaci mi k tomu ještě upřesnil, že uvedené vojenské hroby již nejsou patrné ani označené a nacházejí se na bývalém osadním hřbitově v lese za nynějším

³ Vojenský historický archiv (VHA) Praha, Úmrtní matrika 2. čs. pěšího pluku č. 620, 1914-1923, fol. 85.

⁴ CHALUPSKÝ, Jozef. Soznam padlých a zomrelých príslušníkov československej armády v bojoch na Slovensku 1918-1919. Hroby neznámych príslušníkov čs. armády, padlých v bojoch na Slovensku. In *Obete pri obrane Slovenska 1919. Pamätník padlých pri bolševickom vpáde*. Red. KRASKO, Ján. Bratislava : Slovenská Liga, 1929, s. 98-190. Hrob Josefa Kocho u Dekýše je evidovaný se sporným datem 22. 4. 1919 a chybným údajem o příslušnosti k 11. střeleckému pluku na s. 146. Uvedený seznam eviduje na s. 129 a 135 ještě další 2 české vojiny, padlé a pohřbené roku 1919 u Dekýše: Josefa Černického a Antonína Frantu. Kromě jejich jmen a roku i místa úmrtí je uváděna pouze chybná příslušnost k 10. pěšímu pluku. Dekýš přitom nebyl v roce 1929 zařazen do seznamu vojenských pohřebišť. Badatelským dotazem ve VHA Bratislava bylo zjištěno, že v aktuálním registru vojenských hrobů jsou v obci Dekýš z červnových bojů s Maďary na straně československých obránců evidovány pouze 2 české oběti: vojín Černický a Franta.

⁵ KUKA, Pavol. *Dekýš I. Polnohospodárstvo*. Zvolen : Vlastivedné múzeum, 1971, s. 28-29.

cintorínem u zchátralé márnice pod mohutnou staletou lípou. Dále si vzpomněl, že jako malý kluk do těchto míst doprovázel nějakého staršího muže z Čech, patrně příbuzného pohřbených vojáků. Popsané místo jsem pak v lese u Dekýše bez problémů našel a v lesním mlází pod staletou lípou se rozhodl, že vypátrám a sepišu osudy prastrýce Josefa Kocha i s ním pohřbených druhů ve zbrani a prostým dřevěným křížem s pamětní tabulkou označím místo jejich posledního odpočinku.

Ve starších pracích vojenských historiků⁶ se nacházejí pouze drobné zmínky o působení neúplného praporu 10. střeleckého pluku z mladoboleslavska od konce května v prostoru Banské Štiavnice. Tento vojenský útvar se v různých bojových skupinách v rámci 2. pěší divize účastnil podpůrných bojových akcí. Desátý pluk totiž podobně jako některé jiné jednotky nepůsobil na Slovensku jako celek a z literatury nebylo známo, jestli se tehdy na Slovensku nacházely ještě jeho další prapory. Hypotézu o nasazení pouze jednoho neúplného praporu podporoval i poměrně nízký počet obětí z jeho řad. Vedle Josefa Kocha jsou totiž známa pouze 2 úmrtí z doby po uzavření příměří. V osadě Ilija u Banské Štiavnice 28. června nešťastnou náhodou zahynul a byl také pohřben vojín František Rohlíček z Činěvsi u Poděbrad. Na následky zranění z boje u Svatého Antona ze 17. června po deseti dnech zemřel ve vojenské nemocnici v Trenčíně a na místním vojenském hřbitově byl pohřben jeho o 3 roky mladší krajan z Úmyslovic, vojín Václav Chudoba. Ten byl posmrtně vyznamenán Československým válečným křížem.⁷

První údaj o příjezdu 1. praporu 10. střeleckého pluku na Slovensko jsem objevil ve VHA Bratislava v materiálech armádní skupiny Lučenec. Ta během května podnikla dva neúspěšné pokusy o obsazení maďarské uhelné pánve v okolí města Salgótarjánu. Před zahájením druhého útoku obdržel její velitel podmaršálek Vojtěch Letovský 14. května telegram, v němž mu velitelství 4. pěší divize v Žilině oznamuje, že 15. května odjede z Čech na Slovensko prapor 10. pluku. Podle dispozic ministerstva obrany měl být podřízen velitelství 7. brigády v Popradu s následným rozmístěním jeho 4 setnin (rot): velitelství spolu s pěší a kulometnou setninou do Zvolena, po setnině do Banské Štiavnice a do Tisovce.⁸ Jak už se to stává, k rozhodujícím pramenům se badatel mnohdy dostává až po dlouhém pátrání, když pracně sestaví neúplnou mozaiku dílčích a mnohdy nepřímých údajů. Laskavostí pracovníka pražského Vojenského historického archivu Václava Sluky jsem byl upozorněn na kartony s torzovitými materiály o účasti dvou mladoboleslavských pluků v bojích s Maďary na Slovensku.⁹ Mezi nimi se nacházel podrobný rukopisný Deník prvního polního praporu 10. střeleckého pluku, sepsaný rotmistrem Stanislavem Matouškem. Ten byl sice až po ukončení bojů na počátku července 1919 jmenován velitelem praporu, ale již za světové války velel jedné z jeho čet a Josefa Kocha si tehdy vybral jako osobního sluhu neboli burše. Takže se spolu dobře znali.

Objevené archivní prameny nám dovolují nahlédnout do anabáze jednotlivých setnin 1. praporu mladoboleslavských střelců, které se po přesunu na Slovensko zapojily do bojů poměrně izolovaně a rozptýleně. Po vzniku ČSR byl posádkový náhradní (doplňovací) prapor 10. střeleckého pluku umístěn v pevnostním Josefově. Jeho setniny konaly stráž-

⁶ JEŽEK, Zdeněk. *Boj o Slovensko 1918-1919*. Praha : vlastní náklad, 1928; POSPÍŠIL, Antonín. Dobyť Banské Štiavnice, Hronské Breznice a Zvolena ve dnech 10. – 13. 6. 1919 za války maďarsko-československé. In *Zprávy vojenského archivu a musea RČS 1927*, sv. I, s. 33-101.

⁷ CHALUPSKÝ, ref. 4, s. 142, 161, 215.

⁸ VHA Bratislava, sdružený fond Boje na Slovensku 1918-1919: Bojová skupina Lučenec, ka. 2.

⁹ VHA Praha, f. Boje 1919: Střelecký pluk 10, ka. 1; Pěší pluk 36, ka. 1.

ní službu na německých hranicích v okolí Hrádku nad Nisou. Koncem první květnové dekády byly soustředěny v bývalém zajateckém táboře v Liberci, kde z nich byly sestaveny 3 setniny polní po 150 střelcích a jedna kulometná o 85 mužích. Tato jednotka byla 15. května vyslána vlakem z Liberce přes Josefov na Slovensko. Když 18. května dorazila do Zvolena, bylo v místě ponecháno velitelství s vozatajstvem a první a kulometnou setninou jako posádka. Druhá setnina (2/10) byla jako posádka odeslána do Tisovce a třetí (3/10) do Banské Štiavnice. Na konci května dostala zvolenská posádka rozkaz, aby část mužstva urychleně vyslala do Podbrezové k pacifikování asi sedmi tisíc radikalizovaných dělníků a nespolehlivých úředníků ve státních železárnách. Situace se tam uklidnila až poté, když byli předáci dělníků a maďarských úředníků vojáky zatčeni a jako rukojmí převezeni do terezínské pevnosti v Čechách. Ta sloužila během bolševické intervence a po vyhlášení vojenské diktatury na Slovensku jako internační tábor pro politicky nespolehlivé osoby. V dalších dnech pak vojáci 10. pluku z Podbrezové pomáhali stabilizovat pozice 4. brigády severně od Tisovce a 9. června se vrátili do Podbrezové, kde internovali další revoluční dělníky a bolševické agitátory.¹⁰

Setnina 2/10 se od konce května podílela na krytí ústupu jednotek 2. a 4. brigády od Lučence a Rimavské Soboty a setnina 3/10 konala strážní službu v okolí Banské Štiavnice a Nové Baně, ovládající vstup do kopcovitého údolí Hronu. 4. června tam byla urychleně vlakem přemístěna také setnina 2/10 z Tisovce. Nasledující den se Maďari začali nebezpečně přibližovat k Banské Štiavnici, objevili se u poštovní stanice Štampoch, nedaleko Dekýše a vytlačovali jednotky 2. brigády od Prenčova k Sv. Antonu a od Krupiny ke Zvolenu. Bojů u Krupiny se účastnili také příslušníci 10. pluku ze zvolenské posádky. V noci však došlo k nečekanému zvratu. České jednotky totiž neměly na mapách vyznačenu novou silnici z Krupiny do Banské Štiavnice. Toho využil jeden z maďarských velitelů, syn ředitele tabákové továrny ze Štiavnice O. Ceke, který zorganizoval rychlý noční přesun útočících jednotek s dělostřeleckou baterií do bezprostřední blízkosti města a po jeho obsazení vystupoval jako místní komunistický pověřenec.

Dne 6. června nad ránem zahájili Maďari mohutný a nečekaný útok na B. Štiavnici. Necelý prapor obránců včetně setniny 3/10 s 2 děly a 4 kulometry několik hodin vzdoroval pětinasobné převaze útočníků s dělostřeleckou baterií. Na rozkaz plukovníka Šnejdárka pak obránci kupodivu beze ztrát na životech spořádaně ustoupili přes Banskou Belou až do Hronské Breznice v údolí Hronu. Ve stejný den musela před útočícími Maďary ustoupit také setnina 2/10 z Nové Baně a zaujala obranné pozice u obce Lovča při Hronu. Také vojáci zvolenské posádky s částí kulometné setiny 10. pluku spolu s dalšími jednotkami 2. brigády celý den ustupovali od Krupiny přes Dobrou Nivu až do Zvolena. Již večer byly zahájeny přípravy na vyklizení města a zásobovacímu vozatajstvu a polní kuchyni praporu I/10 byl proto nařizen přesun do Kremnice. 8. června plukovník Šnejdárek pochopil, že s oslabenými a demoralizovanými jednotkami nemůže proti přesile Maďarů udržet obranu v údolí Hronu na linii Sv. Kříž (Žiar n. Hronom) – Zvolen a nařídil ústup 2. brigády do Kremnice a Banské Bystrice. Přitom se mu podařilo s nasazením všech záloh zastavit postup Maďarů po železnici ve dvou strategických směrech: na Kremnici u Staré Kremničky a na Banskou Bystrici v údolí Hronu na linii Badín – Vlkánová. Setniny 2/10 a 3/10 byly staženy do Kremnice, kde utvořily půlprapor I/10, zařazený do bojové skupiny rotmistra Johanese a doplněný později částí zvolenské posádkové setniny 1/10 s kulometry. Četa

¹⁰ VHA Praha, f. Boje 1919: Střelecký pluk 10, ka. 1, Deník 1. praporu.

setniny 1/10 totiž byla po vyklizení Zvolena poslána do Brezna, aby tam v týlu 4. brigády pacifikovala revoluční dělníky, podobně jako to již dříve prováděly jiné čtyři této setniny v Podbrezové.¹¹

V kritické době po pádu Zvolena konečně do Kremnice dorazily první posily z Těšínska a severní Moravy v počtu 3 pěších praporů a 3 dělostřeleckých baterií. Těmto jednotkám zkušený stratég Šnejdárěk již den po příjezdu 9. června svěřil velice důležitý a riskantní úkol. Měly se nepozorovaně dostat vedlejšími lesními cestami v kopcích do týlu útočících Maďarů a překvapivým úderem se zmocnit Banské Štiavnice, jež se tehdy nacházela 17 km od frontové linie. Pozornost Maďarů přitom měla být odpoutána simulovaným útokem půlpraporu I/10 za podpory pancéřového vlaku na Hronskou Breznicu severně v údolí Hronu. Téměř tisícičlenná expediční skupina pod velením zkušeného majora Bláhy vyrazila 10. června brzy ráno ze Sv. Kríže s děly a zásobovacím trémem na třicetikilometrový pochod náročným a neznámým terénem Štiavnických vrchů. Jeden prapor s několika kulometry se za obcí Sklené Teplice oddělil od kolony a lesními cestami se vydal přes kopce a osadu Banky k severozápadnímu okraji Banské Štiavnice. Větší část kolony s děly a trémem vražděným tempem za hrozného vedra postupovala značnou oklikou úzkou lesnatou dolinou podél říčky Teplá přes Podhorie. V pozdním parném odpoledni dorazily obě skupiny kupodivu nepozorovaně až do kopců při severním okraji města. Tam se rozdělily do útočných formací, rozmístily děla a těžké kulometry do palebných postavení a využily momentu překvapení k přepadu maďarských stráží na návrší Kalvárie a posádky dole ve městě.¹²

Obsazení významného města a strategického důlního, průmyslového a správního střediska v týlu maďarských interventů bylo v době přechodu čs. obránců od chaotických ústupových bojů k vytvoření stabilní obranné linie nejen odvážným husarským kouskem, ale především psychologicky motivovanou akcí k vylepšení pošramocené prestiže a povzbuzení pokleslé bojové morálky. Riskantní akce se navíc na čs. straně obešla beze ztrát na životech, bylo evidováno pouze 9 zraněných z toho jen 3 těžce. Úspěšná akce představovala první výrazný vojenský úspěch obránců Slovenska od zahájení maďarské ofenzívy a výrazně zkomplikovala plány interventů na rychlý postup k trase košicko-bohumínské dráhy. Plukovník Šnejdárěk v čele 2. divize proto nečekal až se Maďaři vzpamatují z překvapení a získají posily, a hned začal své jednotky připravovat na další bojové akce v údolí Hronu u Zvolena. K tomu si vyžádal další posily a ještě před jejich příchodem operativně přemísťoval menší útvary a vytvářel z nich bojové skupiny. Tak již 7. června přikázal velitelství 4. brigády, aby z Brezna do Kremnice odeslalo posádkovou četou setniny 1/10. Během snah Maďarů o opětovné dobytí Banské Štiavnice podnikly části 2. divize útok v údolí Hronu na Hronskou Breznicu západně od Zvolena a sérii úspěšných akcí pak završily 13. června mohutným útokem na Zvolen a jeho dobytím. V těchto bojích byl na vedlejších úsecích nasazen také půlprapor I/10. Tato neúplná jednotka nebyla vedena ve stavu 2. divize a jako její přidělená složka nebyla proto nasazována do hlavních bojových akcí. Po připojení kulometné čety s velitelstvím, zásobovacím trémem a strážní četou z Brezna byl kompletní prapor zařazen do bojové skupiny majora Šidlika a jako posádka a záloha odeslán do Banské Štiavnice.¹³

¹¹ VHA Praha, f. Boje 1919: Střelecký pluk 10, ka. 1, Deník 1. praporu; *Banská Štiavnica*, Red. GREGA, Vincent – VOZÁR, Jozef. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 128.

¹² VHA Bratislava, f. Boje 1919: Bojová skupina Bláha, Deník skupiny.

¹³ VHA Praha, f. Boje 1919: Střelecký pluk 10, ka. 1, Deník 1. praporu; Velitelství 2. divize, ka. 7, Deník velitelství.

Rychlým dobytím Zvolena byly zmařeny původní záměry okupantů vyhlásit právě tam separatistickou sovětskou republiku. Proto k tomu došlo až 16. června ve východoslovenském Prešově. Po dobytí Banské Štiavnice a Zvolena vzrostla prestiž Šnejdárkovy 2. divize, proto do B. Štiavnice dorazily další posily včetně dělostřelectva a hlavní síly divize se pod velením majora Bláhy začaly připravovat na pochod směrem na Levice k podpoře připravovaného druhého útoku 7. legionářské divize na toto město. V té době se úspěšná obrana Slovenska konečně dostala do popředí zájmu většiny české společnosti, ovlivněné po světové válce dobovým pacifismem a socialismem. Většina Čechů se zpočátku o boje s Maďary na Slovensku příliš nezajímala. Konflikty spojené s postupným obsazováním Slovenska a s přesuny na demarkační linii totiž už trvaly osmý měsíc a na zprávy o desítkách obětí si již lidé pomalu začínali zvykat. Protesty proti nedostatku a předražování potravin, paliv a dalších životních potřeb spolu s vyhrocenou politickou agitací před obecními volbami proto dokázaly až do první poloviny června vytěšňovat hrozivé zprávy ze slovenského bojiště.¹⁴

Dalo by se říci, že mnohem dříve než vládní představitelé v Praze se z válečného šoku vzpamatovali vlastenečtí sokolové v Čechách a na Moravě. Již po převratu totiž vyslali na Slovensko dobrovolnické pluky Stráže svobody a starosta České obce sokolské Scheiner zpočátku suploval vrchního velitele československé branné moci. Proto nebylo divu, že se v kritické situaci 3. června večer obrátili tehdejší vrcholní civilní, sokolští i armádní činitelé na Slovensku v čele s ministrem Šrobárem a generálem Mittelhauserem na pražské vedení České obce sokolské (ČOS) s naléhavou telefonickou žádostí o urychlené vyslání strážních oddílů do měst na místo vojenských posádek, právě vysílaných na hroučící se frontu. Druhý den vyšla v hlavních českých denících plamenná výzva starosty Sokola Scheinera a náčelníka Vaníčka „Bratři Sokolové – vojáci! Slovensko ohroženo volá k nám o pomoc!“

Tehdy se uvažovalo pouze o demonstrativní nasazení asi 500 ozbrojených dobrovolníků v sokolském kroji k strážní a pořádkové službě. Již 4. června se však do Bratislavy na vlastní pěst vydávaly četné skupiny českých sokolů a docházelo k organizačním zmatkům. Proto se 5. června večer rozhodlo předsednictvo České obce sokolské (ČOS) převzít ve spolupráci s armádou a Českou obcí střeleckou jednotnou organizaci „branné pomoci v první válce republiky“ a vyhlásilo ve všech župách povinné odvodvy členů činných, přispívajících i zakládajících. Vyhlášení „mobilizace Sokolstva pro službu vlasti“ bylo 6. června v tisku doprovázeno provoláním nově jmenovaného vrchního velitele československé branné moci generála Pellé „Vlast v nebezpečí!“ Odvodvy členů řídila od 12. června vojenská kancelář předsednictva ČOS. Týkaly se mužů ve věku od 20 do 50 let, na něž se momentálně nevztahovala vojenská povinnost. Z mladších dobrovolníků s vojenským výcvikem se urychleně sestavovaly sokolské strážní prapory. Ostatní členové byli komisemi, složenými ze zástupců státní správy, lékařů, volených župních činitelů a sokolských cvičitelů, v rámci žup rozdělování podle schopností, zdraví a věku na tři skupiny: pro službu v poli, pro službu v zázemí a služby nezpůsobilé. Tělesné míry přitom nebyly rozhodující a do služby v domobraně mohli být zařazeni i členové mimo věkové limity.

Během dvou týdnů se v 37 českých župách (z 1 župy údaje nedošly) k odvodům spontánně dostavilo 85 651 členů. Z nich bylo 34 940 uznáno pro službu v poli a 31 858 pro službu v zázemí. Vedení ČOS muselo pod značným tlakem sokolské mládeže snížit věkový

¹⁴ Sokolský činitel K. Bína to v novinách komentoval: „*Divoký asijský národ maďarský ... přepadl zákeřně naši republiku a má již přes třetinu Slovenska obsazenu. ... Doma žijeme ve znamení voleb a špiníme jeden druhého. Je zase už hanba vzít české noviny do rukou.*“ In Věstník sokolský XXI, č. 13 z 20. 6. 1919, s. 342.

limit i pro dobrovolníky na 18 let. Proto již 7. června musel jednatel ČOS v tisku uklidňovat rozjitřenou veřejnost, že cílem mobilizace je pouze zjištění branné síly členů Sokola pro případnou potřebu obrany státu v rámci domobrany a že v dobrovolnických praporech mohou být zařazeni pouze bývalí vojáci, nevojáci jen po nezbytném vojenském výcviku. Také sokolové odvedení pro službu v poli měli projít vojenským výcvikem v délce 2 – 4 týdnů.¹⁵

Již 5. června večer odjel z Prahy do Bratislavy první sokolský prapor. Za hojně účasti občanstva se kvapně formoval v jízdárně paláce Sylva-Taroucca Na Příkopech v tehdejší sídle ČOS. Po dohodě s armádou bylo v jeho řadách upuštěno od působivého sokolského stejnokroje hlavně proto, že za válečné mizérie si ho většina členů nechala přešít na civilní oblek. Sokolští dobrovolníci však odmítali zvětšelé šedivé uniformy nenáviděné monarchie a raději zůstávali v civilu. Ten si mohli vylepšit slušivou sokolskou čapkou ovšem bez parádního péra a působivým sokolským monogramem na červené kokardě. Na oděvech neměli důstojnické odznaky a oslovení „bratře“ se považovalo stejně jako u legionářů za samozřejmost.¹⁶ Rychlý nábor dobrovolníků armádní činitele potěšil, ale též zaskočil, protože i pro povolávané záložníky neměli dostatek výzbroje a výstroje. V Praze bylo tehdy údajně k dispozici pouze 123 armádních pušek s 6 150 náboji a 11 bodáky a tak se první dobrovolníci museli spokojit s vyřazenými jednorannými puškami vzor 1869 z výzbroje rakousko-uherské armády po debaklu s Prusy u Hradce Králové.¹⁷ K výkonu strážní a pomocné vojenské služby proto mohlo být během červnových bojů na Slovensku zařazeno pouze 7 273 českých sokolů. Větší část z nich (4 473) posílila řady na Slovensku již několik měsíců působících 4 dobrovolnických a převážně sokolských pluků Stráže svobody a ze zbytku byly narychlo formovány samostatné sokolské prapory.¹⁸

Druhý prapor odjel 10. června z Prahy do Brna, tam byl doplněn o místní sokolské rotu včetně roty Dělnických tělocvičných jednot a poté byl rozdělen do dvou praporů. Další dva sokolské prapory byly sestaveny až v závěru války, jeden v Praze a druhý v Brně. Dalších asi 2 800 sokolů ještě v červnu procházelo vojenským výcvikem. Samostatné prapory byly z třetiny sestaveny ze sokolské mládeže ve věku 18 – 21 let. Sokolské jednotky přicházely na Slovensko ve dnech vrcholící bolševické agrese a byly pověřovány strážní a pořádkovou službou v týlu bojujících jednotek, především ochranou důležitých objektů (nádraží, mostů, skladů, nemocnic, úřadů, dolů a továren). Spolu s nepočetným četnictvem a vojenskou policií také zajišťovaly bezpečnost a podílely se na zadržování četných vojenských dezertérů, bolševických agitátorů a špiónů. V hektických dnech sokolské mobilizace se na armádní činitele obrátili také předáci pražských vysokoškoláků z techniky i univerzity s nabídkou několika tisíc dobrovolníků do studentské legie. To armádní špičky už opravdu zaskočilo a nikdo z odpovědných činitelů si za to netroufal převzít odpovědnost. Tuto velkorysou iniciativu se však armáda neodvážila zcela odmítnout, a proto do konce června zřídila v Milovicích prázdninové výcvikové kurzy pro studentské dobrovolníky. Po brzkém ukončení bojů do nich však nastoupil jen zlomek původních zájemců. Podobně bylo posléze upuštěno

¹⁵ Věstník sokolský XXI, č. 13 z 20. 6. 1919, s. 314-324; č. 15 z 18. 7. 1919, s. 381-383; č. 16 z 1. 8. 1919, s. 417-420.

¹⁶ Věstník sokolský XXI, č. 13 z 20. 6. 1919, s. 314-324.

¹⁷ TRENKLER, Karel. *Válečné děje 21. pěšího pluku česlavského 1914-1919*. Praha : Kamarádství, 1936, s. 105.

¹⁸ JEŽEK, Zdeněk. *Účast dobrovolníků v bojích o Slovensko a Těšínsko*. Praha : vlastní náklad, 1937, s. 181-182.

i od výcviku několika tisícovek sokolských dobrovolníků z akce sokolské mobilizace.¹⁹

Zapojení do obrany Slovenska před maďarskými bolševiky patří k hrdinným kapitolám v historii českého i slovenského sokolského hnutí. Snahy o obranu vlasti jeho zakladatelé projevíli již během vpádu pruské armády do Čech za války v roce 1866 a v masovém měřítku se uplatnily před Mnichovem v roce 1938. Do samostatných sokolských praporů bylo v červnu 1919 zařazeno vedle 2 700 českých sokolů také 170 členů českých střeleckých jednot a 1 četa dobrovolníků reprezentovala vznikající sokolské jednoty slovenské. Mimo rámec 4 praporů byly ze sokolských aktivistů utvořeny ještě 2 cyklistické setniny, 2 čety jezdců na koních, 1 četa evakuační pro případ vyklízení dalších slovenských měst a pokročila i příprava sokolské dělostřelecké baterie. Cyklisté a jezdci poskytovali armádě neocenitelné kurýrní služby v době, kdy se za nejtěžších bojů po odchodu italských telegrafistů téměř zhroutilo spojení mezi velitelskými štáby. Jak jsme již uvedli, 4 473 sokolských dobrovolníků bylo zařazeno do stávajících 4 pluků Stráže svobody, v nichž pak působilo 7 800 sokolů, 500 členů Dělnických tělocvičných jednot, 200 členů střeleckých jednot, 185 členů moravského Orla a 50 studentů. Také tyto jednotky byly při bojích s bolševiky na Slovensku nasazeny převážně v týlu až na 1. prapor I. pluku Stráže svobody, který se spolu s italskými legionáři účastnil těžkých obranných bojů v okolí Nových Zámků. Z této jednotky proto pocházelo nejvíc z celkového počtu 79 padlých nebo zemřelých a 620 raněných sokolů za dobu jejich působení na Slovensku. Četné oběti ovšem měly i sokolské setniny, zahrnující asi tisíc sokolů a působící v rámci 1. a 2. čs. dobrovolnického pluku. Oba pluky přitom byly na Slovensku nasazeny již dlouho před červnovou válkou.²⁰

Vraťme se ale k bojům na středním Slovensku po dobytí Banské Štiavnice a Zvolela 2. čs. divizí. Po přechodném příměří byla v Banské Štiavnici vytvořena bojová skupina, která 15. června večer vyrazila k podpoře plánovaného útoku 7. západoslovenské legionářské divize na Levice. Při nočním pochodu po levické silnici byla v lesních serpentínách pod návrším Šementlov poblíž obce Dekýš napadena ze zálohy maďarskými ostřelovači. Noční útok na pozice maďarských kulometů si na čs. straně vyžádal 3 padlé a 22 raněných. Při dělostřeleckém ostřelování pozic Maďarů došlo v Dekýši k požáru několika domů.²¹ Tři uvedené oběti pocházely podle údajů v deníku bojové skupiny Bláha z 2. praporu 25. pluku a byly pohřbeny do prvního společného hrobu na starém hřbitově v Dekýši. V úmrtní matrice uvedené jednotky se podařilo vyhledat pouze jednu oběť, a to vojína Tomáše Holáně, narozeného 1898 v Pržnu u Vsetína a příslušného tamtéž. Jména dalších dvou obětí však nebyla nalezena ani v materiálech a denících zúčastněných polních praporů (II/25. stf. pl., I a II/94. pěš. pl.) a patrně již zůstanou neznámá.²²

Do 18. června sváděla Bláhova expediční skupina těžké pozici boje s bolševiky na přístupech k Levicím od severovýchodu. Protože se nepodařilo koordinovat postup skupiny na město s útokem 7. divize od západu a Maďaři nasadili silné zálohy, musela být stažena zpět do B. Štiavnice. Mezitím nařídil plk. Šnejdárk k odpoutání pozornosti Maďarů od Bláhova postupu podpurný útok skupiny majora Cypry od Zvolena na Hontianské Nemce.

¹⁹ JEŽEK, ref. 18, s. 181-182; KALHOUS, Rudolf. *Budování armády*. Praha : Melantrich, 1936, s. 127-128.

²⁰ JEŽEK, ref. 18, s. 180-182.

²¹ KUKA, ref. 5, s. 28-29.

²² VHA Bratislava, f. Boje 1919: Bojová skupina Bláha, Deník; VHA Praha, f. Boje 1919: 25. střelecký pluk, ka.1, Deník 2. praporu; Pěší pluk 94, ka. 2, Deník 1. praporu a Deník 2. praporu; Úmrtní matrika 25. střeleckého pluku, sv. IV, fol. 79.

K Cyprovým zálohám byly do Dobré Nivy vyslány dvě čety setniny 2/10 s četou kulometů. Při celonočním boji o tuto obec hlásily ráno 17. června pět raněných. Během předchozího dne byla ještě z B. Štiavnice vyslána setnina 3/10 k zajištění levého boku Bláhovy skupiny. Mezi Sv. Antonem a Prenčovem však narazila na pozice Maďarů, během boje byla ohrožena palbou vlastního dělostřelectva a večer byla stažena na štiavnickou Kalvárii. Setnina 2/10 se 17. června ještě zapojila do obranných bojů u Sv. Antona, kde měla jednoho těžce raněného. Byl jím již dříve zmíněný voják Václav Chudoba, narozený 1895 a příslušný v Úmyslovicích u Poděbrad.

V té době již Maďari začali výrazně měnit taktiku. Postupně omezovali operace na východním Slovensku, přestože tam 16. června v Prešově vyhlásili separatistickou socialistickou republiku, a přesunuli své strategické zálohy k Levicím a Novým Zámkům. Zatímco rudí komisaři v čele s Kunem požadovali pod rostoucím tlakem Dohody a hospodářských problémů v zázemí výrazný vojenský úspěch na bratislavském směru, armádní velitelé v čele s náčelníkem generálního štábu Stromfeldem nepouštěli ze zřetele ani předchozí záměry na postup do severního Pováží. Proto hned po ústupu Bláhovy skupiny vyslali část posil do údolí Hronu a ty pak začaly opět ohrožovat Banskou Štiavnicí. Tyto menší, dobře vyzbrojené a dostatečně mobilní jednotky se dokázaly nepozorovaně přesunovat v kopcovitém lesnatém terénu, a proto nebylo divu, že se již 18. června náhle objevily nedaleko od města u obce Ilija a musely být odtud vypuzeny setninou 2/10. Hlavní nápor Maďarů se ale v té době zaměřil na Nové Zámky, kde pak byly v posledních dnech války svedeny opravdu nejtěžší boje. Během nich sice čs. jednotky zaznamenaly 13 padlých a 300 raněných, ale i přes silný nápor Maďarů si nejen udržely pozice, ale přebíraly již bojovou iniciativu.

Během dalších dnů se tlak Maďarů na B. Štiavnicí vystupňoval. Několikadenními boji u Levic vysílená Bláhova skupina ustoupila do města a záložní a posádkové jednotky se připravovaly na jeho kruhovou obranu. Kulometná četa praporu I/10 s výkonnými francouzskými strojními puškami obsadila výšiny nad levickou silnicí mezi obcemi Vysoká a Dekýš. Neúplná setnina 17. mysliveckého praporu zajišťovala lesní cestu Jabložovce-Dekýš s návrším Bohunického Roháče. Tři setniny třetího praporu 102. pluku se rozmístily mezi křižovatkou u poštovního dvora Štampoch a obcí Uhliska. 19. června v půl deváté večer hlásil velitel banskoštiavnické posádky major Šidlík na velitelsví 2. divize příchod vlakového transportu z Kremnice s posilami pro 1. prapor 10. střeleckého pluku. Z vagonů vystoupilo 234 mužů s 5 důstojníky. Tato 4. pochodová setnina s kulometnou četou, vyslaná náhradním praporem 10. pluku z Josefova, doplnila neúplné mužstvo praporu I/10 na plný bojový stav. Velení praporu převzal kapitán ruských legií Morava. Posily byly zformovány v josefovských kasárnách patrně ve značném chvatu, protože postrádaly část nezbytné výstroje i výzbroje. Devadesát čtyři mužů nemělo bajonety, četa 40 kulometčků měla jen holé ruce, chyběla i polní kuchyně a mužstvo nemělo ani dostatečnou představu o náročnosti bojů ve slovenských horách a lesích. Vše se rychle doplňovalo, aby mohla rota nováčků posílit stávající setniny praporu I/10 a další jednotky na nejrizikovějším jižním úseku kruhové obrany města. V řadách nově příchozích byl i autorův prastrýc Josef Koch ze Mcel u Nymburka.²³

V noci z 19. na 20. června došlo k očekávanému útoku Maďarů na Novou Baňu. V pátek 20. června za velice chladného, větrného a deštivého počasí, jež pak trvalo až do uzavření příměří, pokračoval útok Maďarů v údolí Hronu a v prostoru jižně od B. Štiavnice s mimořádnou silou a situace obránců se začala komplikovat. Od rána totiž očekávali útok po le-

²³ VHA Praha, f. Boje 1919: Střelecký pluk 10, ka. 1, Deník 1. praporu; 2. pěší divize, ka. 6, 7.

vické silnici od Pukance přes poštovní stanici Štampoch. Do tohoto směru na návrší kolem silnice mezi obcemi Vysoká a Dekýš proto byly pod velením setníka Macka soustředěny hlavní obranné síly, tvořené třetím praporem 102. benešovského pluku a setninou 3/10. Na přístupu k Dekýši po nezpevněné cestě lesnatou dolinou z jihu od Almáše (Jabloňovce) byla ponechána pouze neúplné setniny 17. mysliveckého praporu. To Maďari opět brzy zjistili a náležitě využili i dobrou znalost terénu. Odpoledne tam od Almáše poslali mnohem silnější jednotky a během několika hodin se jim podařilo rozpráshit slabou obranu polních myslivců a obsadit Dekýš. Myslivci jen ztěžili zachránili holé životy. V noci nový velitel major Šidlík povolal z B. Štiavnice k Dekýši setninu 4/10 s kulometry. Nováčkové z 10. pluku včetně mého prastrýce se tak ani nestačili rozkoukat a ještě před rozbřeskem 21. června zaujali bojová postavení na linii obec Uhliska – obec Vysoká – návrší Šementlov – vrch Háj severně od Dekýše.

Když plukovník Šnejdárěk zjistil, že Maďari v noci přisunuli k Dekýši dělostřelectvo, tak v sobotu 21. června ráno pověřil velením na ohroženém jižním úseku obrany svého zkušeného legionářského druha majora Bláhu. Informace se potvrdily, když ráno začala maďarská děla z kopců u Dekýše ostřelovat pozice obránců na návrší Šementlov a v okolí obce Vysoká, kde bylo střelbou poškozeno několik domů. Na čtvrtou hodinu odpolední připravoval Bláha útok na pozice dvou praporů Maďarů u Dekýše s cílem jejich vytlačení na linii Pukanec – Bohunice – Jabloňovce a vyžádal si k tomu z B. Štiavnice posily s děly.

Na jejich příchod se však nakonec nečekalo, protože v poledne hlásily hlídky, že z opevněného stanoviště nepřátelských kulometů na bezlesém Janovom vrchu západně od Dekýše odchází část maďarského mužstva fasovat menáž do polní kuchyně v údolí jižně od vsi u vodního mlýna. Této chyby pohotově využilo čs. velení a byl dán povel k okamžitému provedení mohutného útoku na uvedená stanoviště kulometů a další pozice Maďarů u Dekýše. V poměrně otevřeném terénu nebyla možnost dostatečného krytí, a proto záleželo na rychlosti a momentu překvapení. Střed útočné formace tvořila setnina nováčků 4/10. Těm se za adrenalinového povzbuzování hřímavým pokřikem Hurá! podařilo doběhnout k maďarským kulometům dřív, nežli to od kuchyně stihly jejich obsluhy. Z odvážných útočníků běžel nejrychleji voják Anděl, který se i přes zranění zmocnil nepřátelského kulometu, pohotově ho obrátil proti překvapeným Maďarům a znemožnil jim protiútok. Za to byl spolu s velitelem 4. setniny poručíkem Jaroslavem Honzů a desátníkem Eduardem Šmídem vyznamenán válečným křížem.

Po dvouhodinové boji byl Dekýš s okolím obsazen a Maďari rychle ustupovali po lesní cestě dolinou od vodního mlýna na Jabloňovce. Na čs. straně si útok vyžádal 3 padlé a 30 raněných. Ti byli odvezeni sanitními automobily do B. Štiavnice a poté sanitním vlakem do divizní nemocnice v Kremnici. Padlí byli pohřbeni do druhého společného hrobu na starém lesní hřbitově u Dekýše. Z 1. praporu 10. střeleckého pluku tam odpočívá voják Josef Koch ze Mcel, ze 3. praporu 102. benešovského pluku voják Alois Kšanda, narozený 1897 ve Staré Huti u Příbrami, ze 17. mysliveckého praporu svobodník František Kytner, narozený 1887 v Křížovicích u Tišnova, a dále voják Antonín Černý, narozený 1895 a příslušný v Uničově.²⁴

V hlášeních na velitelství divize byly počty mrtvých pominuty, zato se zdůrazňovalo, že na pozicích Maďarů bylo ukořistěno 14 kulometů, 1 dělo, 2 vozy s municí, sanitním

²⁴ VHA Praha, f. Boje 1919: Střelecký pluk 10, ka. 1; 2. pěší divize, ka. 6, 7; Sterberegister des k. k. 17. Feldjägersbattalion I, fol. 111; Úmrtní matrika 102. střeleckého (48. čs.) pluku, sv. VI, fol. 170; KRASKO, ref. 4, s. 122, 129, 146.

materiálem, proviantem a tehdy velice ceněným telefonním drátem. V Kukově publikaci o Dekýši a také v seznamu padlých z roku 1929 jsou uváděna dvě jinde nedoložená jména pohřbených českých vojáků: Josef Černický a Antonín Franta. Můžeme předpokládat, že v podání místních pamětníků po čase došlo k záměně jmen a příjmení skutečných osob (podobně tam došlo i k posunu v líčení popisovaných bojů zhruba o měsíc dříve, což opět zaznamenal P. Kuka). Příjmení českých vojáků a místních gazdů se totiž výrazně lišila, a tak v ústním podání mohl z Josefa Kocho a Antonína Černého vzniknout Josef Černický a z Antonína Černého a Františka (Franty) Kytnera zase Antonín Franta. Vedle 7 padlých Čechů bylo podle Kuky v okolí Dekýše po bojích na různých místech katastru pohřbeno také 12 padlých Maďarů. Z Kukova líčení bojů je zřejmé, že místním pamětníkům se po čase propletla nejen jména pohřbených Čechů, ale i dvě odlišná bojová střetnutí u Dekýše v jedno.²⁵

Po druhém boji u Dekýše ještě v noci na 22. června pronásledovaly čs. oddíly Maďary až k obcím Jabloňovce a Bohunice. V neděli 22. června postoupily již bez větších bojů na linii Preňčov – Jabloňovce – Bohunice – Pukanec. Spolu s nimi postupovaly i další jednotky 2. divize údolím Hronu na Hronský Beňadik a od Zvolena na Krupinu a poté se začaly ve spolupráci se 7. divizí připravovat na rozhodující útok na Levice. Ten byl plánován na 24. června a podle čs. vojenských strategií měl znamenat rozhodující přelom ve válce s Maďary, kteří již na rozdíl od Čechů a Slováků do bojů nasadili všechny zálohy. Po vyhlášení příměří od páté hodiny ranní 24. června byl však útok odvolán. V době jeho příprav bylo v prostoru Pukanec – Bohunice pod velením majora Bláhy soustředěno 7 pěších praporů a 3 dělostřelecké baterie, tj. nejméně 5 000 vojáků.²⁶

Oba společné vojenské hroby z Dekýše nebyly v roce 1929 zahrnuty do úředního seznamu pohřebišť z bojů s Maďary. Když se po 10 a 15 letech od bojů odhalovaly k uctění památky padlých na místech hlavních bojů pomníky, tak v Banské Štiavnici ani v jejím okolí žádný nevznikl. Možná to ovlivnila skutečnost, že ačkoli se přímo ve městě dvakrát bojovalo, nebyly přítom na čs. straně evidovány větší ztráty na životech. Ve srovnání s tím nebylo sedm obětí dvou významných střetnutí u Dekýše včas a dostatečně zdokumentováno a oba zdejší společné hroby se do evidence vojenských pohřebišť nedostaly. Údaje o dvou padlých, převzaté od místních pamětníků do výročního seznamu obětí, nebyly již tehdy dostatečně průkazné a identifikací tří obětí z boje Bláhovy skupiny se nikdo nezabýval. Pak mohla vzniknout domněnka, že se boje o B. Štiavnici obešly na rozdíl od Nových Zámků a řady jiných míst bez větších ztrát.

Přes veškeré snahy vojenských historiků i vlasteneckých spolků stále zůstává řada obětí nevyhlášené války z června 1919 neznámá. Některé hroby a jména padlých je však i po mnoha letech ještě možno dohledat a lokalizovat. Přítom je přínosné, když se přítom zjistí a zaznamenají také životní příběhy zapomenutých hrdinů. Tím se prospěšně odkrývají a objasňují do podvědomí zasunutá osobní či rodinná traumata, jež jsou soukromá jen zdánlivě, neboť mají poměrně široký společenský přesah. Ve slovenské historiografii je již reflektováno působení popřevratového traumatu z první a poslední války za svobodu společného státu, ohroženého zahraniční intervencí a snahami o odtržení Slovenska. Je zřejmé, že válka s Maďary ovlivnila nejen vymezení dnešní slovensko-maďarské hranice, ale i vojenské a zahraničněpolitické vazby ČSR na Francii, původní federalistické představy o uspořá-

²⁵ KUKA, ref. 5, s. 28-29.

²⁶ JEŽEK, ref. 6, s. 174-176.

dání vztahů mezi Českem, Slovenskem a Podkarpatskou Rusí a následně centralistické záměry.²⁷

V meziválečném Československu se mezi vojáky a politiky sice vyskytovaly vyhraněné názory na příčiny, průběh, výsledky a hodnocení bojů s Maďary z května a června 1919, ale pro mnohé z aktérů i účastníků byly natolik osobně citlivé a politicky choulostivé, že byly ventilovány jen omezeně a příležitostně.²⁸ Mnozí armádní činitelé si přitom uvědomovali naléhavou potřebu objektivního zpracování a zhodnocení bojů na Slovensku.²⁹ Do konce první republiky však byly publikovány pouze dílčí materiálové sondy a přehledy nebo subjektivně pojaté memoáry, postrádající objektivní hodnocení.³⁰ I proto mohl plukovník Moravec v polovině 30. let konstatovat, že operace na Slovensku v roce 1919 představují v československé armádní tradici specificky šedou zónu, „*kde není veliké slávy ani trapné mrzutosti ..., kde se klad a zápor navzájem ruší*“. K tomu poznamenal, že i přes značné ztráty na životech a majetcích došlo k největším škodám v oblasti morální, a proto v armádě i ve společnosti existuje „kus šedé tradice“, na níž se jen „nerado vzpomíná“. Přístup k této „slovenské nepřijemnosti“ byl podle jeho názoru ovlivněn specifickým tuzemským nedostatkem sebekritického smyslu pro střízlivé zhodnocení skutečnosti.³¹

Válka s Maďary se pak mohla jevit jako střetnutí nerozhodné a do určité míry nadbytečné i vzhledem k tomu, že o jeho ukončení a výsledku bylo rozhodnuto dohodovými diplomaty na mírové konferenci v Paříži. Určení agresora, viníků, příčin i následků není ani dnes zcela jednoznačné.³² I proto se na to dosud vyskytují značně odlišné názory. Např. generál Bláha již v roce 1936 konstatoval, že vojenské úspěchy čs. jednotek na frontě s rychlou organizací záloh a prostředků v týlu posílily zájem velmocí v Paříži o československý stát. Tyto aktivity pak zahnal Maďary do slepé uličky a jejich následné přijetí podmínek příměří s ústupem na vymezenou hraniční linii se proto „rovnalo kapitulaci“.³³ Naproti tomu Bohumír Klípa se při hodnocení úlohy italské vojenské mise na Slovensku domnívá, že československá armáda tehdy utrpěla porážku, která neměla daleko k debaklu a konec války s odchodem Maďarů z obsazených území „*nebyl ani tak důsledkem bojového úsilí čs. armády, jako mocenského nátlaku Paříže*“.³⁴

²⁷ HRONSKÝ, ref. 1, s. 188-189.

²⁸ Diskuse probíhala na stránkách výročních čísel Důstojnických listů v jubilejních letech 1929 a 1934 a v rámci dvou vydání pamětního sborníku *Vpád maďarských bolševiků na Slovensko v roce 1919*, Red. KRPEC, B. – POGORIELOV, A. – ZIMÁK, J. Bratislava : Slovenský Chýrník, 1936 (1. vyd.), 1938 (2. vyd.). V neprodejné novoroční brožurce se k choulostivému tématu vyslovil i pozdější český superkolaborant Emanuel MORAVEC z pozice plukovníka gen. štábu. In *Operace na Slovensku 1919*. Praha : Svaz čs. důstojnictva, 1935, 21 s.

²⁹ BLÁHA, Sylvester. O vojne na Slovensku roku 1919. In *Vpád maďarských bolševiků na Slovensko v roku 1919*, Bratislava, 1936, s. 124-130. Generál Bláha (osvoboditel Banské Štiavnice) mj. charakterizoval červnové střetnutí jako „vojnu velkého pohybu a malých bojů“ a přitom zdůraznil, že „treba povedať bezohľadne pravdu za každých okolností“, protože „morálne faktory v tejto vojne majú najväčšiu úlohu“.

³⁰ K memoárů lze přiřadit práci KALHOUSE, ref. 19. Dva materiálové přehledy JEŽKA, ref. 6 a 18 autor vydal vlastním nákladem a v edici Zprávy vojenského archivu a musea Republiky československé byly v letech 1926-1928 publikovány pouze 3 materiálové sondy – viz ref. 6.

³¹ MORAVEC, ref. 28, s. 3-21.

³² Nejnovější poznatky k tomu viz BŘACH, ref. 1, s. 41-53.

³³ BLÁHA, ref. 29, s. 128-129.

³⁴ KLÍPA, Bohumír. Italská vojenská mise v Československu. In *Historie a vojenství XLIV, 1995, č. 3*, Praha : VHÚ, s. 73.

Z obojího však v širším kontextu vystupuje skrytý osten šoku nebo trapného pocitu at' už z možné porážky nebo z nedokonaného vítězství, který v české i slovenské popřevratové společnosti vyústil v poněkud nedůstojné hledání viníků. Východiskem pak bylo poměrně rychlé alibistické převrstvení nepříjemné vzpomínky. V této rovině se uvedené společenské i rodinné trauma obdivuhodně prolíná a překrývá. O poznání pravdy „padni komu padni“ proto nebyl v meziválečném Československu dostatečný politický zájem. Nedoceny zůstaly i mobilizační aktivity sokolských dobrovolníků, které navíc nepříjemně odhalovaly morální i organizační prohřešky odpovědných činitelů i politické scény.

K vyhraněným názorům na výsledky války s Maďary na Slovensku v červnu 1919 je nutné připomenout, že již 8. června se podařilo plukovníku Šnejdárkovi zastavit hrozivý postup útočníků ke strategické zásobovací železnici v horním Pováží s cílem rozdělení Slovenska a jeho obránců na dvě části. Odvážnými útoky, završenými dobytím strategických měst Banská Štiavnica a Zvolen, pak Šnejdárek od 10. června přebíral na středním Slovensku vojenskou iniciativu. Ve druhé polovině června zastavila čs. armáda na celém Slovensku postup Maďarů, upevnila obranu, získávala iniciativu a v moravském zázemí si vytvořila dostatečné zálohy pro plánovanou protiofenzívu. Nepříznivé vojenské vyhlídky spolu s absencí podpory nejen od ruských bolševiků, ale především od revolučního dělnictva nejen v českých zemích, ale i v Rakousku a Německu přiměly maďarské diktátory, aby 24. června těsně před zahájením rozhodující ofenzívy československé armády přistoupili na podmínky již třetího ultimáta velmocí, souhlasili s uzavřením příměří a pod dohledem mezinárodních parlamentářů začali stahovat své jednotky na hraniční linii, vymezenou již 12. června dohodovými velmocemi na mírové konferenci v Paříži.

Kunova diktatura také do poslední chvíle kalkulovala s různými možnostmi podpory od vlád poraženého Německa i Rakouska, jejichž státy se stejně jako Maďarsko nacházely vůči vítězné Dohodě i novému Československu ve stavu válečného příměří. Tyto naděje však zmařila Versailleská mírová smlouva s Německem, podepsaná 4 dny po uzavření příměří na Slovensku. Německo tím uznalo nezávislost a územní celistvost ČSR. To byl podle slovenského historika Mariána Hronského (lektora této studie) další rozhodující důvod, proč Kunova vláda přestala při jednání parlamentářů v Bratislavě protahovat okupační pobyt své Rudé armády na území Slovenska jako součásti suverénního československého státu, do 7. července provedla stažení svých vojsk za definitivní hraniční linii a tím ukončila jepičí existenci separatistické Slovenské republiky rad. Také poválečné Rakousko tehdy již nevratně směřovalo k podpisu mírové smlouvy a k uznání nového československého souseda. Nevyhlášená maďarsko-československá válka z června 1919, charakterizovaná značnými pohyby vojsk a relativně menšími boji tak skončila bez vítězů a poražených. V sociálně rozjitřené a multinárodní společnosti meziválečného Československa však zanechala kontroverzní stopu.

Je zřejmé, že většina mladých mužů, ovlivněná roky strávenými v zákopech, odcházela do nové války se značným sebezapřením, ale vlastenecké povinnosti se přesto nevyhnula. Příběhy zapomenutých obětí červnové války ukazují, že ke zvládnutí bojových podmínek a k překonání každodenních potíží byla kromě nutné dávky štěstí nezbytná i souhra vytrvalosti, vlastenectví a víry. Všem známým i bezejmenným hrdinům připisují tyto řádky a vzdávám čest jejich odvaze a památce.³⁵

³⁵ Pátrání po hrobech a osudech prastrýce Josefa Kocha a jeho spolubojovníků a krajanů na Slovensku jsem nemohl ukončit jinak, než umístěním prostého dřevěného kříže se jmény pohřbených na místě dvou společných vojenských hrobů pod starou lípou na bývalém lesním hřbitově v Dekýši. Zhotovili

Uniformy obránců Slovenska z roku 1919, zleva: francouzský legionář, sokolský dobrovolník, domácí voják, italský legionář. In: ZAPLETAL Řehoř. Druhý československý pěší pluk dobrovolnický, Praha, 1928, obálka

Josef Koch jako vojin čs. armády před odjezdem na Slovensko v polovině června 1919 – foto z kroniky Sokola Mcely

*Místa bojů z červnové války 1919 u Dekýše:
vpravo nahoře
zalesněný Šementlov,
vlevo Janov vrch.
Foto autor*

jsme ho s manželkou Světlou z habrového kmínku, vyrostlého za humny prastrýcovy rodné chalupy. Bude tam připomínat habrodřínové doubravy na kopcích kolem jeho i našich rodných Mcel s malebnými výhledy na návrší Chotuce a Ošskobruh v rovinách kolem středního Labe. Byli jsme potěšeni, že občané Dekýše zcela přirozeně a samozřejmě přijali označené hroby českých vojáků za své a místní pan farář to na místě slavnostně potvrdil jejich vysvěcením. Toto milé a neformální „kulturní podujatie“ jsme pak v lese zakončili společným zpěvem Masarykovy oblíbené písně *Ach synku, synku*. Do Dekýše se proto budeme rádi vracet.

Autor článku spolu s dekýšským rodákem, kronikářem a etnologem PhDr. Pavolem Kukou označují 26. září 2009 místo s hroby českých vojáků u Dekýše křížem ze mcelského habru. Foto autor:

Ze slavnostního svěcení kříže nad vojenskými hroby u Dekýše 27. září 2009. Foto autor:

Pamětní deska na habrovém kříži nad hroby 7 českých vojáků z června 1919 u Dekýše. Foto autor

Místa bojů z červnové války 1919 u Dekýše: pohled z postavení Maďarů na Janovu vrchu přes levickou silnici na pozice čs. obránců na linii Vysoká-Šementlov. Foto autor

F. DUDEK: DIE UNBEKANNTEN OPFER DER KÄMPFE UM DIE SLOWAKEI VON JUNI 1919. SCHICKSALE UND GRABMÄLER DER TSCHECHISCHEN VERTEIDIGER VON BANSKÁ ŠTIAVNICA UND ZVOLEN. (EINFÜHRUNG IN EIN NICHT NUR PRIVATES TRAUMA)

Der Autor des vorliegenden Beitrags suchte in der Slowakei nach der letzten Ruhestätte seines Großonkels und verfolgte sein Schicksal anhand der Quellen in den Militärarchiven. Dabei stellte er heraus, dass es bis heute eine große Reihe von Personen gibt, die ähnlich wie sein Großonkel in Vergessenheit geraten sind und nach wie vor unbekannt bleiben. Es handelt sich um Opfer des offiziell nicht verkündeten, aber tatsächlich stattgefundenen ungarisch-tschechoslowakischen Krieges von Juni 1919 und den vorausgehenden Kämpfen um die Slowakei. Beim Versuch um die Lokalisierung der Gräber von tschechischen Soldaten-Verteidigern von Banská Štiavnica in der Nähe der Ortschaft Dekýš und beim Aufsuchen von Namen der Gefallenen stieß der Autor auf etliche Unstimmigkeiten und Irrtümer betreffend das Schicksal dieser Menschen. Von den Kämpfen des Junikriegs von 1919 konzentrierte er sich auf die heldenhafte Verteidigung strategisch wichtiger Städte in der Mittelslowakei, Banská Štiavnica und Zvolen, in der sich die Truppen der 2. tschechoslowakischen Infanteriedivision unter Führung von Oberst Josef Šnejdárk auszeichnen konnten. Im Rahmen dieser Division operierte auch das nicht vollständige 1. Bataillon des 10. Regiments aus Mladá Boleslav, in dem auch der Großonkel des Autors seinen Dienst leistete. Der Einsatz dieser Truppen in den Junikämpfen von 1919 wird je nach den Kompanien anhand erhaltener und zugänglicher Archivquellen geschildert. Dabei konnten der Verlauf der Kämpfe in der Nähe des Ortes Dekýš am 15. und 21. Juni 1919 und ihre Bedeutung für die Verteidigung von Banská Štiavnica ausführlich dargestellt und gleichzeitig auch 5 von 7 an dieser Stelle begrabenen Opfer identifiziert werden. In den Kampf gegen ungarische Truppen wurden eingesetzt außer den erfahrenen Regimentern der tschechischen und slowakischen Legionäre und Heimwehren aus Frankreich und Italien auch die eiligst formierten und meistens unvollständigen Einheiten, zusammengesetzt aus den tschechischen und mährischen Besatzungen. Eine Reihe von tschechischen Turnverbänden, vor allem die Mitglieder des Sokol, haben ebenfalls in den Kampf eingegriffen, und zwar freiwillig. Die aktive Teilnahme an der Verteidigung der Slowakei vor den ungarischen Bolschewiken gehört daher zu den ruhmvollen Kapiteln in der Geschichte der tschechischen und slowakischen Sokol-Bewegung. Ungefähr 9 000 ihrer Mitglieder wirkten in den freiwilligen Einheiten der Ordnungs- und Wachverbänden nebst dem 60 Tausend Mann zählenden Armeekontingent. Für den Fall einer Bedrohung der tschechischen Länder haben die Sokol-Mitglieder der Armee schon zu Anfang des Krieges über 30 Tausend Mann für den Dienst an der Front und die gleiche Anzahl für den Dienst im Hinterland zur Verfügung gestellt. Ähnlich verhielten sich auch die Studenten an den tschechischen Hochschulen und Universitäten. Oberst Šnejdárk ist es schon am 8. Juni gelungen, den schnellen und auf die Teilung der Slowakei und die tschechischen und slowakischen Kämpfer in zwei Teile bedachten Vormarsch der ungarischen Bolschewiken zu der strategisch wichtigen Eisenbahnlinie im oberen Waagtal zum Stehen zu bringen. Durch die mutigen Gegenangriffe, die zur Besetzung der Städte Banská Štiavnica und Zvolen geführt haben, ist es Oberst Šnejdárk nach dem 10. Juni gelungen, die Initiative in der Mittelslowakei zu ergreifen. In der zweiten Junihälfte ist es der tschechoslowakischen Armee gelungen, den Vormarsch der Ungarn zu stoppen, die eigene Verteidigung zu festigen und militärisch die Oberhand zu gewinnen; im mährischen Hinterland wurden gleichzeitig Reserven konzentriert für den geplanten Gegenangriff. Die ungünstigen militärischen Ausichten und der Mangel an Unterstützung seitens der russischen Bolschewiken, vor allem jedoch der fehlende und anfangs erhoffte positive Widerhall der revolutionären Arbeiterschaft in Tschechien, Österreich und Deutschland haben die ungarischen Diktatoren dazu gezwungen, am 24. Juni – kurz vor der Eröffnung der entscheidenden Offensive der tschechoslowakischen Armee

– die Bedingungen des Ultimatums der Weltmächte anzunehmen. Nach der Unterzeichnung des Waffenstillstands unter Aufsicht der internationalen Parlamentarier begannen die Ungarn ihre Truppen bis auf die am 12. Juni durch die alliierten Mächte an der Friedenskonferenz in Paris festgelegte Grenzlinie zurückzuziehen. Die Diktatur von Béla Kun fand weder in Deutschland noch in Österreich eine Unterstützung, da die Regierungen dieser Länder den Weg zur Unterzeichnung von Friedensverträgen und zur offiziellen Anerkennung des tschechoslowakischen Staates angetreten sind. Der unverkündete Krieg zwischen Ungarn und der Tschechoslowakei von Juni 1919, der durch beträchtliche Militärmanöver und relativ unzählige Gefechte geprägt war, hatte also weder einen Sieger noch einen Verlierer. In der sozial zerrissenen und multinationalen Gesellschaft der Tschechoslowakischen Republik der Zwischenkriegszeit hinterließ dieser Konflikt eine sichtbare Spur. Der Schock oder das peinliche Gefühl angesichts einer möglichen Niederlage, bzw. Unzufriedenheit wegen dem unvollkommenen militärischen Sieg mündete in der tschechischen und slowakischen Gesellschaft in der Suche nach den Schuldigen, die in ihrer Form doch eher geschmacklos war. Viele fanden den Ausweg aus dieser Situation in einer relativ schnellen, alibimäßigen Umschichtung der unangenehmen Erinnerungen. Auf dieser Ebene kam es zu einer sehenswerten Überblendung und Überschneidung der Gesellschafts- und Familientraumas. In der Tschechoslowakei der Zwischenkriegszeit gab es daher kein politisches Interesse an der Enthüllung der Wahrheit mit allen daraus resultierenden Konsequenzen. Die Mobilisierungsaktivitäten der Sokol-Mitglieder, die ein Licht auf die moralischen und organisatorischen Versäumnisse und Fehler der Verantwortlichen und der politischen Szene als Ganze warfen, fanden infolgedessen keine Anerkennung.

SLOVENSKÁ DIPLOMACIE A VÁLEČNÍ ZAJATCI SLOVENSKÉ NÁRODNOSTI (1939 – 1942)

OLDŘICH PEJS

PEJS, O.: Slovak diplomacy and prisoners of war of Slovak nationality (1939-1942). *Vojenská história*, 3, 15, 2011, pp 122-141, Bratislava. Author in his study follows up his previous publications, analyzing the fate of prisoners of war of the Slovak Army in the war against Poland and the USSR, as well as other partial problems. This is a topic that has not been yet further analyzed. The author examines initiative of the Slovak government in favour of prisoners of war of Slovak nationality who served in the enemy armies and fell into German captivity (and Soviet in 1939). He indicates that the Slovak government was guided by the rule to enforce minority rights of Slovaks and ensure their protection. Soldiers of Slovak nationality were therefore not to be left to their own fate. The author also focused on the situation of Slovak prisoners of war in the Polish army who fell into German and Soviet captivity, also the prisoners of war of the defeated French army in 1940, also "Slovaks" captured in 1941 in the Yugoslavian army. Author's research is primarily based on original archival material stored in the Slovak National Archive, Military History Archive in Bratislava and Prague. Military history. Slovakia. Slovak prisoners of war. WWII. 1939-1942.

Slovenská diplomacie a exekutiva byly v průběhu druhé světové války konfrontovány se situací, že do německého zajetí padli, nebo byli na území dalších států internováni příslušníci slovenské národnosti, kteří sloužili v polské, jugoslávské nebo československé zahraniční, respektive francouzské armádě. Mobilizovaná polská armáda kladla v září 1939 hrdinný, avšak marný odpor brutálnímu útoku německé armády vedenému zejména ze severozápadu a jihozápadu, kterému se z jihu dostalo podpory od útvarů slovenské armády a následně v samostatném tažení vstoupily na polské území z východu i oddíly Rudé armády. Polsko bylo okupováno. Do německého zajetí padlo 587 304 polských vojáků,¹ dalších 230 670 zajali Sověti,² velmi malý počet zajala slovenská armáda, další

¹ *Wojsko Polskie w II wojnie światowej*. Warszawa : Wydawnictwo Bellona, 1994, s. 303.

² Tamže, s. 270. – Sověti odzbrojili celkem 452.536 polských vojáků a příslušníků dalších ozbrojených formací, do táborů NKVD uvnitř SSSR však bylo převzato pouze na 130 242 polských zajatců *Srov. Rossija i SSSR v vojnach XX veka : Potěri vooružennych sil : Statističeskoje issledovanije* (red. G. F. Krivošejev). Moskva : Olma-Press, 2001, s. 184; *Obozy jenieckie NKWD IX 1939 – VIII 1941* (red. S. Jaczyński). Warszawa : Wydawnictwo Bellona, 1995, s. 10. – Jiné údaje (454.700 osob vzato do zajetí a 125 803 osob převzato do táborů NKVD) uvádí MELTJUCHOV, Michail. *17 sentjabrja 1939 : Sovetsko-polskie konflikty 1918 – 1939*. Moskva : Veče, 2009, s. 448 a s. 552..

ustoupili na území neutrálních států – Maďarska, Rumunska, Litvy, nebo se dostali i do Lotyšska a Švédska, kde byli internováni.

Slovenská strana v roce 1939 projevila zájem o repatriaci polských zajatců slovenské národnosti pocházejících z obcí z území Oravy a Spiše, které byly připojeny ke Slovensku slovensko-německou smlouvou z 21. listopadu 1939,³ a to z důvodu konsolidace tamních poměrů ovlivněných dosavadní polskou administrativou a posílení autority místní slovenské státní moci. Prvním signálem v tomto směru byla existence tzv. „*koncentračného tábora zajatcov – Slovákov z Poľska*“, který byl zřízen na základě dohody zástupců Hlinkovy gardy a německého vojenského velitelství v Ružomberku 4. září 1939 pro civilní osoby internované v důsledku německých vojenských opatření na okupovaném polském území a kde bylo umístěno na 551 osob slovenské národnosti pocházejících z obcí, které připadly Polsku ve dvacátých letech minulého století na Horní Oravě. Tyto osoby byly následně pod slovenskou ochranou transportovány do domovských oravských obcí. Mezi nimi se však nacházeli i polští vojáci slovenské národnosti v uniformě, z nichž 48 bylo propuštěno 13. září s povolením německého vojenského velitelství a vrátilo se domů (další zajatec slovenské národnosti zemřel na následky zranění).⁴

Náčelník štábu Hlavního vojenského velitelství (HVV) mjr.gšt. Emil Novotný požádal 7. listopadu Německou vojenskou misi na Slovensku (DHM) o propuštění bývalých polských vojáků slovenské národnosti příslušných do obsazených oravských a spišských obcí, kteří se nacházeli v německých zajateckých táborech (předpokládaný počet 96 zajatců), a zároveň se obrátil na Ministerstvo zahraničních věcí (MZV), aby požádalo německou (prostřednictvím slovenského vojenského ataše) a sovětskou vládu o propuštění válečných zajatců z těchto obcí.⁵ Na slovenské vyslanectví v Berlíně se 23. listopadu obrátilo německé Hlavní velitelství branné moci (OKW) s nabídkou Vrchního velitelství pozemní armády (OKH) na propuštění zajatých vojáků polské armády slovenské národnosti (odhadem 100 mužů) z německých zajateckých táborů, a to buď jednotlivě, nebo hromadně, a zajímalo se o bližší podmínky realizace této možnosti. Německé vyslanectví v Bratislavě nótou ze dne 11. prosince oznámilo MZV, že se na německém území nalézají váleční zajatci a civilisté slovenské národnosti, kteří jsou domovským právem příslušní na znovupřipojené území a požádalo o sdělení, zda jsou kladeny ze slovenské strany nějaké podmínky pro povolení jejich návratu domů. Na základě žádostí příbuzných zajatých polských vojáků slovenské národnosti o pomoc při jejich propuštění ze zajetí se nejvíce angažoval okresní náčelník v Trstené, který působil jako vládní komisař pro zabrané území Horní Oravy. Informoval Ministerstvo vnitra (MV), že se jedná o Slováky-horaly, kteří nikdy nebojovali proti německému smýšlení, ale byli nuceni nastoupit podle mobilizačního rozkazu službu v polské armádě a nevinně padli do německého zajetí. Požádal o podniknutí příslušných kroků k osvobození těchto zajatců, které „*budú v zaujatom území Hornej Oravy v širokých*

³ JAKUBEC, Pavol. Pomnichovská fáza československo-poľského sporu o Javorinu (jeseň 1938 – jeseň 1939). In KOVÁŘ, Martin – NÁLEVKA, Vladimír (eds.). „*Dvacáté století*“ : *Ročenka Semináře nejnovějších dějin Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze*. Praha : Univerzita Karlova v Praze–Filozofická fakulta, 2006, s. 367-368; *Ústavný zákon č. 325/1939 Sl.z., o inkorporácii územia, ktoré po roku 1918 bolo pripojené k bývalej republike Poľskej*.

⁴ Slovenský národný archív Bratislava (dále jen „SNA“), f. MV 1938-1945, šk. 23, MV č.j. 20133/39-prez.

⁵ Vojenský ústřední archiv-Vojenský historický archiv Praha (dále jen „VÚA-VHA“), f. Sbíрка dokumentů armády Slovenské republiky 1939–1945 (dále jen „Sbíрка“), šk. 66, MNO-HVV č.j. 152467/dův.2.oddel.1939.

*vrstvách obyvateľstva s vďakou a uznaním honorované a rozhodne prispeljú ku pacifikácii a konsolidácii pomerov v tomto území“.*⁶

Ministerstvo národnej obrany (MNO) sa obrátilo 5. prosince se žadosťou na MV, aby nařídilo okresním úřadům, jejichž obvody se rozšířily o obce z připojeného území Oravy a Spiše, vyhotovit soupisy zajatců bývalé polské armády slovenské národnosti nacházejících se v německých zajateckých táborech, případně v utečeneckých táborech v Maďarsku a v Rumunsku, neboť pouze na základě pořízených seznamů lze účinně intervenovat u příslušných vlád za jejich propuštění (týkalo se okresů Čadca, Trstená, Stará Ľubovňa, Námestovo, Kežmarok, Spišská Stará Ves). První seznamy, které obsahovaly 97 jmen, avšak často nezvěstných osob, vypracoval 19. prosince právě okresní náčelník v Trstené.⁷ První transport polských zajatců pocházejících z připojených obcí přišel z Německa 22. prosince v počtu 45 mužů.⁸ Podle seznamů, které zaslal do Bratislavy vojenský atašé v Berlíně pplk.děl. Benedikt Dúbravec 29. dubna 1940, bylo z německého zajetí propuštěno 74 polských vojáků slovenské národnosti a dalších 186 vojáků zatím zůstalo v zajetí, neboť sami nijak neprojevíli zájem o propuštění.⁹ Slovenské vyslanectví v Berlíně proto též den zaslalo další notu za propuštění příslušníků polské armády příslušných na připojené území, kteří se dosud nalézali v německém zajetí. MNO pak 11. listopadu 1940 oznámilo, že v německých zajateckých táborech zůstává ještě 82 vojáků a u dalších 11 vojáků není známo místo pobytu a mohou se tak nalézat nejen v Německu, ale i v Maďarsku, Rumunsku, Jugoslávii, SSSR.¹⁰ Dalo se předpokládat, že jejich propuštění se bude posuzovat individuálně, neboť Němci s argumentem, že Polsko přestalo existovat jako stát a polští vojáci již nemohou být legitimně považováni za válečné zajatce, na které se vztahuje ženevská úmluva, začali polské vojáky využívat jako civilní pracovní sílu.¹¹

MZV nařídilo 18. dubna 1940 vyslanectví v Moskvě, aby vhodným způsobem zakročilo na příslušných sovětských místech ve prospěch polských zajatců příslušných na slovenské území a za jejich propuštění ze sovětských zajateckých táborů.¹² Vyslanec František (Fraňo) Tiso a 1. tajemník vyslanectví Gejza Krno intervenovali u sovětských úřadů v některých individuálních případech zejména na základě žádostí příbuzných zajatců, ale bez hromadného seznamu s konkrétními jmény nepovažovali všeobecný zákrok ve prospěch těchto zajatců na sovětské straně za účelný a s nadějí na úspěch, vyžádali si proto alespoň seznam připojených obcí.¹³ MZV však od takového zákroku za propuštění slovenských příslušníků ze sovětských zajateckých táborů odmítlo ustoupit, a to pro obrovské obtíže s pořízením hromadného seznamu těchto osob.¹⁴ Vyslanectví se notou z 5. července obrátilo na Lidový komisariát vnitřních věcí SSSR se žadosťou propustit ze zajateckých táborů příslušníky pol-

⁶ VÚA-VHA, f. Sbirka, šk. 13, MNO-HVV č.j. 116476/prac.odd.1939, č.j. 117084/zaj.táb.1939.

⁷ VÚA-VHA, f. Sbirka, šk. 13, MNO-HVV č.j. 117093/zaj.táb.1939.

⁸ SNA, f. KPR 1939-1945, šk. 51, KPR č.j. 692/voj.odd.1940, MNO-HVV č.j. 212794/dův.15.odd.1939. – Na základě informací slovenského vojenského atašé v Berlíně pplk.děl. Benedikta Dúbravca se původně předpokládalo, že transport přijde 20. prosince do Ružomberku v počtu 80 až 90 mužů. Vojenský historický archiv Bratislava (dále jen „VHA“), f. Kabinet ministra 1939–1940, šk. 1, MNO-HVV, všeobecná skupina, č.j. 116587/prac.odd.1939.

⁹ SNA, f. MZV 1939-1945, šk. 157A, MZV č.j. 51923/II-1940.

¹⁰ Tamže, šk. 157A, MNO č.j. 17297–V/30.odd.1940.

¹¹ MAZOWER, Mark. *Hitlerova říše : Nacistická vláda v okupované Evropě*. Brno : Jota, 2009, s. 178.

¹² SNA, f. MZV 1939-1945, šk. 161, MZV č.j. 51245/II-1940.

¹³ SNA, f. MZV 1939-1945, šk. 161, MZV č.j. 52064/II-1940.

¹⁴ Tamže, šk. 161, MZV č.j. 53026/II-1940.

ské armády, kteří se v důsledku připojení jejich domovských obcí k Slovensku stali slovenskými státními příslušníky, a přislíbilo postupně oznamovat jejich jména, zároveň připojilo soupis „*miest a dedín, ktoré boli odčlenené od bývalého Poľska a pripojené ku Slovensku*“.¹⁵ Krno v rozhovoru se zástupcem vedoucího oddělení pro střední Evropu Lidového komisariátu zahraničních věcí SSSR E. S. Garmašim 19. července tuto žádost zopakoval a požádal o pomoc.¹⁶ Slovenští diplomaté tak intervenovali za zajatce, kteří se nalézali na seznamech pořízených MNO, dále za zajatce, které reklamovali příbuzní na základě zajateckých dopisnic došlých ze zajateckých táborů, a rovněž všeobecně za zajatce příslušné na slovenské území bez uvedení konkrétních jmen.¹⁷

Po zdoluhavých jednáních a intervencích, kdy sovětské úřady jednoznačně odmítly zákroky ve prospěch těch, kteří nebyli občany intervenujícího státu, a celou záležitost záměrně protahovaly, překvapivě oznámil Lidový komisariát zahraničních věcí SSSR 13. ledna 1941, že není námitek proti repatriaci 19 válečných zajatců bývalé polské armády, kteří jsou domovskými příslušníky na slovenské území.¹⁸ Slovenský vyslanec Tiso požádal o bližší informace, ale Sověti se dalším konkrétním odpovědím vyhýbali a spíše naléhali, aby repatriace byla provedena co nejdříve, a to podle vzoru repatriací polských zajatců německé národnosti, tzn. zajatci budou odevzdáni zástupcům slovenského vyslanectví v Brest-Litevsku na nynější sovětsko-německé hranici, jakmile obdrží slovenský hromadný pas, který bude opatřen německým tranzitním vízem a sovětským výjezdním vízem. Bez úspěchu skončila i slovenská žádost o vyplnění podrobných dotazníků a zaslání fotografií, resp. žádost o osobní data repatriantů. „*Pokiaľ ide o osobné dáta, opakovali znovu, že zajatci sú podriadení národnému komisariátu národnej obrany a okrem toho ďaleko od Moskvy; tým sa vysvetľuje, že opatrenie každej ďalšej informácie trvá veľmi dlho.*“ Vyslanec si povzdychl: „*musíme vziať čo nám dávajú*“.¹⁹ Tiso požádal o informace i na německém vyslanectví v Moskvě, kde se mu dostalo ujištění, že Sověti podle jejich zkušeností „*obyčajne si dobre rozmyslia, koho vypustia. Sovjetského občana nám neodovzdajú, nanajvýš sa môže stať, že sa môže dostať na Slovensko občan žijúci na území, pripojenom ku Slovensku, ktorého štátna príslušnosť je sporná, alebo je príslušný do Gen. Gouvernementu. V tomto druhom prípade je možné vždy dohodnúť sa s Nemcami o jeho odoslaní do Gen. Gouvernementu. Zásadne mi však Nemci povedali, aby sme sa tešili, že nám aspoň niekoho vydajú.*“²⁰ Ze SSSR bylo za německého doprovodu repatriováno 29. března 1941 celkem 19 vojenských osob, z nichž pouze 4 příslušely jako slovenští státní příslušníci na slovenské území (Martin Cil, Ignác

¹⁵ Tamže, šk. 157A, MZV č.j. 31511/II-1941.

¹⁶ ČIERNÁ-LANTAYOVÁ, Dagmar. *Pohlady na východ : (Postoje k Rusku v slovenskej politike 1934 – 1944)*. Bratislava : VEDA, 2002. s. 165.

¹⁷ SNA, f. MZV 1939-1945, šk. 161, MZV č.j.30772/II-1941. - Slovenské vyslanectví v Moskvě podniklo kroky i v zájmu Slováků – civilistů, kteří se v důsledku mezinárodních událostí ocitli na území SSSR a zaslalo 3. května 1940 Lidovému komisariátu zahraničních věcí SSSR seznam se jmény 36 osob k jejich repatriaci na Slovensko. Počet Slováků pod pravomocí sovětských úřadů se odhadoval na 100 osob. Srov. ČIERNÁ-LANTAYOVÁ, ref. 16, s. 164-167. – Repatrianti přicházeli do okresů Topolčany a Turčiansky Svätý Martin. SNA, f. MV 1938–1945, šk. 1273, MV č.j. 145914 IVa.odd.1940, č.j. 151590 IVa.odd.1940.

¹⁸ SNA, f. MZV 1939-1945, šk. 161, MZV č.j. 30421/II-1941.

¹⁹ VHA, f. MNO, Spisy důvěrné, 1941, šk. 174, MNO č.j. 51559 Dôv.I/5.1941, č.j. 54788 Dôv.II/5.1941; SNA, f. MZV 1939–1945, šk. 161, MZV č.j. 31331/II-1941.

²⁰ VHA, f. MNO, Spisy důvěrné, 1941, šk. 174, MNO č.j. 52141 Dôv.II/5.1941; SNA, f. MZV 1939–1945, šk. 161, MZV č.j. 30772/II-1941.

Pekarčík, Michal Šoltýs, Ondrej Špirka), zbytek do Generálního gubernátu (okupovaného Polska).²¹ Těchto 15 repatriantů příslušných do Generálního gubernátu odevzdaly slovenské úřady německým pohraničním orgánům 14. května 1941.²²

Na podzim 1939 bylo v Maďarsku na 45 225 polských vojenských osob a okolo 14 000 civilních utečenců²³ a v Rumunsku pobývalo v tamních táborech na 21 470 polských důstojníků a vojáků.²⁴ MZV obdrželo 11. listopadu 1940 od MNO seznam se jmény 3 vojáků bývalé polské armády internovaných v Rumunsku (Eugen Moniak, Vincent Vrbiak, Karol Tilch),²⁵ dále seznam se jmény 2 vojáků bývalé polské armády, kteří měli být internováni v Maďarsku (Ignác Tvorík, Ondrej Plučinský), a jméno jednoho vojáka, který se měl nacházet v Jugoslávii (Ján Zubrický). Ve věci možné repatriace internovaných polských vojáků slovenské národnosti se proto slovenská diplomacie rozhodla obrátit i na kompetentní úřady Maďarska, Rumunska a Jugoslávie. MZV 19. listopadu 1940 požádalo příslušná slovenská diplomatická zastoupení o podniknutí adekvátních kroků v jejich prospěch.²⁶ Zákrok vyslanectví v Budapešti z 23. listopadu 1940 nepřinesl úspěch, neboť v Maďarsku se zmínění zajatci nenalézali.²⁷

Rumunské vyslanectví v Bratislavě oznámilo 9. prosince 1940, že jistý počet polských vojáků (v seznamu uvedlo 4 jména – Anton Zborek, Wincent Wierzbiak, Vendelin Dieža, Jan Pelczarski), kteří po porážce Polska ustoupili do Rumunska a zde byli internováni, projevil zájem o repatriaci na Slovensko, neboť je příslušný na inkorporované slovenské území.²⁸ Na poradě zástupců MNO, MZV a MV 25. ledna 1941, která byla svolána v důsledku možné repatriace polských zajatců ze SSSR, byl dohodnut postup při repatriaci zajatců ze zahraničí ve věci zjišťování jejich domovské příslušnosti a státního občanství a dále podmínky jejich příchodu na území Slovenska (ubytování, stravování, lékařské prohlídky, karanténa, vojenská prezentace) s tím, že repatrianty budou přijímat okresní úřady, četnické stanice a zástupci vojenské správy. MNO si vyhradilo, že o jejich osudu rozhodnou vojenské úřady, tzn. pokud nebudou muset být repatrianti zadrženi po vojenské stránce, budou odesláni do obcí jejich pobytu. Na tomto základě vyslovilo MNO 10. února 1941 souhlas s repatriací zajatců z Rumunska, půjde-li o slovenské státní příslušníky.²⁹ Vyslanectví v Bukurešti v jejich prospěch 25. března 1941 zakročilo.³⁰ Šetřením Okresního úřadu Trstená bylo

²¹ SNA, f. MZV 1939–1945, šk. 161, MZV č.j. 31549/II-1941, č.j. 31655/II-1941, č.j. 31900/II-1941; VHA, f. MNO, Spisy důvěrné, 1941, šk. 174, MNO č.j. 55313 Dôv.II/5.1941, č.j. 55772 Dôv.II/5.1941.

²² SNA, f. MZV 1939-1945, šk. 161, MZV č.j. 1319/I-1943. – K peripetiím, které provázely příchod, převzetí a odchod těchto zajatců ze slovenského území srov. PEJS, Oldřich. Polští zajatci z války německo-polské na Slovensku. In *Vojenská história*, 1999, roč. 3, č. 1, s. 33-34.

²³ LAGZI, István. *Droga żołnierza polskiego przez węgierską granicę w latach 1939 – 1941*. Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 1987, s. 294.

²⁴ DUBICKI, Tadeusz. *Wojsko polskie w Rumunii w latach 1939 – 1941*. Warszawa : Gryf, 1994, s. 102.

²⁵ Nesprávně uvedené jméno třetího jmenovaného, správně mělo být Karol Pilch, způsobilo do budoucna nemalou svízeľ.

²⁶ SNA, f. MZV 1939–1945, šk. 160, MZV č.j. 55051/II-1940.

²⁷ Tamže, šk. 340, a.j. 10744/1940, a.j. 4918/41, dále šk. 160, MZV č.j. 32376/II-1941; VHA, f. MNO, Spisy obyčejné, 1941, šk.143, MNO č.j. 33982 II/5-1941.

²⁸ SNA, f. MV 1938–1945, šk. 2064, MZV č.j. 55382/II-1940.

²⁹ VHA, f. MNO, Spisy důvěrné, 1941, šk. 174, MNO č.j. 52142 Dôv.I/5.1941.

³⁰ SNA, f. MZV 1939–1945, šk. 160, MZV č.j. 31519/II-1941.

zjištěno, že Vendelin Dieža, Anton Zborek, Eugen Moniak, Karol Pilch a Vincent Vrbiak (uváděný též jako Wierzbiak) jsou slovenskými státními příslušníky. Jeden z propuštěných z internace v Rumunsku („*Lagarul de internare trupa Polona*“ v Târgu-Jiu) byl předán do péče slovenského vyslanectví v Bukurešti již 2. prosince 1940 (Vendelin Dieža) a druhý 27. ledna 1941 (Anton Zborek). Dále bylo zjištěno, že Eugen Moniak zmizel a byl 2. června 1940 vyškrtnut ze stavu zajatců v táboře Târgu-Jiu, Karol Pilch se pravděpodobně nalézá v táboře Turnu-Severin, Vincent Vrbiak (Wierzbiak) byl z tábora v Călimănești v únoru 1941 propuštěn a předán německé vojenské misi v Rumunsku, proti čemuž MZV protestovalo 17. března 1941 u rumunského vyslanectví v Bratislavě a nařídilo 25. března vyslanectví v Berlíně, aby zakročilo u příslušných německých úředních míst za jeho propuštění a repatriaci na Slovensko.³¹ Jan Pelczarski nebyl slovenským občanem, pocházel z Polska a byl 1. prosince 1940 repatriován německými úřady.³² Okresní úřad Trstená se přiklonil k tomu, aby se na inkorporované území mohl ze státobezpečnostních důvodů případně vrátit až po skončení války, neboť byl velitelem polské finanční stráže v Nižné Lipnici v době, kdy náležela k Polsku. Podle svědectví propuštěného Zboreka měli Wierzbiak a Pelczarski odejít s transportem polských zajatců – Poláků do Německa na práci.³³

Slovenská diplomacie se odhodlala i k zákroku ve prospěch polského vojáka slovenské národnosti Štefana Sopčáka, pocházejícího z inkorporovaného území, který po porážce Francie ustoupil s jednotkami polského zahraničního vojska na švýcarské území a zde byl internován.³⁴ Na základě velmi zkreslených informací jeho příbuzných požádalo MZV 12. června 1942 slovenské vyslanectví v Bernu o zákrok u švýcarských úřadů. Chargé d'affaires v Bernu Radúz Radlinský ve prospěch Sopčáka intervenoval 26. června, ale z reakce švýcarského armádního velení vyplynulo, že s repatriací internovaných polských vojáků před uplynutím repatriční doby nelze vůbec počítat.³⁵ MZV však přikázalo slovenským diplomatům, aby znovu zakročili s odkazem na Sopčákovo slovenské státní občanství po včlenění území Oravy a Spiše do slovenského svazku na základě slovensko-německé smlouvy z 21. listopadu 1939. MZV argumentovalo tím, že Sopčák se dostal do polské divize, která přešla po porážce francouzské armády na švýcarské území jako bývalý polský státní příslušník, neboť jeho domovská obec byla v době, kdy nastoupil vojenskou službu v polské armádě, součástí polského státu, ale nyní se stal slovenským státním příslušníkem a slovenská vláda musí trvat na jeho propuštění, když není žádné příčiny, na jejímž základě by měl být i nadále internován. Slovenští diplomaté měli zdůraznit, že i když si švýcarské úřady osvojí v tomto ohledu názor slovenské vlády, neporuší tím závazky, které vyplývají ze švýcarské neutrality, neboť příslušná německá úřední místa, která se přesvědčila, že Slováci, kteří byli násilně odtrhnuti od mateřské země, bojovali v řadách polské armády pouze z donucení, respektive konali jen svou občanskou povinnost, slovenské příslušníky ze zajetí

³¹ SNA, f. MZV 1939–1945, šk. 160, MZV č.j. 55409/II-1940, č.j. 30962/II-1941; f. MV 1938–1945, šk. 2064, MZV č.j. 30088/II-1941, č.j. 31696/II-1941. - Počátkem února 1941 přijaly rumunské úřady rozhodnutí, že zbylé internované polské vojáky postupně předají německé straně, čímž se jejich status změnil na zajatecký. Srov. Wojsko Polskie, ref. 1, s. 285.

³² SNA, f. MZV 1939–1945, šk. 160, MZV č.j. 55409/II-1940, č.j. 30764/II-1941, č.j. 31782/II-1941.

³³ SNA, f. MV 1938–1945, šk. 2064, MZV č.j. 30764/II-1941. – To se týkalo i Pilcha, který v okupované části Francie pracoval v zemědělství.

³⁴ Ve Švýcarsku bylo internováno 13 344 vojáků polské zahraniční armády, rekrutujících se především z Poláků usazených ve Francii. Srov. Wojsko Polskie, ref. 1, s. 299.

³⁵ SNA, f. MZV 1939–1945, šk. 161, MZV č.j. 1694/I-1942, č.j. 2651/I-1942.

propustila. Slovenské vyslanectví v Bernu v rámci těchto intencí zakročilo 14. ledna 1943 u švýcarského Komissariátu pro internaci a hospitalizaci (Eidgenössischen Kommissariat für Internierung und Hospitalisierung) a 22. února u švýcarského MZV (Eidgenössisches Politisches Departement, Abteilung für Auswärtiges). Reakce, které se však slovenské straně dostalo 16. března 1943 od švýcarského MZV, nemohla nikterak Bratislavu uspokojit, neboť v plné míře odhalila vratké mezinárodní postavení Slovenska mimo rámec mocenské sféry států Osy. Švýcarská strana odmítla akceptovat slovenské argumenty, když označila předmětnou smlouvu z 21. listopadu 1939 za závaznou pouze mezi Slovenskem a Německem, z níž nevyplývají žádné závazky třetí straně, což ve svém důsledku znamenalo, že Štefan Sopčák nebude na základě slovenské intervence švýcarskými úřady z internace propuštěn.³⁶

Při německém západním tažení proti Belgii, Lucembursku, Nizozemsku a Francii nedostatečně připravená francouzská armáda překvapená rychlým postupem německých jednotek, kdy francouzsko-britské expediční síly zůstaly odříznuté na území Belgie, na jaře 1940 kapitulovala. Do německého zajetí se dostalo 1,547.000 francouzských vojáků.³⁷ Do německého zajetí však padli i příslušníci československé zahraniční armády – Slováci (nebo také příslušníci francouzské armády slovenské národnosti). Většinou se jednalo o Slováky, kteří odešli do Francie za prací, zde se usadili, respektive byli zde naturalizováni, byli mobilizováni do vznikajících československých jednotek, respektive do francouzské armády, účastnili se bojů na francouzské frontě, nebo zůstali v zázemí, ale po kapitulaci Francie nebyli evakuováni po moři do Velké Británie.³⁸ Slovenské úřady je označily za československé legionáře, kteří z donucení bojovali proti Německu, a vyvinuly značné úsilí dosáhnout jejich propuštění z německého zajetí s následnou repatriací na Slovensko.

Vedoucí Slovenské repatriční komise v Paříži legační tajemník Dr. Eduard Mališ³⁹ oznámil 15. listopadu 1940 do Bratislavy, že je naléhavě třeba řešit otázku válečných zajatců – Slováků, bývalých příslušníků čs. zahraniční armády, kteří se nacházejí v táborech v Německu a ve Francii, často pracují v civilu, ale musejí se hlásit německým vojenským velitelstvím. Mališ o této otázce jednal s gen. Franzem Barckhausenem (*Chef des Wehrwirtschafts-und Rüstungsstabes Frankreich*), který se zajímal, zda v této věci podnikla slovenská vláda příslušné kroky v Berlíně. Slovenské vyslanectví v Berlíně proto Mališe důrazně upozornilo, aby ve věci propuštění krajanů, kteří bojovali ve francouzské armádě, nic nepodnikal, neboť k tomu nemá žádné instrukce a vyslanec Matuš Černák již ve věci intervenoval u německé vlády.⁴⁰

Slovenské vyslanectví v Berlíně poskytlo OKW první seznamy zajatců v zimě 1940/1941. Ve prospěch „násilně naverbovaných Slováků do francouzských legií pro boj proti Německu“, kteří padli do německého zajetí, zakročilo 9. ledna a 27. února 1941 Hlavní

³⁶ SNA, f. MZV 1939-1945, šk. 161, MZV č.j. 601/I-1942, č.j. 937/I-1943.

³⁷ *Dějiny druhé světové války 1939 – 1945 : Svazek třetí*. Praha : Naše vojsko, 1978, s. 112.

³⁸ Ve Francii zůstalo 3 195 bývalých vojáků slovenské národnosti, kteří sloužili v 1. československé divizi, a dalších 965 těchto vojáků bylo nezvěstných. VÚA-VHA, f. MNO-Londýn, šk. 31, fasc. 28-58-31, MNO č.j. 13020-I/2.1941.

³⁹ Mališ přicestoval do Paříže jako vedoucí komise 7. října 1940, od 2. května 1941 komisi vedl Dr. Július Višňovský a od dubna 1943 Dr. Emil Rehák. Slovenskou repatriční komisi v Belgii vedl od 15. listopadu 1940 legační tajemník Dr. Eugen Korunka.

⁴⁰ SNA, f. MZV 1939-1945, šk. 1116, SRK č.j. 370/40, č.j. 557/40. – Nutno si zároveň uvědomit, že slovenské repatriční komise neměly diplomatický charakter a byly závislé na blahovůli německých okupačních úřadů.

velitelství Hlinkovy gardy.⁴¹ Stejný požadavek vyslovilo předsednictvo vlády (PV). MZV všechny zainteresované činitele ubezpečilo, že jsou přijata opatření, aby zajatí Slováci byli propuštěni domů, nebo pokud si to budou přát, mohli zůstat pracovat v Německu.⁴² Po zákroku Černáka oznámil německý Zahraniční úřad, že německá vláda je ochotna zjistit za tím účelem ustanovenou komisí slovenské státní příslušníky, kteří padli do německého zajetí, a požádal o oznámení jména zplnomocněnce slovenské vlády, který by se účastnil práce komise. Jako slovenský člen komise navštívil legační tajemník Dr. Jozef Sitkanič na 7 táborů, ve kterých byli umístěni podle údajů OKW zajatci – Slováci v počtu asi 300 osob, provedl všechna potřebná šetření ke zjištění jejich státní příslušnosti (zajatci byli jednotlivě vyšetřeni podle toho, zda opustili Slovensko před nebo po 14. březnu 1939) a sestavil seznam slovenských státních příslušníků, kteří jako francouzští vojáci padli do německého zajetí. Otázka, zda a kdy budou německé úřady ochotny propustit tyto Slováky ze zajetí, zůstala nakonec i nadále otevřená, teprve na další zákrok Černáka oznámil Zahraniční úřad 25. února 1941, že by mělo v krátké době padnout rozhodnutí o osudu těchto zajatců.⁴³

MZV zaslalo 28. dubna 1941 hromadný seznam zajatců MV, aby mohly být vyšetřeny podmínky k jejich možné repatriaci na území Slovenska. Žádosti o repatriaci slovenských příslušníků z německých zajateckých táborů po zjištění jejich domovské příslušnosti musely být doloženy osvědčením o slovenském státním občanství a konstatováním, že proti jejich repatriaci nejsou ze strany slovenských úřadů námitky (státobezpečnostní hledisko), rovněž se dokládalo i oznámení o nynějším pobytu zajatce (repatrianta), tzn. zajatecký tábor a zajatecké číslo, a podle možností i vylíčení okolností, za kterých se repatriant dostal do německého zajetí. Seznamy zajatců obsahovaly 457, resp. 454 jmen (někteří označeni za neznámé). MZV si vyhradilo, že bez těchto údajů nebude intervenováno na příslušných německých místech.⁴⁴ MZV zaslalo hromadný seznam zajatců 10. května i slovenskému vyslanectví v Berlíně. Odtud směřovala do ústředí 19. června informace od legačního tajemníka dr. Mališe, že „*Slováci, ktorí vo Francii padli do zajatia ako čl. legionári, sú podľa môjho vedomia ešte všetci v zajatí.*“⁴⁵ MZV proto informovalo Kancelář prezidenta republiky (KPR) i PV, že podniknuté kroky ve věci Slováků z čs. zahraniční armády ve Francii dosud nevedly k cíli. Také německé OKW zaslalo slovenskému vyslanectví v Berlíně v červenci 1941 tři seznamy se jmény 237 osob k zaujetí stanoviska, zda se mezi nimi nenalézají slovenští příslušníci. Tyto seznamy však byly neúplné, a proto OKW obdrželo od slovenské strany dotazníky (fragebogen) pro zajatce, které měly sloužit jako podklad k případné repatriaci. Po jejich vyhodnocení bylo konstatováno, že v drtivé většině případů lze vyslovit kladné stanovisko k repatriaci, v mizivém počtu cca 2 % se jedná o pochybné případy.⁴⁶

⁴¹ SNA, f. MZV 1939–1945, šk. 157A, MZV č.j. 30845/II-1941. – Otomar Kubala, náčelník štábu HG, se nechal 4. února 1941 slyšet, že „*je vidieť, že aký bol ten dobrovolný vstup slovenských chlapcov bývajúcich vo Francii do čl. legií. Byli priamo pod trestom smrti donútení nechať sa naverbovať*“.

Tamže, MZV č.j. 52956/III-1941.

⁴² SNA, f. MZV 1939–1945, šk. 159, MZV č.j. 30667/II-1941.

⁴³ Tamže, šk. 157A, MZV č.j. 57409/III/2-1941.

⁴⁴ Tamže, šk. 158, MZV č.j. 32980/41.

⁴⁵ Tamže, šk. 160, MZV č.j. 32653/II-1941.

⁴⁶ Tamže, šk. 159, MZV č.j. 400/42.

Z rozkazu OKW z 14. června 1941 měli být zajatí Slováci propuštěni do volného pracovního poměru v Německu.⁴⁷ Jednalo se o 384 osob, které se zavázaly, že zůstanou na práci v Německu. Na zákrok slovenského vyslance v Berlíně, aby zajatci mohli být propuštěni nejen do Německa, ale i na Slovensko k rodinám, OKW 10. července 1941 povolilo jejich repatriaci i na Slovensko s tím, že se však nemohou vrátit do Francie.⁴⁸ Následkem toho, že v mezidobí již většina zajatců byla propuštěna na práce do Německa, vraceli se na Slovensko pouze jednotlivci nebo malé skupiny. Někteří zajatci se však po propuštění ze zajetí odmítli vrátit na Slovensko, další dokonce odmítli být propuštěni ze zajetí, pokud nebudou repatriováni do Francie. Někteří jednotlivci se po propuštění ze zajetí sami vrátili na Slovensko, aniž o tom slovenské úřady uvědomili, další zase nebyli na repatriaci navrženi, pokud se jednalo o Čechy nebo Židy, někteří bez povolení opustili svá pracovní místa v Německu. Nutno však konstatovat, že se vzhledem k mnoha nejasnostem a nedorozuměním šetřilo, zda dotyčná osoba, za kterou mělo být intervenováno, je skutečně válečným zajatcem, nebo jde o osobu nezvěstnou, případně se jedná o osobu zdržující se na území tzv. obsazené nebo tzv. neobsazené Francie, či jde o osobu, která je na práci v Německu. Většina zajatců v Německu tak byla propuštěna v průběhu roku 1942, kdy se zajateckou otázkou již zabýval slovenský generální konzulát v Berlíně namísto slovenského vyslanectví. To však neušlo pozornosti ústředí v Bratislavě, které mělo výhrady k postupu slovenských diplomatů v Berlíně, když z navýsost politické záležitosti, jakou je otázka válečných zajatců, udělali běžnou kancelářskou záležitost. Dr. Mališ jako zástupce generálního konzula, který byl se zajateckou problematikou dokonale obeznámen, tuto okolnost omlouval tím, že se jedná o obyčejné zajatecké otázky, přičemž generální konzul Dietrich Stahl neovládá slovenský jazyk a působí pouze honorárně, neboť má na starosti hospodářské řízení několika výrobních podniků německého válečného průmyslu.

Na území tzv. neobsazené Francie pod kontrolou francouzských úřadů Vichy se v internačních vojenských táborech na jihu země, zejména v Agde, Gurs, Vernet a Argeles sur Mer nacházeli rovněž Slováci jako bývalí příslušníci čs. zahraniční armády.⁴⁹ Vyslanec Černák informoval již 9. listopadu 1940 Bratislavu, že na demarkační čáru mezi územím tzv. obsazené a tzv. neobsazené Francie odejde německá komise, která by převzala asi 1 000 Slováků z tábora v Agde s tím, aby je převážně zaměstnala v Německu.⁵⁰ Dále oznámil, že německá vojenská komise rovněž hodlá navštívit další dva tábory, kde jsou umístěni Slováci – čs. legionáři, zde je jednotlivě prošetřit a propustit podle toho, zda opustili Slovensko před nebo po 14. březnu 1939. Černák upozornil, že německá strana souhlasí s vysláním slovenského člena komise. MZV nařídilo, aby se práce komise účastnil legační tajemník Dr. Jozef Sitkanič.⁵¹ V prosinci 1940 však pod dohledem zástupců německé komise (úřadu práce) a zástupce slovenského vyslanectví v Berlíně dr. Sitkaniče se z těchto asi 700 osob hlásilo k repatriaci na Slovensko pouze 200 osob a zbytek se přihlásil na práci v Německu. Slovenská repatriční komise v Paříži nechala 200 Slováků dopravit v lednu 1941 do

⁴⁷ V létě 1940 propustili Němci belgické, nizozemské a norské válečné zajatce a některé Francouze, těch 1,2 milionu, kteří v zajetí zůstali, bylo využito v zemědělství nebo vybráno pro práci v dolech a v průmyslových podnicích. MAZOWER, ref. 11, s. 322.

⁴⁸ SNA, f. MZV 1939–1945, šk. 159, MZV č.j. 34698/I-1941.

⁴⁹ Tamže, šk. 1131, MZV č.j. 121331/III.A.-1940.

⁵⁰ BALÁŽ, Claude (ed.). *Slovenské vysťahovalectvo : Dokumenty V. Pramene k dejinám slovenského vysťahovalectva do Francúzska a Belgicka v rokoch 1920 – 1945*. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 236, Dok. č. 89.

⁵¹ SNA, f. MZV 1939–1945, šk. 45, č.j. 12089/40 prez.

Paříže, kde se většina stala součástí VI. repatriačního transportu, který odešel 18. února na Slovensko, část zůstala s rodinami na území tzv. obsazené Francie. Ze skupiny 500 Slováků určených do Německa se většina rozešla: část přešla ilegálně na území tzv. obsazené Francie, část odešla za rodinami na území tzv. neobsazené Francie, část do tzv. pracovních táborů pod správou orgánů Vichy a několik z nich odešlo do Velké Británie péčí amerického Červeného kříže. Když se na jih Francie koncem února 1941 opět dostavila německá komise, našla zde pouze 150 osob, které začátkem března 1941 odeslala na práce do Německa.⁵² Krajané – civilisté z jižní Francie, kteří byli v únoru a březnu 1941 připraveni pro repatriační transporty, ze země neodešli pro odpor francouzských úřadů, které vyžadovaly jejich účast na jarních pracích v zemědělství. Pouze jednotlivcům se podařilo odcestovat do Paříže a odtud domů na Slovensko.⁵³ Bratislavě však nebylo umožněno komunikovat s Vichy přímo, a proto se slovenské vyslanectví v Berlíně ve věci návratu Slováků z území tzv. neobsazené Francie 25. dubna 1941 obrátilo na německý Zahraniční úřad. Francouzské úřady však řešení otázky návratu Slováků oddalovaly, stavěly se k ní liknavě a neschválily ani případnou účast zástupců Slovenského červeného kříže při jejím řešení.⁵⁴

Vedoucí repatriační komise v Paříži Dr. Višňovský byl nucen 11. srpna Bratislavu upozornit, že mezi krajaney, kteří se snaží odcestovat na Slovensko, ale jsou bez jakýchkoliv finančních prostředků, se nacházejí i slovenští zajatci, kteří se vrátili z Německa do Francie, neboť jim nebylo umožněno odcestovat na Slovensko přímo z Německa, německé úřady je dopravily výlučně do Francie, i když jejich rodiny již byly repatriovány na slovenské území.⁵⁵ Ze zprávy pracovníka slovenského vyslanectví v Berlíně dr. Mališe z 20. října nakonec vyplynulo, že krajané, kteří se v době služební cesty dr. Sitkaniče v prosinci 1940 nacházeli v internačních a vojenských táborech v jižní Francii, zejména v Agde, byli slovenskou repatriační komisí a německými vojenskými úřady odtransportováni do tzv. obsazené Francie, na Slovensko a do Německa, takže v internačních a vojenských táborech v jižní Francii nezůstali žádní Slováci.⁵⁶

Královská Jugoslávie se pod soustředěným nápořem mocností Osy ve válce v dubnu 1941 rozpadla, její armáda byla poražena a území okupováno. Navzdory hrdinnému odporu některých jugoslávských bojových jednotek, další jednotky ovládl chaos a panika, byly doslova rozbity nebo se rozutekly, jiné jednotky složené především z příslušníků nesrbských národností odepřely poslušnost a vzbouřily se. Část důstojnického sboru podlehla defetismu. Jedni uvádějí, že do zajetí padlo na 390 000 mužů,⁵⁷ druzí vykazují, že Němci zajali 268 397 mužů⁵⁸ a na 30-tisíc jich zajali Italové.⁵⁹ Bývá konstatováno, že mezi jugoslávskými zajatci nebyla příliš známa ustanovení Ženevské úmluvy o zacházení s válečnými zajatci, která přinesla zajatcům potřebnou ochranu a významná práva.⁶⁰ Němci tak mohli

⁵² SNA, f. MZV 1939-1945, šk. 1131, MZV č.j. 32582/II-1941.

⁵³ Tamže, šk. 158, MZV č.j. 34485/41.

⁵⁴ Tamže, šk. 1131, MZV č.j. 45936/42.

⁵⁵ Tamže, šk. 45, MZV č.j. 68235/41-III/2.

⁵⁶ Tamže, šk. 45, MZV č.j. 34485/I-1/1941.

⁵⁷ TERZIĆ, Velimir. *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941 : Uzroci i posledice poraza 2*. Ljubljana; Beograd; Titograd : Partizanska knjiga; Narodna knjiga; Pobjeda, 1984, s. 605.

⁵⁸ ŽIVKOVIĆ, Nikola. Ratna šteta učinjena Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu. In *Vojnoistorijski glasnik*, 1994, roč. 44, č. 1-2, s. 172.

⁵⁹ SIMIĆ, Milutin. *Hram Svetog Save u okolini Strazbura : Podvig grupe zarobljenih jugoslovenskih oficira*. Beograd : Čigoja štampa, 2000, s. 11.

⁶⁰ BJELAJAC, Mile. *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918 – 1941 : Studija o vojnoj eliti i biografski leksikon*. Beograd : Institut za noviju istoriju Srbije; Dobra d.o.o., 2004, s. 68.

vnášet do řad jugoslávských zajatců, zejména důstojnického sboru, národnostní rozkol. Příslušníci řady národnostních menšin (Němci, Maďaři, Albánci) byli propuštěni, stejně jako Makedonci, kteří byli považováni za Bulhary. Obdobně postupovali Italové, kteří propustili část zajatců, kteří pocházeli z území okupovaného Itálií, což se týkalo Černohorců i Slovinců. Mužstvo chorvatské národnosti se rozešlo domů nebo pod velením ustašovců či bývalých rakousko-uherských důstojníků vytvářelo na výzvu chorvatských představitelů první ozbrojené formace deklarovaného nezávislého chorvatského státu (*Nezavisna Država Hrvatska* – NDH). Zbylí důstojníci chorvatské národnosti se dožadovali propuštění ze zajetí. V německém zajetí bylo v červnu 1941 evidováno celkem 13 559 důstojníků a 181 258 vojáků poražené jugoslávské armády.⁶¹ Na 110 000 zajatců srbské národnosti a malý počet zajatců slovenské národnosti bylo dopraveno do Německa k pracovnímu nasazení, převážně do zemědělství.⁶² V mnohonárodnostní jugoslávské společnosti jistě nepřekvapí, že se mezi jugoslávskými zajatci objevili i příslušníci tamní slovenské menšiny z Bačky (Vojvodiny), Banátu a ze Sremu.

Slovenský vyslanec v Bukurešti Dr. Ivan Milecz oznámil 5. května 1941 MZV do Bratislavy, že se ze spolehlivého pramene (poloúředního německého místa) dozvěděl, že z Jugoslávie byli do Rumunska přivezeni mnozí z jugoslávských (srbských) zajatců v uzamčených, přísně strážných dobytých železničních vagoncích, kteří mají pracovat na stavbách cest v pohraničním pásmu v blízkosti sovětských (ruských) hranic, tzn. na západ od řeky Prut.⁶³ Krátce na to, 12. května, Milecz telegrafoval do Bratislavy, že podle informací od krajanů má se nacházet v Temešváru v německém zajetí na 337 jugoslávských zajatců slovenské národnosti a požádal o instrukce, jakým způsobem má v jejich prospěch zakročít. Prezidiální šéf MZV ing. Jozef Mračna vyslance nejprve telegraficky upozornil, že pravděpodobně nepůjde o slovenské státní příslušníky, ale zároveň jej písemně požádal, aby se privátně (sic!) informoval u německého vyslance Manfreda von Killingera, zda je možné poskytnout zajatým Slovákům nějaké úlevy, případně zda by nemohli být ze zajetí propuštěni. Mračna zde na rozdíl od telegramu zdůraznil, že k oficiálnímu zákroku není aktivní legitimace, neboť je jisté, že tito zajatci nejsou slovenskými státními příslušníky (výjimečně by mohl být Slovák – dobrovolník jugoslávské armády, ale za toho by nešlo intervenovat), neboť v případě Slováků z Bačky (Vojvodina) se stanou v důsledku maďarské okupace maďarskými státními příslušníky, a pokud se Slováci z Banátu stanou rumunskými státními příslušníky, lze předpokládat, že by byli v krátké době ze zajetí propuštěni.⁶⁴ Milecz Bratislavě ihned oznámil, že na 1 500 jugoslávských zajatců rumunské národnosti, kteří byli umístěni v německých zajateckých táborech v Temešváru a v Săcălazu, německá strana propustila a odevzdala do péče rumunských úřadů a do doby než budou propuštěni do domovských obcí na okupovaném jugoslávském území, budou ubytováni na rumunském území. Milecz poznamenal, že krajané z okolí Aradu a Temešváru se dožadují analogických kroků ve prospěch jugoslávských zajatců slovenské národnosti a jsou toho názoru, že by se dalo docílit jako v případě Rumunů z Jugoslávie jejich propuštění a umístění ve slovenské oblasti Nadlaku a v ostatních slovenských vesnicích v Rumunsku. Milecz Bratislavu

⁶¹ BJELAJAC, Mile. *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918 – 1991*. Beograd : Udruženje za društvenu istoriju, 1999, s. 46.

⁶² SPOERER, Mark. *Nucené práce pod hákovým křížem : Zahraníční civilní pracovníci, váleční zajatci a vězni ve třetí říši a v obsazené Evropě v letech 1939 – 1945*. Praha : Argo, 2005, s. 65.

⁶³ SNA, f. MZV 1939 – 1945, šk. 505B, Politická správa č. 79, č.j. 1196/1941.

⁶⁴ Tamže, šk. 159, MZV č.j. 31990/II-1941.

upozornil, „aby u tunajších Slovákov nevzniknul dojem, že sa o našich bratov z Jugoslávie nestaráme tak ako sa starajú o svojich Nemci, Maďari ba i Rumuni“.⁶⁵ O dva dny pozdžej Bratislavě oznámil, že byla uveřejněna zpráva, že italská vláda se rozhodla propustit všechny válečné zajatce rumunské národnosti, což se vztahuje i na Rumuny z Banátu, Makedonie apod., a toto gesto italské vlády přichází po analogickém německém gestu a zároveň poznamenal, že rovněž státní příslušnost válečných zajatců rumunské národnosti z Banátu nebo Makedonie není dosud jasně vyřešená.⁶⁶ MZV na tento podnět reagovalo veskrze vstřícně a požádalo 23. května vyslanectví v Bukurešti, aby v případě, pokud se nedosáhne jejich propuštění, bylo docíleno jejich umístění ve slovenských vesnicích v Rumunsku.⁶⁷ Týž den telefonoval z Berlína na MZV vyslanec Matúš Černák a rovněž požádal o instrukce ohledně intervence ve prospěch jugoslávských zajatců slovenské národnosti. Byl vyzván, aby se pokusil o jejich propuštění nebo alespoň o získání určitých úlev s odvoláním na to, že tito zajatci – Slováci vykonávali vojenskou službu v jugoslávské armádě pouze z povinnosti a jedná se o příslušníky slovenského národa, který je s německým národem ve spojeneckém svazku.⁶⁸ Milecz Bratislavu 26. května informoval, že ve smyslu dohody mezi rumunskými vojenskými úřady a německým velitelstvím budou zajatci rumunské národnosti pocházející z oblasti Banátu a z oblasti Timoku dopraveni do vlasti a opětovně požádal o instrukce, jak postupovat v případě žádostí příbuzných a rodin zajatců – Slováků pocházejících z Banátu, o jejichž osudu nebylo dosud rozhodnuto.⁶⁹

Německý vyslanec Manfred von Killinger přijal Milecze 3. června. Ten mu nastínil situaci Slováků z Bačky a požádal ho, zda by bylo možné v jejich prospěch něco podniknout, aniž by mohlo být z maďarské strany vyčítáno, že se Slováci starají o maďarské státní příslušníky. Jako hlavní argument poukázal na to, že byli propuštěni zajatci rumunské a bulharské národnosti, takže není důvodu, proč by měli Slováci z Jugoslávie zůstat válečnými zajatci. Týž den předal Killingerovi žádost slovenské národní skupiny, aby mohla být předložena do Berlína.⁷⁰

MZV dostávalo útržkovité, zkrácené a neověřené zprávy o osudu zajatých Slováků zejména od představitelů tamní slovenské menšiny a od příbuzných, samo nemělo žádný přehled o tom, ve kterých zajateckých táborech se nacházejí a jaký je jejich počet. Na legačního tajemníka Viliama Paulínyho, který přijel z Bratislavy do Bělehradu likvidovat tamní slovenské vyslanectví, a legačního tajemníka vyslanectví Dr. Gabriela Danihela se v květnu 1941 obrátili zástupci slovenských krajanů se žádostí o pomoc při propuštění jugoslávských zajatců slovenské národnosti ze zajateckých táborů.⁷¹ Zástupci slovenského vyslanectví v Bělehradě proto navštívili v červnu 1941 s vědomím zplnomocněnce německého Zahraničního úřadu u vojenského velitele v Srbsku legačního tajemníka Dr. Gerharda Moltmanna zajatecký tábor v Topčideru u Bělehradu a požádali velitele tábora, aby byli propuštěni zajatci slovenské národnosti, stejně jako se stalo v případě zajatců rumunské a maďarské národnosti. Velitel tábora přislíbil předložit věc nadřízeným, ale z jeho jednání slovenští

⁶⁵ SNA, f. MZV 1939–1945, šk. 505C, Důvěrná politická správa č. 87, č.j. 1256/1941.

⁶⁶ Tamže, šk. 505C, Důvěrná politická správa č. 88, č.j. 1272/1941.

⁶⁷ SNA, f. MZV 1939–1945, šk. 159, MZV č.j. 32119/II-1941.

⁶⁸ Tamže, šk. 159, MZV č.j. 32348/II-1941.

⁶⁹ SNA, f. MZV 1939–1945, šk. 505C, Důvěrná politická správa č. 100, č.j. 1374/1941.

⁷⁰ Tamže, šk. 505C, Důvěrná politická správa č. 110, č.j. 1640/1941.

⁷¹ NĚMEČEK, Jan. K slovensko-jugoslávským vztahům 1939 – 1941. In ŠESTÁK, Miroslav – VOŘÁČEK, Emil (eds.). *Evropa mezi Německem a Ruskem : Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2000, s. 394.

diplomaté pochopili, že otázku propuštění zajatců lze dále řešit pouze diplomatickou cestou a nikoliv nekoordinovanou místní iniciativou a že hlavní slovo bude mít berlínské OKW. Dr. Danihel⁷² se proto obrátil 26. června na Bratislavu, aby vyslanectví v Berlíně podniklo příslušné kroky u ústředních německých úřadů.⁷³ Na základě intervencí a došlých zpráv se o věc začaly zajímat KPR, MV, ÚPV a Úřad propagandy (ÚP).⁷⁴ O zákrok ve prospěch jugoslávských zajatců – Slováků z Banátu požádala manželku předsedy vlády Boženu Tukovou řada jejich příbuzných, matek a manželek. Jejich petici zaslalo MZV do Berlína a požádalo 20. června tamní vyslanectví, aby podniklo další vhodné kroky ve prospěch jugoslávských zajatců slovenské národnosti. Z došlých zpráv MZV usoudilo, že větší počet zajatců z obcí Padina a Kovačica je umístěn v zajateckém táboře u Vídně, další jsou v Topčider a Dedinje v Srbsku, někteří v Temešváru v Rumunsku a nepochybně i v Německu. Černák byl upozorněn, že žádosti a urgencye na místních vojenských velitelstvích zůstaly bez výsledku a že bude vhodné při jednáních o zajatcích delikátním způsobem nadhodit (sic!), že Slovensko je členem Paktu tří. MZV požádalo o obdobný zákrok Mileceze v Bukurešti, ale současně jej instruovalo – při vědomí, že se může pracovat s neověřenými zprávami, že byli propuštěni zajatci národnosti bulharské, maďarské, rumunské a chorvatské – aby zjistil, zda jsou zajatci – Slováci skutečně dosud drženi Rumunsku. Milecz byl upozorněn, že podle ÚP začínají být krajané netrpěliví a urgují propuštění Slováků, které jsou ochotni po propuštění zaměstnat při zemědělských pracích. Při jednáních měl Milecz argumentovat tím, že ze zajetí byli propuštěni zajatci – národní příslušníci těch států, se kterými je Slovensko společně členem Paktu tří.⁷⁵

Další iniciativa vzešla ze Záhřebu. Tamní slovenský chargé d'affaires Karol Murgaš⁷⁶ se nejprve 21. června písemně obrátil a následně 27. června osobně intervenoval u německého generála v Záhřebu Glaise von Horstenau za propuštění zajatců-Slováků ze Sremu.⁷⁷ Do Bratislavy týž den telegrafoval, že intervence se týkala cca 2 000 zajatců-Slováků z bývalé srbské (sic!) armády a požádal, aby věc byla urgována přímo v Berlíně u OKW, neboť zajatci jsou potřební při letních zemědělských pracích.⁷⁸ O zákrok požádal telegraficky 3. července i přímo vyslance Černáka v Berlíně.⁷⁹ Murgaš se obrátil na Glaiseho von Horstenau opětovně 4. července, kdy intervenoval za 98 zajatců ze sremských obcí (např. Stara Pazova, Ilok, Ljuba, Šíd, Erdevik, Bakariča, osada Lug), které označil za prosté sedláky a zemědělské dělníky.⁸⁰ Na dožádání generála von Horstenau z 25. června, který skutečně v Berlíně zakročil, seznámilo OKW odpovědná místa v Záhřebu se svými rozkazy z 20.

⁷² V Bělehradě začalo dnem 18. června 1941 namísto dosavadního slovenského vyslanectví činnost konzulární oddělení slovenského vyslanectví v likvidaci, jehož vedením byl pověřen legační tajemník dr. Gabriel Danihel jako vedoucí konzulárního oddělení, následně přeměněné na konzulární zastupitelství Slovenské republiky v Bělehradě. VHA, f. MNO 1939-1945, Spisy obyčejné, šk. 136, MNO č.j. 35514/5-1941; SNA, f. MZV 1939-1945, šk. 213, a.j. 4738/41, dále šk. 1120, MZV č.j. 4738/1941 prez.; *Slovenská Sloboda*, 1941, roč. 4, č. 161, 19.7.1941, s. 1.

⁷³ SNA, f. MZV 1939-1945, šk. 159, MZV č.j. 32576/II-1941, č.j. 32828/II-1941.

⁷⁴ Tamže, šk. 159, MZV č.j. 32666/II-1941, č.j. 33314/II-1941, č.j. 34034/II-1941.

⁷⁵ SNA, f. MZV 1939-1945, šk. 159, MZV č.j. 32587/II-1941.

⁷⁶ Vyslanectví Slovenské republiky v Záhřebu zahájilo činnost 26. května 1941. SNA, f. MZV 1939-1945, šk. 1120, MZV č.j. 3997/1941 prez.

⁷⁷ SNA, f. MZV 1939-1945, šk. 1157, a.j. 129/41.

⁷⁸ Tamže, šk. 159, MZV č.j. 32705/II-1941.

⁷⁹ Tamže, šk. 1157, a.j. 303/41.

⁸⁰ SNA, f. MZV 1939-1945, šk. 1157, a.j. 302/41.

června a z 24. června, kterými bylo nařízeno propuštění všech důstojníků chorvatské národnosti a jugoslávských zajatců slovenské národnosti ze zajetí. Murgaš, kterého von Horstenau o výsledku zákroku informoval, zaslal 25. července do Bratislavy opis rozkazu OKW.⁸¹

Podle nóty německého Zahraničního úřadu z 27. června 1941 byli zajatci slovenské národnosti z bývalé jugoslávské armády shromážděni v Heimkehrlager XVII A, Gänserndorf u Vídně, kde se z německé strany předpokládalo, že budou slovenskými zástupci přezkoumání co do národnosti a následně propuštěni.⁸² Na slovenský generální konzulát ve Vídni se však 29. června dostal velitel tohoto zajateckého tábora mjr. Kraske, který zde oznámil, že v následujících dnech budou propuštěni Slováci z bývalé jugoslávské armády a navrhl, že je propustí do Bratislavy, kde si samy slovenské úřady rozhodnou o jejich osudu. Zaskočený konzul Rudolf Vávra okamžitě informoval Tuku a Macha a dostal následující pokyny: není možné zajatce převzít, když jsou nyní občany Chorvatska, Maďarska, Rumunska a Srbska a lze navíc předpokládat, že v první řadě budou chtít odejít domů; bude-li však potřeba ze slovenské strany jakákoliv jiná pomoc, bude poskytnuta.⁸³ Do Vídně nakonec vycestoval Murgaš ze Záhřebu, aby zde 5. července zakročil ve prospěch zajatců slovenské národnosti z NDH.⁸⁴ Zároveň telegrafoval evangelickému faráři Vladimíru Hurbanovi (Vladimírovi) z obce Stara Pazova, který se usilovně angažoval za propuštění zajatců, aby oznámil představitelům tamní obce, že ve věci osvobození zajatců-Slováků znovu intervenoval a osobně cestuje do Vídně, kde zamýšlí celou záležitost urychlit.⁸⁵ Propuštění zajatci se vraceli do Staré Pazové ve skupinách či po dvou po třech, když první velká skupina v počtu 56 osob se do obce vrátila 8. července, další asi stočlenná 28. července a do počátku srpna přivítali v obci celkem asi 200 navrátilců. O to větší bylo zklamání příbuzných těch zajatců, kteří se dosud nevrátili.⁸⁶

MZV oznámilo 22. července vyslanectvím v Budapešti, Bukurešti a Záhřebu a konzulárním zastoupení v Bělehradě, že intervence vyslanectví v Berlíně za propuštění válečných zajatců – Slováků z bývalé Jugoslávie byla do jisté míry úspěšná a seznámilo je s obsahem nóty německého Zahraničního úřadu z 27. června.⁸⁷ Dr. Eduard Mališ z vyslanectví v Berlíně však překvapivě 21. července hlásil, že podle rozkazu OKW mají být propuštěni pouze Slováci (a vedle nich Maďaři a Rumuni), kteří se vracejí na Slovensko, do Maďarska, Rumunska a Chorvatska, popřípadě do Německa. Ti, kteří se chtějí vrátit do Srbska, propuštěni nebudou. Samo OKW přiznalo, že tento zákrok přišel pozdě, neboť mnozí zajatci vracející se do Srbska již byli propuštěni.⁸⁸ Vávra pak 14. srpna Bratislavu informoval, že propuštění Slováků je v plném proudu a bude v druhé polovině září ukončeno, pomoci ze strany konzulátu není třeba, neboť do tábora přicházejí všichni zajatci za účelem propuštění, takže

⁸¹ SNA, f. MZV 1939–1945, šk. 159, MZV č.j. 33326/II-1941, dále šk. 1157, a.j. 459/41.

⁸² Tamže, šk. 159, MZV č.j. 33043/II-1941.

⁸³ Tamže, šk. 159, MZV č.j. 33817/II-1941.

⁸⁴ Tamže, šk. 1156, a.j. 1437/41.

⁸⁵ Tamže, šk. 1157, a.j. 288/41.

⁸⁶ Lze se domnívat, že jednou z příčin mohla být i zkomolená slovenská jména nebo neslovenská jména zajatců, takže byli považováni za příslušníky jiných národností, jak na to upozorňuje MICHELA, Miroslav. Vznik slovenského vyslanectva v Chorvátsku a činnost Karola Murgaša, chargé d'affaires v Záhřebu v roce 1941. In LACKO, Martin (ed.). *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historiků II*. Trnava : Merkur spol. s r.o., 2003, s. 109.

⁸⁷ SNA, f. MZV 1939–1945, šk. 1157, MZV č.j. 33107/II-1941.

⁸⁸ Tamže, šk. 159, MZV č.j. 33278/II-1941.

jím vlastně pouze procházejí a pro jejich pobyt v táboře tak postačují pouze tlumočníci. Vávra zdůraznil, že žádný ze Slováků neprojevil zájem odejít na Slovensko.⁸⁹

Murgaš, který byl zklamán ze svého diplomatického působení v Záhřebu, ze zhoršujících se podmínek života v NDH a z odstupu od domácí slovenské politiky, požádal 21. července o propuštění ze státní služby a o určení svého nástupce na diplomatickém postu a jako důvod uvedl, že manželka onemocněla, k vedení takového nákladného života nemá finanční prostředky a má v úmyslu se vrátit k novinářině. Odcestoval na dovolenou do Bratislavy a v srpnu celou záležitost projednal s Tukou.⁹⁰ Starost o návrat zajatců slovenské národnosti tak zůstala na bedrech legačních tajemníků záhřebského vyslanectví Dr. Cyrila Šulíka, resp. Dr. Rudolfa Klecknera. Intervence příbuzných zajatců, duchovních nebo představitelů domovských obcí za jejich propuštění byly od srpna do října 1941 na denním pořádku. Oba jmenovaní se všechny snažili uklidnit poukazem na to, že akce za propuštění zajatců si vyžaduje delší čas a není vhodné okamžitě a nepřetržitě provádět zákroky u německých úřadů. Nejaktivnějším z intervenujících, faráři Vladimíru Hurbanovi (Vladimírovovi), Šulík 11. srpna oznámil, že všichni příslušníci bývalé jugoslávské armády slovenské národnosti, kteří byli zajati, budou na základě rozkazu OKW propuštěni, a upokojoval jej slovy, že pokud se ještě někteří nevrátili, určitě se za krátký čas vrátí. Zdůraznil, že ve věci nyní není ještě možné intervenovat, neboť by to nedělalo dobrý dojem, ale v případě, že by návrat zajatců trval dlouho, vyslanectví opětovně zakročí.⁹¹ Z tohoto důvodu Kleckner opětovně intervenoval 6. listopadu, kdy požádal německého generála von Horstenau o zákrok ve prospěch 37 zajatců z obcí Stara Pazova, Boljevci, Ilok, Šíd, Petrovac a z osady Lug.⁹² Do Staré Pazové faráři Hurbanovi pak 5. ledna 1942 směřoval telegram, aby uklidnil lidi, že vše potřebné je již zařízeno.⁹³

Celé záležitosti se po příjezdu do Záhřebu ujal nový slovenský vyslanec dr. Cieker⁹⁴ a prezentoval ji jako záležitost slovenské národní skupiny v NDH, aby tak připomněl, že tamní slovenská menšina má vlastní práva a zájmy jako německá národní skupina. Připravil dvě intervence na adresu Glaiseho von Horstenau, z 23. ledna ve prospěch 10 zajatců a z 24. ledna ve prospěch 5 zajatců. Cieker německého generála ubezpečil, že díky jeho mimořádné pomoci se většina vojáků bývalé jugoslávské armády slovenské národnosti vrátila domů ze zajateckých táborů v Německu, ale bylo přirozené, že z technických důvodů nebylo možné tento zákrok provést ohledně všech zajatců, a proto požádal o propuštění dalších zajatců podle přiložených seznamů. Německý generál Ciekerovi 30. ledna oznámil, že v Berlíně za zajatce intervenoval.⁹⁵

⁸⁹ SNA, f. MZV 1939–1945, šk. 159, MZV č.j. 33817/II-1941.

⁹⁰ Tamže, šk. 213, a.j. 20461/41. - Slovenská vláda projednala 24. září 1941 odchod Murgaše ze Záhřebu a na jeho místo vybrala Dr. Jozefa Ciekeru. SNA, f. ÚPV 1938–1945, šk. 233, PV č.j. 14263/1941.

⁹¹ SNA, f. MZV 1939–1945, šk. 1157, a.j. 754/41. – MICHELA, ref. 86, s. 110, uvádí, že Murgaš s Klecknerem navštívili 7. října obec Stara Pazova. Rychlík však uvádí, že zda se tato cesta uskutečnila, není z dochovaného materiálu jasné. Srov. RYCHLÍK, Jan. Slovensko-chorvatské vztahy v letech 1941 – 1945. In *Slovanské historické studie* 26, 2000, s. 269.

⁹² SNA, f. MZV 1939–1945, šk. 1157, a.j. 1410/41.

⁹³ Tamže, šk. 1157, a.j. 1899/41.

⁹⁴ Slovenská vláda projednala jmenování dr. Jozefa Ciekeru vyslancem v Záhřebu 17. října 1941. SNA, f. ÚPV 1938–1945, šk. 233, PV č.j. 15654/1941.

⁹⁵ SNA, f. MZV 1939–1945, šk. 1157, a.j. 179/42, a.j. 196/42, a.j. 303/42.

Slovenské konzulární zastupitelství v Bělehradě 6. listopadu 1941 upozornilo, že podle výpovědi zajatců, kteří se již ze zajetí vrátili, třídění zajatců a jejich propouštění zajišťují v Gänserndorfu maďarští důstojníci i co se týče zajatců – Slováků, což údajně vrhá na Slovensko nepříznivé světlo („*čo zanecháva nášmu štátu neprajný moment u prepustených slovenských zajatcov*“). Konzulární zastupitelství dále uvedlo, že maďarské vojenské úřady v této akci preferují zajatce – Slováci z Bačky, která připadla Maďarsku, a v důsledku toho se všichni zajatci – Slováci ze srbského Banátu ještě za zajetí nevrátili a jsou nadále v zajateckém táboře v Gänserndorfu nebo u německých sedláků na práci. MZV proto 2. prosince 1941 vyzvalo vyslanectví v Berlíně, aby v jejich prospěch důrazně intervenovalo diplomatickou cestou, ale rovněž cestou vojenského atašé přímo na OKW a při této příležitosti „*opäť zdôrazňujem, že oslobodenie týchto zajatcov je nateraz najpálčivejším problémom našej menšiny v Srbsku*“⁹⁶ a zároveň nepřímo vyzvalo MNO, „*aby zbývajúce transporty slov. zajatcov odbavili zvlášť k tomu účelu delegovaní slovenskí dôstojníci, pokiaľ, pravda, zajatci ešte všetci neboli medzitým už prepustení, poľažne expedovaní do svojich domovov*“.⁹⁷ MZV zároveň důrazně vyzvalo Černáka, aby zjistil, zda rozkaz OKW, kterým propouštění Slováků ze Srbska bylo zastaveno, nebylo změněno. Bratislava následně 24. ledna 1942 informovala konzula v Bělehradě, že seznamy slovenských zajatců z benátských obcí (Padina, Kovačica, Slovenský Aradáč, Slovenský Alexandrovec, Vojlovica) v počtu 147 osob převzal v Berlíně státní podtajemník Ernst Woermann, u kterého Černák již dříve úspěšně intervenoval. Rozhodnutí, zda se bude v propouštění těchto zajatců pokračovat, však závisí na německém vojenském veliteli v Srbsku (*Militärbefehlshaber in Serbien*), na jehož žádost Berlín propouštění zajatců ze Srbska zastavil v důsledku ozbrojeného povstání v Srbsku.⁹⁸ Bratislava uklidnila konzula v Bělehradě, že Černák má za to, že maďarské vojenské úřady neměly vliv na výběr zajatců v táboře v Gänserndorfu, ani se o Slováci z Banátu nemohly zasazovat, neboť území Banátu nepřípadlo Maďarsku. Jiná situace však nastala v případě Slováků z Bačky, která připadla Maďarsku, kdy v táboře tyto zajatce vybíraly maďarské vojenské úřady, neboť jde nyní podle všeho o maďarské občany. Bylo by těžko myslitelné, aby tak činily slovenské vojenské úřady. Podle informací z OKW bylo již propuštěno z německého zajetí na 1 400 Slováků – bývalých vojáků jugoslávské armády a v zajetí zůstává ještě 278 Slováků z Banátu.⁹⁹

Slovenské diplomaty však čekalo velké zklamání. Vyslanectví v Berlíně obdrželo 12. února 1942 písemnou zprávu z OKW, že návrat jugoslávských zajatců do Banátu se nemůže uskutečnit a navrhované propuštění musí být odloženo. Dr. Mališ pak Bratislavu 10. dubna z Berlína informoval, že propouštění Slováků z Banátu je zastavené, ale Černák opětovně intervenoval u státního podtajemníka Woermanna.¹⁰⁰ Intervence u Woermanna nebyla úspěšná. Woermann poukázal na zásadně negativní stanovisko německých vojenských míst

⁹⁶ SNA, f. MZV 1939–1945, MZV č.j. 34659/II-1941.

⁹⁷ VHA, f. MNO 1939–1945, Spisy obyčejné, šk. 143, MNO č.j. 283872/II/5-1941.

⁹⁸ Němcům působilo povstání vážné starosti, neboť potřebovali bez přestávky exploatovat nerostné bohatství Jugoslávie (zejména důlní a hutní podniky měděných dolů Bor), zajistit nerušený provoz důležitých komunikací spojujících Německo se Středomořím a klidný provoz po Dunaji, po kterém dopravovali ropu z Rumunska. Němcům se tak v srbském prostoru jednalo o zajištění komunikací a objektů důležitých pro německé válečné hospodářství. TEJCHMAN, Miroslav. *Balkán ve válce a v revoluci 1939 – 1945*. Praha : Univerzita Karlova; Nakladatelství Karolinum, 2008, s. 397.

⁹⁹ SNA, f. MZV 1939–1945, šk. 159, MZV č.j. 177/I-1942.

¹⁰⁰ Tamže, šk. 159, MZV č.j. 548/I-1942, č.j. 1072/I-1942.

a uvedl, že nedochází ani k propouštění příslušníků rumunské nebo maďarské menšiny ze srbského Banátu.¹⁰¹ Konzul Dr. Belaj z Bělehradu¹⁰² si do Bratislavy 23. dubna postěžoval, že navzdory slibům Slováci z Banátu nebyli propouštěni. Zástupci slovenské menšiny z Banátu se proto rozhodli zakročit osobně a jejich desetičlennou delegaci na čele se seniorem Jozefem Janišem doprovodil Belaj 16. a 17. dubna k zástupci zplnomocněnce německého Zahraničního úřadu Dr. Gerhartu Feinemu a k šéfovi správního štábu německého vojenského velitele v Srbsku Dr. Harald Turnerovi, kteří členům delegace opakovali věci již známé, ale zároveň přislíbili záležitost urgovat a vyžádali si nové seznamy zajatců. Do Bratislavy pak přicházely protichůdné zprávy. Překvapení představovalo hlášení Belaje z 28. května, že se částečně dostavil výsledek úsilí slovenské diplomacie, když z počtu cca 150 zajatců bylo v posledních týdnech propuštěno více jak 100 mužů, takže do slovenských obcí v Banátu se nevrátil již pouze malý počet zajatců, když někteří z nich jsou přiděleni na polní práce. Hlášení přišlo v čase mezi vystoupením delegace tamní slovenské menšiny a mezi nótou zplnomocněnce německého Zahraničního úřadu při vojenském veliteli v Srbsku z 18. června 1942, která oznamovala, že v této době není naděje na propuštění zajatců slovenské národnosti ze srbského Banátu. Belaj si položil řečnickou otázku: že by se berlínské úřady vyjadřovaly ze zásady negativně, aby nevznikl precedent, ale přitom by přeci jen udělaly výjimku vzhledem k přátelskému slovensko-německému poměru? To podtrhnul Mališ z Berlína, který 16. července oznámil, že podle ujištění OKW budou v nejbližší době všichni Slováci z Banátu propuštěni. Za několik měsíců 22. října přišlo z Bělehradu hlášení, že během měsíce září byli všichni zajatci ze srbského Banátu, kromě nezvěstných, propuštěni ze zajetí a vrátili se do svých domovských obcí.¹⁰³ Hromadné intervence slovenské diplomacie za propuštění jugoslávských zajatců slovenské národnosti se tím uzavřely.

Delikátní situaci v kontextu slovensko-maďarských vztahů, která nastala v případě jugoslávských zajatců slovenské národnosti domovským právem náležejícím na území okupované Maďarskem (Bačka) a o jejichž osudu bylo MZV z různých stran informováno a evidovalo intervence za jejich propuštění z německého zajetí, řešilo MZV zpočátku velmi opatrně. Vyslanectví v Budapešti bylo 30. dubna 1942 Dr. Paulínym upozorněno, že vůči zajatcům, kteří jsou maďarskými státními příslušníky, mají slovenské úřady „*len morálny záväzok, maďarské úřady upozornit' na ich povinnosť voči vlastným štátnym príslušníkom, tj. požiadať ich o intervenciu u príslušných nemeckých úradov v prospech prepustenia z nemeckého zajatia tých maďarských štátnych príslušníkov slovenskej národnosti, ktorí ako bývalí juhoslovenskí štátni príslušníci museli v juhoslovenskej armáde bojovať a padli pritom do zajatia*“.¹⁰⁴ Mračna následně vydal 2. července 1942 obecný pokyn vyslanectví v Berlíně, aby intervenovalo i za cizí státní příslušníky slovenské národnosti, kteří jsou v německém zajetí, s odvoláním na morální povinnost zakročit tehdy a tam, kde tuto povinnost zanedbává jejich domovský stát, a tak subsidiárně nahradit činnost, kterou by měl v podobných věcech domovský stát vykonávat.¹⁰⁵ Při intervencích za tyto zajatce na příslušných německých úřadech se měla zdůraznit ta okolnost, že i když slovenská strana

¹⁰¹ SNA, f. MZV 1939–1945, š. 159, MZV č.j. 1321/I-1942.

¹⁰² Slovenská vláda schválila 10. září 1941 zřízení konzulátu v Bělehradě a pověřila jeho vedením Dr. Jozefa Belaje. SNA, f. ÚPV 1938–1945, šk. 233, PV č.j. 13208/1941.

¹⁰³ SNA, f. MZV 1939–1945, šk. 159, MZV č.j. 1194/I-1942, č.j. 1571/I-1942, č.j. 1979/I-1942, č.j. 2178/I-1942, č.j. 3093/I-1942.

¹⁰⁴ SNA, f. MZV 1939–1945, šk. 340, MZV č.j. 1206/I-1942.

¹⁰⁵ Tamže, šk. 159, MZV č.j. 1901/I-1942.

nemá pro tyto intervence právního podkladu, neboť se nejedná o slovenské státní příslušníky, je však morální povinností intervenovat ve prospěch soukmenovců („*ide o príslušníka slovenského národa*“). Pokud se nepostará domovský stát, jsme tady my, „*ktorí sme s ním sviazaní sväzkami krvného príbuzenstva*.“¹⁰⁶ Z informace MZV pro vyslanectví v Budapešti 17. října 1942 vyplynulo, že německý Zahraniční úřad tyto důvody uznal.¹⁰⁷

Slovenská diplomacie a slovenská vojenská místa, která v průběhu druhé světové války usilovala o propuštění válečných zajatců slovenské národnosti pocházejících z míst, kde žila slovenská menšina, a intervenovala v jejich prospěch jak u ústředních úřadů v Německu, tak u německých okupačních orgánů, a zároveň se zajímala o jejich osud v Maďarsku, Rumunsku, příp. Jugoslávii (do okupace země), ale i v SSSR (do zahájení východního tažení), se otázkou zajatých slovenských vojáků na východní frontě nezabývala. Není totiž dosud známa jakákoliv slovenská intervence za slovenské vojáky, kteří padli do sovětského zajetí, a to ani prostřednictvím Mezinárodního výboru Červeného kříže, se kterým byly příslušné slovenské instituce ve styku, ani prostřednictvím švédské diplomacie, která převzala ochranu slovenských zájmů v SSSR. Můžeme tedy říci, že o jejich osud se kompetentní slovenské úřady oficiálně nezajímaly. Zde mohlo sehrát svou roli několik faktorů, zejména počáteční snaha veřejně nepřiznat zajaté slovenské vojáky a považovat je pouze za nezvěstné,¹⁰⁸ respektive zabránit špatnému zacházení se slovenskými vojáky v sovětském zajetí, pokud by na sovětské straně vešlo ve známost, že slovenská strana neposkytla sovětským zajatcům náležitou ochranu, ale předávala je do rukou Němců. Nabízí se i fakt navázání diplomatických styků SSSR s čs. zahraniční vládou v Londýně a uzavření dohody o formování čs. vojenských jednotek v SSSR, což mohlo vést k úvaze, že Slovensko žádné zájmy v SSSR nemá a není tak, co chránit, čímž by došlo vlastně *a contrario* k odůvodnění samostatnosti Slovenska. Postoj Slovenska mohl být také ovlivněn tím, že bylo nuceno intervenovat za zajatce slovenské národnosti, kteří bojovali proti německé armádě v řadách čs. zahraničních jednotek ve Francii a po porážce Francie padli do německého zajetí, s odvoláním na dobré spojenecké svazky Slovenska a Německa v rámci zemí Osy a nyní mohla nastat zvláštní situace – bývalí slovenští vojáci zajatí v SSSR budou bojovat proti Němcům a intervence v jejich prospěch by mohla vzbudit nelibost u německého spojence. O slovenské vojáky v sovětském zajetí se totiž intenzivně zajímali čs. vojenští činitelé v SSSR. Návrh náčelníka čs. vojenské mise v SSSR plk. Heliodora Píky na provedení náboru a organizaci čs. vojenské jednotky v SSSR předložený zahraniční skupině generálního štábu Rudé armády v listopadu 1941 obsahoval požadavek na osvobození zajatců ze slovenské armády, kteří jsou československé národnosti a přihlásí se do čs. armády.¹⁰⁹ Čs.

¹⁰⁶ SNA, f. MZV 1939-1945, šk. 160, MZV č.j. 1868/I-1942.

¹⁰⁷ Tamže, šk.161, MZV č.j. 2945/I-1942.

¹⁰⁸ Při příležitosti 5. výročí vyhlášení slovenské samostatnosti uvedl prezident Tiso v březnu 1944 v armádním rozkazu: „*Proti zveličovaniu nepriateľskej propagandy, narábajúcej s prehnanými číslami zbehov, musím v záujme vojenskej cti a dobrého mena slovenskej armády konštatovať, že s tých poltreť tisíce stratených príslušníkov našej armády sotva je päťsto takých prípadov, o ktorých niet dôkazov o tom, že sa dostali do zajatia nezavinene, následkom vyvinuvšej sa bojovej situácie ...*“ . SCHVARC, Michal. *Sicherheitsdienst a Slovensko v rokoch 1938 – 1944 (od autonómie po Povstanie) : Slovenský štát vo vybraných správach SD od jesene 1943 do septembra 1944*. Bratislava : Slovenské národné múzeum-Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2006, s. 206-207, Dok. č. 1.

¹⁰⁹ VALIŠ, Zdeněk. Čechoslováci v táborech a věznicích NKVD za druhé světové války (1940 - 1944) : Výběr dokumentů z fondů Vojenského ústředního archivu a Archivu Ministerstva vnitra ČR. In BO-RÁK, Mečislav (ed.). *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918 – 1956) : Část II. Váleční zajatci a internovaní*. Opava : Slezské zemské muzeum; Slezská univerzita, 2007, s. 234.

ministr národní obrany Sergěj Ingr v prosinci 1941 Píku požádal, aby dosáhl soustředění zajatců čs. původu ve zvláštním zajateckém táboře.¹¹⁰ V situační zprávě Píky pro Ingra z 27. března 1942 o českých a slovenských zajatcích z německé a slovenské armády je však uvedeno: „*O těchto nám Sověty nedaly – přes naše žádosti a své sliby – dosud žádných konkrétních informací.*“¹¹¹ Ukázalo se, že sovětská strana nebude mít námitek proti náboru do čs. vojenské jednotky těch zajatců, kteří se prokazatelně vzdali nebo dobrovolně přešli na sovětskou stranu.¹¹² K čs. náhradnímu tělesu v Buzuluku proto přijeli první dva vojáci slovenské armády až 12. května 1943 a v červenci 1943 byla na cestě další skupina slovenských vojáků v počtu cca 200 osob.¹¹³

Závěrem lze konstatovat, že kroky slovenské diplomacie ve prospěch válečných zajatců slovenské národnosti korespondovaly s úsilím slovenských úřadů neponechat válečné zajatce slovenské národnosti, kteří sloužili v řadách nepřátelských armád a padli do německého zajetí, vlastnímu osudu. Dělo se tak především na základě žádostí jejich rodinných příslušníků a blízkých, ale také orgánů místní správy a představitelů místní slovenské menšiny, což u jugoslávských zajatců slovenské národnosti jednoznačně vystupuje jako dominantní prvek. Silný tlak na aktivitu slovenských úřadů byl vyvíjen zejména v případě válečných zajatců, které bylo možné považovat za slovenské státní příslušníky a u nichž se předpokládal jejich návrat na Slovensko, což je nepochybně případ zajatců pocházejících z inkorporovaného území Oravy a Spiše. V případě válečných zajatců z čs. zahraniční, resp. francouzské armády ustupoval zájem na jejich příchodu na Slovensko postupně do pozadí vzhledem k náročné hromadné repatriační akci Slováků z Belgie a Francie, která vyvolávala značné pnutí na slovenském trhu práce a zvyšovala tlak na zajištění jejich ubytování, sociální a zdravotní péči od místních úřadů a institucí. Bylo však obecně v zájmu slovenské zahraniční politiky prosazovat menšinová práva Slováků a zajišťovat jejich ochranu, zvláště tam, kde hrozila ze strany mocenských struktur jejich domovských států diskriminační opatření.

¹¹⁰ Tamže, s. 241.

¹¹¹ Tamže, s. 269.

¹¹² Velitel čs. jednotky pplk. Ludvík Svoboda si po jednání s gen. Panfilovem poznamenal již 8. prosince 1941 do svého deníku: „*Zajatým Čechům, Slovákům a Pod[karpatským] Rusinům se zbrání v ruce vstup do československé armády povolen prozatím nebude.*“ SVOBODA, Ludvík. *Deník z doby válečné : červen 1939 – leden 1943*. Praha : Mladá fronta, 2008, s. 235.

¹¹³ VALIŠ, ref. 109, s. 304 a s. 307.

O. PEJS: SLOWAKISCHE DIPLOMATIE UND DIE KRIEGSGEFANGENEN SLOWAKISCHER NATIONALITÄT (1939 – 1942)

Im Laufe des Zweiten Weltkriegs sahen sich die slowakische Diplomatie und Exekutive mit Fällen konfrontiert, in denen Angehörige der slowakischen Nationalität, die ihren Militärdienst in der polnischen, jugoslawischen oder tschechoslowakischen Exilarmee, bzw. in der französischen Armee abhielten, in die deutsche Kriegsgefangenschaft geraten sind. Hinsichtlich der polnischen Kriegsgefangenen im Jahre 1939 bekündeten die slowakischen Behörden ihr Interesse an der Repatriierung der Kriegsgefangenen slowakischer Nationalität, die aus den Gemeinden in Orawa (Orava) und Zips (Spiš) stammten und die aufgrund des slowakisch-deutschen Grenzvertrags vom 21. November 1939 an die Slowakische Republik angegliedert worden sind. Diese Entscheidung war vor allem durch die Bemühung motiviert, die Lage im dortigen Gebiet, stark geprägt durch die vorausgehende Tätigkeit der polnischen Verwaltung, zu stabilisieren und das Ansehen der lokalen slowakischen Staatsmacht zu verstärken. Diesbezügliche diplomatische Verhandlungen wurden mit der deutschen und sowjetischen Regierung geführt, jedoch angesichts einer möglichen Repatriierung polnischer Soldaten slowakischer Nationalität trat die slowakische Diplomatie auch mit den zuständigen Behörden Ungarns, Rumäniens und Jugoslawiens in Kontakt. Im Jahre 1940 gerieten dann auch Slowaken, Angehörige der tschechoslowakischen Exilarmee, in deutsche Gefangenschaft (oder auch Angehörige der französischen Armee slowakischer Nationalität). Hierbei handelte es sich größtenteils um Slowaken, die auf ihrer Suche nach Arbeit nach Frankreich abgewandert sind, sich hier niedergelassen haben, bzw. hier naturalisiert worden sind und später, im Rahmen der Mobilmachung, in die seit 1940 in Frankreich entstehenden Einheiten der tschechoslowakischen Armee, bzw. in die französische Armee einberufen worden sind, an den Kämpfen an der Westfront in Frankreich eingegriffen haben oder im Hinterland verblieben sind, und die nach der Niederlage Frankreichs nicht nach Großbritannien evakuiert werden konnten. Von den Behörden der Slowakischen Republik wurden diese Personen als die tschechoslowakischen Legionäre bezeichnet, die gezwungen wurden gegen Deutschland zu kämpfen. Sie unternahmen große Anstrengungen, um die Freilassung dieser Soldaten aus der deutschen Gefangenschaft und ihre anschließende Repatriierung in die Slowakei zu erreichen. Später, infolge der Schwierigkeiten, die mit der großangelegten Repatriierung der Slowaken aus Belgien und Frankreich, die beträchtliche Spannungen auf dem slowakischen Arbeitsmarkt hervorgerufen haben und infolge der hiermit entstandenen Notwendigkeit, den Repatriierten die Unterkunft, soziale und Krankenpflege zu gewährleisten den Druck auf die slowakischen Behörden wesentlich erhöhte, trat das Interesse an einer großangelegten Repatriierungsaktion allmählich in den Hintergrund. Im Falle der jugoslawischen Kriegsgefangenen slowakischer Nationalität, die 1941 in deutsche Gefangenschaft geraten sind, unternahm die slowakische Diplomatie aufgrund der Anträge der Familienangehörigen und Verwandten der Gefangenen und infolge der Ansuchen der lokalen Verwaltungsbehörden und der Repräsentanten der slowakischen nationalen Minderheit in Jugoslawien die nötigen Maßnahmen zu ihrer Freilassung. Es war das Anliegen der slowakischen Außenpolitik, die Rückkehr der Kriegsgefangenen slowakischer Nationalität in ihre Heimatsorte mit überwiegendem slowakischem Element zu erreichen und sich mit allen Mitteln für die Durchsetzung der Minderheitenrechte der Slowaken auf dem besetzten Gebiet Jugoslawiens einzusetzen, um ihren Schutz vor den drohenden Vergeltungs- und Diskriminierungsmaßnahmen der dortigen Machtstrukturen zu gewährleisten.

DOKUMENTY A MATERIÁLY

SLOVENSKO (1939 – 1945) V DOKUMENTOCH RUSKÝCH ARCHÍVOV*

VALENTINA V. MARJINA

MARJINA, V. V.: Slovakia (1939-1945) in documents in Russian archives. *Vojenská história*, 3.15, 2011, pp 142-156, Bratislava. The study of a prominent Russian historian, who deals with the history of Slovakia and Czechoslovakia for decades, has 20 pages. It analyzes the heuristic base coinciding with Slovakia in 1939-1945. This is a very valuable information about sources on the history of Slovakia, which are located in five central Russian archives (Archive of Foreign Policy of the Russian Federation (RF), Archive of the President of RF, Central Archive of Federal Security Service of RF, the Russian State Archive of socio-political history, Russia's State Military Archive). The study informs about the materials from which knowledge can be drawn to important events in Slovak history during World War II. The source base of Russian archives was very little used by Slovak historiography.

Military history. Slovakia. WW II. Slovakia (1939-1945) in documents in Russian archives.

„Slovensko medzi Sovietskym Zväzom a Nemeckom 1939 – 1945“. Tak možno konkretizovať geopolitické rozmiestnenie Slovenska v období vojny, prejednávajúc ho v kontexte tematiky aktuálneho zasadnutia Slovensko-ruskej komisie. Berúc do úvahy podmienenosť termínov „Západ“ a „Východ“, je potrebné poznamenať, že v sovietskych dokumentoch pred a v čase druhej svetovej vojny sa pod „Západom“ chápali len západné štáty, tzv. západné demokracie (Anglicko, Francúzsko, USA). Popritom ani Nemecko, ani Taliansko a ani ich spojenci sa „Západom“ neoznačovali. Súčasne existovalo poňatie „západný front“ a „východný front“. Keby sa vychádzalo z terajšej predstavy o termínoch „Západ“ a „Východ“, tak Nemecko úplne zodpovedá chápaniu pojmu „Západ“ a ZSSR – „Východ“.

Daný prehľad nemá ambíciu celkového spracovania dokumentov o Slovensku v rokoch 1939 – 1945, ktoré sa nachádzajú v ruských archívoch. Autorka sa oboznámila len s časťou

* Príspevok bol pripravený pri príležitosti zasadnutia Komisie historikov SR a RF v Bratislave v dňoch 5.-7.10.2010.

archívov a len s časťou tam sa nachádzajúcich materiálov. Dôvodom je najmä skutočnosť, že široko otvorené dvere domácich (ruských) archívov na začiatku 90. rokov minulého storočia sa postupne začali pred výskumníkmi zatvárať, a dostať potrebné materiály bolo čoraz ťažšie. Okrem toho je zrejmé, že tak ako boli v sovietskej ére, tak aj v 90. rokoch a aj teraz existujú materiály s označením „tajné“ alebo „úplne tajné“. Ja pravdou, že viaceré z nich sa postupne odtajňujú, publikujú sa a stávajú sa dostupnými pre bádanie. Z pohľadu autorky sa na práci archívov negatívne odráža ich komercializácia a slabé technické vybavenie, čím sa otvára priestor pre voluntarizmus vo výbere a vydávaní potrebných materiálov. Avšak za posledných 20 rokov aj samotné archívy urobili veľa pre oboznámenie spoločnosti s dokumentmi, ktoré spravujú.¹ Hovoriac o programovom úsilí chápania historickej pravdy v ruskej historickej vede, ktoré sa vyprofilovalo v 90. rokoch 20. storočia, vedúci Federálnej archívnej agentúry (Rosarchiv) V. P. Kozlov napísal, že pre seriózných bádateľov výskum dokumentov a príprava ich publikácií „*sa stali dôležitejšie, než príprava vlastných historických výskumov*“.²

Spomeniem len niektoré dokumentačné publikácie, ktoré sa viažu k histórii druhej svetovej vojny a Veľkej vlasteneckej vojny. Domnievam sa, že pri rozbere témy daného náčrtu bude oboznámenie sa s nimi nepochybne užitočné. Podľa nás hĺbkový prienik do akejkolvek témy, a, zvlášť, problematiky druhej svetovej vojny, nie je možný bez skúmania globálneho alebo aspoň európskeho politického kontextu. Popritom publikácie dokumentov, o ktorých sa budeme zmieňovať, poskytujú možnosť sledovať zvláštnosti zahranično-politického kurzu ZSSR, Nemecka, západných štátov, krajín antihitlerovskej koalície, vývoj udalostí na sovietsko-nemeckom („východnom“) a západnom fronte atď. Nepochybne všetko sa to odrážalo na vzťahoch vo vnútri trojuholníka ZSSR – Slovensko – Nemecko.

Začnem tým, že v 90. rokoch pokračovalo vydávanie dokumentov o zahraničnej politike ZSSR, prerušené v 70. rokoch kvôli nejasnosti, ako traktovať rok 1939. V tom čase posledný vydaný XXI. zväzok končil práve rokom 1938.³ Na Západe, ako aj v ZSSR, bolo známe, že existoval tajný protokol k Dohode o neútočení medzi ZSSR a Nemeckom z 23. augusta 1939 (tzv. pakt Molotov-Ribbentrop). Avšak priznať tento fakt vtedajšia sovietska vláda nechcela, a práve z tohto dôvodu bolo rozhodnuté pozastaviť vydanie dokumentov o zahraničnej politike ZSSR. Mlčanie pretrvalo poldruhadesaťročia a obnovilo sa až začiatkom 90. rokov už za novej vnútro politickej situácie vydaním XXII., XXIII. a XXIV. zväzku.⁴ V prvom z uvedených zväzkov boli zakotvené aj prepisy rokovaní sovietskeho vyslanca vo Veľkej Británii I. M. Majského s exprezidentom E. Benešom. Tieto materiály sú uvedené aj v nedávno vydanéj druhej knihe (časť 1.) denníka I. M. Majského z obdobia rokov 1939 – 1941. Ako dokumenty zahraničnej politiky ZSSR, tak aj Denník Majského je zaujímavý z pohľadu osvetlenia medzinárodných a sovietsko-britských vzťahov tej doby⁵

¹ Pozri napríklad: КОЗЛОВ, В. П. Проблемы доступа в архивы и их использования. In Новая и новейшая история, č. 5/2003; КОЗЛОВ, В. П. Об итогах и перспективах подготовки отечественных документальных публикаций. In Новая и новейшая история, č. 4/2006.

² КОЗЛОВ, В. П. От преодоления мифов истории к поискам реалий прошлого. In Новая и новейшая история, č. 1/009, s. 9.

³ *Документы внешней политики СССР. Т. XXI. 1 января – 31 декабря 1938 г.* Москва 1977.

⁴ *Документы внешней политики. Т. XXII. 1939 год. Кн. 1-2.* Москва 1992; *Документы внешней политики. Т. XXIII. 1940 – 22 июня 1941 г. Кн. 1.* Москва 1995; *Кн. 2 (Ч. 1-2).* Москва 1998; *Документы внешней политики. Т. XXIV. (22 июня 1941 г. – 1 января 1942 г.).* Москва 2000.

⁵ *Иван Михайлович Майский. Дневник дипломата. Лондон, 1934-1940. Кн. 2. Ч. 1 (1939-1941 гг.), Ч. 2 (1941-1943 гг.).* Москва 2009.

a, bezpochyby, dôležité pre výskum sovietsko-českých (-slovenských) vzťahov uvedeného obdobia. Taktiež bola vydaná dvojzväzková dokumentačná publikácia o medzinárodnopolitkej kríze rokov 1938 – 1939 obsahujúca veľké množstvo dokumentov z Archívu Ministerstva zahraničných vecí Ruskej federácie – AMZVRF (Archiv Ministerstva inostrannyh del Rossijskoj Federacii – А МИД РФ).⁶

Zvlášť je potrebné upozorniť na unikátnu sériu dokumentov *Ruský archív. Veľká vlastenecká vojna 1941 – 1945. Dokumenty a materiály*, vydávanie ktorej sa realizuje v Inštitúte vojenskej histórie Ministerstva obrany Ruskej federácie od roku 1993. Za posledných 20 rokov bolo vydaných niekoľko desiatok zväzkov, v ktorých je ozrejmenej činnosť vyšších orgánov politického a vojenského vedenia krajiny, príprava a vykonanie vážnejších strategických operácií, organizácia, formy a metódy partizánskeho boja, osudy sovietskych a zahraničných vojenských zajatcov atď. Sú zaujímavé z viacerých uhlov pohľadu v súvislosti s otázkou sovietsko-československých vzťahov z obdobia vojny. Ako sa zdá, zvlášť zaujímavé sú zväzky, ktoré chronologicky mapujú obdobie konca vojny (1944 – 1945).⁷

Množstvo neznámych a menej známych dokumentov z rokov 1944 – 1945 je zakotvených aj v publikáciách o sovietskej politike v krajinách východnej Európy, vydaných Inštitútom slavistiky Ruskej akadémie vied.⁸ Veľký význam majú pre historikov dva zväzky materiálov k rokom 1940 – 1941, vydané v sérii *Rusko. XX storočie*. Obsahujú nielen (po prvýkrát publikované) politicko-diplomatické dokumenty, ale aj informácie rozvedky (medzi iným i zo Slovenska) a taktiež materiály, ktoré sa zaoberajú ozbrojenými silami a vojenským priemyslom ZSSR. V prílohách obsiahnutý materiál z rokov 1933 – 1940 je dôležitý pre zhodnotenie počiatočného obdobia druhej svetovej a Veľkej vlasteneckej vojny.⁹

Odtajnené a publikované sú aj niektoré dokumenty Politbyra Ústredného výboru Ruskej komunistickej strany (boľševikov) – ÚV RKS(b) a Ústredného výboru Všeľvzývanej komunistickej strany (boľševikov) – ÚV VKS(b) v otázkach európskej politiky (1923 – 1939), ktoré sa chránili predtým pod označením najvyššej formy utajenia – „osobitný zväzok“. Spomenuté dokumenty odrážajú vývoj bilaterálnych vzťahov ZSSR s vedúcimi štátmi Európy a taktiež všeobecné tendencie sovietskej zahraničnej politiky, mechanizmy prijatia dôležitých zahraničnopolitických rozhodnutí atď.¹⁰

Nepochybne dôležitými pri skúmaní začiatočného obdobia vojny sú aj publikácie dokumentov o sovietsko-nemeckých vzťahoch v predvečer napadnutia ZSSR hitlerovským Nemeckom, ktoré obsahujú materiály nemeckých a ruských archívov, medziiným Ústredného

⁶ Год кризиса. 1938-1939: Документы и материалы. Т. 1-2. Москва 1990.

⁷ Русский архив. 14. Великая отечественная 3 (1). СССР и Польша: 1941-1945. К истории военного союза. Документы и материалы. Москва 1994; Русский архив. 14. Великая отечественная 3 (2). Красная Армия в странах Центрально, Северной Европы и на Балканах. Документы и материалы 1944-1945 гг. Москва 2000; Русский архив. 23. Великая отечественная 12 (4). Генеральный Штаб в годы Великой отечественной войны. Документы и материалы 1944-1945 гг. Москва 2001.

⁸ Восточная Европа в документах российских архивов. 1944-1953. Т. 1. 1944-1948 гг. Документы. Москва – Новосибирск 2000; Советский фактор в Восточной Европе. 1944-1953. Т. 1. 1944-1948. Документы. Москва 2000.

⁹ 1941 год. Документы. Кн. 1-2. Москва 1998.

¹⁰ Политбюро ЦК РКП(б) – ЦК ВКП(б) и Европа: Решения «особой папки» 1923-1939. Москва 2001.

archívu Federálnej bezpečnostnej služby Ruskej federácie – ÚAFBSRF (Central'nyj archiv Federal'noj služby bezopasnosti Rossijskoj Federacii – ЦА ФСБ РФ).¹¹

V prípade práce spravodajských agentúr je mimoriadne zaujímavou publikácia viacsväz-
kového diela *Orgány štátnej bezpečnosti vo Veľkej vlasteneckej vojne*,¹² ktoré bolo vydané
v 80. rokoch 20. storočia v nevel'kom náklade pre služobné účely. ÚAFBZRF sprístupnil na
publikovanie aj viacero iných dokumentov,¹³ vrátane hlásení rozvedky a kontrarozvedky
o prípravách hitlerovskej agresie proti ZSSR (materiály Národného komisariátu štátnej bez-
pečnosti – NKGB a Národného komisariátu vnútra – NKVD).¹⁴ Očakáva sa aj publikovanie
novej série dokumentov ÚAFBZRF, pripravených k 70. výročiu podpísania paktu Molotov-
-Ribbentrop. Vzhľadom na televíznu propagáciu však zastávame názor, že nič zásadne nové
z hľadiska výsledku výskumu problematiky neprinesú, akurát do obrazu medzinárodných
vzťahov tohto obdobia vnesú viac pompézosti. V ostatnom období boli zverejnené aj do-
kumenty z Archívu J. V. Stalina týkajúce sa jeho vzťahov s orgánmi Štátnej bezpečnosti.¹⁵

Nepochybný záujem pre bádateľov histórie druhej svetovej vojny predstavuje publikácia
dokumentov Kominterny. V rade zborníkov k tejto téme bolo poukázané nielen na vzťahy
Výkonného výboru Kominterny so zahraničnými komunistickými stranami, ale aj rozhod-
ujúci vplyv sovietskeho vedenia na politiku Komunistickej internacionály. Publikované boli
nariadenia a rezolúcie Kominterny, denníky jej vedúceho G. Dimitrova, korešpondencia
členov najvyššieho sovietskeho vedenia v súvislosti s činnosťou Kominterny.¹⁶ Okrem toho
boli pripravené dokumentačné náčrty histórie Kominterny¹⁷ a jej spravodajskej činnosti.¹⁸

Heuristická báza výskumov druhej svetovej vojny sa rozšírila vďaka publikovaniu me-
moárov a denníkov hlavných štátnych a vojenských činiteľov tohto obdobia. Vyšli reedície
dobře zdokumentovaných memoárov náčelníka Generálneho štábu Červenej armády S. M.
Štemenka (práve druhá kniha sa medziiným zaoberá prípravami a priebehom Duklianskej
operácie z hľadiska účasti Červenej armády v nej)¹⁹. V spomienkach hlavného veliteľa
Vojenských vzdušných síl ZSSR A. J. Golovanova sa nachádza materiál o činnosti strate-
gického letectva v časoch poskytnutia pomoci Slovenskému národnému povstaniu (SNP),

¹¹ Pozri napríklad: *Оглашению подлежит: СССР – Германия 1939-1941. Документы и материалы*. Сост. Ю. Фельштинский. Москва 1991; «...Уничтожить Россию весной 1941 года» (А. Гитлер, 31 июля 1940 г.). *Документы спецслужб СССР и Германии 1937-1945 гг.* Сост. В. П. Ямпольский. Москва 2005.

¹² *Органы государственной безопасности СССР в Великой отечественной войне: сборник документов. Т. 1. Накануне. Кн. 1-2.* Москва 1995; *Т. 2. Начало. 22 июня – 31 декабря 1941 г. Кн. 1-2.* Москва 2000; *Т. 3. Кн. 1. Крушение blitzkriega. 1 января - 30 июня 1942 г.; Кн. 2. От обороны к наступлению. 1 июля – 31 декабря 1942 г.* Москва 2003.

¹³ Pozri: НИКИФОРОВ, Ю. А.: Ук. Соч, s. 150, p. 7.

¹⁴ *Секреты Гитлера на столе у Сталина.: Разведка и контрразведка о подготовке германской агрессии против СССР. Март-июнь 1941 г. Документы из Центрального архива ФСБ России.* Москва 1995.

¹⁵ *Лубянка: Сталин и Главное управление госбезопасности НКВД. Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти.* Москва 2004; *Лубянка: Сталин и НКВД-НКГБ-ГУКР «Смерш». 1939-март 1946.* Москва 2006.

¹⁶ *Коминтерн и Вторая мировая война. Ч. 1. До 22 июня 1941 г.* Москва 1994; *Ч. 2. После 22 июня 1941 г.* Москва 1998; *Коминтерн и идея мировой революции: Документы.* Москва 1998; *Политбюро ЦК РКП(б) – ВКП(б) и Коминтерн: 1919-1943 г.: Документы.* Москва 2004.

¹⁷ *История Коммунистического интернационала. 1919-1943 г.* Москва 2002.

¹⁸ ЛИНДЕР, И. Б. – ЧУРКИН, С. А. *Красная паутина: Тайны разведки Коминтерна. 1919-1943.* Москва 2005.

¹⁹ ШТЕМЕНКО, С. М. *Генеральный штаб в годы войны. В 2-х книгах.* Москва 1989.

uvedené sú aj početné úryvky z priamych hlásení Stalinovi vrátane dátumov, počtov letov, dopravených alebo nedopravených (z tej či inej príčiny) nákladov a ľudí.²⁰

Publikované a preložené do ruštiny sú aj denníky ministra propagandy tretej ríše J. Goebbelsa, spomienky ministra zahraničných vecí Nemecka J. Ribbentropa, náčelníka štábu najvyššieho veliteľstva Wehrmachtu W. Keitela.²¹ Tieto vydania poskytujú materiál pre ďalšie úvahy a spresnenie politiky hitlerovského Nemecka v predvečer a v počiatočnej fáze druhej svetovej vojny.

Pozornosť púta aj skutočnosť, že sa v poslednom čase ruská televízia upriamila na vytvorenie a vysielanie dokumentárnych filmov vrátane tých o vojne. Odlišujú sa úrovňou a kvalitou, často vyvolávajú veľa otázok a nárek odborníkov, popritom sa tešia obľube a lákajú pozornosť publika. Z množstva takýchto filmov je potrebné upozorniť na viacdielny film *Druhá svetová vojna*, ktorý bol vytvorený televíznym štúdiom St. Peterburgu a vysielal sa týždenne na kanáli „Rusko“ takmer v priebehu celého roka 2005 a bol sprevádzaný odbornými komentármi peterburských historikov. Ako sa zdá, najúspešnejšími boli epizódy venované rokom 1939 – 1941, v ktorých boli predstavené viaceré predtým neznáme kino- a fotodokumenty. Pritom slabo bolo zastúpené Slovenské národné povstanie z roku 1944. Prednedávnom, 17. decembra 2009, sa na kanáli TV CENTR vysielal dokumentárny film známeho ruského žurnalistu L. Mlečina o histórii národných zrád pod názvom *Zradcovia. Nobelova medaila pre ministra Goebbelsa*. Súčasťou filmu bola história vzniku Slovenského štátu a osobnosť jeho prezidenta J. Tisa. Podobne ako v iných filmoch L. Mlečina, aj tu bolo predstavených viacero fotodokumentov (mediiným zachytávajúcích Tisa). Z pohľadu autorky však slabou stránkou filmu bola neznalosť novších poznatkov výskumu tejto problematiky zo strany tvorcov filmu, vrátane prác ruských historikov, čo sa aj premietlo v príslušnom komentári.

Vzhľadom na vyššie uvedené, možno konštatovať, že za posledné dve desaťročia bolo vedeckej obci v Rusku poskytnutých veľké množstvo nových dokumentačných materiálov, ktoré umožňujú z iného zorného uhla sa pozerat' na udalosti druhej svetovej vojny, než predtým, spresniť a kardinálne prehodnotiť existujúce pohľady v sovietskej historiografii.

Prechádzajúc k meritu predmetnej témy je potrebné uviesť, že autorka vychádzala z materiálov piatich ruských archívov, a to: Archív zahraničnej politiky Ruskej federácie – AZPRF (Archiv vnešnej politiki Rossijskoj Federacii – ABП PФ); Ruský štátny archív sociálno-politických dejín – RŠASPD (Rossijskij gosudarsvennyj archiv social'no-političeskoj istorii – PГACПИ), predchodcami ktorého boli Ústredný stranícky archív – ÚSA (Central'nyj partijnyj archiv – ЦПА) a Ruské centrum ochrany a štúdia dokumentov najnovšej histórie – RCOŠDNI (Rossijskij centr chranenija i izučenija dokumentov novejšej istorii RCChIDNI – PЦXИДНИ); Archív prezidenta Ruskej federácie – APRF (Archiv prezidenta Rossijskoj Federacii – AP PФ); Ruský štátny vojenský archív – RŠVA (Rossijskij gosudarstvennyj vojskij archiv – PГBA), presnejšie fondy, ktoré mu odovzdalo Centrom ochrany historicko-dokumentačných kolekcii – CPHDK (Centr chranenia istoriko-dokumental'nyh kollekcij – ЦXИДК), v ktorom boli koncentrované trofejné a niektoré iné

²⁰ ГОЛОВАНОВ, А. Е. *Дальняя бомбардировочная...* Москва 2003.

²¹ АГАПОВ, А. Б. *Дневники Йозефа Геббельса: Прелюдия «Барбароссы»*. 2-е изд. Москва 2004; РИББЕНТРОП, И. фон.: *Между Лондоном и Москвой: Воспоминания и последние записи*. Москва 1996; КЕЙТЕЛЬ, В. *12 ступенек на эшафот...* Ростов на Дону 2000.

dokumenty; Ústredný archív Federálnej bezpečnostnej služby Ruskej federácie.²²

Začnem Archívom zahraničnej politiky Ruskej federácie. V septembri 1939 boli ustanovené diplomatické vzťahy medzi ZSSR a Slovenskom, ktoré fakticky znamenali odklon od predošlého neuznania rozdelenia Československa Moskvou, vyhláseného v sovietskej nóte Nemecku 18. marca 1939. V archíve sa nachádza F. Ďurčanským podpísané oficiálne upovedomenie sovietskej vlády o vzniku Slovenského štátu, poslané poštou, ktoré Moskva na začiatku ignorovala. Ustanovenie diplomatických vzťahov ZSSR so Slovenskom bolo už v súlade s novým sovietskym zahraničnopolitickým kurzom „priateľstva“ s Nemeckom, načrtnutom v pakte Molotov-Ribbentrop 23. augusta 1939.

Svojho času sovietsko-slovenské vzťahy obdobia rokov 1939 – 1941 vypadli z pozornosti sovietskych a československých historikov z čisto ideologických dôvodov. V sovietskej literatúre sa buď vôbec hanblivo zamlčoval fakt ustanovenia diplomatických vzťahov ZSSR s klérofašistickým (podľa dobovej terminológie) Slovenským štátom alebo, v lepšom prípade, jednoducho a bez vysvetlení sa konštatovala existencia týchto vzťahov. V československej historickej vede ešte v 50. rokoch 20. storočia sa vytvoril ideologický mýtus vysvetľujúci a ospravedlňujúci diplomatické uznanie Slovenska za nezávislý štát zo strany Sovietskeho zväzu. ZSSR akoby pristúpil k tomuto kroku v záujme poskytnutia pomoci slovenským komunistom v ich boji proti ustanovenému režimu; a slovenská vláda napriek svojmu želaníu bola nútená ustanoviť vzťahy so ZSSR pod tlakom pracujúcich a požiadaiev komunistickej strany.

Dokumenty AZPRF rozhodne vyvracajú všetky tieto „výmysly“ historiografie komunistického obdobia. Existujúci materiál celkom vierohodne umožňuje rekonštruovať sovietsko-slovenské vzťahy v rokoch 1939 – 1941, približuje, ako sovietska diplomacia hodnotila politiku Nemecka vo vzťahu k Slovensku, vysvetľuje, akú rolu hralo Slovensko v sovietsko-nemeckých vzťahoch tej doby a ako sa tie extrapolovali na sovietsko-slovenské vzťahy. Dokumenty odzrkadľujú pozíciu vlády ZSSR, ktorá, ako sa zdá, bez zbytočnej váhavosti išla na ustanovenie oficiálnych vzťahov so Slovenskom. Iniciatíva tohto aktu vychádzala zo slovenskej strany zrejme po odsúhlasení a na pokyn Berlína. Spolu s tým dokumenty svedčia aj o postupnom sťažení činnosti československej politickej reprezentácie na čele so Z. Fierlingerom, ktorá prestala existovať v decembri roku 1939.

„Brána na Balkán“, „okno do juhovýchodnej Európy“ – takto zhodne pomenovali Slovensko nemeckí a sovietski diplomati, čo v podstate aj určovalo záujem Nemecka a ZSSR v posilnení svojich pozícií v tomto kvázi samostatnom štáte v rokoch 1939 – 1941. Zrejme pod vplyvom situácie v septembri 1939 malo Nemecko záujem o znormalizovanie sovietsko-

²² Informácie o využitých dokumentoch a odkazoch na príslušné archívy pozri v publikovaných prácach autorky, konkrétne: MARJINOVÁ, V. „Brána na Balkán“. Slovensko v geopolitických plánech SSSR a Nemecka v letech 1939-1941. In *Soudobé dějiny*, č. 6/1994; Советский Союз и Словацкое национальное восстание. Документы из Архива Президента Российской Федерации. Предисловие и комментарии В.В. Марьиной. In *Новая и новейшая история*, č. 5 a 6/1996; MARJINA, V. Vázeň butyrskéj cely F. Catloš. In *Historický časopis*, č. 4/1997; MARJINOVÁ, V. Sovětští a československé komuniste v letech 1945-1948 (Od důvěry k podezřavosti). In *Soudobé dějiny*, č. 3-4/1997; MARJINA, V. Sovietski a československi komunisti na prahu mieru: vypracovanie spoločného politického algoritmu d rokov 1944-1945. In *Historický časopis*, č. 4/1998; *Восточная Европа между Гитлером и Сталиным. 1939-1941 гг. (Глава 4. Словакия в политике СССР и Германии)*. Москва 1999; *Чехия и Словакия в XX веке. Очерки истории. В 2-х книгах. Кн. 1.* Москва 2005, s. 346-427; *Советский Союз и чехо-словацкий вопрос во время Второй мировой войны. 1939-1945 гг. В 2-книгах. Кн. 1. 1939-1941 гг.* Москва 2007, *Кн. 2. 1941-1945 гг.* Москва 2009.

sko-slovenských vzťahov v uznaní Slovenska zo strany ZSSR de jure, keďže to fakticky znamenalo revíziu sovietskej pozície v československej otázke a bolo ukazovateľom upevnenia kurzu Moskvy v snahe posilnenia sovietsko-nemeckých vzťahov. Zároveň si však Berlín neželal posilnenie vplyvu ZSSR na Slovensku, a to nie bezdôvodne, predpokladajúc, že tu existujú tradičné rusofilské nálady.

V tej dobe najvplyvnejšia časť slovenskej vlády sa snažila o vytvorenie protiváhy voči stále narastajúcemu a v podstate monopolnému vplyvu Nemecka na Slovensko, a mala záujem o oficiálne uznanie zo strany ZSSR. Slovenský minister zahraničia Ďurčanský – vzdelaný a ambiciózný majúci veľký vplyv na J. Tisa, no zároveň málo skúsený v politike – spolu so skupinou mladých politikov podľahli ilúzii, že Slovenský štát vzniknutý z milosti Nemecka, použijúc pre krajiny východnej Európy tradičnú taktiku lavírovania, môže dosiahnuť istý stupeň samostatnosti – balansovaním medzi štátmi aspirujúcimi upevniť si pozície v tomto regióne, predovšetkým Nemeckom a ZSSR – a nájsť spôsob, ako prežiť.

Napokon aj pre Moskvu bol tento krok výhodný – poskytoval možnosť (prinajmenšom teoretickú, očakávanú) postaviť sa proti posilneniu pozícií Nemecka v regióne, ktorý nebol ZSSR ľahostajný z hľadiska uplatnenia svojich záujmov. Ustanovenie diplomatických vzťahov so Slovenskom bolo znakom aktivizácie sovietskej politiky v juhovýchodnej Európe, za Karpatmi a na Balkáne.

V AZPRF existujú dokumenty o prípravách výmeny diplomatických predstaviteľov medzi ZSSR a Slovenskom: charakteristika slovenského vyslanca F. Tisa, ktorý pricestoval do Moskvy v decembri 1939; informácie o jeho oficiálnych stretnutiach s vedením Národného komisariátu zahraničných vecí (NKZV) ZSSR; o vymenovaní mladého (mal 33 rokov) diplomata G. M. Puškina za vyslanca na Slovensko. Zvláštny záujem z pohľadu skúmanej problematiky o stave a vývoji sovietsko-slovenských a slovensko-nemeckých vzťahov v roku 1940 – v prvej polovici roku 1941 predstavujú jeho denníky, ktoré viedol od februára 1940, po príchode do Bratislavy. Jeho informačné správy, „zvodky“, charakteristiky posielané do NKZV ZSSR, sa vyznačovali analytickosťou a vlastným pohľadom na viaceré záležitosti, aj keď, samozrejme, neprekračovali medze určované sovietskym zahraničnopolitickým kurzom. V denníku diplomata sú priblížené stretnutia a besedy so slovenskými politickými dejateľmi (J. Tiso, F. Ďurčanský, V. Tuka, F. Čatloš, A. Mach atď.) a s diplomatickými predstaviteľmi iných štátov akreditovaných na Slovensku, zvlášť s nemeckými – G. Bernardom, M. Killingerom, H. E. Ludinom.

Všetkými dokumentmi tykajúcich sa sovietsko-slovenských kontaktov v prvej polovici roka 1940 sa vinú dve línie: po prvé, vývoj ekonomických vzťahov medzi oboma krajinami; po druhé, snaha Slovákov primäť ZSSR k poskytnutiu pomoci v teritoriálnych nárokoch voči Maďarsku, čiže vo veci návratu území, ktoré boli Maďarsku odstúpené v dôsledku prvej Viedenskej arbitráže (juh Slovenska) a boli obsadené v období rozpadu Československa a vzniku Slovenského štátu (východná časť Slovenska). V tomto zmysle Slováci opätovne a dôrazne nastoľovali myšlienku pričlenenia „Karpatskej Ukrajiny“ k ZSSR, a tým zároveň ustanovenia bezprostrednej sovietsko-slovenskej hranice. V tej dobe však uvedenú otázku Moskva pokladala za neaktuálnu.

V Puškinových denníkoch sa veľa pozornosti venovalo vývoju krízy v slovenskej vláde, spojenej s nespokojnosťou pronemeckej skupiny V. Tuku a A. Macha ohľadne spomaleného procesu zblíženia Slovenska s Nemeckom, možného upevnenenia sovietskeho vplyvu, vzťahujúcich sa rusofilských a slovanofilských nálad v krajine za súčasného zvýšenia kritického vzťahu k politike Berlína. Nové tendencie vzťahu Nemcov k Slovensku, ktoré sa výrazne prejavili po porážke Francúzska, sa rýchlo prejavili na sovietsko-slovenských vzťahoch, brzdiac a pristrojujú ich vývoj. Vedenie Slovenska si už zreteľne uvedomilo, že

sa plachty ich politiky môžu nafukovať výhradne nemeckým vetrom, a ukončili zahrávanie sa s Moskvou. Že Slovensko je zónou nemeckých záujmov, Puškinovi priamo vyjaviť Kilinger. V slovenskej vláde boli následne posilnené pozície pronemeckých elementov. Nová Hitlerova garnitúra sa aktívne podieľala na priblížení slovenského režimu k nemeckému.

Denníky Puškina a ďalších pracovníkov sovietskej misie na Slovensku svedčia o tom, že od augusta 1940 Nemecko začalo aktívne prispôsobovať územie krajiny svojim vojenským plánom: vznikali nové letiská, budovali sa nové a rekonštruovali sa staré cesty i železničné trate; stavali sa nové a obnovovali sa staré mosty; tvorili sa vojenské opevnenia na severe a východe štátu; zakladali sa objekty vojensko-strategického charakteru. Podľa definície NKZV ZSSR Slovensko začalo hrať rolu bezvýhradného „nemeckého predmostia v juhovýchodnej Európe“. Podľa Puškinových vedomostí na Slovensku otvorene prebiehali „seriózne prípravy vojenského poriadku“, ktoré boli zvlášť zjavné vo východoslovenskom regióne, kde sa vytvorilo centrum „pre organizáciu činnosti proti Sovietskemu zväzu“.

Ako svedčia dokumenty, v druhej polovici roka 1940 sa obnovili sovietsko-slovenské obchodné rokovania, ktoré sa skončili podpísaním obchodnej zmluvy 6. decembra 1940 a boli oboma stranami ratifikované v januári 1941. Avšak táto zmluva sa fakticky nerealizovala kvôli prerušeniu diplomatických vzťahov Slovenska so ZSSR 22. júna 1941. V prvej polovici roka 1941 sa naplno menilo poslanie Slovenska z „okna do juhovýchodnej Európy“ na dôležité „predmostie“ realizácie hitlerovských plánov prepadnutia Sovietskeho zväzu. Svedčia o tom viaceré fakty zafixované v materiáloch sovietskej misie. Do tohto času sa Nemcom podarilo ukázať Moskve na jej viac ako skromnú rolu v slovenských veciach. V tom čase Slovensko, ktoré sa pridalo k Paktu troch, zahraničnopoliticky šlo naplno v línii záujmov Nemecka.

Popritom vo svojej správe (zvodke) za rok 1940 Puškin napísal: „*Slovensko predstavuje pre nás veľký záujem. Na Slovensku musíme sledovať všetky prípravy Nemcov a ich činnosť na Balkáne. Zatiaľ je pre nás Slovensko len pozorovateľnou.*“ Takouto „pozorovateľnou“ krajina zostávala pre ZSSR aj v celom priebehu prvej polovice roka 1941. Puškin hlásil do Moskvy šíriace sa tu fámy o skorom prepadnutí Sovietskeho zväzu Nemeckom. Popritom alibisticky podotýkal, že týmto príliš neverí. Svedčí to o politickej angažovanosti sovietskeho diplomata a jeho neželaní (strachu) priznať očividné fakty a náležitým spôsobom ich vyhodnotiť. Takáto pozícia bola v tom čase typická nielen pre mladého diplomata Puškina, ale, napríklad, aj celkom skúseného vyslanca v Londýne I. M. Majského, ktorý ešte 21. júna 1941 telegrafoval NKZV, že nemecký útok na ZSSR pokladá za nepravdepodobný.²³

Spravodajské informácie odosielané Puškinom do Moskvy obsahujú veľmi zaujímavé charakteristiky viacerých slovenských politických činiteľov, ktoré sú v porovnaní s neskorším sovietskym hodnotením a charakterizáciou veľmi podrobné a všeobsiahle.²⁴ V archíve sa nachádza materiál o odvolaní slovenského vyslanca F. Tisa zo ZSSR, menovaní nového vyslanca J. Šimka (v Moskve od 2. júna 1941), jeho oficiálnych stretnutiach s hlavnými predstaviteľmi NKZV ZSSR, rokovani s Molotovom 23. júna 1941 v súvislosti s preruše-

²³ Pozri: ВИШЛЁВ, О. В. *Накануне 22 июня 1941 г.: Документальный очерк.* Москва 2001, s. 51.

²⁴ Pozri: МАРЬИНА, В. В. Советские дипломаты и словацкие политические деятели. 1939-1941 гг. По материалам Архива МИД РФ. In *Новая и новейшая история*, č. 1/2008, s. 49-68; МАРЬИНА, В. В.: Словакия и словацкие политики глазами советских дипломатов. 1940-1941 гг. In *Русские и словаки в XIX-XX веках: конфликты, взаимодействие, стереотипы. Материалы Международной научной конференции, приуроченной ко Второму заседанию Комиссии историков России и Словакии (Москва. 2-4 октября 2007 г.).* Москва – Йошкар-Ола, 2007. s. 141-151.

ním diplomatických vzťahov Slovenska so Sovietskym zväzom a jeho vstupom do vojny na strane Nemecka. V informáciách sovietskeho diplomata S. A. Afanasieva sa opisujú pogramové činnosti pronemecky naladeného davu vo vzťahu k sovietskej misii v Bratislave 22. a 23. júna 1941.

Ďalšie materiály (kontinuálne do jesene 1944, čiže vypuknutia SNP) pôvodom zo Slovenska a týkajúce sa situácie v krajine, autorka v AZPRF nenašla. Všetky tu sústredené vedomosti o udalostiach na Slovensku pochádzajú hlavne od Beneša z Londýna. Slovensko sa zapojilo do druhej svetovej vojny na strane tretej ríše a jeho vojenské jednotky boli organizačnou súčasťou Wehrmachtu ako bojové, tak aj ochranné zložky. Slovensko bojovalo na sovietsko-nemeckom fronte od prvých dní vojny. Popritom spojenci v antihitlerovskej koalícii formálne neuznávali Slovensko za bojujúci štát, ako sa toho domáhal aj Beneš, ktorý stál na čele boja za obnovenie Československa v predmníchovských hraniciach a bol nimi uznaný za platného prezidenta ČSR. V súlade s interpretáciou medzinárodného práva Benešom a spojencami Československo naďalej existovalo, hoci jeho faktické ustanovenie v predmníchovských hraniciach západní spojenci negarantovali, pokladajúc túto otázku za vec povojnového mierového usporiadania. Sovietsky zväz, ktorý sa nezúčastnil Mníchova, už na jeseň 1941 vyhlásil svoju pripravenosť priznať predmníchovské hranice obnovenej ČSR, čím si získal náklonnosť Beneša.

Slovensko a Slováci sú v dokumentoch AZPRF (po 22. júni 1941) spravidla zahrnutí do spoločnej čs. problematiky. V archíve sa nachádza dostatočné množstvo materiálov o obnovení diplomatických vzťahov medzi ZSSR a ČSR, o príchode do Moskvy najprv splnomocnenca, neskôr vyslanca Z. Fierlingera, o jeho stretnutiach so sovietskymi diplomatmi a hlavnými predstaviteľmi štátu (vrátane národného komisára zahraničných vecí V. M. Molotova) v Moskve a Kujbyseve, kam bol na jeseň 1941 evakuovaný diplomatický zbor. Taktiež o ochote Beneša navštíviť ZSSR, o jeho rozhovore s Molotovom 9. júna 1942 pri príležitosti jeho návštevy Veľkej Británie, v súvislosti s uzavretím sovietsko-britskej spojeneckej dohody, o stretnutiach sovietskeho vyslanca pri spojeneckých vláдах v Londýne A. J. Bogomolova s československými politickými činiteľmi v Londýne, o formovaní československých vojenských jednotiek v ZSSR, o sovietskej pozícii v otázke založenia československo-poľskej federácie po vojne, o peripetiách príprav Benešovej návštevy Moskvy v súvislosti s uzatvorením sovietsko-československej dohody, o stretnutiach a rozhovoroch československého prezidenta so sovietskymi politickými a spoločenskými činiteľmi v decembri 1943 v ZSSR. Podrobne zaznamenané boli aj jeho rozhovory s Molotovom, memorandá o hospodárskej a vojenskej spolupráci v časoch vojny a po nej (v preklade do ruského jazyka), ktoré navrhol sovietskemu vedeniu, a taktiež návrh týkajúci sa povojnového vysídlenia nemeckej a maďarskej menšiny z ČSR. Zachoval sa aj podrobný materiál o Benešovej návšteve Vseslovenského komitétu, ním otvorených otázkach a jeho pozíciách. Bohužiaľ, nepodarilo sa nájsť žiadne materiály o stretnutiach a rozhovoroch Beneša so Stalinom (tie zostali len v súčasnosti publikovaných československých dokumentoch).

Existujú niektoré materiály o pripravách a podpísaní sovietsko-československej Dohody o vzťahoch medzi Sovietskym hlavným veliteľom a československou administráciou po vstupe sovietskych vojsk na územie Československa 8. mája 1944. Text tejto dohody, pripravený československou stranou a prijatý prakticky bez zmien sovietskym vedením, bol podľa autorky nedokonalý a poskytoval možnosť obom stranám tlmočiť ho vo vlastný prospech, čo v procese jeho praktickej realizácie aj viedlo k množstvu ťažkostí a komplikácií v sovietsko-československých vzťahoch.

Zrejme v AZPRF existujú aj materiály týkajúce sa Slovenského národného povstania v roku 1944 a postojov ZSSR k nemu, avšak autorka sa s nimi neoboznámila, keďže mala k dispozícii dokumenty k tejto otázke z APRF, o ktorých sa zmieňuje ďalej v texte.

V dokumentoch AZPRF našla svoje odzrkadlenie aj problematika Podkarpatskej Rusi (Zakarpatska): udalostí, ktoré sa tu odohrali na jeseň 1944, činnosť velenia 4. frontu, aktivity čs. vládnej delegácie na čele s F. Němcom, pozícia sovietskeho vedenia v otázke pripojenia Podkarpatskej Rusi (Zakarpatska) k ZSSR (USSR) – záznamy rozhovorov Molotova s Fierlingerom, Němcom a inými v tejto otázke v decembri 1944), list Stalina Benešovi (a jeho odpoveď) v predmetnej veci.²⁵

Materiály AZPRF odrážajú aj ťažkosti, ku ktorým došlo v sovietsko-československých vzťahoch v poslednej etape vojny v súvislosti s uznaním dočasnej poľskej vlády (na čo naliehala Moskva), ktoré bez splnenia predbežných podmienok zo strany Poliakov (súhlas na návrat Těšínska) sa Beneš neponáhlal akceptovať. Pod tlakom Moskvy musel v konečnom dôsledku prezident ustúpiť.

Porovnateľne veľké množstvo dokumentov sa týka druhej Benešovej návštevy (v časoch vojny) ZSSR v marci 1945. Ide o podrobné prepisy jeho dvoch stretnutí s Molotovom, „tajný list“ Beneša ohľadom pripojenia Podkarpatskej Rusi (Zakarpatska) k ZSSR (USSR), projekt programu československej vlády Národného frontu Čechov a Slovákov, pripraveného Zahraníčným byrom KSCČ, s pripomienkami V. A. Zorina (čerstvo menovaného sovietskeho veľvyslanca v CSR) a prípsmi Molotova priamo v texte projektu. Prvé hlásenia Zorina po odlete československej vlády sformovanej v Moskve na Slovensko obsahujú informácie o jeho príchode do Košíc, stretnutiach, uvítaniach, náladách. Cyklus Zorinových zápisov sa vzťahuje k jeho rokovaniam s československými (českými a slovenskými) politikmi v apríli – máji 1945. Opätovne je potrebné zdôrazniť, že v dokumentoch AVPRF, ktoré sa týkajú obdobia po ukončení diplomatických vzťahov ZSSR so Slovenskom a jeho vstupe do vojny na strane Nemecka, sa slovenská problematika rieši len v československom kontexte.

Je nutné sa zmieniť aj o autorkou nájdenom dokumente v AZPRF, ktorý zrejme zaujme ako slovenských archivárov, tak aj bádateľov. Ide o Správu vedúceho 4. európskeho oddelenia NKZV ZSSR A. N. Abramova pre M. G. Gribanova z 15. augusta 1945, v ktorej je uvedené: „*V súlade s príkazom s. Vyšinského z 30. mája t.r. politarchív, pri pomoci s. Zajceva, uskutočnil predbežný prehľad archívnych materiálov Tisovej vlády (Slovensko), vyhotovil stručný register dokumentov a vniesol svoj návrh na schválenie s. Vyšinského pre ďalšiu prácu s uvedeným materiálom. Týmto spôsobom je táto otázka neuzavretá a potrebuje príslušné inštrukcie zo strany s. Vyšinského.*“²⁶ Ako sa ďalej riešila otázka archívu, sa autorke vypátrať nepodarilo. Istotne akési nariadenia vtedajšieho zástupcu národného komisára zahraničných vecí A. J. Vyšinského postúpili. Zrejme archív alebo jeho istá časť boli odovzdané Prahe koncom roka 1946 – začiatkom roka 1947, čiže v čase príprav procesu s J. Tisom. Je možné aj to, že sa uvedené materiály nachádzajú vo fondoch jedného z ruských archívov. Pravdepodobne by to mohol byť ten istý AZPRF alebo RŠVA, ÚAFBSRF či Štátny archív Ruskej federácie – ŠARF (Gosudarstvennyj archiv Rossijskoj federacii – ГА РФ).

Teraz o autorke známych materiálov Archívu prezidenta Ruskej federácie. Dokumenty archívu, týkajúce sa Slovenského národného povstania z roku 1944 a postoja ZSSR k nemu, boli nadobudnuté akademikom G. N. Sevost'janovom a odovzdané autorke na publikovanie v časopise *Nové a najnovšie dejiny*. Podľa rozhovoru s pracovníkom archívu, ktorý vyhľadával materiál, našiel všetky podstatné dokumenty, ktoré sa akokoľvek dotýkajú vyššie uvedeného problému.

²⁵ Bližšie pozri: МАРЬИНА, В. *Закарпатье (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. 1939-1945 гг. Документальный очерк*. Москва 2003.

²⁶ АВП РФ Ф. 0138. Опись 26. Папка 132. Дело 10. Л. 130.

Dejiny Slovenského národného povstania viac ako šesťdesiat rokov pútajú pozornosť výskumníkov, a záujem o túto problematiku neprestáva, a to bez ohľadu na množstvo publikovaných prác a dokumentov k téme. Svoj podiel na výskume problematiky postoja ZSSR k Povstaniu majú aj dokumenty APRF. Je potrebné upozorniť, že historiografia sovietskej komunistickej epochy v zásade poskytla správnu odpoveď na otázku postoja Sovietskeho zväzu, jeho štátneho, politického a vojenského vedenia k Povstaniu. Skúmajúc slovenské udalosti cez prizmu vlastných strategických – dlhodobu národno-štátnych a v tú dobu aj triednych – a taktiež taktických záujmov v strednej Európe, si Moskva uvedomila politický a vojenský význam Povstania a prijala riešenie na jeho podporu. Sovietske vedenie ocenilo aj vplyv SNP na nasledujúci priaznivý vývoj udalostí v obnovenej ČSR pre ZSSR a jeho úlohu v približujúcom sa krachu nacistického Nemecka i jeho satelitov. Mimoriadne dôležitým pre Moskvu sa ukazoval ten fakt, že sa na prípravách Povstania aktívne podieľali komunisti, ktorí sa usilovali o jeho vedenie. Všetko to vplývalo aj na rozhodnutie sovietskeho velenia poskytnúť pomoc povstalcov – vojenskú, materiálnu, politickú a morálnu podporu.

Avšak stále zostávajú niektoré nejasnosti v skúmaní tejto otázky – svojho druhu „biele miesta“. Napríklad sa to týka príprav a účasti v Povstaní zo strany sovietskych občanov, predovšetkým niektorých osôb a skupín, ktoré boli posielané po línii NKVD, NKGB a Hlavnej výzvednej centrály (Glavnoje rozvedovatel'noje upravlenie) Červenej armády. Málo sa vie o konkrétnych úlohách, najmä politicko-ideologického charakteru, ktoré dostávali osoby prepravované na Slovensko Hlavným štábom partizánskeho hnutia. Zrejme by mohli byť spresnené údaje o dodávkach vojenských nákladov na povstalecké územie zo Sovietskeho zväzu, keďže, ako je známe, povstalci ich pokladali za nedostatočné. Je potrebné zdôrazniť, že všetky otázky týkajúce sa postoja ZSSR k SNP je potrebné vnímať v širšom medzinárodnom kontexte so zreteľom na situáciu vo vnútri antihitlerovskej koalície a sovietsko-československých vzťahov, spečatených decembrovou dohodou z roku 1943 a, presnejšie, vzťahy sovietskeho vedenia k emigrantskej československej vláde a osobne k Benešovi. Dôležitý je aj zreteľ sovietskej politickej stratégie ku krajinám strednej a juho-východnej Európy.

Materiály APRF uložené vo Fonde tematických dokumentov, došlých na Politbyro ÚV VKS(b) z NKGB, NKZV, Generálneho štábu Červenej armády a ďalších štátnych a straníckych orgánov, vyjasňujú rad detailov v rámci príprav a priebehu Povstania. To sa vcelku týka sovietskej politiky vo vzťahu k Slovensku, napomáhaniu v rozvoji partizánskeho hnutia, ustanovenia koordinácie Červenej armády s povstaleckými silami, možnosti poskytnutia materiálnej pomoci Povstaniu zo strany ZSSR. Dokumenty zväčšia adresované na meno J. V. Stalina sú zaujímavé ešte aj z toho dôvodu, že konštatujú nasledujúce skutočnosti: po prvé, sovietske najvyššie politické a vojenské vedenie neustále mapovalo udalosti viažuce sa k Slovensku; po druhé, na stôl Stalina sa predkladali aj materiály majúce na prvý pohľad parciálny charakter; po tretie, bez Stalinovho súhlasu sa neriešila ani jedna otázka, hoci aj tá najmenšia. „Prosím o Vaše pokyny“ stálo na konci všetkých sprievodných listov k dokumentom. Bohužiaľ, tieto (v súčasnosti už publikované) dokumenty neponúkajú možnosť sledovať reakciu Stalina na kladené mu otázky alebo predložené mu dokumenty. Je celkom možné, že sa pokyny vydávali buď ústne alebo telefonicky.

Z dokumentov adresovaných Stalinovi (dovedna 22) sa viaceré týkajú obdobia príprav Povstania a odzrkadľujú hlavne pozície a hodnotenia predstaviteľov sovietskeho vojenského velenia a národného komisára štátnej bezpečnosti. Menovite boli dokumenty podpísané splnomocnencom Sovietsu národných komisárov ZSSR (sovietskej vlády) vo veci zahraničných vojenských formácií na území ZSSR komisárom štátnej bezpečnosti G. S. Žukovom, armádnym generálom A. I. Antonovom, generálpukovníkom F. I. Golikovom a inými. Do

augusta 1944 sovietska vláda síce udržiavala situáciu na Slovensku v zornom poli, avšak zvláštny význam daniu v krajine neprikladala. Postoj sa jednoznačne zmenil začiatkom augusta 1944, a to po prilete dvoch lietadiel so slovenskými vojenskými predstaviteľmi, opozične naladenými voči režimu J. Tisa, a predstaviteľmi Slovenskej národnej rady (SNR) do ZSSR. Príchodu týchto delegácií sa, zrejme, prikladal veľký význam. Dňa 5. augusta 1944 bolo o tom Stalinovi predložené hlásenie člena Vojenského sovietu 4. ukrajinského frontu generálplukovníka L. Z. Mechlisa. Zvláštny záujem z hľadiska spresnenia obrazu príprav Povstania a pozície ZSSR predstavujú prepisy rokovaní náčelníka Oddielu špeciálnych úloh Generálneho štábu Červenej armády generálmajora Slavina s jedným z tajne prepravených do ZSSR predstaviteľov SNR, komunistom K. Šmidkem. Ním dovezené dokumenty boli Stalinovi predložené (v preklade do ruštiny): list slovenského ministra obrany F. Čatloša o tom ako, podľa jeho mienky, môže byť využitá celá slovenská armáda v boji proti Nemcom. Sú tu aj dokumenty podpísané prvým tajomníkom ÚV KS(b) Ukrajiny N. S. Chruščovom o pomoci Ukrajinského štábu partizánskeho hnutia vo vývoji boja za oslobodenie v Československu (presnejšie na Slovensku – pozn. V. M.), Maďarsku a Rumunsku a taktiež o podmienkach zajatia F. Čatloša. Množstvo dokumentov viazucich sa k Povstaniu a týkajúcich sa rôznych otázok sovietskej pomoci pochádza od veliteľa Československej vojenskej misie v ZSSR brigádneho generála H. Píku.

V Ústrednom archíve Federálnej bezpečnostnej služby Ruskej federácie sa zrejme tiež nachádzajú materiály, ktoré sa týkajú dejín SNP (aj keď sú momentálne bádateľom nedostupné). Autorke sa podarilo oboznámiť s jedným z troch zväzkov pod názvom „Trestné konanie bývalého hlavného veliteľa slovenskej armády Čatloša Ferdinanda“. Ako je známe, Čatloš prešiel na povstalecké územie v začiatkoch SNP, následne bol dopravený do Moskvy (bol internovaný v Butyrskej väznici) a začiatkom januára 1947 bol odovzdaný čs. orgánom. Prvý zväzok diela slovenského ministra obrany obsahuje najmä materiály zaoberajúce sa samotným Čatlošom: jeho vlastnoručné priznanie, niektoré odobraté mu dokumenty (listy, vyhlásenia, osobné dokumenty), výsluchy generála, ktoré sa konali v januári a decembri 1946.

Zväzok sa začína tromi vlastnoručnými priznaniami Čatloša, napísanými ručne fialovým atramentom údajne samotným vyšetrovaným. Avšak, pravdepodobne, text nie je originálny a je buď preložený zo slovenského jazyka alebo zredigovaný osobou ovládajúcou ruštinu, pravdepodobne vyšetrovateľom. Čatloš síce ovládal ruský jazyk ale nie až tak voľne (potvrďuje to množstvo originálnych dokumentov uložených v spise), aby dostatočne spisovne mohol písomne vykladať v ňom svoje myšlienky.

Výpovede boli datované 15., 26. a 28. septembra 1944, čiže hneď po prevoze Čatloša do Moskvy a v priebehu prvých dvoch týždňov jeho väznenia. Prvý z uvedených dokumentov (pomerne krátky) obsahuje predovšetkým Čatlošove biografické údaje, otázky viažuce sa k vojne Slovenska proti ZSSR a postojov Čatloša k Povstaniu. Pozornosť púta pre Čatloša výhodná interpretácia uvedeného materiálu, zdôraznenie momentov predstavujúcich autora ako slovenského patriota a rusofila, vynechanie momentov, ktoré by uškodili jeho imidžu, snaha predložiť svoje služby sovietskym orgánom a byť im užitočným. Vlastne – snaha sa očistiť, ospravedlniť alebo aspoň vysvetliť svoje činy je citeľná aj v nasledujúcich výpovediach, ktoré obsahujú oveľa viac podrobností a detailov. Práve tie vytvárajú nie priamočiary – čierny alebo biely – ale mnohostranný obraz Čatloša. Ku koncu vojny uvedomujúc si, že krach Nemecka je nevyhnutný a Červená armáda stojí na prahu Slovenska, sa Čatloš odhodlal ponúknuť svoje služby povstalcovi a neskôr Moskve. Na druhej strane však tieto neboli prijaté, a to predovšetkým z politických dôvodov, keďže prichádzali od človeka skompromitovaného činnosťou v Tisovej vláde. Napokon aj z toho dôvodu, že to bolo v protíváhe s „kurzom“ ZSSR smerujúcim k obnoveniu Československa na čele s Be-

nešom, ktorý pokladal Čatloša za jedného zo slovenských „kvislingov“. Dielo obsahuje Čatlošove charakteristiky pripravené NKGB a Hlavnou výzvednou centrálou Generálneho štábu Červenej armády (mimochodom veľmi sa nezhodujú), verzia zajatia Čatloša (tá vyložená vo vyššie spomenutom hlásení Chruščova Stalinovi).

Druhé z vlastnoručných priznaní generála je datované 26. septembra 1944 a skladá sa z troch častí: „Všeobecná situácia“, „O slovenských veciach“ a „Moje styky pri prípravách povstania proti Nemcom“. Dňa 28. septembra 1944 poskytol Čatloš tretie v poradí „Vlastnoručné priznanie“. Tie sa otvárajú časťou s názvom „Strategický obzor“. Obsahujú úvahy o anglo-amerických bombardovaniach, nemeckej armáde, návrhu o možných vojenských operáciách proti Nemcom, vymenovanie z vojenského hľadiska dôležitých objektov pre bombardovanie atď. Hlavnou charakteristickou zvláštnosťou všetkých troch septembrových (v roku 1944) výpovedí Čatloša je snaha akoby sa ospravedlniť za svoju činnosť vojenského ministra Tisovej vlády, ukázať sa pred sovietskymi orgánmi z tej lepšej strany, predložiť svoje služby za definitívnu porážku Nemecka a oslobodenie Slovenska. Dielo obsahuje aj rôzne Čatlošove výzvy k sovietskym a československým orgánom ohľadom jeho ďalšieho osudu. Generál trval na tom, že je vojenským zajatcom, a preto nemôže byť ani väznený, ani internovaný. Argumentoval tým, že predstavitelia iných Sovietskemu zväzu znepriatelených krajín (Fínsko, Rumunsko) nie sú v Sovietskom zväze pozbavení slobody a žiadal analogický prístup.

Čatloš bol podrobený výsluchu ešte v januári a decembri roku 1946. V prvom prípade to zrejme bolo potrebné pre Norimberský proces začínajúci v novembri 1945, v druhom – pre pripravovaný proces s J. Tisom. Protokoly obidvoch výsluchov a zvlášť posledného, ako sa zdá, riadeného rukou skúseného vyšetrovateľa, svedčia o tom, že sa Čatloš poprel viaceré svoje výpovede a hodnotenia, obsiahnuté v protokoloch z vypočúvaní v rokoch 1944 – 1945.

V zväzkoch ÚAFBSRF, s ktorými sa autorka oboznámila, sú taktiež materiály ohľadom formovania československých vojenských jednotiek v ZSSR. Ide najmä o niekoľko protokolov zo zasadnutí zmiešanej sovietsko-československej komisie za účasti generála A. P. Panfilova, zodpovedného za styky s Československou vojenskou misiou v ZSSR, a náčelníka československej vojenskej misie brigádneho generála H. Píku. Nachádzajú sa tu aj niektoré údaje o dodávkach sovietskeho vojenského materiálu na povstalecké územie v jeseni 1944.

V štvrtom zväzku (z päťzväzkového diela) autorka našla zápis, že dokumenty týkajúce sa otázok oslobodzovacieho boja poľského a československého národa, sovietsko-poľských a sovietsko-československých vzťahov (1938 – 1945) boli odovzdané v rokoch 1963 – 1965 Ústrednému operatívne archívu pri Sovietske ministrov ZSSR za účelom oboznámenia sa s materiálom poľských a československých historikov. V súlade s priloženým potvrdením: „6. januára 1966 boli materiály v počte 20 snímok a 209 kusov fotokópií odovzdané náčelníkom Štátnej archívnej ústredni pri Rade ministrov ZSSR G. A. Belovom prvému radcovi veľvyslanectva Československej socialistickej republiky s. Kafkovi za účelom odovzdania Inštitútu dejín Komunistickej strany Československa.“ Pravdepodobne sa tieto materiály nachádzajú v Archíve Inštitútu dejín KSC v Prahe. Či boli tieto zverejnené a prístupné pre výskumníkov, nie je autorka známe.

Niektoré údaje o Slovákoch – príslušníkoch tzv. poľského legiónu pod velením L. Svobodu, internované v ZSSR na jeseň 1939, autorka objavila ešte v 90. rokoch vo fondoch Centra ochrany historicko-dokumentačných kolekcii – v tzv. „špeciálnom archíve“, kde sa nachádzali trofejné a niektoré iné materiály. Neskôr boli odovzdané RŠVA a tam sú doteraz. História internovanej légie a jej pobyt v sovietskych lágroch je možné detailne skúmať z materiálov Hlavnej správy vo veci vojnových zajatcov a internovaných (Glavnoje upra-

vlenije po delam vojennoplennych i internirovaných – ГУИБИ) НКВД ZSSR. Uvedený prameň poskytuje možnosť ujasniť postoj sovietskych orgánov k internovaným Čechom a Slovákom, skúmať cesty a čas ich premiestnenia z jedného lágru do druhého (Jarmolincy – Opanka – Suzdaľ), skúmať nálady legionárov a podmienky ich života, presne definovať čas a evidenčnú zostavu odosielaných zo ZSSR (podľa terminológie sovietskych dobových dokumentov – „vyhostených zo ZSSR“) skupín internovaných Čechov a Slovákov a taktiež sledovať osud tých, ktorí zostali v Sovietskom zväze a tvorili jadro československej vojenskej jednotky, ktorá sa začala formovať na jeseň roku 1941.

Vedomosti o Slovensku a Slovákoch sa nachádzajú aj v Ruskom štátnom archíve sociálno-politických dejín, predovšetkým vo fonde G. Dimitrova, ktorý po zrušení Kominterny (1943) stál na čele jeho Výkonného výboru a neskôr na vytvorenom – na základe jeho formálne likvidovaných štruktúr – Oddelení medzinárodných informácií ÚV VKS(b). Ako je známe, viacerí predstavitelia KSČ sa v rokoch 2. svetovej vojny nachádzali v ZSSR, kde bolo vytvorené Zahraničné byro ÚV KSČ (moskovské vedenie KSČ). Jeho predstavitelia, zvlášť K. Gottwald, V. Kopecký, J. Šverma, tesne spolupracovali s Dimitrovom, prostredníctvom ktorého sa kontaktovali ako so sovietskymi štátnymi štruktúrami (NKVD, NKGB, NKO), tak aj s tajomníkmi ÚV VKS(b) A. Ždanovom, A. S. Ščerbaovom a sovietskymi vedúcimi činiteľmi J. V. Stalinom, V. M. Molotovom. Táto komunikácia na základe jedinej ideologickej platformy nemohla sa neodraziť na formovaní koncepcie Zahraničného byra KSČ, týkajúcej sa povojnového vývoja obnoveného Československa. Materiály fondu Dimitrova RŠASPD poskytujú možnosť pochopiť, ako sa formovala vzájomná politická línia sovietskych a československých komunistov a ako sa v rokoch 1944 – 1945 vypracovával spoločný politický algoritmus KSČ a VKS(b).

Okrem toho fond obsahuje aj materiály priamo sa vzťahujúce k Slovensku a Slovákom. Napríklad dokumenty viažuce sa k Benešovej návšteve Moskvy v roku 1943. Vtedy sa moskovské vedenie KSČ vážne zaoberalo otázkami spojenými s rozvojom národno-oslobodzovacieho boja českého a slovenského národa a taktiež štruktúry obnovenej ČSR. Tieto otázky hodlali postaviť pred Beneša. Komunistami vypracovaná politická platforma (prerokovaná s Dimitrovom) bola predložená prezidentovi ako osnova na rokovanie. Projekt komunistov sa stal prvým krokom na ceste formovania ich koncepcie povojnového zriadenia ČSR. Po skoordinovaní s prezidentom obsiahla v podstate všetky hlavné princípy prvého povojnového vládneho programu. Dimitrov dostal (v preklade do ruštiny) aj prepisy šiestich rozhovorov Gottwalda, Švermu, Kopeckého a Slánskeho s Benešom, ktoré naraz poslal na NKZV ZSSR.

S Dimitrovom sa prerokovali aj návrhy Zahraničného byra KSČ o niektorých dočasných opatreniach na oslobodenom území Československa. Nad zostavou budúcej vlády ČSR komunisti začali rozmýšľať už na jeseň 1944. Práve vtedy boli nimi pripravené a Oddeleniu medzinárodných informácií ÚV VKS(b) predstavené charakteristiky členov československej exilovej vlády v Londýne, v ktorých osobitný záujem sa prisudzoval otázke postoja toho či iného činiteľa ku komunistom a ZSSR. Na základe informácií, ktoré poskytol V. Kopecký, boli vypracované charakteristiky aj na členov SNR K. Šmidkeho, L. Novomeského, G. Husáka, J. Lettricha, P. Zaťka, D. Ertla. Tito všetci boli charakterizovaní pozitívne, a to ako účastníci národno-oslobodeneckého boja na Slovensku. Kopecký pripravil rovnako informácie o členoch ÚV KSČ, zvolených na zjednocujúcom zjazde slovenských komunistov a sociálnych demokratov 17. septembra 1944 v Banskej Bystrici.

V časoch SNP Oddelenie medzinárodných informácií ÚV VKS(b) dostávalo rôznorodé informácie zo Slovenska, vrátane materiálov pripravovaných Zahraničným byrom KSČ o vývoji partizánskeho hnutia na Slovensku, priebehu Povstania, žiadostí povstalcov o pomoc zo ZSSR. Na stole u Dimitrova sa ocitli aj dva dokumenty napísané G. Husákom

(obidva v nemeckom a v preklade v ruskom jazyku) o situácii na Slovensku, náladách jeho obyvateľstva a pozíciách KSS. Prvý z nich – informácia dovezená do Moskvy K. Šmidkem v auguste 1944. Druhý – obširné hlásenie (90 strán) vypracované Husákom pre Zahraničné byro KSČ počas jeho návštevy Moskvy v januári – februári roku 1945. Vychádzajúc z Dimitrovových poznámok v texte, najviac ho zaujali miesta týkajúce sa postavenia a vplyvu KSS na Slovensku.

Sovietske orgány dostávali aj niektoré dôležité dokumenty, ktoré sa zaoberali organizáciou života na oslobodenom území Slovenska. Člen Vojenského sovieta 4. ukrajinského frontu L. Z. Mechlis poslal na ÚV VKS(b) projekt nariadenia SNR o agrárnej reforme so svojím kritickým hodnotením. Následne sa s ním oboznámili Molotov, Zorin, Paňuškin (zástupca Dimitrova), Gottwald, ktorí ho rovnako zhodnotili ako mimoriadne radikálny, čo bolo oznámené Husákovovi na Slovensko. Vznikali aj iné otázky, ktoré svedčia o nezhode názorov a hodnotení medzi Zahraničným byrom KSČ a KSS na niektoré momenty organizovania života na oslobodenom území Slovenska. V Gottwaldovom telegrame sa zdôrazňovalo, že všetky otázky, ktoré potrebujú súhlas s orgánmi Červenej armády, má SNR riešiť prostredníctvom československého vládneho delegáta. Popritom SNR sa mala obracať len s takými prosbami a žiadosťami, ktoré nepoškodia Červenú armádu a neporušia záujmy ďalšieho vedenia vojny. V Gottwaldovom telegrame bola načrtnutá aj otázka o zatknutiach a uväznení rôznych osôb zo Slovenska, ktoré, podľa neho, boli v kompetencii SNR a žiadal individuálny prístup ku každému konkrétnemu prípadu. Bola nastolená aj téma riešenia ukrajinskej otázky na území východného Slovenska s poukazovaním na to, že pripojenie ukrajinským obyvateľstvom osídlených okresov Slovenska k Zakarpatskej Ukrajine nie je aktuálne.

V súvislosti s druhou Benešovou návštevou Moskvy (v čase vojny) Zahraničné byro KSČ predstavilo Dimitrovovi projekt organizácie a štruktúry vlády Národného frontu Čechov a Slovákov. Medzi 20 navrhnutými kandidátmi sa v čase vojny 8 nachádzalo v Londýne, 6 v ZSSR a 6 na Slovensku. Boli pripravené aj charakteristiky nekomunistických ministrov, vrátane V. Šrobára, J. Ursínyho a J. Lettricha.

V sprievodnom liste k programovému projektu Gottwald napísal, že pri jeho prerokovaní budú najviac spornými otázky Slovenska, Zakarpatskej Ukrajiny a potrestania previnilcov a kolaborantov. Zo záznamov Dimitrova vyplýva, že aj Gottwaldov list a aj projekt programu bol postúpený Stalinovi. Projekt dostal aj Molotov. Komunistami vypracovaná platforma sa stala základom Košického vládneho programu. Štruktúra a personálna zostava vlády boli prijaté v tej podobe, ako ju navrhli komunisti. Z 25 členov novej vlády boli 7 komunisti (vrátane slovenských), 3 sociálni demokrati, 3 českí socialisti, 4 slovenskí demokrati a 3 za národnú (katolícku) stranu. Z národnostného pohľadu išlo o 16 Čechov a 9 Slovákov.

Na záver je potrebné ešte raz zdôrazniť, že sa autorka oboznámila len s časťou dokumentov piatich ruských archívov. Okrem uvedených archívov, sa materiály o Slovensku a Slovákoch z obdobia 2. svetovej vojny ešte nachádzajú v RŠVA, ŠARF a ďalších ruských rezortných archívoch.

(Z ruštiny preložil Michal Šmigel)

HOSPODÁRSKE FUNGOVANIE A LOGISTICKÉ ZABEZPEČENIE JEDNOTIEK HLINKOVEJ GARDY PO VYPUKNUTÍ POVSTANIA (september 1944 – apríl 1945)

ANTON HRUBOŇ

HRUBOŇ, A.: Economic functioning and logistic support of Hlinka Guards units after the outbreak of the Uprising (September 1944 – April 1945). *Vojská história*, 3, 15, 2011, pp. 157-168, Bratislava. Author presents in his work still not too reflected issue. Despite a partial topic, the author came to interesting finding that will certainly deepen and illustrate our present knowledge about the existence and activities of the Hlinka Guards after the outbreak of the Slovak National Uprising in August 1944. On the basis of his own archival research, especially in the Slovak National Archive in Fund 604 - Hlinka Guard, the author has outlined a range of questions concerning armament, equipment of HG, social security of its members etc. Military history. Slovakia. WWII. Functioning of the Hlinka Guard after the outbreak of the Slovak National Uprising.

Prelomová udalosť v dejinách prvej Slovenskej republiky, akou bolo vypuknutie Povstania v auguste 1944, musela mať zásadný vplyv na fungovanie všetkých zložiek aparátu ľudáckeho režimu, nevynímajúc organizácie pôsobiace v jeho rámci. Patrila k nim aj Hlinkova garda (HG), pre ktorú vypuknutie ozbrojenej akcie znamenalo novú etapu existencie v modifikovaných spoločensko-politických podmienkach. Cieľom tejto štúdie je analyzovať hospodárske a ekonomické zázemie HG v období rokov 1944 – 1945, poukázať na jeho špecifiká a doplniť stav poznania o niektoré konkrétnejšie fakty v nadväznosti na staršie publikované práce.¹

Ako je všeobecne známe, postavenie HG sa na jeseň 1944 prudko zmenilo. Plánované vytvorenie vlastných ozbrojených formácií, ktoré presadzovali nemeckí predstavitelia pôsobiaci na Slovensku, ako aj nový náčelník štábu Otomar Kubala, vyžadovalo zásadnú prestavbu celej organizácie. Pohotovostné (POHG) a poľné oddiely HG sa stali plnohodnotnou súčasťou brannej moci. Aktívne sa zapojili do boja proti povstaleckej armáde a partizánskym skupinám, v okupačnom období sa po boku nemeckých bezpečnostných jednotiek zúčastňovali na výpadových a represívnych akciách proti členom odbojového hnutia

¹ Za zmienku stoja najmä štúdie: KÁRPÁTY, V. Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy 1944 – 1945 (Organizácia a aktivita). In *Vojská história*, roč. 8, 2005, č. 4, s. 44-58; SOKOLOVIČ, P. Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy. In *Pamäť národa*, roč. 4, 2007, č. 4, s. 4-30; SOKOLOVIČ, P. *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava 2009, s. 385-440.

a civilnému obyvateľstvu. Vládnym nariadením č. 145/1944 Sl. z. boli dokonca povýšené na úroveň armády.

Pred Kubalom, ktorý po Machovej abdikácii vykonával až do konca existencie samostatného štátu fakticky post hlavného veliteľa HG, stála náročná úloha riadiť gardistické jednotky nielen po organizačnej, ale tiež hospodárskej stránke. Už od prvých dní pôsobenia vo funkcii sa musel neprestajne zaoberať otázkou zabezpečenia ich ekonomického chodu, finančného, materiálneho a sociálneho zabezpečenia gardistov či vojenského vybavenia jednotlivých útvarov. Hoci doterajšia historiografia rozoberala tieto aspekty krátkej histórie POHG len čiastkovo a veľmi sporadicky, treba jednoznačne skonštatovať, že práve ony rozhodujúcou mierou popri iných vedľajších faktoroch vplývali na bojovú silu gardistických jednotiek. Dôkladné zhodnotenie hospodárskeho fungovania HG v období rokov 1944 – 1945 je akiste veľmi namáhavé a vyžaduje si hĺbkový celoslovenský výskum. Z toho dôvodu sa tento príspevok obmedzí skôr iba na vykreslenie základných črt vývoja, ktoré v budúcnosti obohatia a spresnia poznatky ďalšieho bádania v regionálnych archívoch.

* * *

Hlinkova garda sa po 29. auguste 1944 neocitla v pozícii „strážcu slovenskej samostatnosti“ po prvýkrát. Jej postavenie však už bolo vo viacerých aspektoch diametrálne odlišné od hektických marcových dní roku 1939, keď sa aktívne zúčastnila bojov slovensko-maďarského konfliktu, známeho ako „malá vojna“. V súvislosti s výstavbou vlastných ozbrojených jednotiek bolo pre ich efektívnu existenciu potrebné okrem vojenskej stránky prebudovať, respektíve vytvoriť nové úradovne Hlavného veliteľstva Hlinkovej gardy (HVHG), ktoré sa mali podieľať na riadení hospodárskeho života gardistických jednotiek. Po poslednej veľkej reorganizácii z 3. novembra 1944 tieto kompetencie pripadli I. a III. oddeleniu HVHG. Oddelenie I.B zodpovedalo za vyzbrojovanie jednotiek a evidenciu výzbroje, pričom doň spadali aj referáty pre autoslužbu a pohonné látky. Vyslovene hospodárskymi záležitosťami sa zaoberalo III. oddelenie so sekciami učtárne (III.A), intendantúry (III.B), kanceláriou pre žold, stravné a fajčivo (III.C), sociálne záležitosti (III.D) a hospodársku správu (III.E).²

Jednou z prvoradých úloh, ktoré muselo HVHG pre zaistenie plynulého fungovania jednotiek vyriešiť už v období bezprostredne po vypuknutí Povstania, bola otázka regrutovania gardistov. Na jeseň 1944 už totiž HG nemala ani zďaleka takú prestíž, ako kedysi. Jej členská základňa každým mesiacom klesala, mnohé okresné veliteľstvá existovali iba formálne a nevykazovali takmer žiadnu činnosť. Ďalší demotivačný faktor pre potenciálnych príslušníkov POHG predstavoval frontový vývoj, ktorý jasne smeroval k porážke nacistického Nemecka, a tým i jeho spojencov. HVHG správne kalkulovalo, že za daného stavu by mobilizácia na podklade nacionalistických hesiel či tradičného apelovania na národnú česť zostala bez väčšej odozvy. Vedenie gardy sa preto rozhodlo službu v radoch POHG zatraktívniť jej finančným ohodnotením, čo bolo pre mnohých v ťažkých vojnových časoch lákavou ponukou.

Výška finančného zabezpečenia gardistov v činnnej službe bola stanovená už v prvých dňoch prebiehajúcej reorganizácie HG. Všetci narukovaní gardisti dostávali bez rozdielu

² Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 47 z 3. 11. 1944.

hodnosti denný žold 11,50 Ks, ktorý im malo veliteľstvo oddielu vyplácať trikrát,³ neskôr dvakrát mesačne.⁴ Vyplácaná čiastka zostala počas celej existencie vojenských jednotiek HG nemenná s výnimkou dôstojníkov a gardistov v poli. Počnúc 1. januárom 1945 prvej skupine Kubala zastavil vyplácanie denného žoldu 1,50 Ks a trojkorunového drahotného prídavku, pričom menovaným povolil len nárok na poľný prídavok a u ženatých i sustentáciu.⁵ Naopak, polepšili si gardisti u poľných rôť, ktorým bol udelený prídavok na zlepšenie stravy vo výške 5 Ks/deň. O nepatrnú čiastku sa zvýšil žold i poddôstojníkom HG – u rojníka na 11,70 Ks, u družiníka na 12 Ks a u skupiníka na 12,50 Ks.⁶

Gardisti okrem žoldu poberali tiež stály plat od svojho zamestnávateľa v plnej sume, ako to definovalo vládne nariadenie č. 145/44 z 15. septembra 1944. Tzv. náhradu za ušlú mzdu refundovalo Ministerstvo národnej obrany (MNO) prostredníctvom HVHG v pravidelných splátkach. Za prvý mesiac bola v nadväznosti na spomínaný zákon priznaná záloha vo výške 1 500 Ks pre ženatých a 800 Ks pre slobodných príslušníkov POHG, pokiaľ boli živiteľmi rodín alebo súrodencov.⁷ V neskoršom období sa náhrada vyplácala podľa tabuľkových plátov gardistov u ich zamestnávateľov. V prípade, že pred nástupom k jednotke nemali zamestnanie, mohlo MNO s súčinnosťou s Ministerstvom financií na čas pôsobenia osoby u jednotky určiť paušálnu diétu 2 000 Ks pre ženatého a 1 000 Ks pre slobodného. Rovnako sa malo postupovať pri gardistoch – roľníkoch a samostatných živnostníkoch (remeselníci a obchodníci).⁸

Akékoľvek iné spôsoby zárobkov počas služby u POHG boli prísne zakázané. Hoci aktivity gardistických jednotiek sa v historiografii obvykle spájajú (a v mnohých prípadoch skutočne oprávnené) s rabovacími raziami, za protiprávne prisvojenie si takto získaných cenností či predmetov sa podľa platných predpisov gardista vystavoval hrozbe disciplinárneho konania, ba dokonca zaradenia do trestnej roty. V súlade s Kubalovým nariadením mali byť všetky zaistené finančné čiastky deponované na konto HVHG „Ž“ v Sedliackej banke, ostatné predmety spoločne so súpisom zapečatené do balíka a uložené v trezore Národnej, prípadne inej banky v mieste pôsobenia jednotky.⁹ Netreba zrejme dodávať, že spomínané nariadenie zostávalo iba na papieri a v praxi sa častokrát ignorovalo.

Popri spomínaných odmenách schválilo HVHG pre členov POHG tiež viaceré sociálne výhody. Prípadné nároky na invalidné, respektíve vdovské a sirotské dôchodky ustanovoval starší zákon č. 80/43. Zvýhodňovaní boli i rodinní príslušníci odveleného gardistu, ktorým štát garantoval bezplatnú lekársku starostlivosť, a to tak u praktického lekára, ako aj preplatenie nákladov pri ambulantnej a sanatórnej liečbe. Na podporu týchto rodín vyhlásil Kubala 16. novembra 1944 špeciálnu zbierku v rámci sociálneho fondu HG. Zapojiť sa do nej mali najmä gardisti s nadštandardným príjmom, z ktorého mali podľa možnosti až 50 % odviesť na dobročinný účet HVHG.¹⁰ Akcia pokračovala i v nasledujúcom roku, keď bol s príspevom MNO 3. februára 1945 zriadený Vojnový sociálny fond HG, slúžiaci ako podporový finančný pilier pre rodiny padlých príslušníkov POHG.¹¹ Celkový dohľad nad sociálnou

³ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 4 z 13. 9. 1944.

⁴ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 46 z 2. 11. 1944.

⁵ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 2 z 3. 1. 1945.

⁶ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 4 z 5. 1. 1945.

⁷ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 18 z 29. 9. 1944.

⁸ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 16 z 27. 9. 1944.

⁹ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 10 z 20. 9. 1944.

¹⁰ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 54 zo 16. 11. 1944.

¹¹ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 33 z 13. 2. 1945.

situáciou rodín gardistov mal vykonávať poddôstojník alebo dôstojník jednotky občasnými návštevami a zisťovaním jej stavu. V prípade finančnej núdze alebo iných potrieb im bol viazaný vybavovať úradné záležitosti a priania na patričných úradoch, respektíve veliteľstvách.¹²

Popri všetkom HVHG garantovalo príslušníkom POHG počas nasadenia i zabezpečenie stravovania. Velitelia oddielov, ktorí spoločne s účtovníkom zodpovedali za hospodárenie jednotiek, dostávali z Bratislavy zálohu na stravné vo výške 15 Ks na osobu a deň. V prípade, že sa musel gardista stravovať samostatne (napríklad pri výkone zadanej úlohy), bol príspevok navýšený na 20 Ks alebo vyplatené relutum.¹³ Táto cenová relácia sa napokon ustálila pre všetkých gardistov, pričom k nemu HVHG mohlo doplácať i tzv. chlebné vo výške 1,50 Ks a korunový bonus na prilepšenie.¹⁴ Financie dostávali oddiely podľa evidencie počtu príslušníkov v denníku živených, ktorý boli podľa vojenského vzoru nútené viesť a zmeny každý deň hlásiť HVHG prostredníctvom kuriérnej služby.¹⁵ Okrem stravy mali gardisti nárok i na prídely cigariet, najlacnejšieho druhu, stanovený na 15 ks na deň, čo bolo pre mnohých vítaným spiestrením starostlivosti o nich pri službe v POHG.¹⁶

Pokiaľ ide o zásobovanie oddielov HG potravinami, v prípade, že ich nezásobovalo priamo HVHG, mohli proviant odoberať od miestnych, respektíve najbližších hospodárskych správ vojenských jednotiek vo výške dávok stanovených pre Domobranu. Ako špecifikoval prednosta intendancie MNO pplk. int. Filip Cramer v smernici z 2. decembra 1944, gardistickým útvaram bolo povolené odoberať múku na varenie, hrach, fazuľu, krúpy, soľ, cukor, papriku, kávové konzervy, bravčovú masť, cestoviny, krupicu a chlieb; ostatné potravinové články si museli zabezpečovať sami. Úhradu za prevzatý tovar boli POHG povinné vojakom splatiť do 8 dní, inak im mohol byť ďalší odber zamedzený.¹⁷ Zabezpečenie stravovania pre gardistov fungovalo vcelku bez problémov až do sklonku vojny, keď sa predsa len prejavila menšia zásobovacia kríza a z dôvodu akútneho nedostatku mäsa a masti im, podobne, ako domobrancom, museli byť znížené kvóty denných prídely jedla.¹⁸ Okrem týchto komodít bol podobne problém i s umelými tukmi, mlynskými výrobkami a strukovinami.¹⁹

Celkové riadenie hospodárskej sféry v oblasti financovania a zásobovania POHG predmetmi dennej potreby zo strany zodpovedných osôb však nie vždy zodpovedalo predstavám HVHG, ktoré sa opakovane sťažovalo na nejasnosť a neprehľadnosť zasielaných inventarizačných záznamov.²⁰ K zlepšeniu administratívnej činnosti jednotiek mal dopomôcť špeciálny *Hospodársky a správny kurz pre dôstojníkov HG* zorganizovaný v Trenčíne v dňoch

¹² SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 2. Príloha k rozkazu náčelníka HG č. 17 z 23. 1. 1945.

¹³ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 6 z 15. 9. 1944.

¹⁴ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 4 z 5. 1. 1945.

¹⁵ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 1. Príloha k rozkazu náčelníka HG č. 46 z 2. 11. 1944 – Smernica pre vedenie hospodárskej agendy u POHG.

¹⁶ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 6 z 15. 9. 1944.

¹⁷ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 1. Smernica MNO o odbere proviantu jednotkami HG z 2. 12. 1944.

¹⁸ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 58 z 20. 3. 1945.

¹⁹ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 61 z 23. 3. 1945.

²⁰ Ako sa kriticky vyjadril sám Kubala, „*velitelia skladov a jednotiek PO nevenujú dostatočnú iniciatívnosť pri prevádzaní rozkazov, týkajúcich sa vedenia inventárov intendantného materiálu, ako i hospodárenie s týmto*“. SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 84 z 28. 12. 1944.

18. – 19. decembra 1944, kde prítomných prednášajúci kpt. Balušík a zbroj. Čerešňák oboznámili s postupmi pre korektné vedenie hospodárskej agendy.²¹ S riešením problémov mali gardistickým oddielom pomáhať taktiež tzv. hospodárske správy, ktoré boli akousi predĺženou rukou III. oddelenia HVHG s regionálnou pôsobnosťou. 1. januára 1945 vznikla takáto inštitúcia pre oddiely na Kysuciach, Orave a v Turci pri POHG Žilina;²² o mesiac neskôr začala činnosť správa v Holiči,²³ od 15. marca v Trnave²⁴ a od 1. apríla napokon i v Trenčíne.²⁵ Tie už však pre krátkosť času s oddielmi väčšiu spoluprácu nenadviazali.

Osobitnú pozornosť v rámci hospodárskeho fungovania HG v rokoch 1944 – 1945 je vzhľadom na novonadobudnutý charakter organizácie potrebné venovať problematike výstroje.

Základným vonkajším poznávacím znakom pohotovostných a poľných oddielov HG boli upravené armádne rovnošaty olivovozelenej farby, ktoré postupne nahrádzali pôvodné čierne uniformy a sivozelené uniformy vybraných jednotiek HG.²⁶ V súvislosti so zaradením HG do štruktúr brannej moci štátu Kubala obnovil opätovné používanie čiernych golierových výložiek obdĺžnikového tvaru s bielymi (hodnostníci), striebornými (poddôstojníci) a zlatými (dôstojníci) hviezdíčkami. Dištinkčný materiál, ktorý sa stal povinnou súčasťou výstroja, dodávalo jednotkám priamo HVHG prostredníctvom svojho III. oddelenia, podobne ako i niektoré ďalšie časti príslušenstva.²⁷ Patrili k nemu napríklad špeciálne rukávové pásky, používané od októbra 1944.²⁸ HVHG ich zavedením reagovalo na skutočnosť, že počas Povstania viaceré sklady HG vykradli partizáni a okrem iných vecí si prisvojili aj gardistické rovnošaty. Distribuované pásky, ktorých vzhľad sa o mesiac ešte raz menil,²⁹ mali odlíšiť skutočných príslušníkov jednotiek HG od falošných. HVHG dodávalo všetok spomínaný materiál na objednávku, ak oň vopred písomne požiadal veliteľ. Pre mimoriadne pomery a logistické ťažkosti bol termín dodania stanovený v termíne do 10 dní od jej prijatia. Kubala veliteľom odporučil, aby z tohto dôvodu zabraňovali nárazovému prijímaniu väčšieho počtu mužov do POHG, ktorí by tak museli dočasne zostať bez výstroja a jednotke boli len na prítáž.³⁰

So zabezpečením ďalších komponentov výstroja malo HVHG značné problémy. Gardisti si boli nútení viaceré jeho súčiastky, ako napríklad odznaky, mečíky či pláštiky, zakúpiť z vlastných finančných prostriedkov.³¹ Na počiatku roka 1945 sa k tomu pridal

²¹ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 1. Príloha k rozkazu náčelníka HG č. 73 z 30. 11. 1944.

²² SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 12 z 17. 1. 1945.

²³ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 33 z 13. 2. 1945.

²⁴ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 54 z 13. 3. 1945.

²⁵ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 61 z 23. 3. 1945.

²⁶ Možno predpokladať, že po likvidácii augumentačných skladov v septembri 1944 získala HG väčší počet uniforiem a výstroja od Veliteľstva Brannej výchovy a následne dostávala ďalšie doplnky od armády. Tá mala totiž i naďalej preberať tovar na objednávky vystavené pred 29. 8. 1944. V neskoršom období gardistické jednotky zrejme dostávali i dodávky intendantčného materiálu z koristi na povstalcoch, respektíve ich získavali sami zberom. (Informácie mi poskytol M. Uhrin)

²⁷ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 11 z 21. 9. 1944.

²⁸ Tamže, Rozkaz náčelníka HG č. 13 z 23. 9. 1944.

²⁹ Išlo o 2,5 cm široké čierne rukávové pásky s bielym nápisom „HLINKOVA GARDA“. Gardisti ich mali nosiť prišité na ľavom rukáve uniforiem a plášťov vo vzdialenosti 8 – 10 cm od spodného okraja. Ich zavedenie do praxe bolo reakciou na pretrvávajúce prípady ukorist'ovania starších pásov. SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 38 z 23. 10. 1944.

³⁰ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 17 z 27. 9. 1944.

³¹ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 15 z 26. 9. 1944.

i nedostatok kovových gombíkov pre hodnostníkov HG. Kubala preto od 1. februára 1945 povolil nosiť na blúzach a plášt'och rojníkov, družiníkov a skupiníkov čierne gardistické gombíky s dvojkřížom a čierny náplecník s bielymi kostenými hviezdikami.³² So zásobovacími ťažkosťami boli konfrontovaní hlavne dôstojníci, ktorí si mali podľa rozkazov z Bratislavy vo vlastnej réžii zháňať aj brigadírky a kožené kabáty.³³

Vzhľadom na problémy s kožou vyvstala pred velením gardy otázka zabezpečovania jednotiek čižmami. Keďže bagančí bol v sklade pomerný nedostatok a ich životnosť bola obmedzená, rozhodlo sa HVHG uzavrieť výhradný kontrakt s firmou Baťa, úč. spol., ktorá mala oddielom prostredníctvom svojich pobočiek v každom okresnom meste obuv v prípade potreby opravovať. Zákazky sa zvyčajne vybavovali na počkanie, maximálne na druhý deň. Čižmy boli podrážané kvalitnou kožou dodávanou od centrály firmy, pričom tá si za podbitie jedného páru účtovala 44 Ks.³⁴

Okrem uvedených druhov materiálov slovenský trh pociťoval i nedostatok čiernej látky, čo sa opäť dotklo aj výstroja POHG. Reagujúc na túto skutočnosť si mohli dôstojníci počnúť 1. novembrom 1944 ako súčasť uniformy namiesto čiernej košeľe a kravaty používať hnedú.³⁵ Situácia sa časom rapídne zhoršovala a pred koncom vojny dodávateľ hlásil problémy už i s výrobou golierových výložiek. HVHG preto odporučilo gardistom vrátane nižších hodností, aby sa pokúšali čiernu látku zohnať vlastnými silami a výložky si vyhotovovali sami podľa predpísaného vzoru.³⁶

Vedenie gardy bolo prinútené šetriť všade, kde to bolo čo len trochu možné. Napríklad s prichádzajúcim chladným počasím Kubala začiatkom novembra 1944 požiadal veliteľov, aby podľa skutočného stavu POHG zaslali žiadosť o pridelenie bielizne a teplého ošatenia, pričom však dôrazne prízvukoval, že gardista bude môcť z každého druhu oblečenia dostať len jeden pár.³⁷ Jednotkám rovnako chýbali aj lôžkoviny a posteľe. Tento problém mali gardisti riešiť opäť improvizovane zhotovením drevených doskových obrúb pre 2 mužov vo výške 20 cm od zeme, ktoré mali vystlať slamou a pokryť celtou.³⁸ Hoci sa situácia po stránke materiálnej vybavenosti postupne zlepšovala, od ideálu mala skutočne ďaleko.

Nemenej dôležitým aspektom, ktorý určoval bojové možnosti gardistických útvarov, bola otázka výzbroje. Zbrojný arzenál pohotovostných oddielov a poľných rôt HG tvorili predovšetkým československé a nemecké pechotné zbrane. Gardistické jednotky štandardne používali spoľahlivé opakovacie pušky vz. 23 a vz. 24 a ľahké guľomety ZB vz. 26. Spomedzi zbraní nemeckej výroby to boli samopaly MP-35 a MP-40, guľomety vz. 7/24, niektoré disponovali dokonca tiež panzerfaustmi³⁹. Viaceré oddiely mali aj ručné granáty, najmä československé RG vz. 21⁴⁰ a vz. 34, z nemeckých dominoval hlavne vz. 24. Známe

³² SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 22 z 30. 1. 1945.

³³ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 15 z 26. 9. 1944; tiež SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 77 zo 14. 12. 1944. HVHG ponúklo dôstojníkom možnosť zakúpiť si kožené kabáty v predajni HG „Gardista“ na Štefánikovej ul. v Bratislave za cenu 3 200 Ks. Záujemcovia ju mohli splatiť v troch splátkach najneskôr do 3 mesiacov.

³⁴ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 2. Príloha k rozkazu náčelníka HG č. 4 z 5. 1. 1945.

³⁵ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 38 z 23. 10. 1944.

³⁶ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 23 z 31. 1. 1945.

³⁷ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 49 zo 6. 11. 1944.

³⁸ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 76 z 13. 12. 1944.

³⁹ O využití panzerfaustov jednotkami HG bližšie pozri: UHRIN, M. Pancierovky v slovenskej a poľskej armáde. In *Vojenská história*, roč. 13, 2009, č. 3, s. 66.

⁴⁰ Používanie RG vz. 21 však Kubala krátko po vzniku POHG zakázal tak v boji, ako aj pri výcviku. SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 1, Rozkaz náčelníka HG č. 47 z 3. 11. 1944.

je takisto používanie pištolí a korisťných zbraní (najčastejšie sovietske samopaly PPŠ-41).

Pohotovostné oddiely a poľné roty HG výzbroj získavali viacerými spôsobmi – priamo zo skladov HVHG v Bratislave a Holiči, zo skladov vojenských jednotiek, Brannej výchovy, Asistenčných jednotiek a Stráže obrany štátu alebo terénnou akvizíciou. K poslednému spomínanému prípadu bola vydaná osobitná smernica veliteľom okupačných síl Hermanom Höfflem. Podľa nej bola HG oprávnená v teréne zaistiť všetky pechotné zbrane, ktoré nezadržalo nemecké veliteľstvo a ponechať si ich pre svoje potreby. Takýto spôsob získavania výzbroje a vojenského materiálu sa prirodzene uplatňoval najmä v hornatých oblastiach stredného Slovenska, kde ho povstalci pri ústupe zanechali najviac.⁴¹ Na aktívny zber zbraní vyzýval veliteľov aj sám Kubala. Požiadal ich, aby každé mužstvo bedlivo prehľadalo okolie svojho pôsobiska a zozbieraný materiál uložilo v sklade, pričom zbierať malo aj poškodené zbrane.⁴² Súčasne platilo, že pri bojových akciách, na ktorých sa zúčastnil iba POHG, mu korisť pripadla celá, pokiaľ sa spolu s gardistami na akcii zúčastnili aj Nemci, mali si ju podeliť rovným dielom,⁴³ čo sa v zaznamenaných prípadoch vcelku dodržiavalo.

Ako však POHG výzbroj v teréne získavali, tak ju aj vo viacerých prípadoch strácali. Povestne známym sa stal nečakaný prepad evakuujúceho POHG Kremnica z apríla 1945 partizánmi z 2. slovenskej národnej partizánskej brigády K. K. Popova v obci Vrchteplá, neďaleko Súľova. Partizáni pravdepodobne na základe udania od miestnych obyvateľov dedinu obkľúčili a gardistov odzbrojili, vďaka čomu im okrem 8 áut, 6 konských povozov, poľnej kuchyne a rozličného vojenského materiálu do rúk padlo i 163 pušiek, 2 guľomety a 3 samopaly.⁴⁴ Značnú časť výzbroje a výstroje jednotky strácali tiež pri dezerciách jej príslušníkov, ktoré boli najčastejším javom hlavne u poľných rôt. Takto svoj oddiel pred Vianocami 1944 opustilo pri presune poľnej roty „Klčo“ zo Závrivej do Podvysokiej dovedna 36 členov s kompletným vybavením;⁴⁵ podobne zbehla od 5. poľnej roty HG nzbroy. Jozefa Nemsilu počas jej návratu späť do Bratislavy pred sviatkami a počas nich takmer polovica mužstva.⁴⁶

Zhodnotiť a presne vyčíslit' celkový kvantitatívny stav výzbroje gardistických jednotiek je v dôsledku chýbajúceho uceleného pramenného materiálu prakticky nemožné. Generalizujúco sa však dá skonštatovať, že kým ľahkých zbraní mala väčšina oddielov relatívny dostatok, o ťažkých platí presný opak, čo automaticky znemožňovalo nasadenie gardistov do väčších bojových operácií proti nepriateľským vojskám. Ako dobrý ilustratívny príklad možno uviesť problémy so zásobovaním zbraňami u početného a jediného reálne fun-

⁴¹ V období po potlačení Povstania napríklad v Banskej Bystrici pôsobiaca 5. poľná rota HG pravdepodobne s časťami 1. poľného práporu HG zaist'ovala materiál v Starohorskej doline a v lesoch okolia Donovál vyše týždňa. Kurióznym spôsobom sa v teréne k zbraňam dostal POHG Žilina s jednotkami 14. SS divízie „Galizien“, keď sa im počas spoločnej akcie podarilo zaistiť značnú časť leteckej dodávky pre partizánsku skupinu „Pogudin“, z ktorej si partizáni vyzdvihli len jeden balík PPŠ-41 a pravdepodobne 2 ks MG 34. UHRIN, M. Protivníci 2. slovenskej partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika. In *Acta historica neosoliensia*, Tomus 8, 2005, s. 128.

⁴² V januári 1945 vznikla pri ústrednom zbrojnom sklade HVHG v Bratislave zbrojná dielňa (vel. zvk. rtm. Gejza Lisoň), ktorá zabezpečovala ich opravu a kompletizáciu všetkých súčiastok výzbroje. SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 3 zo 4. 1. 1945.

⁴³ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 60 z 20. 11. 1944.

⁴⁴ Pozri napr.: Štátny archív Banská Bystrica, f. Okresný ľudový súd Kremnica, TĽud 54/46 J. Slašťan. Výpoveď J. Slašťana z 23. 8. 1946.

⁴⁵ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 5. List Š. Klča veliteľovi POHG Piešťany.

⁴⁶ Archív Ústavu pamäti národa Bratislava, f. B 9/II, škatuľa 26. Hlásenie V. Košovského z 3. 1. 1945.

gujúceho POHG na východnom Slovensku v Prešove.⁴⁷ Štatistiky stavu výzbroje, ktoré v každom jednom hlásení udával jeho veliteľ kpt. Jozef Golský, hovoria za všetko: k 26. novembru 1944 mal prešovský oddiel 157 príslušníkov, pričom disponoval len 32 puškami, 1 ľahkým guľometom a 3 pištoľami.⁴⁸ Situácia sa výraznejšie nezlepšovala ani v ďalšom období – k 1. decembru 1944 stúpili počty zbraní na 42 pušiek, 2 ľahké guľomety, 2 automatické pištole a 6 pištoľí na 159 mužov;⁴⁹ k 11. decembru, keď mal POHG už 225 mužov, tvorilo jeho výzbroj 142 pušiek, 6 ľahkých guľometov, 1 ťažký guľomet a 1 automatická pištoľ.⁵⁰

Pomerne zlá situácia vládla u prešovského POHG i po stránke vybavenia motorovými vozidlami. „*Najviac pociťovaným nedostatkom sú nákladné autá, ktoré sú bezpodmienečne potrebné na zásobovanie a tiež na sbieranie voj. súčiastok výstroja a výzbroja. Keď dostaneme dajaké auto, tak len z milosti evakuačnej komisie alebo od nemeckej zpravodajskej služby ale i to len na deň.*“⁵¹ Nešlo však len o špecifikum východného Slovenska, tento problém postihoval viaceré gardistické jednotky. S podobnými problémami sa boril aj jediný POHG pôsobiaci na severoslovenskom území inkorporovanom v roku 1939 so sídlom v Jablonke. K 6. decembru 1944 jeho 130 príslušníkov disponovalo 86 puškami, 1 ľahkým guľometom, 56 granátmi, 6 automatmi a 2 pištoľami z vlastných zdrojov; ďalších 35 pušiek nemeckej a dánskej výroby im muselo zapožičať nemecké veliteľstvo.⁵² Na zúfalý stav výzbroje sa sťažoval i veliteľ POHG Dolný Kubín nzbroj. Ladislav Kysel': „*Naša výzbroj je celkom nedostačujúca a s takto vyzbrojenou jednotkou nemožno prevádzkať ani zodpovedajúcu strážnu službu. Od akcií na zadováženie ďalšej potrebnej výstroja a výzbroja musíme upustiť.*“⁵³

Oddiely to mnohokrát nemali vôbec jednoduché. Materiálna pomoc HVHG bola slabá a i s tým, čo bolo k dispozícii, sa muselo zaobchádzať úsporne. Úsporné opatrenia HVHG sa pravdepodobne najvýraznejšie dotkli práve spomínaného využívania automobilových vozidiel útvarmi HG, ktoré presne vymedzovala Kubalova smernica z konca novembra 1944. Čo najnižšia miera spotreby pohonných hmôt a pneumatík mala byť zabezpečená hneď niekoľkými krokmi. Motorové vozidlá mohli POHG podľa direktívy používať len na

⁴⁷ Početný stav mužov a výzbroje zahŕňa i údaje za poľnú rotu HG „Prešov“, ktorá v meste pôsobila súčasne s POHG a mala aj spoločného veliteľa.

⁴⁸ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 6. Hlásenie J. Golského z 26. 11. 1944.

⁴⁹ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 6. Hlásenie J. Golského z 1. 12. 1944.

⁵⁰ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 6. Hlásenie J. Golského z 11. 12. 1944.

⁵¹ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 6. Hlásenie J. Golského z 1. 12. 1944.

⁵² Je istým paradoxom doby, že zbrojně dodávky od nemeckých okupačných útvarov POHG Jablonka využíval na zásahy a ochranu civilistov pred partizánmi – teda pred skupinami, ktoré ho mali naopak brániť. Realita však bola úplne opačná: „*Partizáni boli spúšťaní v Babej Gore a verejne si chodili po okolitých dedinách, kde rabovali, strieľali ľudí a znásilňovali ženy... PO udržuje bezpečnosť v horevedených obciach. Denne odráža partizánske prepady... Práca je tu ťažká aj z tej stránky, že sú tu aj poľskí partizáni, ktorí pracujú politicky... Okrem týchto sú tu pašerácke bandy a zloději*“. Domáce obyvateľstvo POHG nevnímalo ako perzekučnú zložku, ale ako jediný fungujúci článok inak rozloženého bezpečnostného systému, ktorý mal potenciál uchrániť jeho súkromný majetok i holé životy pred anarchiou asociálnych a samozvaných partizánov či vyložené lupičských skupín. Prítomnosť gardistov preto podporovali a aktívne sa podieľali na jeho výstavbe. Pre vstup do oddielu muži z Jablonky a okolitých obcí nepotrebovali žiadnu materiálnu motiváciu, o čom svedčí fakt, že zloženie vôbec jedného z najsilnejších pohotovostných oddielov v krajine tvorili výhradne sami dobrovoľníci. SNA Bratislava, f. 604, 604 – 55 – 1. Hlásenie J. Šaligu zo 6. 12. 1944.

⁵³ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 55 – 1. Hlásenie L. Kysel'á z 10. 1. 1945.

jazdy vojenského účelu (bojové akcie) alebo jazdu, ktorá im bezprostredne predchádzala, resp. pre služobné potreby velenia jednotky. Zásobovanie POHG sa malo realizovať prioritne železničnými spojmi alebo záprahmi, v prípade zásobovania vozidlami sa mali používať modely s lacnejším dieselovým pohonom.⁵⁴ Aby velitelia dokázali zabezpečiť plynulé plnenie rozkazov a stanovených úloh, vo viacerých prípadoch sa uchýľovali k bezohľadnému rekvirovaniu motorových vozidiel, čím narúšali hospodársky život a zásobovanie civilného obyvateľstva. Preto pokiaľ oddiel nutne potreboval automobil zabaviť, mal o to vopred požiadať HVHG, ktoré jeho žiadosť posúdilo a následne odobrilo, alebo zamietlo.⁵⁵

Nepriaznivý stav si však zrejme niektorí velitelia gardistických jednotiek vôbec neuviedomovali, čo najvýstižnejšie dokumentuje príklad z Turca. Nzbroy. Stanislav Jančiarik, veliteľ poľnej rotы HG „Štúr“ pôsobiacej v tejto oblasti, sa od HVHG vo fonograme z 27. februára 1945 vehementne domáhal pridelenia 2 tankov alebo obrnených transportérov (!) na boj proti partizánom, ktorí toho istého dňa v ranných hodinách podmínovani trať medzi Príbovcami a Kláštorom pod Znievom a vyhodili do vzduchu prechádzajúci nákladný vlak.⁵⁶ Jančiarikova požiadavka sa, prirodzene, nedočkala pozitívnej odozvy, v dôsledku čoho rota nemohla účinnejšie vzdorovať ani sovietskym jednotkám v bojoch pri Príbovcach, do ktorých mala byť nasadená.⁵⁷ V tom čase sa už krátka, no o to zaujímavejšia história vojenských útvarov HG chýlila ku koncu. Ako posledné zložili svoje zbrane gardistické jednotky evakuované na území Protektorátu Čechy a Morava v máji 1945. Výstroj a výzbroj POHG po vojne pripadla z väčšej časti štruktúram ozbrojených síl obnovenej Československej republiky.

Ozbrojené jednotky HG zohrali počas svojho pôsobenia v rokoch 1944 – 1945 veľmi kontroverznú rolu. Pri jej celkovom zhodnotení však nemožno podliehať žiadnym zaužívaným schémam, vychádzajúcich z tvrdení staršej historiografie. Charakter činnosti gardistických oddielov sa totiž líšil, pričom závisel najmä od dvoch faktorov: miesta ich pôsobnosti a osobného postoja veliteľa. Hlavne od neho sa (hoci, prirodzene, nie vždy) odvíjal i prístup radových príslušníkov k plneniu svojich služobných povinností. Aj s ohľadom na skutočnosť, že absolútna väčšina gardistov vstúpila do POHG buď nedobrovoľne alebo z výhradne zištných dôvodov, možno vcelku presvedčivo vylúčiť ideologický aspekt ako jeden z hlavných motívov ich narukovania. Napokon, o chabom „vlasteneckom“ zápale veliteľov a ich zverencov svedčí situácia z konca vojny, keď mnohí odmietli zo Slovenska evakuovať alebo sa zúčastniť bojov proti prenikajúcim sovietskym vojskám napriek dôrazným naliehaniam nemeckých orgánov.

Vo svetle novších výskumov, zdá sa, bude časom potrebné prehodnotiť i zástoj jednotiek HG v kontexte bezpečnostného systému na Slovensku počas okupačného obdobia. Hoci podiel viacerých oddielov na perzekvovaní a v menšej miere i fyzickej likvidácii politicky a rasovo prenasledovaných osôb je nespochybniteľný a dnes už relatívne dobre známy, súčasne treba v záujme vyváženého pohľadu poukázať aj na druhú stránku aktivít POHG, pretože zďaleka nie všetky gardistické útvary sa „preslávili“ podobnými tienistými či až zločinnými represívnymi aktivitami. Primárnou úlohou väčšiny z nich (a v niektorých prípadoch zároveň i jedinou) boli strážne služby, nakoľko masovejšie zadelenie gardistov do bojov proti početnejším partizánskym skupinám, berúc na zreteľ absentujúce bojové

⁵⁴ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 67 z 29. 11. 1944.

⁵⁵ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 9 z 13. 1. 1945.

⁵⁶ SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 5. Fonogram S. Jančiarika HVHG z 27. 2. 1945.

⁵⁷ CHREŇO, J. *Malý slovník slovenského štátu 1938 – 1945*. Bratislava 1965, s. 80.

skúsenosti a predovšetkým materiálne zabezpečenie, neprichádzalo do úvahy. Príslušníkov POHG a poľných rôt preto Nemci i domáce inštitúcie využívali skôr na hliadkovanie verejných a strategických budov, cestných komunikácií, železníc, ako aj významnejších podnikov a tovární. Pozitívnu úlohu gardisti zohrali rovnako pri ochrane ľudských životov v odľahlejších oblastiach štátu, kde sa tejto pozície nemal kto iný zhostiť. Uvedené momenty síce negatívne črty pôsobnosti jednotiek HG nemôžu nijako zahľadiť, avšak v súvislosti s analýzou ich angažovania sa v štruktúrach brannej moci a v záujme vyváženého prístupu k histórii tohto fenoménu našej vojenskej histórie je nutné upozorniť i na ne.

Ako na predchádzajúcich stránkach načrtla táto štúdia, HG pracovala v hektickom období medzi Povstaním a zánikom Slovenskej republiky v náročných podmienkach. Aj keď organizáciu počas celej dĺžky existencie v novej podobe kvárili výrazné materiálne ťažkosti, beztak sa dokázala zaradiť medzi najefektívnejšie zložky upadajúceho režimu, nech už činnosť jej jednotlivých elementov bola akákoľvek.

*Gardista vyzbrojený puškou vz. 24. Výstroj tvorí upravená uniforma slovenskej armády s čiernymi výložkami a čiernou našívacou páskou na ľavom rukáve a štandardná prilba vz. 32 používaná slovenskou armádou.
(Zdroj: Nový svet)*

*Pri výcviku s ľahkým guľometom vz. 26, ktoré patrili u gardistických jednotiek k najpoužívanejším.
(Zdroj: Nový svet)*

*Družiník so samopalom MP-35 počúva pokyny nemeckého inštruktora počas výcviku.
(Zdroj: Archív M. Uhrin)*

*Kožené kabáty si museli
gardistickí dôstojníci
pre nedostatok kože
zabezpečovať sami.
Na fotografii sprava
náčelník štábu HG
Otomar Kubala, vedľa
neho poverenec HG pre
Pohronskú župu Vojtech
Košovský.
(Zdroj: Archív ÚPN)*

VOJENSKÁ HISTÓRIA

Veliteľ	Pohotovostný oddiel	Suma v Ks
Ladislav Chrenko	Holíč	30 000
Ambróz Jankovič	Trnava	40 000
Ján Janoško	Hlohovec	20 000
Štefan Jakubóczy	Trenčín	40 000
Alojz Hunčík	Púchov	15 000
Tichomír Javor	Považská Bystrica	30 000
Ferdinand Biščo	Nitra	50 000
Mikuláš Ceizel	Topoľčany	15 000
Jozef Gašparík	Nové Mesto n./V.	20 000
Štefan Klčo	Piešťany	30 000
Štefan Piljar	Ilava	15 000
Dr. Jozef Buček	Žilina	30 000
Spolu		335 000

Tab. 2: Výplaty stravného a žoldov pre POHG z 27. 11. 1944 (*SNA Bratislava, f. 604*)

Veliteľ	Pohotovostný oddiel	Suma v Ks
Ladislav Chrenko	Holíč	110 000
Ladislav Retzer	Malacky	26 000
Ambróz Jankovič	Trnava	90 000
Ján Janoško	Hlohovec	75 000
Ferdinand Biščo	Nitra	20 000
Fábry	Zlaté Moravce	60 000
Mikuláš Ceizel	Topoľčany	105 000
Ignác Ďurmek	Bánovce n./B.	30 000
Dr. Vojtech Bartok	Piešťany	90 000
Jozef Gašparík	Nové Mesto n./V.	60 000
Alexander Gallé	Trenčín	85 000
Alexander Sedláček	Dubnica	20 000
Pavel Poliak	Ilava	30 000
Alojz Hunčík	Púchov n./V.	50 000
Ľudovít Fiala	Považská Bystrica	50 000
Ladislav Hoššof	Žilina	160 000
Ján Šaliga	Jablonka	25 000
Jozef Makovinský	Kremnica	120 000
Július Silnický	Turčiansky Sv. Martin	20 000
Spolu		1 226 000

OSUDY HLÍDKOVÉ LODĚ „PM“ (PŮVODNĚ „PRESIDENT MASARYK“) V LETECH 1947 – 1954

MARTIN DUBÁNEK

DUBÁNEK, M.: The fate of the patrol boat PM /President Masaryk/ in 1947 - 1954 *Vojenská história*, 3, 15, 2011, pp 169-183, Bratislava. In the published study, or better to say a scientific article, the author's attention is focused on the intentions of Czechoslovak Ministry of National Defence and other institutions with one of the military vessels on Danube - patrol boat PM (President Masaryk) - after World War II, ie. since its return to Slovakia, and attempts to restore its activity to the final decommissioning. The issue of the vessel, an important part of the Danube fleet before the war, was addressed in several historical works. These findings are much deepened by M. Dubánek. Right at the start the author brings new information into the context associated with search of Czechoslovak bodies of the ship, which in time of war was used by the German army and became a U.S. Army war booty afterwards. After the return of the vessel, a reintegration "to service" was preparing but it was conditioned by extensive renovation and re-armament. This was planned in several stages and variants, describing of which is one of the most positive aspects and benefits of this work.

After unsuccessful attempts to put the vessel in operation in Bratislava, it was moved to the shipyard in Komárno, where it should have been repaired and adjusted up to new requirements and ideas. Unfortunately, they were never put into practice; the same is for the plan to convert the vessel from military to ship excursions. After the allocation to the assets of the Slovak shipyards and dismantling of all usable material, the vessel was used until 1958 as a floating pontoon. The study is based on the original archive materials and partial use of the existing literature. It is particularly beneficial in terms of increasing knowledge about the fate of one of the most famous ships of the pre-Munich Danube military fleet, as well as attitudes of post-war Czechoslovak Army headquarters to the possibility of its renewal.

Military history. Czechoslovakia. R. 1947-1954. Patrol boat President Masaryk. Post-war fate.

O československé hlídkové lodi *President Masaryk* bylo napsáno několik zajímavých článků a publikací.¹ Zatímco o její službě v době první republiky a za okupace panuje mezi odbornou veřejností již značné povědomí, poválečné osudy loď jsou méně známé. V příspěvku chceme přiblížit zejména období let 1947 – 1954, kdy vznikly zajímavé projekty na její přezbrojení.

Na úvod trochu historie. Je známou skutečností, při že při dělení rakousko-uherské dunajské flotily v roce 1920 československé úřady o žádnou hlídkovou loď nepožádaly a hlídkové lodě (Patrouillenboot) typu *Wels* si rozdělilo Rakousko a Maďarsko.² Proto je zajímavé, že v roce 1928, pravděpodobně pod silným tlakem Akciové společnosti, dříve Škodových závodů v Plzni, čs. ministerstvo národní obrany objednalo stavbu hlídkové lodi, která měla představovat zdokonalený typ *Wels*.³ Loď, která dostala název *President Masaryk*, byla původně 47,5 m dlouhá a 6 m široká.⁴ Výtlač prázdné lodi byl uváděn v hodnotě 214 t při ponoru 0,9 m. Standardně však ponor zatížené lodi stoupal až na 1,1 m. Díky relativně nízkému ponoru a výzbroji v dělových věžích se tak lze setkat i s označením polomonitor, avšak odborníci na vojenská plavidla se ztotožňují s kategorií říční hlídkové lodi.⁵

V srpnu 1929 začala její stavba v loděnici Škodových závodů v Komárně. Na vodu byla spuštěna 19. října 1930 a její kolaudace se uskutečnila 27. října 1931.⁶ Při kolaudaci se projevíly značné nedostatky, kvůli kterým MNO loď nepřevzalo a loděnice ji musela přestavět. Je zajímavé, že seznam nedostatků byl archivován ještě v roce 1954.⁷ Zprávu o nedostacích vypracoval 22. října 1931 mjr. H. K. Topil. Zpráva mimo jiné vypovídá o popraskání 42 pancéřových plechů (silných 10 mm a 5 mm). Z věžových zbraní nešlo údajně střílet přes příď blíže než na vzdálenost 2 až 3 km, aniž by se nepoškodila příď. Jako nevhovující byla hodnocena nízká maximální rychlost daná chybně zvoleným tvarem trupu⁸, malými průměry lodních šroubů a podkalkulovaným výkonem turbín.⁹ Prostory strojovny a kotelny se ukázaly jako velmi stísněné. Naopak světloomet o průměru zrcadla 90 cm byl

¹ Historii hlídkové lodi *President Masaryk* se zabývala především publikace Miroslava Huberta, který v poválečném období sloužil na její palubě (HUBERT, Miroslav. *Hlídková loď President Masaryk* v pohledu techniky. Praha 2004.) Velmi cenné jsou informace o historii lodí v období první republiky uveřejněné ve článku René Grégra (GRÉGR, René. *Válečná loď President Masaryk*. In *HPM*, 6/2002, s. 24-26). Tentýž autor popsal i její válečné osudy (GRÉGR, René. *Bechelarén. Osud lodi President Masaryk* po roce 1938. In *HPM* 9/1992, s. 28-30). Poválečné období je kromě výše uvedených prací naznačeno i v subkapitolách publikace *Válečné lodě 4*, a 6 od Ivo Pejčocha a jeho spoluautorů (PEJČOCH, Ivo – NOVÁK, Zdeněk – HÁJEK, Tomáš. *Válečné lodě 4*. Praha : Naše vojsko 1993, s. 175-176 nebo PEJČOCH, Ivo – NOVÁK, Zdeněk – HÁJEK, Tomáš. *Válečné lodě 6*. Ares 1997, s. 55-56). Tomuto období se dále věnuje např. Vladimír Janoušek, který rovněž sloužil v poválečném období na její palubě (JANOUSĚK, Vladimír. *Hlídková loď President Masaryk* opět vyplula. In *HPM* 1/2009, s. 36-37). Hlídkovou lodí *President Masaryk* a dunajskou flotilou se zabýval i historik VHÚ Bratislava Miroslav Čaplovič (ČAPLOVIČ, Miloslav. *Československá dunajská flotila v letech 1919-1939*. In *Miles Semper Honestus*. Ed. V. Segeš – B. Šed'ová. Bratislava : VHÚ, 2007, 169-174)

² HUBERT, ref. 1, s. 24.

³ GRÉGR, *Válečná*, ref. 1, s. 25-26.

⁴ Díky těmto rozměrům se již skutečně jedná o loď a ne o člun.

⁵ GRÉGR, *Válečná*, ref. 1, s. 24.

⁶ *Tamtéž*, s. 25.

⁷ VÚA-VHA Praha, f. MNO 1954, kr. 820, sign. 99/1/17.

⁸ Odborná literatura uvádí, že pro výpočet hydrodynamických vlastností trupu lodi byly zvoleny špatné výchozí údaje úseku Dunaje, který se na čs. toku prakticky nevyskytoval. Jednoduše řečeno, československý úsek Dunaje byl zkrátka mělčí.

⁹ GRÉGR, *Válečná*, ref. 1, s. 26.

ve zprávě uváděn jako příliš velký.¹⁰ Kritizovaná byla i slabá výzbroj, kterou představovaly především čtyři atypická 6,6 cm lodní děla vz. 30 L/35 umístěná po dvojicích do dvou věží s dostřelem 12,5 km.¹¹ Taktéž kulometná výzbroj čtyř těžkých kulometů vz. 24 umístěná ve dvou věžích by se za války zřejmě neosvědčila.

Přestavěná loď se opticky lišila například umístěním druhého komínu, který odváděl spaliny z kotelny. Loď dostala nové šrouby a tunely jejich hřídelí. Zvýšil se také výkon turbín z 1600 koňských sil (hp) na 2300 hp. To se příznivě projevilo zvýšením rychlosti ze 13,8 uzlů na 16,7 uzlů.¹² MNO loď převzalo 8. srpna 1932 a zařadilo ji do služby u samostatného „praporu mostního“ v Bratislavě.¹³ Jako kotviště sloužil Zimní přístav v Bratislavě.

Po přijetí podmínek mnichovské konference a vídeňské arbitráže, kdy Československu zůstalo pouze několik kilometrů levého břehu Dunaje v okolí Bratislavy, ztratilo vojenské zařazení loď význam a MNO ji nabídlo k odprodeji. O plavidlo projevila zájem Jugoslávie, ale obchod se nepodařilo uzavřít. Loď nakonec zabavila německá branná moc, která ji přejmenovala na *Bechelaren*, a za války, po částečné rekonstrukci, poměrně intenzivně využívala.¹⁴ První změnu tvořilo posílení protiletadlové výzbroje lodi, a to na úkor vyřazení zadní kulometné věže. V roce 1943 následovala radikální přestavba v Linci, při které byla zrušena kotelna a upravena strojovna. Namísto dosavadních turbin byly instalovány dva diesलगрегаты. Jednalo se údajně o typ MAN o výkonu 1 800 ks.¹⁵ Lze ovšem najít i odlišné informace, například o montáži motorů MWM o stejném výkonu.¹⁶ Tento údaj lze považovat za věrohodnější, neboť v poválečném zápisu o rekonstrukci jsou uváděny právě diesely M.W.M. typu RS-143.¹⁷

Loď byla na zádi prodloužena na délku téměř 48 m a se změnou strojovny byly odstraněny i oba komíny, neboť výfuky z dieselů byly svedeny do boků. Dále se uskutečnila přestavba části palubních nástaveb, čímž se jednak zlepšily ubytovací a hygienické podmínky posádky a současně vznikl prostor pro instalaci další protiletadlové výzbroje. Na místo 20mm děla po zadní věži přišel 37mm protiletadlový kanon a dále byl instalován 20mm čtyřkanon vz. 38. Zrušena byla i přední kulometná věž. Plánované přezbrojení děly ráže 105mm se neuskutečnilo. Po spotřebování atypické munice ráže 66 mm byly v únoru až dubnu 1945 v Linci místo původní hlavní výzbroje instalovány dva ponorkové 88mm kanony s pancéřovými štíty.¹⁸

Posádka lodi *Bechelaren* kapitulovala 10. května 1945 v Linci. Literatura uvádí, že plavidlo bylo pravděpodobně v březnu 1946 odzbrojeno a přesunuto do Deggendorfu v Německu. Američané ji označovali jako G. B. 1. Protože bylo prokazatelné, že se jednalo o bývalou čs. vojenskou loď, bylo pochopitelné, že republika uplatňovala nárok na její vrácení.

¹⁰ VÚA-VHA Praha, f. MNO 1954, kr. 820, sig. 99/1/17.

¹¹ HUBERT, Miroslav. Hlídkové čluny a lodě na Dunaji. In *HPM* 9/1996, s. 24-29.

¹² PEJČOCH, Válečné, ref. 1, s. 175.

¹³ HUBERT, ref. 1, s. 13.

¹⁴ GRÉGR, *Bechelaren*, ref. 1, s. 28-30.

¹⁵ Údaj shodně uvádějí: PEJČOCH, Válečné, ref. 1, s. 175-176 a GRÉGR, *Bechelaren*, ref. 1, s. 29.

¹⁶ Ref. 11, s. 24-29.

¹⁷ VÚA-VHA, f. MNO 1950, zatopená kr., II. odbor/2. oddělení,čj. 45274/taj.

¹⁸ GRÉGR (*Bechelaren*, ref. 1) uvádí i další posílení výzbroje o další protiletadlový kanon, či čtyřkanon ráže 20 mm.

První dokument o pátrání po lodi je datován již k 16. červnu 1945, kdy na Velitelství ženijního vojska (VŽV) Hlavního štábu MNO začaly docházet kusé informace o tom, že se hlídková loď nachází v Linci.¹⁹ Podle výzvy MNO, kterou zformulovalo VŽV, dodávali informace o výskytu čs. vojenských lodí příslušníci bývalého „mostního praporu“ a také zaměstnanci Československé akciové společnosti paroplavební společnosti Dunajské (dále Dunajské plavby) v Bratislavě.²⁰ Podle jejich zpráv měla být bývalá hlídková loď *President Masaryk* 5. července 1945 odtažena z Lince směrem proti proudu Dunaje. Podle dalšího dokumentu z 11. září 1945 jednal škt. Rabasa z VŽV v tento den s ředitelem Dunajské plavby Ing. Závorským, kterému oznámil, aby se zaměstnanci Dunajské plavby v úseku Dunaje Vídeň – Řezno obraceli přímo na čs. repatriační důstojníky.²¹ Dokument rovněž obsahoval žádost přednosty Styčného oddělení MNO plk. jezd. R. Kokrda z 19. září 1945 adresovanou americkému vojenskému přidělení (pplk. A. Woldik) o vrácení hlídkové lodi *President Masaryk* a dalších čs. vojenských plavidel. K dokumentu byl dále odkaz na obdobnou žádost náčelníka Hlavního štábu div. gen. Bohumila Bočka z 16. října 1945.

Mezi archivními materiály jsme našli i dopis zatímního velitele ženijního vojska brig. gen. Ing. Jana Čermáka adresovaný MNO/Hlavnímu štábu – Oddělení pro styk se spojeneckými armádami z 9. listopadu 1945, ve kterém oznámil, že asi 25. října 1945 obdržel od generálního ředitelství Dunajské plavby hlášení o místě pobytu a označení hlídkové lodi.²² Vyjádřil přesvědčení, že bude možné zahájit příslušná jednání o vydání lodi, přičemž měl být opis zaslán Čs. vojenské misi v Berlíně. Ředitelství Dunajské plavby obdrželo 30. srpna 1945 hlášení z Pasova o plavidle, ve kterém byla rozpoznána čs. hlídková loď *President Masaryk*. Ačkoliv téměř veškerá odborná literatura shodně uvádí spojenecký název lodi jako G.B. I (od Gun Boot), v dokumentu byl uveden název GB II. V rozporu s prvními informacemi loď měla mít stále ještě plnou výzbroj a posádku tvořenou Němci a Maďary, a to i přesto, že byla vedena jako americká válečná kořist. Zjištění bylo tlumočeno čs. styčnému důstojníku kpt. Gostonyimu a kpt. Budínskému v Řezně a americkému důstojníku ve funkci zástupce velícího generála pro oblast Pasov a Řezno.

Dne 2. ledna 1946 odeslal přednosta plk. jezd. R. Kokrda čs. vojenské misi ve Frankfurtu přípis o provedení intervence u příslušných amerických úřadů o uvolnění všech čs. plavidel na Dunaji držených v americké okupační správě. Zároveň o výsledek této intervence požádalo čs. ministerstvo zahraničních věcí.²³ Dne 20. února 1946 se VŽV ozval také Československý plavební úřad v Praze.²⁴ Předal informace vedoucí úřednice Repatriačního úřadu v Praze Věry Sychrové, že hlídková loď *President Masaryk* se nalézá toho času v Pasově v Německu a podle vyjádření amerického důstojníka Güntera (Čechoameričana) musí být do konce února převzata československými zástupci a označena československou vlajkou. Jinak loď hrozilo podle spojeneckých směrnic potopení. Výslovně bylo upozorněno, že není zapotřebí uskutečnit transport lodi z Pasova, ale pouze akt předání čs. zástupcům, obdobně jak se stalo v případě jugoslávských plavidel. VŽV reagovalo konstatováním, že na konci února a začátkem března vykoná čs. vojenská komise obhlídku dunajských přístavů pro vyhledání a označení zavlčených čs. plavidel. Komisi povede důstojník čs. vojenské

¹⁹ VÚA-VHA Praha, f. MNO 1945, kr. 91, čj. 220/VŽV 1945.

²⁰ Tamtéž, kr. 69, čj. 13761a/styč. odd 1945, původce čj. 10552/VŽV 1945 z 11.9.1945.

²¹ Tamtéž.

²² VÚA-VHA Praha, f. MNO 1945, kr. 62, čj. 1338.

²³ Tamtéž, kr. 81, čj. 11172.

²⁴ Tamtéž, kr. 118, čj. 1248.

mise ve Frankfurtu a za VŽV se jej účastní škt. Karel Strnad a škt. Titus Iskra. K prohlídce bude zajištěno potřebné povolení štábem americké okupační armády v Německu.

Zároveň byly přiloženy informace škt. let. J. V. Wagnera, styčného důstojníka u čs. restituční mise z 21. března 1946.²⁵ Na základě čj. 25/taj. hl. št. styč. 1946 a čj. 811/dův hl. št. 1946 byl u Economic Branch, Restitution of Property Office od Military Government US Zone uplatněn československý nárok č. 714 o prozatímní zajištění 42 plavidel (včetně hlídkové lodi *President Masaryk*) patřících vojenské správě a Dunajské plavbě. Jednání se však vlekla, neboť do záležitosti zasahovala přímo americká vláda ve Washingtonu, a dále bylo nutné získat sovětský souhlas pro přesun rakouským úsekem Dunaje, z části ovládaným Sovětskou armádou.

Jednání se protahovala a 6. září 1946 mělo VŽV vypracovat další žádost o navrácení hlídkové lodi *President Masaryk*, které byla počátkem června 1946 lokalizována pod označením GB I pod železničním mostem v německém Deggendorfu a také dalších plavidel. Na výzvu ministerstva zahraničí z 18. listopadu 1946 odpovědělo VŽV, že 24. listopadu 1946 odjede do Vídně za účelem převzetí čs. lodí zástupce VŽV mjr. Josef Borovec, škt. Titus Iskra a ředitel Dunajské plavby ing. Závorský.²⁶ Dohoda o vrácení lodí však byla podepsána až 28. října 1947, a teprve v prosinci 1947 se hlídková loď *President Masaryk* vrátila do Bratislavy.

Loď sice neměla výzbroj, ale jinak se nacházela v poměrně dobrém technickém stavu a zdálo se, že se stane vítanou posilou čs. armády. V roce 1946 byl fakticky obnoven prvo-republikový mostní prapor, když byl v Bratislavě zřízen ženijní prapor 14 (označovaný též jako říční).²⁷ Jeho velitelem se stal mjr. žen. Ján Fiam. Do působnosti této jednotky, konkrétně její lodní roty (kromě ní měl prapor ještě minovou rotu, mostní rotu a náhradní rotu), byl zařazován získávaný lodní materiál, tedy i bývalá hlídková loď *President Masaryk*. Po vzniku monopolu komunistické moci v únoru 1948 byla přejmenovaná na hlídkovou loď PM, protože připomínat jméno *Masaryk* se už jaksi „neslušelo“.

Více než rok se v podstatě nic nedělo. Teprve na výzvu MNO uskutečnili zástupci Škody Plzeň 22. března 1949 prohlídku lodi, jejíž cenu odhadli na 22 mil. Kčs. Následně, pravděpodobně 21. května 1949, byl sestaven seznam potřebných oprav a rekonstrukčních prací.²⁸ Loděnice v Komárně měla provést vytažení lodi na břeh, očištění, nátěry, přestavět kabiny a naistalovat nový stěžeň. Cena těchto úkonů byla odhadnuta na 900 000 Kčs. Další firma, ČKD Smíchov, měla provést demontáž a vyčištění dvou dieselových motorů M.W.M. typu RS-143, demontáž pomocného motoru Deutz F-2N-317 a jeho nahrazení motorem Škoda 2S110.²⁹ To představovalo částku 1 100 000 Kčs a dalších 300 000 by stála rekonstrukce elektrické sítě. Škodovka 4. června 1949 oznámila, že opravy je schopna provést během 24 měsíců.

Vyzbrojení lodě armáda plánovala v několika variantách. Literatura uvádí dvě věže z tanku Panther, 37mm protiletadlový kanon vz. 39S a dvě 20mm čtyřčata.³⁰ Archivní prameny výzbroj zprvu definovaly jako dva 75mm tankové kanony vz. 40N ve dvou tankových

²⁵ Tamtéž, kr. 118, čj. 1248.

²⁶ VÚA-VHA Praha, f. MNO 1946, kr. 123, sig. 99/5/12/2.

²⁷ HUBERT, Miroslav. Československá dunajská flotila v letech 1946-1959. In *HPM3/1995*, s. 24.

²⁸ VÚA-VHA Praha, f. MNO 1950, zatopená kr., II. odbor/2. oddělení, čj. 45274/taj.

²⁹ Tamtéž, II. odbor/2. oddělení 1950, čj. 45274/taj.

³⁰ GRÉGR, Bechelaren, ref. 1, s. 30.

věžích, jeden 20 mm čtyřkulomet vz. 38N a vyvíjený raketomet ráže 90 mm, pravděpodobně typu RK 4.³¹ Zda se mělo jednat o v literatuře uváděné věže z tanku PzKpfw. V Panther nebo věže z tanku PzKpfw. IV, která byla ve stejném období použita u dělového člunu DČ-1, se nám nepodařilo přesněji určit. Dne 2. června 1949 Škoda Plzeň kalkulovala za úpravu tankových věží 700 000 – 900 000 Kčs, podle dvou variant řešení. Tankové věže měla ovšem dodat vojenská správa. Ke stejnému dni je v jiném dokumentu uváděna vyšší cena, a to 1 200 000 Kčs u děla s ústřovou brzdou a 1 450 000 Kčs zbraně bez ústřové brzdy.³² U obou variant by bylo nutné instalovat odpady nábojnic, nástavbu na palubě pro osazení věže, řetězový muniční výtah s ručním pohonem a příslušné elektroinstalace.³³ MNO navrhlo jako doplňkovou výzbroj čtyři těžké kulometry vz. 37 a ve vybavení neměl chybět světlomet o průměru 40 cm a radiostanice.

Na 24. června 1949 byla svolána u ženijního praporu 14 porada pro posouzení dalšího „osudu“ lodi PM.³⁴ Porada se konala za přítomnosti zástupců příslušných složek MNO, Vojenského technického ústavu (VTÚ) a Škodových závodů.³⁵ Za VŽV byl na jednání přítomen mjr. Josef Borovec, I. oddělení Hlavního štábu zastupoval pplk. Jan Vytřísal, VTÚ pplk. Ing. Vilém Pokorný a Karel Šlajchrt, a II. odbor MNO pplk. Ing. Karel Koblasa. Dále byl přítomen velitel ženijního praporu 14 mjr. Ján Fiam a několik zástupců Škodových závodů Plzeň, Hradec Králové a Komárno.

Na poradě byly přesněji definované představy o budoucí výzbroji lodě. Zaměstnanci Škody Plzeň představili ideový projekt umístění věží s výzbrojí popisovanou jako 75 mm TK II vz. 40N. Po prohlídce lodí byla jako nejvhodnější zvolena varianta s umístěním kanónů s ústřovou brzdou v otočných věžích tanku PzKpfw. IV v původním provedení. Škoda Plzeň měla vyslat své techniky do Milovic pro zjištění rozměrů věže a vypracování příslušné dokumentace. Technologický postup instalace dělové výzbroje počítal nejprve s demontáží částí, které zbyly po původní věži s děly ráže 66mm, respektive částí pro 88 mm ponorkové kanony. Na palubě měly být provedeny dvě nástavby z pancéřového plechu o minimální síle 20 mm ve tvaru komolého kužele o co možná největším sklonu stěn. Výška nástavby měla být tak velká, aby deprese kanónu neposkytla větší hluchý prostor v podélné ose lodi než max. 200 m. Nábojnice měly být svedeny do uzavřených prostor pod zbraní. Jako spřažené zbraně v tankových věžích měly být použity dva 7,92 mm těžké kulometry vz. 37 a lafetami obdobné konstrukce jako u obrněných vlaků. Další dvě zbraně tohoto typu se měly nacházet na velitelském můstku lafetované v jednoduché vidlici, kterou si měli vyřešit a zřejmě i vyrobít příslušníci útvaru.

MNO předpokládalo osazení dvou 20 mm čtyřkulometů vz. 38N. Jeden byl plánován na můstku a druhý nad strojovnou v kruhové pancéřové nástavbě. Lafety měly obsahovat bezpečnostní narážky pro omezení palby. Počítalo se i s možností střelby na pozemní cíle. Úplnou novinku ve výzbroji měl tvořit raketomet umístěný nad nouzovou kormidelnou. O jeho ráži se mělo rozhodnout dodatečně. Bohužel, raketometry pro rotační rakety ráží 90, 130 a 210 mm se tehdy nacházely pouze ve vývoji.

³¹ VÚA-VHA Praha, f. MNO 1949, bývalá kr. 52, nyní zatopená kr., HŠ/1.odd/taj 1949, 99/6/1/2.

³² Tamže, zatopená kr., VŽV, čj. 24631/taj.

³³ Ref. 30.

³⁴ Ref. 32.

³⁵ Ref. 33.

Hmotnostní rozpočet a množství munice měla vyřešit Škodovka. Vojenská správa by na loď dodala vysílač IS 100/108 a přijímač L-NE s napájením z akumulátorů o napětí 24 V. Předpokládalo se i teleskopický anténní stěžeň s deštníkovou anténou. V případě jeho zatažení měla být k dispozici nouzová bičová anténa. Světlomet byl nyní definován jako zdroj bílého světla s dosahem 300 m. Závěry z porady uznávaly i plánované opravy trupu lodě ve výši 2 300 000 Kčs dle rozpočtu z 2. června 1949. V jejich rámci se předpokládala i výměna německých popisek za popisky ve slovenštině. Lhůty opravy stanovila vojenská správa do konce roku 1950.

Krátce po poradě však VŽV změnilo názor. Po opětovném prostudování otázky použití hlídkové lodi PM došlo k závěru, že tato loď na československém úseku Dunaje nebude moci splnit své úkoly, protože svou rychlostí a slabým pancéřováním by mohla být značně ohrožena reaktivními protitankovým zbraněmi a letadly. VŽV uvažovalo o její náhradě menším, rychlejším a pohyblivějším plavidlem, vyzbrojeným rychlopalným kanonem nebo raketometem a protiletadlovým kulometem. Místo rekonstrukce hlídkové lodi PM tak vlastně navrhovalo stavbu nové minonosky a dělového nebo vlečného člunu. O konečném řešení však nebylo oprávněné samo rozhodnout. Koncept návrhů, tzn. dostavba nebo odprodej lodi, datovaný pravděpodobně k 13. červenci 1949, měl být upraven až podle dohody s 1. oddělením Hlavního štábu.

Svou „polívčičku“ si ohřál i VTÚ, který 7. července 1949 konstatoval, že loď je nedostatečně pancéřovaná³⁶, poskytuje velký a rozměrný cíl a není chráněná ani před leteckými útoky.³⁷ V očích odborníků VTÚ se měla vzhledem ke své délce vyznačovat špatnými manévrovacími vlastnostmi a velkým ponorem. Také možnost vybavení palebnými prostředky se prý ukázala jako omezená.

Přednosta 1. oddělení Hlavního štábu o hlídkové lodi PM rozhodl 3. září 1949, kdy navrhl, aby loď byla vyřazena bez dalších oprav, neboť s jejím zařazením do výzbroje se již nepočítá. Loď mohla být nabídnuta spojencům, případně z ní vymontovány použitelná zařízení. Případně se dala využít jako vlečný člun. Dodejme, že 1. oddělení Hlavního štábu již také nepočítalo v první pětiletce se stavbou dělového člunu a minonosky. Definitivně pak přezbrojení odvolal náčelník Hlavního štábu gen. Šimon Drgáč, když pravděpodobně 17. září 1949 zrušil požadavek na zajištění výzbroje. Loď měla být nabídnuta k odprodeji.³⁸ Podle vyjádření 4. oddělení II. odboru MNO z 4. října 1949 však nebyl o koupi nedokončené lodi v tuzemsku i zahraničí zájem a o stejné situaci informovalo MNO vedení Československých závodů těžkého strojírenství 10. května 1950.³⁹ Dne 16. května 1950 zástupci VŽV usoudili, že loď nelze prodat vcelku, a proto bylo rozhodnuto pokusit se o rozprodání použitelného vybavení a trup buď rozřezat do šrotu nebo využít jako ponton.

Loď „naštěstí“ dále chátřala v bratislavském přístavu strážena lodní rotou bývalého ženijního praporu 14, který se v roce 1950 stal organizačním jádrem novovytvořeného 52. pontonového pluku Bratislava.⁴⁰ Velitelem pluku se stal plk. žen. Ing. Karel Chmel a

³⁶ Podle VTÚ nemohla odolat střelám 12,7 mm kulometů a pancéřovek.

³⁷ VÚA-VHA Praha, f. MNO 1950, zatopená kr. II. odbor/2. oddělení čj. 45274/taj, původce VTÚ čj. 7053/taj. 1949 z 7.7.1949.

³⁸ Tamtéž, f. 1949, zatopená kr., HŠ/1.odd/taj, sig. 99/6/1/2.

³⁹ Ref. 38.

⁴⁰ Organizační strukturu praporu již tvořily pouze dva prvky – lodní a minová rota. VHA Bratislava, f. 879 – 52. pontonový pluk, kr. 1, kronika a ŠTAIGL, Jan. Organizační a dislokační výstavba čs. Armády na Slovensku v letech 1945 – 1950. In *Vojenské obzory*, 2, 1995, příloha H, s. 107.

⁴¹ VHA Bratislava, fond 879 – 52. pontonový pluk, kr. 4.

spolu s ním byl k pluku přemístěn i por. žen. V. Janoušek⁴¹, který se zanedlouho zasloužil o zprovoznění hlídkové lodi PM. Za velitele lodní roty, která ji „spravovala“, byl ustanoven škpt. žen. Ján Poloni. Podle archivních materiálů příslušníci této roty hlídkovou loď PM v letech 1951–1952 svépomocí opravili a 12. září 1952 vyplula na první zkušební plavbu.⁴² V létě 1953 byl na palubu lodě dočasně umístěný 20mm protiletadlový čtyřkulomet vz. 38N z dělového člunu DČ-1.⁴³ Na můstku pak mužstvo pózovalo s dvěma těžkými kulometry vz. 37.⁴⁴ Informace o svépomocné opravě lodi jsou mimořádně zajímavé. S ohledem na přísnou rozhodovací centralizaci armádního mechanismu a atmosféru dané doby, kdy iniciativa nižších velitelů nebyla příliš vítaná, je totiž těžko představitelné, že by k ní došlo bez vědomí nadřízených. Pravděpodobně souvisela s další změnou názoru na možnosti využití plavidla, kterou se nám v archivních materiálech zatím nepodařilo identifikovat.

V dané souvislosti se nám jeví možná spojitost s úvahami na přezbrojení plavidla na protiletadlovou loď, které se prokazatelně objevily v roce 1953. S cílem posoudit tuto možnost se 14. října 1953 dokonce uskutečnila oficiální komisionální prohlídka lodi zástupci armády.⁴⁵ Předsedou komise byl určen plk. Ing. K. Chmel.⁴⁶ Společně s ním se jednání zúčastnil i npor. V. Janoušek. Velitelství ženijního vojska zastupoval pplk. J. Borovec, I. (zbrojní) odbor VTÚ pplk. Josef Poštulka,⁴⁷ II. (elektrotechnický) odbor VTÚ mjr. Karel Hrdina a V. (ženijní) odbor VTÚ mjr. Jan Vavruška. Kompetentního důstojníka pro řešení protiletadlové obrany lodi představoval plk. Bohumil Vošahlík z Velitelství protiletadlové obrany státního území. Svého zástupce vyslala i Operační správa Generálního štábu a přítomni byli i tři sovětské poradci (dělostřelec, pěšák a ženista).

V nové roli měla loď sloužit k protiletadlové obraně konvojů obchodních lodí, zesílení protiletadlové obrany přístavů a vojenských přepravišť s možností nasazení proti pozemním vojskům na březích Dunaje. Podle představ mohl být bráněný konvoj dlouhý 1 500 m, přičemž jádro protiletadlové obrany konvoje měla tvořit právě přestavěná hlídková loď PM.⁴⁸ Zpráva z prohlídky popisuje možnost zřízení pěti palebných postavení. Z toho dvě již byly vybudovány a vyžádaly by si jen malé úpravy. Podle přítomných sovětských poradců mělo výzbroj tvořit osm protiletadlových kanonů, a to na přídi i zádi po jednom 57mm kanonu a na nástavbách tři 30mm dvojkanony. Nově by musely být vyprojektovány a vyrobeny spodní lafety pro instalovanou výzbroj, což nebylo zase tak složité. Horní lafeta se zbraní by byla převzata z příslušného dělostřeleckého systému. Jelikož byl 57mm kanon poháněn elektromotorem umístěným na spodní lafetě, musela by být provedena i jeho úprava. Pro všechny zbraně měly být zhotoveny ochranné pancéřové štíty, respektive chráněná střelecká stanoviště. Na lodi měly být uskladněny dva palebné průměry munice.

Ze zbraní měla být vedena v zásadě pouze přímá palba. Pro její řízení byl uvažován

⁴² JANOUŠEK, Vladimír. Hlídková loď President Masaryk opět vyplula. In *HPM* 1/2009, s. 36-37.

⁴³ Člun DČ-1 vznikly v roce 1949 po přestavbě německého člunu Pionierschierungbot představoval jedinou čs. větší bojovou loď. Byl vyzbrojen 75mm KwK 40 v upravené věži tanku PzKpfw. IV a 20mm Flakvierling 38. V roce 1959 byl předán bratislavským požárníkům a v roce 1974 odprodán soukromníkovi. Viz PEJČOCH, Válečné, ref. 1, s. 55-56.

⁴⁴ Ref. 43.

⁴⁵ VÚA-VHA Praha, f. VTÚ, kr. 95, sig. 89/26/58.

⁴⁶ VHA Bratislava, f. 879 – 52. pontonový pluk, kr. 1, kronika.

⁴⁷ DUBÁNEK, Martin. Josef Poštulka – muž, který odmítl kalašnikov. In *Střelecká revue* 3/2006.

⁴⁸ Ref. 46.

velitelský dalekohled a dálkoměry pro 57mm protiletadlové kanony. Doplňkovou výzbroj představovaly dva těžké kulometry vz. 37.

V čase míru mělo plavidlo sloužit k výcviku mužstva lodní roty a v této roli se předpokládala pouze pětičlenná posádka (velitel, kormidelník, strojník, radista, dělmistr), zřejmě potřební pro stálou údržbu. Výcvik v případném ovládní výzbroje mohl u 52. pontonového pluku vykonávat velitel roty VKPL.⁴⁹ V době branné pohotovosti státu a za války se měl počet osob na lodi zvýšit na 38 mužů, z toho 20 mělo tvořit obsluhu zbraní. Mezi dělostřelce komise dále počítala tři obsluhy dálkoměrů a velitele baterie. Samotná posádka lodi měla být složená z velitele, kormidelníka, dvou strojníků, tří radistů, zdravotníka, dělmistra a šesti lodníků.

V době prohlídky loď nebyla vybavena radiostanicí. Byly provedeny pouze rozvody lodního rozhlasu a měla funkční telefonní síť. Nově by musely být zřízeny další telefonní linky do palebných postavení. Podle hlášení o stavu lodi se lodní těleso, paluba a vodotěsné přepážky nacházely v celku dobrém stavu. Jako dobré bylo vyhodnoceno i kormidelní a kotevní zařízení. Na lodi se stále ještě nacházely původní německé diesellové motory. Měly však být zkontrolovány záložní motory a jeden z nich MNO předpokládalo nahradit nejlépe dieselem Škoda 2S110 o výkonu 10 kW.⁵⁰ Loď měla být vybavena také novými akumulátory a provedena revize elektrických rozvodů.

Vnitřní prostory potřebovaly pouze drobné úpravy, zvláště v ubikacích mužstva. Nejnaléhavěji byla pocítována potřeba nového signalizačního zařízení. Vojenská správa řešila i otázku vnitřních a vnějších nátěrů, které měly být odstraněny. To obnášelo odtažení plavidla do suchého doku, opískování, natření suříkem a vrchním odstínem khaki. Zatímco nátěry opravených strojů a části vnitřního vybavení byly považovány za dobré, vnitřní nátěr trupu byl taktéž mnohde napaden korozi.

Loď se v tomto okamžiku stále ještě nacházela v provozuschopném stavu, přičemž byla provedena zkušební jízda v Zimním přístavu v Bratislavě. Po instalaci výzbroje byl očekáván nárůst hmotnosti o 44 t, což se mělo projevit větším ponorem 1,5 m a s jistotou i snížením rychlosti.

Potíž však byla v tom, že 30mm PLDvK vz. 53 vojenská správa stačila tento rok sice zavést do výzbroje, ale rozbíhala se teprve výroba ověřovací série. Situace u 57 mm protiletadlového kanonu byla v této době ještě horší, neboť se zbraň nacházela stále ještě pouze ve vývoji.⁵¹ Snad proto komise řešila ještě variantu s výzbrojí tvořenou pěti 30 mm PLDvK vz. 53, čímž by klesly potřebné finanční náklady o 400 000 Kčs a situace okolo výzbroje, včetně výcviku, by se výrazně zjednodušila. Zřejmě by se ušetřila i hmotnost 7 t.

Komise navrhla loď vyzbrojit a stejného názoru byli i sovětští vojenští poradci.⁵² Podle dokumentu z 12. prosince 1953 informoval pplk. Josef Borovec z VŽV zástupce VTÚ o tom, že náklady na přezbrojení lodi jsou odhadnuty na 2 000 000 Kčs.⁵³ Stále ještě byly ve hře obě varianty výzbroje, přičemž náčelník Generálního štábu arm. gen. Václav Kratochvíl navrhoval použít první variantu výzbroje s 57 mm kanony. Podle přípisu z 24. prosince

⁴⁹ Velkých kulometů proti letadlům.

⁵⁰ Tyto dvouválcové diesellové motory ekvivalentně odpovídají předválečným motorům instalovaným do pěchotních srubů a typ Škoda 2S100 je nyní umístěn například v pěchotním srubu NS-82 Březinka.

⁵¹ DUBÁNEK, Martin. 57mm protiletadlový kanon R 10. In *ATM* 12/2006.

⁵² VÚA-VHA Praha, f. VTÚ, kr. 95, sig. 89/26/58.

⁵³ Tamtéž, f. MNO 1954, kr. 820, sig. 99/1/1.

1954 tuto variantu doporučil i náčelník Operační správy Generálního štábu genpor. Jaroslav Dočkal.

Navrhovaný počet posádky 38 mužů byl 1. února 1954 snížen na 25 mužů a měl ji nyní tvořit velitel lodi v hodnosti důstojníka, lodní dělostřelec (důst.), strojmistr (důst.), kormidelník (podd.), dělmistr (podd.), 4 muži obsluhy 57mm děl (podd. + mužstvo), 4 obsluhy 30mm kanonů, 3 obsluhy dálkoměrů, 2 strojníci, 4 lodníci, 2 radisté a zdravotník. Zřejmě se počítalo s tím, že lodníci a další personál posílí obsluhy protiletadlových děl, které byly v případě 30mm PLDvK vz. 53 opravdu poddimenzované.

Dne 31. prosince 1953 na uvedené návrhy reagovala Organizační a mobilizační správa (OMS) MNO. Ve svém přípisu konstatovala, že se s existencí dunajské flotily nepočítá, a VŽV si má vytvořit potřebný personál lodi v tabulkách počtů 52. pontonového pluku. Používaný termín dunajská flotila pro označování plavidel lodní roty 52. pontonového praporu tak není oficiální název. Jiný názor než OMS vyjádřil náčelník Správy materiálního plánování genmr. Rudolf Dlouhý, který 16. ledna 1954 navrhl, aby hlídková loď PM byla začleněna do počtů VŽV a její vyzbrojení zařazeno do plánu materiálně technického zabezpečení na rok 1955.⁵⁴

Odborná literatura popisuje ještě jeden, ekonomicky úsporný projekt z března 1954 na vyzbrojení lodi PM, a to celkem čtyřmi 20mm protiletadlovými čtyřkulomety vz. 38N a dvěma protiletadlovými kanony ráže 37-57mm, tj. pravděpodobně 37mm PLK vz. 39S nebo německým 37mm vz. 37N.⁵⁵ Tento návrh byl, podle našeho názoru, velmi rozumný, neboť armáda mohla využít kořistní techniku, přičemž by vynaložila minimální finanční prostředky. Výše uvedenou výzbroj by snad bylo možné v této době považovat za stále ještě vcelku účinnou a hlavně by pro ní byla k dispozici i munice. Bohužel, návrh nebyl realizován.

Lod' byla v roce 1954 odeslána do Komárna. Ještě v srpnu téhož roku jednotlivé složky armády probíraly rozmístění výzbroje a úprav lodi.⁵⁶ Pravděpodobně v tomto čase předložilo VŽV soubor nových požadavků. Archivní dokumenty vypovídají, že s dalším souborem technicko-taktických požadavků přišel 2. prosince 1954 plk. Vít Chaloupka ze Správy vývoje techniky, což byla součást VŽV. Lod' měla nadále sloužit pro ochranu říčních konvojů proti leteckým a pozemním útokům, k protiletadlové obraně přístavů, k bojovému průzkumu a k součinnosti s pozemními jednotkami k odvrácení násilného přechodu přes říční toky. Měla být vyzbrojena dvěma 57mm protiletadlovými kanony čs. (typ R 10) umístěných ve stanovištích A a E na přídi a zádi. Další výzbroj měly tvořit tři 30mm PLDvK vz. 53 ve stanovištích B, C a D. Palebná postavení byla dokonce zakreslena do plánu plavidla, ale výkres bohužel spisovna odpojila a v materiálech VÚA-VHA se jej nepodařilo vyhledat. Na stanovišti B, pravděpodobně přímo na velitelské věži se měly nacházet ještě dva těžké kulomety.⁵⁷ Podle zmínky o pancéřování bojových stanovišť C a D se lze domnívat, že zbraně měly být osazeny do původních německých palebných postavení (C nad strojovnou a D v místě zadní kulometné věže). Podobným způsobem měly být vybudována nová palebná stanoviště A, B a E. I v tomto případě byly plánovány dva palebné průměry munice. Pro 57mm kanony mělo být naloženo 220 truhlíků (o rozměrech 725 x 380 x 267 mm) po 54 kg,

⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵ HUBERT, ref. 1, s. 98-99.

⁵⁶ VÚA-VHA Praha, f. MNO 1954, kr. 725, sig. 89/19/51.

⁵⁷ Můstek zrovna neoplýval prostorností, nicméně montáž by byla možná. Viz HUBERT, ref. 1, s. 98-99.

tj. 11 880 kg munice. Jednalo se o 1 200 nárazových (tříštivotrhavých) a 120 pancéřových (průbojných) nábojů. Zbraně by působily z palné výšky 1100 mm a činnost zajišťovat čtyřčlenné obsluhy. N. p. Konstrukta Trenčín měl dodat příslušné výkresy pro instalaci zbraně na palubu. Jelikož se zbraň ovládala pomocí elektromotoru, bylo počítáno s příkonem 1 kW s napětím 24 V.

Také pro 30mm PLDvK vz. 53 byla předpokládána čtyřčlenná obsluha. Jeden palebný průměr představoval 800 nábojů uložených v 16 truhlicích po cca 70 kg. To představovalo celkové množství 96 truhlíků a 6720 kg munice. Zbraň měla působit s palné výšky 1 000 – 1 100 mm a výkresy pro nové spodní ložisko o průměru 1 000 mm měl dodat řešitel PL-DvK n. p. Konstrukta Brno.

Pro řízení palby se počítalo s velitelským dalekohledem s dělením 6 000 dílců a jedním dálkoměrem o základně 1 m. Pochopitelně, mělo dojít k revizi strojního vybavení, zejména poškozeného levého motoru se svařovanou hlavou z let 1951 – 1952. Tři pomocné agregáty německé výroby měly být zaměněny za československé. Dále měla být namontována radiostanice Tesla pro říční dunajské lodě s výkonem cca 130 W. Posádka o počtu 39 mužů (2 důstojníci, 4 poddůstojníci a 33 mužů) by trvale sídlila na lodi. Proto mělo dojít k úpravám vnitřního vybavení a zejména kuchyně. V plánu úprav nezůstaly opomenuty ani záchranné prostředky pro osádku, protipožární a záchranné zařízení, k nimž patřily i lékařní plachty. I když vše skončilo ve stádiu úvah, pod vodoryskou měla být loď natřena olivovou zelení, nad hladinou odstínem khaki a paluba opatřena asfaltovým nátěrem.

S požadavky na úpravy lodi čj. 050054 VŽV/Z z 11. srpna 1954 byli 7. prosince 1954 seznámeni pracovníci loděnice v Komárně.⁵⁸ Loděnice dostala za úlohu vypracovat předběžný návrh na opravu a vystrojení a dodat výkresy lodi. Časový harmonogram měl vypracovat důstojník z Bratislavy. K realizaci uvedených plánů však již nedošlo.

Lod' zůstala v Komárně a údajně již k roku 1954 je datován výkres na její přestavbu na výletní loď.⁵⁹ Prokazatelně se o ní ale jednalo až v roce 1956, kdy byl tento návrh zamítnut. Plavidlo bylo v tomto roce převedeno do majetku Slovenských loděnic v Komárně a byl z něj demontován veškerý použitelný materiál.⁶⁰ Trup v následujících letech sloužil jako ponton a v dubnu 1978 byl rozřezán do šrotu.⁶¹ To byl skutečně smutný osud naší největší vojenské lodi.

⁵⁸ Ref. 57.

⁵⁹ HUBERT, ref. 1, s. 101.

⁶⁰ Tamtéž, s. 20.

⁶¹ PEJČOCH, Válečné, ref. 1, s. 55-56.

ZÚSTANE V KONCEPTĚ ČJ. 13761a

Concept

Czechoslovak Ministry of National Defence,
Allied Liaison Dept. of the General Staff.
Ref.No.: 13761 hl.št.styš./45
Praha, 19 September 1945.

To:-

Lt. col. A. Woldike,
U.S. Military Attaché,
Praha.

Dear Colonel Woldike,

The Czechoslovak Army had in 1939 a well armed river fleet on the river Danube in Bratislava. After the separation of Slovakia the German Army took over all ships and the rest of the special nautical equipment.

Some bigger units of this river fleet could now serve as a nucleus of the new Czechoslovak river fleet, namely:

1./ The guard-ship "President Masaryk" renamed by the Germans to "Bechelaren." This ship was on 5 July 1945 last reported to have been taken up the river from Linz.

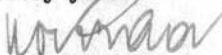
2./ Two gunboats with old Czechoslovak markings OM 35 and 36 probably changed by the Germans to FM 1 and 2. These boats have according to one report been sold by the Germans to Rumania, according to another report they are among the ships somewhere above Linz.

3./ Tugboats with old Czechoslovak markings OMv1 or OMv1, 2 ships marked MiP1 and 2. The markings of these boats have been changed to FR 1-12 /Flussräumboote./

This Ministry is especially interested in the ships sub 1./and 2./ since the latter ships are new/1938/9/ and also the guard-ship has been constructed only in 1930.

Will you please ask the competent U.S. Authorities to order an investigation in locating the ships in question and kindly inform this office.

Sincerely yours

Col. R. Kokrda,
Chief A.L.D.

Žádost MNO/Styčného oddělení plk. R. Kokrda americkému vojenskému přidělení o vrácení hlídkové lodi President Masaryk a čs. vojenských plavidel z 19. září 1945. (VÚA-VHA Praha, f. MNO 1946, kr. 69, čj. 13761a/styčné oddělení 1945).

ZUSTANE V R. SEPT. ČJ. 13761
1970

Ministerstvo národní obrany - Hl. št. V Praze dne 16. října 1945.
odd. pro styk se Spoj. armádami.

Čj. 13761/styč. 1945.

Vše : Bývalá plevidla čs. armády-
jednání o vydání.

Koncept

Náčelník štábu CGV
gen. pluk. Malandín.

" Vážení pane generále "!

Žádáme o laskavé vyhovění následující prosby :

Čs. armáda měla v Bratislavě mostní - lodní praporek, jehož plevidla byla zabavena něm. armádou. Tato plevidla musí býti vyhledána za účelem znovuzřízení říční dunajské flotily.

Pokud je nám známo :

1/ Hlídková loď "President Masaryk" byla Němci přejmenována na Wachtboot "Bechelaren" /viz Weiers Taschenbuch der Kriegflotten/ Odvlečena byla 5.7.1945 proti proudu do Lince a Deggenau.

2/ Pěnářové minonosky - býv. čs. OM m 35 a 36 přejmenované na FHL a 2 jsou buď v Linci, anebo byly prodány do Rumunska.

3/ Vlečné čluny a j. pracovní plevidla našeho označení OM vt nebo OM vl, Ml Pl a 2. V německé ročence jsou označeny jako "Flussrumpboote" Fr 1 - 12 a Betriebsfahrzeuge.

Dále měla Slovenská armáda vlečné čluny OM vt 29,30 a OM vl 17 v zimním přístavu bratislavském. Tyto byly Rudou Armádou naloženy na vagony a odvezeny neznámo kam.

Prosíme o navrácení tohoto československého majetku.

V dokonalé úctě
náčelník hlavního štábu
div. gen. B. BOČEK.

Ministerstvo národní obrany - Hl. št. V Praze dne 16. října 45.
odd. pro styk se Spoj. armádami.

Čj. 13761/styč. 1945.

Vše : Bývalá plevidla čs. armády-
jednání o vydání.

Čs. vojenská misse B a d e n .

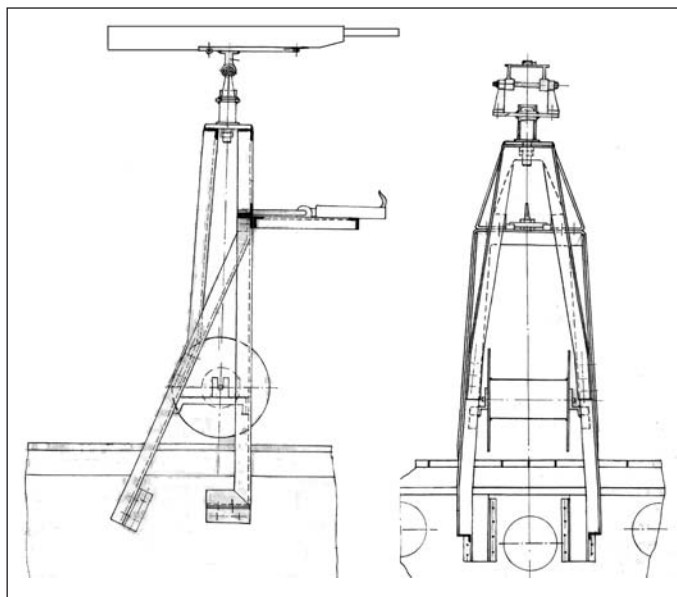
p. plk. Dr. Cimler.

Zasílám Vám na vědomí přepis adresovaný náč. št. CGV za účelem pátrání a podání zprávy.

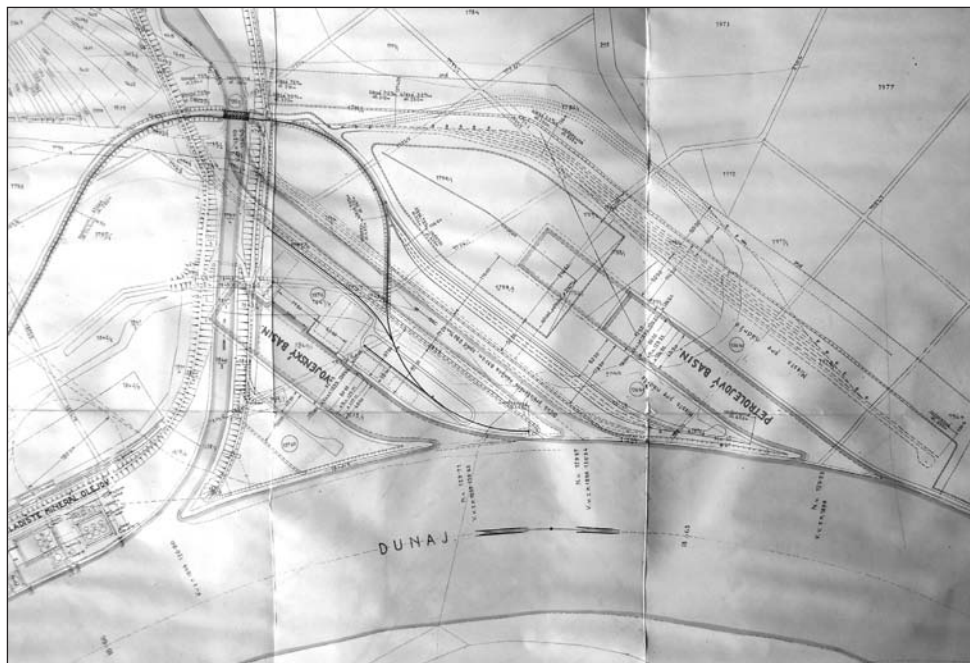
Z rozkezu náčelníka hlav. štábu :

Přednosta oddělení
pro styk se Spoj. armádami
plk. Roman KOKRDA.
plk. Roman KOKRDA

Žádost náčelníka Hlavního štábu divizního generála Bohumila Bočka o vrácení čs. hlídkové lodi President Masaryk a dalších čs. vojenských plevidel z 16. října 1945. (VÚA-VHA Praha, f. MNO 1946, kr. 69, čj. 13761a/styčné oddělení 1945).

Návrh na podstavec pro protiletadlový kulomet vz. 37 na hlídkové lodi PM z roku 1949. (VÚA-VHA Praha, f. MNO 1949, zatopená kr., VŽV, čj. 24631/taj., graficky upraveno).

Výkres plánovaných úprav v Zimním přístavu v Bratislavě v roce 1945. (VÚA-VHA Praha, f. MNO 1945, kr. 91, čj. 1438).

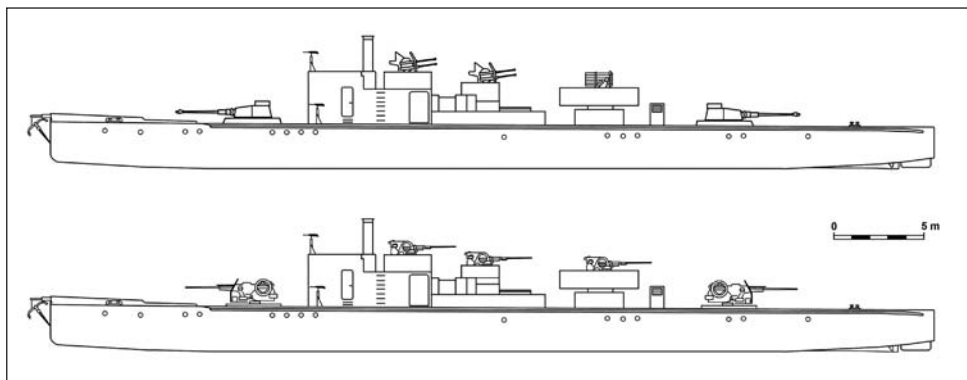
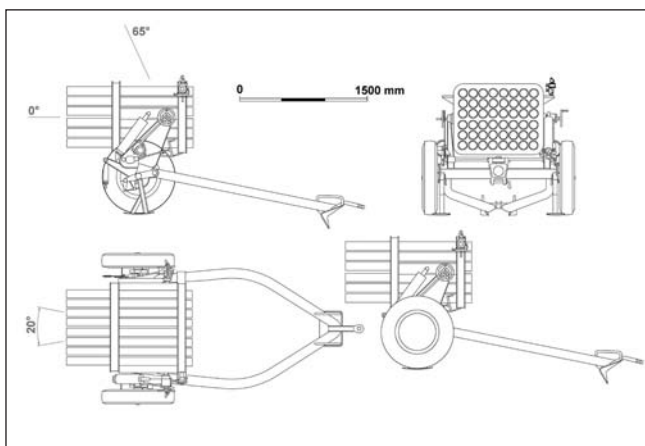

Schéma rozmístění výzbroje hlídkové lodě PM z roku 1949 a 1954 (výkres Martin Dubánek).

Projekt 90mm raketometu RK 4 Škody Plzeň. Výkres Zb1156P z 28. 1. 1949 (výkres Martin Dubánek).

Zadní dělostřelecká věž s dvojkanonem ráže 66 mm, která byla za války nahrazena 88mm kanonem z ponorky. V letech 1949 a 1952 – 1954 se počítalo i s instalací věže z tanku PzKpfw. IV nebo 57mm protiletadlového kanonu R 10 (foto VÚA-VHA Praha)..

RECENZIE

TESAŘ, René J. *V LESE ČEKÁ SMRT. ZAPOMENUTÁ BITVA NA PRAHU VÍTĚZSTVÍ.* Praha : NAŠE VOJSKO, 2011, 199 s.

Dejiny druhej svetovej vojny patria medzi čitateľskou obcou v Čechách i na Slovensku medzi najobľúbenejšie a aj preto je aktuálny katalóg vydavateľstva NAŠE VOJSKO na prvý polrok 2011 plný zaujímavých titulov týkajúcich sa spomínaného obdobia. Okrem publikácií zameraných na predstavenie konkrétnych osobností druhej svetovej vojny v ňom nájdeme aj novinku Reného J. Tesařa o krvavej bitke v Hürtgenskom lese, odohrávajúcej sa na prelome rokov 1944/1945. Táto bitka určite nepatrí medzi najznámejšie v rámci bojov druhej svetovej vojny, a preto považujeme za dôležité vyzdvihnúť úsilie autora o jej podrobné predstavenie českému a slovenskému čitateľovi. Na tomto mieste môžeme spomenúť, že asi najznámejšie spracovanie bitky v Hürtgenskom lese priniesol v 90. rokoch minulého storočia film *When Trumpets Fade* (v slovenčine *Keď stíchli trúbky*), inšpirovaný skutočnými udalosťami a venovaný pamiatke vojakov, ktorí padli v tomto „zelenom pek-le“. Teraz sa ťažké boje v Hürtgenskom lese objavili na našom trhu aj v knižnej podobe, a to v zaujímavom spracovaní doplnenom o 16-stranovú farebnú obrazovú prílohu a čiernobiele prílohu dobových dokumentov, fotografií a máp.

Dielo *V lese čeká smrt* je rozdelené na tri hlavné časti, pričom každá z nich je ďalej chronologicky členená na kapitoly, ktorých je v celej publikácii pätnásť. Prvú časť autor nazval *Válka jde do Německa* a časovo ju vymedzil septembrom až decembrom 1944. Táto časť má osem kapitol a v úvodnej s názvom *Cesta k vítězství* opisuje situáciu na západnom fronte v letných mesiacoch 1944 a postupný prechod spojeneckých armád k samotnému územia Nemecka. Podrobne predstavuje čitateľovi súvislý pás opevnení známy ako Siegfriedova línia a zameriava sa hlavne na detailnú charakteristiku nemeckých bunkrov. V druhej kapitole (*Brána se otevírá*) Tesař plynule prechádza k popisu Hürtgenského lesa a jeho geografickému vymedzeniu. Zdôrazňuje, že aj keď bitka o Hürtgenský les nepatrila k najznámejším v druhej svetovej vojne (na čo upozorňuje aj podtitul jeho knihy), bola to najdlhšia bitka, v akej dovtedy US Army bojovala. A jedným dychom dodáva, že aj najkrvavejšia. Od septembra 1944 do februára 1945 v nej americká armáda stratila (v dôsledku zabitia a zranenia) až 30 000 mužov! Hoci úplne presné číslo sa v podstate nedá zistiť, žiadalo by si to od autora v tomto smere akési zjednotenie, pretože kým na s. 29 udáva už spomínaných 30 000 mužov, na s. 172 píše „len“ o 24 000 mužoch, čo je pomerne značný rozdiel.

Kým v prvých troch kapitolách popisuje Tesař boje z pohľadu postupujúcej americkej armády, v štvrtej s názvom *Do posledního muže?* sa zameriava na jednotky Wehrmachtu, ktoré bránili Siegfriedovu líniu a zúčastnili sa aj bitky o Hürtgenský les. Veľmi zaujímavá je šiesta kapitola *Nejen mečem a ohněm*, kde Tesař píše o najznámejších dopisovateľoch a fotoreportéroch druhej svetovej vojny so zameraním na tých, ktorí nejakým spôsobom informovali verejnosť aj o krvavých bojoch v Hürtgenskom lese. Najviac priestoru venuje známemu americkému spisovateľovi Ernestovi Hemingwayovi, ktorý sa týchto bojov osobne zúčastnil ako dopisovateľ, no zároveň i ako človek, ktorý aktívne bojoval a zabil niekoľko nemeckých vojakov. Autor tu nastoľuje otázku, či sa niekedy podarí zistiť presný

počet Hemingwayových obetí, keďže viacero nezávislých zdrojov potvrdilo, že by mohlo ísť až o niekoľko desiatok mužov!

Jednou z najrozsiahljších (26 strán) je siedma kapitola s názvom *Smrt si nevybírá*, kde sa autor zameria na vykreslenie ťažkých bojov v Hürtgenskom lese v októbri, novembri a decembri 1944. Tesař boje priamo v lese i v okolitých nemeckých obciach veľmi plasticky zobrazuje a čitateľ sa tak môže do týchto tragických udalostí veľmi dobre vžiť. Aj v tejto kapitole (podobne ako na iných miestach v knihe) sa však autor dopustil rôznych nepresností a dielu potom v niektorých aspektoch chýba akási celistvosť. Najvypuklejšie je to pri uvádzaní obcí, o ktoré obe armády zvädzali krvavé boje. Schmidt označuje skoro v celej publikácii ako „obec“ (napr. na s. 75, 79 ...), no niekoľkokrát ju povýši na „mesto“ (s. 108, 109). Germeter je v celej knihe uvádzaná ako „obec“ (s. 75, 76...), no v obrazovej prílohe (s. 198) je degradovaná na „osadu“. Stolberg je zase niekedy „mesto“ (s. 75), inokedy „obec“ (s. 74). Rozdiely medzi mestom a obcou sú predsa jasne dané a to, že ich autor tak často a ľubovoľne zamieňa, znižuje podľa nášho názoru kredit celej publikácie.

* * *

Druhú časť diela pomenoval Tesař *Přes řeky a les* a chronologicky ju vymedzil januárom až marcom roku 1945. V deviatej kapitole *Válka se vrací* sa okrajovo pristavil pri nemeckej ofenzíve v Ardenách (december 1944 – január 1945), ktorá na určitý čas prerušila boje v Hürtgenskom lese. Američania i ďalšie spojenecké oddiely sa museli stiahnuť, aby čelili Hitlerovmu poslednému pokusu o zvrátenie kolobehu dejín. Od januára 1945 však spojenci Nemcov opäť zatlačili a obnovili boje na Siegfriedovej línii i v Hürtgenskom lese. Kratučká desiatka a jedenásta kapitola je nielen opisom bitky v „zelenom pekle“, ale autor sa v nich stručne zameria aj na predstavenie ofenzívy spojencov na rieke Rýn a ďalším bojom na nemeckom území.

V dvanástej kapitole autor podrobne popisuje všetky útvary US Army, ktoré sa zúčastnili bojov v Hürtgenskom lese. Pri každej divízii uvádza jej vznik, činnosť i meno veliteľa, dokonca nevynecháva ani prezývku divízie. Obrovskú disproporciu vidíme v tom, že kým americké útvary popisuje na 29 stranách, tým nemeckým venoval necelé 4 (!) riadky. Keďže nikde v publikácii nie je uvedené, že dielo má byť chválospevom na americkú armádu, ale objektívnym popisom bojov v Hürtgenskom lese, sme toho názoru, že podobne mali byť predstavené aj útvary Wehrmachtu, ktoré boli nasadené do bitky v tejto oblasti.

Z autorovho štýlu písania niekedy vyslovene cítiť iróniu až sarkazmus namierený voči predstaviteľom tretej ríše a Wehrmachtu, s čím sa však v serióznej historiografii bežne nestretávame. Príkladom môže byť nazývanie Adolfa Hitlera „Adolf Tlčhuba“ (s. 133), „Adolf Vševěd“ (s. 143), prípadne použitie pojmu „Velkohubá ríše“ (s. 174). Myslíme si, že podobné kvázi vtipné označenia do serióznej vedeckej práce jednoducho nepatria. Už spomínanú disproporciu vidíme aj v 14. kapitole nazvanej *Profily velitelů*. Všimnime si, že nie je nazvaná Profily amerických veliteľů, no nájdeme v nej len Američanov, o nemeckých veliteľoch pôsobiacich v Hürtgenskom lese nepadne ani zmienka. Opäť si môžeme položiť otázku – nechcel by sa čitateľ dozvedieť podrobnosti aj o tom, kto velil nemeckým jednotkám? Domnievame sa, že kvôli objektívnosti vedeckej práce tam spomínané informácie jednoznačne mali byť uvedené.

Tretia časť má názov *Dokumenty doby* a autor do nej zahrnul niekoľko dokumentov amerického veliteľstva, obrazovú prílohu (zaujímavé sú najmä unikátne fotografie Ernesta Hemingwaya v Hürtgenskom lese) a mapy oblastí, ktoré sa spomínali v textovej časti knihy. Na záverečných stranách (198, 199) je uvedený súpis literatúry k danej téme a ak sme už

v predchádzajúcich vetách spomínali akúsi nejednotnosť práce, najmarkantnejšie je to práve v bibliografii. Aspoň v krátkosti: Autori publikácií nie sú uvedení v abecednom poradí, bibliografický záznam je neúplný, Tesař niekedy uvedie ako prvé priezvisko, inokedy meno autora (čo je nesprávne) a pri niektorých knihách je uvedený len autor a názov diela.

Čo povedať na záver? Novinka Reného J. Tesařa *V lese čeká smrt* je napísaná pútavo, dokáže vás doslova vtiahnuť priamo do krvavých bojov v Hürtgenskom lese a len ťažko sa vám od nej bude odchádzať. Na druhej strane, celkový dojem z diela kazia skutočnosti, ktoré sme spomenuli vyššie a ktoré naznačujú, že kniha bola možno šitá horúcou ihlou. Asi aj preto by sme v nej márne hľadali mená odborných recenzentov...

Martin Konečný

Kol. autorů a foto Heinrich Hoffman. *HITLER OSVOBOZUJE SUDETY*. Praha : Naše vojsko 2011, 72 s. Limitovaná edice.

V edícii Vojenskej dejiny ve fotografii vydalo Naše vojsko reedíciu nacistického propagandistického materiálu, ktorý vyšiel koncom roku 1938 ako súčasť radu zošitových publikácií Zeitgeschichte-Verlag Wilhelm Andermann v Berlíne pod titulom HITLER befreit SUDETENLAND. Nové vydanie je na rozdiel od pôvodného, „paperbackového“, priam exkluzívne prevedené, kvalitne spracované fotografie (ktoré tvoria hlavný obsah) sú na lesklom papieri, publikácia je v tvrdej väzbe – jednoducho vydavateľstvo venovalo knihe nadštandardnú pozornosť, akú by si zaslúžili skôr lepšie veci. A navyše aj internetová reklama (<http://www.webareal.cz/nasevojsko/eshop/0/3/5/3429-HITLER...>) bez komentára opakuje nacistický text: „*Událost světových dějin, jejímiž svědky jsme byli ve dnech a týdnech nedávno minulých, byla Heinrichem Hoffmannem opět mistrně zachycena v obrazech, které byly shrnuty v sešit strašlivé dramatickosti, síly a naléhavosti.*“

Rozhodujúcu časť knihy predstavuje osemdesiat sedem záberov (okrem dvoch na obale) Hitlerovho dvorného fotografa profesora Heinricha Hoffmanna¹, ríšskeho obrazového dokumentaristu NSDAP. Ako plynie už z jej názvu, ich charakter, ladenie aj radenie majú dvojediný cieľ, totiž osláviť führera ako osloboditeľa a súčasne presvedčiť pochybovačov o obrovskom nadšení „oslobodených“ súkmeňovcov. Akoby na okraji stojí kratučký predhovor Konráda Henleina (necelých jeden a pol strany), nesúci sa prirodzene v nechutnom nacionálosocialistickom duchu a zdôrazňujúci definitívne ukončenie stáročia trvajúcich bojov o záchranu „krajiny tak nepochybne nemecké“, súčasne však vyslovujúci v nechcenej irónii nadčasovú pravdu: „*Svět snad nikdy nepochopí, proč jsme Vůdci za jeho dějinný čin tak nekonečně vděční.*“

Úvodné slovo nakladateľa má suma sumárum 24 riadkov, prevážne zameraných na všeobecné konštatovania propagačného poslania fotografie, ale iba štyri (!) riadky sú venované mierne kritickému vyjadreniu na adresu vtedajšej nemeckej propagandy. Predhovor redakcie je podstatne obsiahlejší, má necelých osem strán, z ktorých je ale iba menšia časť využitá na zmysluplnú historiografickú analýzu fotografického obsahu, poukazujúcu predovšetkým na takmer úplnú absenciu československého prvku na záberoch podobne ako

¹ Podľa KOŽNAR, Zb. *Tajná operace*. Praha : Vydavatelství časopisů MNO, 1965, s. 52 bol Hoffmann svojho druhu aj dvorným šašom, ktorý si á konto faktu, že do Hitlerovej ložnice dohodil svoju bývalú fotolaborantku Evu Braunovú, mohol voči Hitlerovi dovoliť aj istý stupeň dôvernosti. Po vojne bol súdený jako vojnový zločinec.

v Henleinovom úvode, respektíve na konštatovanie, že v henleinovskom a vôbec nacistickom ponímaní bol s Čechmi z pohraničia odstránený akýsi nepatričný prvok. Chýba v nej ale napr. dôsledná analýza tvrdenia, že „Hoffmannův Hitler je vzdálen démonu naší paměti. Je spíše strýčkem, i když je současně politikem, 'největším synem Německa'.“ Väčší podiel textu je venovaný viac teoretickej analýze Hoffmannovho fotografického jazyka, sklzávajúcej do polohy používania odborných výrazov ako je meta-jazyk, jazyk manter, fotografia ako piktogram totalitného jazyka, prípadne „Tento pohled do nitra sémiózy v totálním jazyce odhaluje podstatnost vztahu totality a banality.“ Isteže pre istú – ale pravdepodobne nepatrnú – skupinu čitateľov má aj toto zmysel. Je ale otázne, či by namiesto toho nebolo užitočnejšie jednoznačne upozorniť na klamstvá nastickej propagandy rovnakou formou, ako ich kniha prezentuje. Napr. v otázke (nezmyselného) tvrdenia o vyhnaní 250 000 sudetských Nemcov na jeseň 1938 (je problematické veriť fotografii „vyhnančov“ v bezchybných uniformách mládeže Sudetendeutsche Partei či so vzorovo uviazanou kravatou, navyše prchajúcich před Čechmi počas příchodu nasticckých ozbrojených síl...) by bolo možné urobiť tak kontrapunktom záberov vyštváňých Čechov, ktorí museli všetko opustiť v priebehu doslova niekoľkých hodín a odísť do vnútrozemia, nehovoriac už o snímkach povražděných príslušníkov Stráže obrany štátu, Finančnej stráže alebo policajtov. Ved' pramene sú k dispozícii: iba námatkou – v kronike obce Děčany, ktorá sa stala pohraničnou, sa uvádza: „*Ze zabraného území utkali naši lidé jen s tím nejnnutnějším... majetek zanechali většinou v obsazeném území.*“ Podobne kronika obce Solany hovorí o tom, že „*V době, kdy docházelo k zabraní 'pohraničí', přijížděli dnem i nocí uprchlíci z pohraničních obcí auty, koňskými i kravskými potahy i jenom ručními vozíky, na nichž zachraňovali alespoň něco ze svého majetku.*“²

Je nepochybné, že vydávanie dokumentov je spravidla mimoriadne potrebným a záslužným edičným počinom. Ibaže takéto dokumenty (Naše vojsko pripravuje z rovnakého radu a prameňa v najbližšom čase ďalšiu Hoffmannovu knihu *VŮDCŮV VŠEDNÍ DEN*) nepriamo korešpondujú s ťažko pochopiteľnou záľubou niektorých českých vydavateľstiev, niekedy opatrne spochybňujúcou vo vydaných knihách základné vedomosti o druhej svetovej vojne, inokedy nepokryte propagujúcou zámerne skresľujúce fakty o fašizme, nacizme, charaktere SS apod. Netvrdím, že zámer recenzovanej publikácie bol formovaný rovnakým alebo podobným postojom. Ale pôsobí tak. A to tým viac, že je významný rozdiel medzi editovaním súboru archívnych dokumentov a takéhoto propagandistického pseudodokumentárneho výtvoru. „Vďaka“ forme, akou je kniha vydaná, je totiž až nadmieru zneužívateľná – a pre Čechov ešte stále ide o citlivý a zložitý problém, čo vydavateľstvo evidentne opomenulo. Pribúda totiž ľudí, ktorí pod dlhodobým tlakom jednostrannej zavádzajúcej propagandy (nezabúdajme, že nemecký kapitál je už dlho v pozadí českej periodickej tlače úplnou samozrejmosťou!) nekriticky, nad prijateľnú mieru akceptujú argumentáciu o odsune Nemcov ako plne nelegálnom, násilnom a genocídnom procese. Niektoré z fotografií akoby dávali za pravdu skresľujúcemu pohľadu na česko-nemecké vzťahy pred Mnichovom a podporujú ignorovanie faktu, že otázka odsunu (po roku 1990 často prezentovaného len ako vyhnanie) začala byť aktuálna až v súvislosti s Mnichovom a 15. marcom 1939. Konkrétne vyjadrenie tejto problematiky sa pritom po prvý raz objavuje vlastne až v lete 1939 v programe Obrany národa.³ Vydavateľom nekomentované fotografie však evokujú dojem,

² DOSKOČIL, O. *Děčany, Solany, Lukohořany, Semeč v proměnách času a současnosti*. Praha : Oswald, 2004, s. 16, 92.

³ VRABEC, V. Vznik myšlenky odsunu Němců v domácím odboji. In *Dějiny a současnost, kulturně historická revue*, roč. 12, č. 1, 1990.

že vyhnanie sudetských Nemcov ako dôsledok prebujneného českého nacionalizmu bolo už predmníchovským programom – a presne to predsa bolo cieľom nacistickej propagandy! A navyše to potom môže implikovať dojem, že falošné údaje o usmrtení 200 000 Nemcov počas povojnového odsunu z Československa sú pravdivé – a prečo by aj neboli, keď už pred okupáciou si Česi počínali takto brutálne? Potom zanikajú pod vplyvom hitlerovskej propagandy také skutočnosti ako reálny počet Nemcov zahynuvších počas transferu – cca 12 000 zavraždených a asi 7 – 8 000 samovrážd – a na druhej strane 360 000 povraždených občanov ČSR (pričom nemecké údaje hovoria o počte 385 000 obetí nacizmu).

Bolo by možné takto pokračovať po jednotlivých tématických skupinách fotografií, ale v súhrne asi stačí povedať, že bol zvolený dosť nešťastný spôsob vydania dokumentov. A pritom vlastne stačilo málo: namiesto komentára, ktorý má do značnej miery umelecko-kritický charakter, uviesť goebbelsovskú propagandu na pravú mieru vhodným použitím fotografických pendantov (napr. v prílohe, aby sa nenarušil charakter dokumentu) a objektívnym historickým hodnotením faktov a súvislostí. Bez toho celá publikácia – a nezabúdajme, že psychologicky sú tu pre neodbornú verejnosť rozhodujúce fotografie, a nie sprievodný, málo objasňujúci text – pôsobí ako protrahované pokračovanie havlovského nepatričného ospravedlňovania, a rovnako nepatričného pôsobenia Rumlovej komisie. A to asi – aspoň dúfam – Naše vojsko v úmysle nemalo. Inak by sa neodbytno natískala otázka, či by sa nemal zmeniť názov nakladateľstva na oveľa priliehavejší – Vládni vojsko, prípadne Nakladatelství Emanuela Moravce.

Stanislav V. Chytka

ANOTÁCIE, GLOSY

KULHÁNEK, Ivan. *KLOPÝTÁNÍ PŘES BUDOUCNOST. DĚJINY EVROPY OD VÍDEŇSKÉHO KONGRESU 1815 DO ROKU 2005.* Praha : Academia 2008, 362 s.

Písanie prehľadov dejín sveta, Európy či konkrétnych štátov a regiónov sa v poslednom období stalo určitým „módnym trendom“, a kníh s podobným nadpisom a cieľom vyšlo niekoľko desiatok, najčastejšie vo forme encyklopédií či čitateľsky atraktívnych obrázkových publikácií doplnených o stručnejší text. Pri dejinách sveta a Európy išlo vo väčšine prípadov o známe publikácie, ktorých autormi boli historici zo západných štátov a miestny čitateľ sa dočkal ponajviac českého, výnimočne slovenského prekladu. Monografia českého publicistu, diplomata a historika Ivana Kulhánka venujúca sa politicko-spoločenským dejinám Európy posledných dvoch storočí je v tomto smere výnimkou, keďže ide o dielo českého, teda z pohľadu pražského vydavateľstva domáceho autora. Nie je encyklopédiou, ale skutočnou monografiou (rozhodne však viac populárnonáučnou, ako skutočne vedeckou, napriek poznámkovému aparátu) zloženou z 19 kapitol mapujúcich obdobie európskych dejín od roku 1815 do roku 2005. Ide o pozoruhodne chronologicky vymedzené obdobie, na začiatku ktorého stojí Viedenský kongres rysujúci politickú mapu Európy a pozície vtedajších veľmocí po napoleonských vojnách, a na konci zjednotená Európa, zbavená pozície svetového lídra a hľadajúca vlastnú identitu a pozíciu na mocenskej šachovnici globálnej svetovej politiky a nových mocenských geopolitických siločiari.

Autor sa snaží pútavým čitateľským štýlom podať predovšetkým politické dejiny a opísať vzťahy medzi jednotlivými štátmi a

rozhodujúce udalosti a okolnosti, ktoré ich formovali. Text však na mnohých miestach stráca koncepciu, keď sa viac venuje udalostiam odohrávajúcim sa mimo európsky kontinent (a často aj kontext) zdôvodňujúc, že priamo či nepriamo, „*sa všetko dotýkalo Európy*“. Kvalita samotného textu je tiež pomerne nevyvážená, všeobecne najlepšie je spracované obdobie po roku 1968, naopak, veľmi schematicky je opísané obdobie do roku 1945. Na mnohých miestach treba autorovi vzdať hold za odvážne a politicky nekorektné, no výstižné a trefné tvrdenia, dotýkajúce sa predovšetkým americkej zahraničnej politiky posledného desaťročia, ale aj udalosti okolo Tonkinského incidentu či o od druhej svetovej vojny neustále vzrastajúcom vplyve tajných služieb na svetovú politiku.

Pri spracovávaní časovo takého dlhého a na udalosti bohatého výseku dejín, ako je 200 rokov, je, samozrejme, vždy na autorovi, či sa rozhodne venovať jednotlivým obdobiam rovnaký priestor alebo si zvolí ťažiská. V prípade anotovanej monografie sa autor rozhodol pre prvý princíp, nemožno sa ale ubrániť dojmu, že niektorým udalostiam sa venuje oveľa menej, ako by si boli zaslúžili. Dejiny povojnovej Európy vidí až príliš cez prizmu vzťahov medzi supervelmocami USA a Sovietskym zväzom a oveľa menej priestoru venuje prehlbujúcej sa európskej integrácii v západnej, ale napokon aj vo východnej Európe. Podobne málo pozornosti je venovanej aj pádu komunizmu, ktorý zásadným spôsobom ovplyvnil posledné roky 20. storočia, ale aj budovaniu tzv. štátov sociálneho blahobytu v západnej Európe po druhej svetovej vojne a odstraňovaní jej následkov. Niekoľko chýb v texte je vecou posúdenia recenzie, nie je ich zase toľko, aby pôsobili rušivo.

Samotná kniha sa skladá z 19 kapitol, ktoré chronologicky opisujú dejinné udalosti odohrávajúce sa zväčša (nie však výlučne) na európskom kontinente. Okrem toho sa

v knihe nachádzajú aj prílohy zahŕňajúce zoznam najmocnejších kráľov, prezidentov a predsedov vlád vo Veľkej Británii, Nemecku, Francúzsku, Rusku (Sovietskom zväze) a USA. Kniha obsahuje aj rozsiahly poznámkový aparát, nachádzajúci sa za však až za textom, čo komplikuje jeho čitateľnosť, hoci informácie v ňom obsiahnuté sú viac-krát zaujímavejšie ako samotný hlavný text. Celkove ide o pomerne zaujímavý pokus o syntézu európskych dejín posledných dvoch storočí, ktorý je vďaka svojej dobrej čitateľnosti vhodný pre širokú verejnosť, ale aj pre študentov.

P. Jašek

LITERA, Bohuslav. *HISTORIE RUDÉ ARMÁDY 1917 – 1941. I. a II. diel* Nakladateľství LIBRI, Edice Historická řada. Praha 2009, 378 s.

Zväzok približuje čitateľom prvé dva diely z plánovanej pentalogie, venovanej fenoménu Červenej armády (ČA).

Práca načrtáva, pokiaľ možno, objektívny pohľad na vývoj ČA v rokoch 1917 – 1941 v súvislostiach vývoja ZSSR a politiky VKS(b)/KSSZ, kde o všetkom podstatnejšom rozhodovali stranické orgány, predovšetkým politbyro a komisári. V diele je zachytený medzivojnový vývoj Sovietskej armády (SA) na pozadí celkového vývoja ZSSR a medzinárodnej scény, ktoré sa do nej výrazne premietali. Ešte stále však zostáva celý rad „bielych“ miest, v ktorých sa široký okruh otázok vzťahuje na represie a motívy, ktoré postihli armádu počas veľkého teroru v rokoch 1937 – 1938 či k posledným rokom a mesiacom pred napadnutím ZSSR Nemeckom, a či Stalin pripravoval ako prvý úder proti Nemecku.

V prvom diele sa autor, erudovaný historik z HÚ AV ČR, zaoberá samotným vznikom ČA v dňoch nasledujúcich bezprostredne po Októbrovej revolúcii

(Dekrétom 28. 1. 1918 bola založená Рабоче-Крестьянская Красная Армия – Robotnícko-roľnícka červená armáda, ktorá bola v roku 1946 premenovaná na Sovietsku armádu, správne na „Ozbrojené sily ZSSR“). Dňom ČA či SA sa stal 23. február, keď v roku 1918 ČA zastavila pri Narve a Pskove postupujúce nemecké vojská). Ďalej sa zaoberá rolou Trockého, Buďonného a mnohých ďalších protagonistov boľševického režimu – vrátane tých vysokých dôstojníkov, ktorí sa pridali na stranu boľševikov. Medzi nimi hodno spomenúť „slávne“ mená, ako K. J. Vorošilov – blízky spolupracovník a najvernejší spojenec J. V. Stalina, M. V. Frunze – ktorý zakladal červene gardy a začal pôsobiť ako boľševický komisár, M. N. Tuchačevskij – bývalý poručík cárskej armády, ako aj V. I. Čapajev, B. M. Šapošnikov... či povolani do ČA škt. A. M. Vasilevskij a poddôstojník jazdeckva G. K. Žukov. Potom opisuje predovšetkým roky krvavej občianskej vojny 1918 – 1922 (vznikla fakticky po revolúcii 1917 a trvala až do vzniku ZSSR), červeným terorom, bojom na troch frontoch, ako aj bojom s československými légiami (s čs. zahraničným vojskom, názov légie vznikol až po Veľkej vojne), tzv. zahraničnou intervenciou a poľsko-sovietskou vojnou (február 1919 – marec 1921, po ktorej boli určené hranice na tzv. Curzonovej línii). Nasleduje opisovanie prvých krokov po konsolidácii ZSSR, politiky NEP-u, Frunzeho reformách z hľadiska formovania armády v 20. rokoch a jej postavenia v bojoch o moc po Leninovej smrti, z ktorých vyšiel víťazne Stalin, najprv na úkor Trockého a potom i ďalších vysokých predstaviteľov strany.

Druhý diel je venovaný organizačnému vývoju ČA v rokoch 1929 – 1937, hlavne reformám a prezbrojovaniu ČA, predovšetkým s prvými dvoma päťročnicami a celkovou industrializáciou krajiny. Pritom priebežne dochádzalo k zmenám vojenských okruhov i operačných plánov. Do

vedenia armády sa presadila najkonzervatívnejšia vojenská elita. Dôraz bol položený na kvantitu armády. Vývoj nakoniec vyústil do zatahnutia armády, najmä veliteľského zboru do šialeného kolotoča krvavých stalinských čistiek, ktoré sa nevyhli ani najvyššiemu veleniu na čele s Tuchačevským. Opis pokračuje bojmi s Japoncami na Ďalekom východe pri jazerách Chasan a Chalchyn-Gol, a to i na základe nových prístupných prameňov a končí chýrnou „zimnou vojnou“ s Fínskom (sovietsko-fínskou vojnou 30. novembra 1939 – 13. marca 1940), ktorá svojim priebehom znamenala veľký otras dosiaľ sebavedomého straníckeho i vojenského velenia. Opis končí poslednými dňami pred júnom 1941, teda nemeckým prepadom Sovietskeho zväzu.

Text popri ilustráciách a tabuľkách prináša aj medailónky niektorých významných vojenských činiteľov a menný register prechádzajúci oboma dielmi, ktorý popri životných dátach obsahuje aj všeobecnú charakteristiku uvedených osôb. V každom diele sú uvedené zoznamy skratiek a na ich koncoch aj poznámkový aparát.

ČA prešla od revolúcie do vierolomného napadnutia Nemeckom dramatickým vývojom vo všetkých smeroch. Zo sily, ktorá zvíťazila v občianskej vojne, cez radikálne zníženie stavu, v bojoch o politickú moc, s rozsiahlym experimentovaním ku svojej kvantite. Trpela celým radom nedostatkov, ktoré znížovali jej bojovú silu, medzi ktoré sa podpísali: zdedená všeobecná zaostalosť po minulom režime, nedostatok kvalitných odborníkov a veliteľov, dôsledky veľkého teroru a likvidácia armádnej elity, časté reformy, zastaraný materiál a výzbroj, prezbrojovanie, strategické plánovanie a ďalšie, čo sa prejavilo v konflikte s Fínskom a v plnej nahote odhalil o rok neskôršie začiatok Veľkej vlasteneckej vojny.

Treba zdôrazniť, že čitatelia dostávajú pôvodnú českú prácu o ČA, ktorá sa opiera nielen o bohatú ruskú aj inú zahraničnú

literatúru, ale rovnako o dlhodobý výskum prameňov z ruských archívov, vrátane tých, ktoré sa bádateľom otvorili až po roku 1990.

E. Jančo

SLAVÍK, Jan. *VÁLEČNÝ DENÍK HISTORIKA*. Ed. J. Bouček. Praha : Academia Praha 2008, 476 s.

Vojnový denník historika pozostáva z denných záznamov, ktoré zapísal do dvoch desiatok blokov formátu A5. Okrem týchto mal ešte jeden zápisník, do ktorého zaznamenával svoje úvahy po pol roku (vo februári a v septembri), aby zistil zhodné a rozdielne predpovede s predchádzajúcimi zápsmi a potom zhrnul názory na ďalší priebeh a vývoj vojny.

Po skončení vojny boli zápisky prepísané, z ktorých sa zachovalo 370 strojopisných strán: 1. 10. 1939 – 24. 7. 1940 (56 s.), 20. 4. 1941 – 4. 10. 1941 (49 s.), 21. 7. 1941 – 22. 4. 1942, 6. 9. 1942 – 16. 8. 1944 (208 s.) a 9. 11. 1944 – 9. 5. 1945 (86 s.).

Knihu teda tvoria zápisky z denníkov a komentáre k politickým udalostiam, k postupu vojnových operácií a úvahy o budúcom možnom vývoji. Vojnový denník historika z čias nacistickej okupácie Čiech a Moravy je jedným z mála takýchto osobných dokumentov, z tých vydaných zrejme najvýznamnejší aj najrozsiahlejší. K jeho zmyslu sa vrátil komunistickým režimom umlčaný autor poznámkou v roku 1950: „*Počas 2. svetovej vojny, keď nacisti zrážali hlavu každému, kto kritizoval »Vodcove« činy, komentoval som temer denne činy a prejavy nacistických pohlavárov. Bez možnosti prejaviť slovom alebo tlačou, vrhal som na papier svoje diagnózy konca strašného svetového mäsiarstva. Pokladal som za svoju povinnosť historika voči sebe samému napísať, ako vec vidím.*“

Dielo predstavuje v súčasnosti skoro

zabudnutého historika, ktorý bol za prvej republiky kritizovaný sprava i zľava a po roku 1948 definitívne umlčaný. Historik Jan Slavík (1885 – 1978) patril medzi najvýraznejšie osobnosti českých historikov medzivojnového obdobia. Od mladosti sa venoval problematike slovanských (hlavne ruských) dejín. V roku 1925 sa stal riaditeľom Ruského zahraničného archívu pri ministerstve zahraničia. Jeho štúdie, ktoré porovnávali ruské revolúcie s priebehom a výsledkami predchádzajúcich revolúcií, natrvalo obohatili historické vedy. Ruskej revolúcii venoval rozsiahlu publicistickú činnosť, najúspešnejšie knihy sú: *Lenín* (1934) a *Lenínova vláda* (1935). Bol najväčší oponent svojho učiteľa Josefa Pekařa a kritik Gollovej školy z pozícií sociologického výkladu dejín, ktorý v ČSR podal T. G. Masaryk. Výrazne zasahoval do otázok zmyslu a poňatia českých dejín (najmä husitstva). Svojou temperamentnosťou triafal aj do politických otázok. V 30. rokoch vystupoval proti nastupujúcemu nacizmu a bránil československú politiku pred výpadmi Henleinovej strany, po druhej svetovej vojne protestoval proti zavádzaniu totalitných metód, za čo bol vo februári 1948 zatknutý a umlčaný (okrem Pražskej jari) až do jeho smrti.

Obsahom knihy je úvod, pokračujú denníkové zápisky od 1. októbra 1939 do 9. mája 1945. Niekoľko slov o tomto dokumente (Stalinova vina?), tento komentár priložil autor k výňatku z denníku z obdobia apríl – október 1941 v marci 1968. Pokračuje Hitlerov útok na Sovietsky zväz. Obsah končí rekapitulácia (v nemčine), register osôb, zoznam skratiek a bibliografia.

L. Jančo

DOWNS, Jim. *DRUHÁ SVETOVÁ VOJNA : TRAGÉDIA OSS NA SLOVENSKU : PRÍBEH ZLYHANIA ŠPECIÁLNEJ OPERÁCIE*. Bratislava : Magnet Press, 2004, 240 s.

Bývalý príslušník vojenskej kontrarozviedky Spojených štátov Jim Downs vydal v roku 2002 publikáciu venujúcu sa pôsobeniu americkej vojenskej spravodajskej služby /OSS – Office of Strategic Services/ na Slovensku počas SNP, ktorá bola v roku 2004 preložená i do slovenského jazyka. Unikátnym spôsobom podania deja formou „ohromného množstva postáv“ – ako to autor sám nazýva, je tu vykreslený príbeh jednotlivcov, väčšinou Američanov, niekoľkých Britov a tiež Slovákov, ktorí sa objavili v dráme tajnej vojenskej misie, odvážneho útoku a nakoniec v tragédii. Podklady pre napísanie diela autor získal nielen z literatúry a materiálov vojenských archívov, ale aj z osobných stretnutí alebo telefonických rozhovorov od ešte žijúcich aktérov týchto udalostí.

Na začiatku je len na piatich stranách predstavenie všetkých osôb, ktoré nejakým spôsobom vystupujú v príbehu, ktorý je rámcovo začlenený do obdobia júla 1944 až apríla 1945. Publikácia je písaná v chronologickom slede a má dovedna 39 kapitol, ktoré sú rozšírené početnými podkapitolami. Nachádza sa tu i obrazová príloha a dve schematické mapy, ktoré čitateľa bližšie zorientujú v prečítanom texte.

Uvedenie do deja sa začína júlom 1944, keď americké bombardovacie zväzy z južného Talianska útočia na nemecké rafinérie v dnešnom juhozápadnom Poľsku. Na ceste k svojmu cieľu prelietavajú vzdialenosť rovných 1000 km, následne sú niektoré stroje zasiahnuté protiletadlovým delostrelectvom a havarujú na území Slovenska. Posádky bombardérov sa zachraňujú na padákoch, no po pristáti sú ihneď zajaté slovenskými orgánmi. Zo zajateckého tábora v Grinave pri Pezinku sa im po vypuknutí

SNP podarilo utiecť a aj za pomoci partizánov prišli do povstaleckého hlavného mesta Banskej Bystrice, kde na blízkom letisku Tri Duby čakali na evakuáciu späť do Talianska. Práve evakuačnými strojmi B-17 prišli na Slovensko aj členovia tajnej misie „Dawes“ pod vedením poručíka Holta Greena, ktorých úlohou malo byť zbieranie spravodajských informácií o priebehu povstania. Okrem toho priniesli aj materiálnu pomoc povstaniu – zbrane, lieky a vysielacky. Povstanie však bolo potlačené, a keď kvôli zlému počasiu pre členov vojenskej misie neprišlo evakuačné lietadlo, boli nútení ustúpiť do hôr. S prichádzajúcou zimou sa stala situácia čoraz viac obťažnejšou. Členovia misie mali problémy nielen so svojim vlastným zaopatrením, ale aj s partizánmi, ktorí im počas spánku v spoločnej horskej chate ukradli vzácne Colty, potraviny a hodinky. Pohorím Nízkych Tatier sa pokúšali dostať na východ k Červenej armáde, no na prítomnosť Američanov boli už upozornené aj jednotky SS Edelweiss pod velením majora Erweina Thun-Hohensteina, ktoré sa im za pomoci miestnych obyvateľov dostali na stopu. Po dvoch mesiacoch boli nakoniec dňa 26. decembra 1944 obklúčení a zajatí na chate Veľký Bok pri Polomke. Utiectť sa podarilo iba malej skupinke, ktorá opustila chatu deň predtým. Autor sa zamerá aj na opis udalostí, ktoré nasledovali po zajatí Američanov; po sérii výsluchov boli nakoniec prevezení do rakúskeho Mauthausenu, kde ich na samotný príkaz Adolfa Hitlera v pivničných priestoroch popravili. Skupinka, ktorej sa podarilo utiecť, bola už čoskoro „zajatá“ ruskou armádou. V rumunskej Bukurešti sa im potom od Rusov podarilo utiecť a dostať sa na americkú ambasádu. Dielo sa končí súpisom preživších osôb, pričom autor sa v stručnosti zamerá na ich život po vojne.

Publikácia Jima Downsa prináša pohľad na Slovenské národné povstanie z iného zorného uhla – autor tiež medzi riadkami

priznáva, že aj vďaka činnosti skupiny „Dawes“ plánovali Spojené štáty po vojne do Československa dosadiť „svojich“ ľudí. Svojou špecificky pojatou formou tu na čitateľa čaká doslova „hustý“ text, ktorý je plný rôznych osôb, udalostí a zvrátov. Je potrebná istá dávka sústredenosti, pretože dej sa razom stáva neprehľadným. Aj tak má však dielo ohľadne vojenských dejín obdobia rokov 1944 – 1945 dnešnému čitateľovi v súvislosti s témou SNP čo povedať.

J. Kallo

BOB, Jozef. *GENERÁLI*. Martin : Matica slovenská 2009, 185 s.

Slováci nemali v prvej polovici 20. storočia mnoho generálov. Tí, ktorých mali, prežili povšimnutiahodný život plný dramatických udalostí a zvrátov. Málokto z nich sa dožil pokojnej staroby. Zomierali za dodnes nevysvetlených okolností, na dodnes neznámych miestach, viacerí odsúdení na hrdelné tresty. Slúžili v c. a. k. armáde Rakúsko-uhorskej monarchie, v medzivojnovovej československej armáde, v armáde samostatného Slovenského štátu, v povstaleckej armáde, rokovali za diplomatickými stolmi, partizánčili... Ich osudy výrazne zasiahli do slovenských dejín, napriek tomu o nich dodnes nemáme dostatok historickej literatúry, azda s výnimkou Milana Rastislava Štefánika. Životné príbehy slovenských generálov boli v minulosti falšované a skresľované, podľa momentálnej politickej situácie a štátoprávneho usporiadania sa do popredia dostával raz jeden, potom druhý, aby ďalší generál putoval opačným smerom, do zabudnutia. Publicista Dr. Jozef Bob, známy ako hlavný tvorca historických televíznych seriálov *Štúrovci* a *Povstalecká história*, prináša vo svojej najnovšej knihe novelizovaný pohľad na osem slovenských generálov, ktorí svoje dramatické životy

prežili v prvej polovici 20. storočia.

Bob si pre svoju publikáciu vyberal osudy z nevelkého počtu generálov, ktoré Slovensko v tom období malo. Namiesto je však aj preto otázka, prečo sa nepokúsil zachytiť aj životy niektorých ďalších (Jozef Turanec) vrátane generálov in memoriam (napr. Karol Pekník či Július Nosko). Dielo sa skladá zo 6 samostatných kapitol, v ktorých sú prerozprávane príbehy zo života vybraných generálov (*Príťažlivosť výšok* – Milan R. Štefánik; *Mlynské kamene* – Ferdinand Čatloš; *Búrlivý august* – Ján Golian; *Generáli* – Rudolf Viest a Ján Golian; *Ja (Pulanich) a tí druhí* – Anton Pulanich, Augustín Malár, Štefan Jurech; *Žingoriáda* – Viliam Žingor).

Kompozícia jednotlivých osudov je pomerne jednoduchá, autor vo väčšine prípadov používa rozprávačský štýl, v ktorom je rozprávačom príbehu sám dotýčny generál. Osud Štefánikovho posledného letu a následné peripetie jeho rodiny sú zachytené prostredníctvom fiktívnych rozhovorov Štefánikových príbuzných na čele s jeho matkou Albertínou, príbehy generálov Viesta a Goliana sú prerozprávane formou divadelnej hry, inscenovanej počas ich vypočúvania Nemcami, respektíve osobnými spomienkami Golianovho najbližšieho spolupracovníka Milana Poláka. Osoby generálov Augustína Malára a Štefana Jurecha predstavuje Bob z fiktívneho rozprávania generála Antona Pulanicha. Naopak, predstavenie Viliama Žingora je reprodukované monológmi Žingora a jeho dvoch životných lások – jeho manželky Anny a partizánskej družky Eleny Lamošovej. V monólogoch sa striedajú doložené vyjadrenia s autorovou sugesciou.

Samotné príbehy nemapujú celý život generálov, ale sú zamerané zväčša na jednu konkrétnu udalosť. Tak sa pri Štefánikovi spomína výlučne jeho smrť, pri Žingorovi zasa jeho partizánske pôsobenie, zatknutie a následný proces ústiaci do jeho odsúdenia

a popravy. Zvyšných šesť generálov zasa reprezentuje udalosti súvisiace so Slovenským národným povstaním: Čatloš – príbeh generála, ktorého plány neboli z politických dôvodov vedením povstalcov akceptované, Viest a Golian zastupujú povstalecké vedenie, ktoré najskôr odvážne vyhlásilo Povstanie, aby sa neskôr ocitlo medzi porazenými vojakmi zoči-voči nemeckým okupantom a slovenskej vláde, Pulanich príbeh odzbrojenia bratislavskej posádky a Malár s Jurechom zasa ambivalentné postoje slovenských dôstojníkov, ktorí sa za svoje stanoviská ocitli v nemeckom zajatí, hoci sa z rôznych príčin Povstania nezúčastnili.

Čo sa týka faktografickej úrovne diela, treba skonštatovať, že sa autor dopustil pomerne veľkého množstva nepresností. Jeho cieľom ale nebolo priniesť faktografiu života slovenských generálov, ale skôr pútavým spôsobom priblížiť čitateľovi, že Slovensko malo v 20. storočí svoje významné osobnosti aj medzi vojakmi. Títo stáli často pred osudovými skúškami, ktorých výsledky formovali tvár slovenských dejín. Knihe treba priznať, že sa veľmi dobre a ľahko číta. Doplnená je o ilustrované portréty slovenských generálov a chronológiu života autora. Ak by sa však podľa nej mal natočiť scenár pre ďalší historický seriál, bolo by potrebné na jej obsahu ešte popracovať.

P. Jašek

LIČKO, Roman. *NEVÍTANÝ HOST: MILAN HODŽA V DOKUMENTOCH AMERICKEJ VLÁDY V ROKOCH 1941 – 1944*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 2010, 162 s.

V podmienkach slovenského akademického prostredia sa už pomaly stáva smutnou tradíciou, že nemálo zmienky hodných prác nemá pre nedostatok financií šancu preraziť na komerčnom historiografickom trhu, a o ich existencii vie okrem autora nanajvýš

úzký okruh kolegov z odboru. K jednému z radu takto vopred „odpísaných“ diel patrí aj najnovšia monografia Romana Lička vychádzajúca v takmer zanedbateľnom náklade 100 kusov. Pritom téma, ktorej sa mladý historik z Univerzity Mateja Bela venuje, si zaslúži všeobecnú pozornosť a vzhľadom na jej novátorský charakter a fundované spracovanie i veľké uznanie.

Väčšiu časť životnej dráhy Milana Hodžu, poprednej osoby slovenskej politiky v prvej polovici 20. storočia, už vďaka početným prácam slovenských i českých autorov dostatočne poznáme. Zásadný zlom v jeho politickom pôsobení priniesol mníchovský diktát zo septembra 1938, po ktorom sa prvý (a súčasne i posledný) slovenský premiér medzivojnového Československa utiahol do exilu, pričom v zahraničí sa postupne vyprofiloval na jednu z vedúcich postáv reprezentácie krajiny zaniknutej po marcových udalostiach nasledujúceho roku. Podľa autora M. Hodža v cudzine na rozdiel od Edvarda Beneša správne pochopil, že progres národno-emancipačného procesu Slovákov, pretavený 14. marca 1939 do podoby prvého samostatného štátu v dejinách, nemožno ignorovať alebo ešte horšie – umelo potláčať. V opozícii k Benešovmu plánu obnovenia unitaristickej republiky po predpokladanej porážke nacistického Nemecka, presadzoval ideu znovuvytvorenia demokratickej ČSR v rámci stredoeurópskej federácie s úplne rovnocenným postavením Slovákov na báze politických výdobytkov autonómie. Názorová roztržka s hlavou londýnskej exilovej vlády M. Hodžu prinútila hľadať pochopenie pre tieto svoje politické vízie v USA, kam pricestoval v novembri 1941 s jednoznačným zámerom získať si pre svoj koncept politicky nehomogénnu komunitu amerických Slovákov a rovnako obložiť americkú vládu, ktorá len pár mesiacov predtým vyjadrila podporu jeho rivalovi.

Ako autor dokazuje na pozadí ame-

rických dokumentov, Hodžov príchod za „veľkú mláku“ sa stretol s veľmi výraznou, i keď nie veľmi prívetivou odozvou. Jeho politická činnosť bola od počiatkov trňom v oku, prirodzene, probenešovských kruhov, no taktiež i amerických orgánov – tým boli totiž priania obyvateľstva malej a z ich pohľadu takmer bezvýznamnej krajiny ľahostajné. V súlade s oficiálnym postojom Washingtonu preto venovali Hodžovým predstavám v diplomatických diskusiách len zdvorilostnú pozornosť a na ich realizácii nemali najmenší záujem. Skôr naopak, jeho vplyv sa snažili dlhodobo a vedome potláčať, aby zabránili vonkajším prejavom dvojkoľajnosti česko-slovenského exilu v takých zásadných štátoprávných otázkach, akým bola tvár povojnovej strednej Európy. Nečudo, že aktivity M. Hodžu sa stali objektom monitoringu spravodajskej služby OSS a FBI. Napriek všetkým prekážkam a očierňovaniu zo strany nepriateľov si svojou úspešnou agitačnou kampaňou spojenou s prednáškovým turné v Amerike získal množstvo stúpencov. O Hodžovom kredite v zahraničí svedčí fakt, že počas druhej svetovej vojny rokoval vôbec ako jediný Slovak o riešení slovenskej otázky s úradníkmi a zástupcami Štátneho departmentu USA. Jeho snaha však napokon nepriniesla vytúžené ovocie. Pod stroskotanie federalizačného plánu sa podpísali nielen finančná tieseň a chatrné zdravie tohto neúnavného politika, ale rozhodujúcou mierou predovšetkým akceptácia Benešovej línie Spojencami ako jedinej legitímnej reprezentantky „dočasne okupovaného“ Československa. M. Hodža sa svojich odvážnych myšlienok nikdy nevzdal – obhajoval ich nielen v známej *Federácii v strednej Európe* (1942), ale súčasne i v poslednej publikovanej knihe *Európa na rúzcestí* (1944), kde varoval pred politikou priateľstva so Sovietskym zväzom, ktorá musela podľa jeho názoru viesť k skorému mocenskému podmaneniu druhým zločinným režimom 20. storočia

– komunizmom. Hodžovu predvídavosť potvrdil vývoj už bezprostredne po skončení vojny...

Ličkovu monografickú štúdiu na vyše 60 stranách textu dopĺňa takmer 90-stranový súbor príloh. Dojem z diela by azda ešte väčšmi vylepšilo, ak by si autor dal námahu zverejnené dokumenty prepísať – niektoré odfotoografované materiály sa totiž nedajú prečítať vôbec, alebo len s veľkou námahou. Navzdory uvedenému nedostatku si však táto rozsahom i nákladom skromná knižka zaslúži pochvalu a mala by si nájsť miesto v knižnici každého zapáleného čitateľa, zaujímajúceho sa o peripetie nenaplnených slovenských túžob v kľukatom bludisku medzinárodného politického kontextu.

A. Hruboň

KVAČEK, Robert. *DVA DIKTÁTOROVY PÁDY*. Praha : Pražská vydavatelská společnost a Nakladatelství Epocha, Edice Magnet, 153 s.

Často sa konštatuje, že postava talianskeho diktátora Benita Mussoliniho je v odbornej literatúre aj v záujme čitateľov nielen u nás čiastočne zatiernená postavami Adolfa Hitlera a Jozefa Vissarionoviča Stalina. Ale aj duce si nepochybne zaslúži pozornosť najmä kvôli spojitosti aj s našimi dejinami, najmä s tragickým rokom 1938, keď Mnichovská konferencia a na ňu nadväzujúca Viedenská arbitráž sú spojené s jeho iniciatívou. Benito Mussolini (1883 – 1945), syn kováča a učiteľky, začal svoju životnú dráhu ako stavebný robotník, potom pôsobil ako učiteľ francúzštiny a novinár. Čoskoro si našiel cestu k socialistickému hnutiu a v rokoch 1909 – 1912 bol šéfredaktorom socialistických novín *La lotta di classe* (Triedny boj). Už v roku 1912 sa vypracoval na šéfredaktora denníka socialistickej strany *L'Avanti!* Zo socialistickej strany ho však

vylúčili, pretože v závere roka 1914 sa stal propagátorom vstupu Talianska do vojny na strane Dohody. S finančnou podporou francúzskej vlády založil potom denník *Il Popolo d'Italia* (Ľud Talianska), kde tieto svoje postoje mohol propagovať. Mussolini však nielen propagoval vstup svojej vlasti do vojny, ale po vstupe Talianska do konfliktu išiel aj dobrovoľne bojovať na front, kde zostal až do svojho zranenia v roku 1917. Je zaujímavé, že ešte pred vojnou v roku 1913 ako radikálny socialista napísal knihu o Majstrovi Jánovi Husovi. Možno aj to prispelo k tomu, že keď sa začiatkom 20. rokov stal zakladateľom fašistického hnutia (fascis – zväzok prútov so zastoknutou sekerou ako odznak moci starovekých rímskych úradníkov, pred ktorými ich na ľavom ramene nosili sluhovia – liktori) a vodcom – ducem, mal spočiatku značné sympatie aj u časti československej pravice. Mussolini sa však čoskoro zaradil k odporcom Československa a stal sa v Mníchove aj jedným z jeho hrobárov.

Robert Kvaček (1932), popredný znalec medzivojnového Československa, problematiky Mnichovskej dohody a protektorátu [*Nad Európou zataženo, ČSR a Evropa 1933–1937 (1967), Historie jednoho roku (1967), Diplomaté a ti druzi... nebo A změněn svět (1988), Obtížné spojení – Francie a ČSR (1989)* a v spolupráci s Dušanom Tomáškom až tri práce s protektorátnou tematikou: *Causa Emil Hácha (1995), Generál Alois Eliáš – jeden český osud (1997) a Obžalovaná je vláda (1999) a ďalšie] pochádza z kraja Českého raja, ktorý je známy viacerými odtiaľ pochádzajúcimi vynikajúcimi historikmi (najznámejším je Josef Pekař). Autor sa po viac ako štyroch desaťročiach vrátil k postave talianskeho vodcu a zaktualizoval svoju staršiu knihu *Konec diktátora (1968)*, ktorú napísal spolu s Miloslavom Svobodom. Vo svojej knihe nám predstavuje živý obraz Mussoliniho a mnohých jeho spolupracovníkov*

aj oponentov (hlavne jeho zaťa grófa Galeazza Ciana) a podáva aj výklad spletitej a kľukatej histórie talianskej účasti v druhej svetovej vojne. Veľmi podrobne sú opísané hlavne záverečné obdobia konfliktu, zapadajúca Mussoliniho hviezda, jeho zosadenie a zajatie a napokon záver jeho kariéry aj života v apríli 1945 v Miláne. Autor v stručných návratoch podáva aj prierez počiatkov fašistického hnutia, vysvetľuje vnútornú a zahraničnú politiku Talianska, rozoberá vzťah Mussoliniho a Hitlera a nezabúda ani na duceho iniciatívnu úlohu v súvislosti s osudnou Mnichovskou konferenciou. Čitateľ sa dozvedá mnohé zo zákulisia talianskych politických, diplomatických i vojenských udalostí, čo autor opisuje svojim známym pútavým a farbistým štýlom. Kvaček je jedným z tých historikov, ktorí svoje poznatky dokážu podávať nielen presne, ale aj zaujímavu, takže čitateľ sa len od stránok ich diel ťažko odpútava. Po počiatočnej megalomanskej eufórii a obnovení čohosi ako staroveké impérium, postupne sledujeme zvrät vo vojne a snahu triezvejších talianskych kruhov, ktoré sa snažia odpútať od hitlerovského Nemecka a prejsť na stranu Spojencov. Autor nepopisuje udalosti suchým faktografickým monotónnym štýlom, ale literárne prízračlivým a živým jazykom historických reportáží. Túto formu historickej spisby zaviedol do československého prostredia ako jeden z prvých pred štyridsiatimi rokmi práve Kvaček a odvtedy ju úspešne rozvíja a zdokonaľuje, takže jeho diela sú nielen faktograficky presné, ale aj napísané krásnym jazykom a pútavým spôsobom. Preto sa jeho knihy aj dobre čítajú, ako sa hovorí „na jeden dych“, čo je u historických diel naozaj zriedkavé.

Autor prác na európskej úrovni – viackrát bol odmenený aj Cenou E. E. Kischa, udeľovanou za výnimočné diela v oblasti literatúry faktu – bol dlhoročným veľmi obľúbeným pedagógom FF UK v Prahe a jeho semináre a prednášky sa vždy tešili

mimoriadnemu záujmu študentov, ktorí si veľmi cenili aj jeho ľudský profil a spravodlivý prístup pri skúškach. Profesor Kvaček, aj keď dnes už musel trochu svoje pracovné tempo zmierniť, dochádza napriek svojmu vysokému veku a problémom so zdravím ešte stále aspoň raz týždenne z Jičína, kde býva, do Prahy, stále prednáša, odovzdáva svoje skúsenosti študentom a doktorandom, skúša, zúčastňuje sa na vedeckých sympóziách a konferenciách, skrátka pracuje. Je príznačné, že na otázku, akým človekom je historik, čím žije a či vôbec aj žije, alebo je len stále zahrabaný v zaprášených archívoch, odpovedal: „*Žije a žije i tehdy, když bádá, protože bádá o životě. Historik je člověk, který by měl mít velmi aktivní, alespoň poznávací kontakt se životem, protože odhaluje osudy lidí, které jsou často příběhy, jež se mohou stát návodnými. Historik, který nemá široký zájem o společenský pohyb, se ochuzuje v metodě a také v interpretaci. Ta vychází z toho, že historie je o lidech a že dějiny mají jen lidé a že dějiny jsou dějové. Neměl bych rád své kolegy a kolegyně, kteří by se uchýlili jen za mříže archivních katakomb a mezi spisy. Ostatně ty spisy je zanedlouho vyzvou k tomu, aby otevřeli oči světlu a dnu a dnům, které žijí. Člověk historik je především člověk.*“ Kvačkove diela sú mimoriadne z oboch hľadísk – sú chválou aj z hľadiska jazyka a aj z hľadiska histórie. Nielen jeho písomný prejav, ale aj jeho živé prednášky sú vždy mimoriadnym zážitkom, svojou krásnou češtinou a vybrúseným štýlom často pripomínajú až skvelé rétorické výkony vynikajúcich českých hercov. Veríme, že svojich priaznivcov a čitateľov poteší ešte mnohými ďalšími zaujímavými prednáškami a knihami. Podobne ako iní významní historici, aj on miluje cez svoj rodný kraj svoj národ a vlasť a snaží sa prispieť svojou prácou k poznaniu dejín a zachovaniu historickej pamäti.

F. Vrábek

PEJČOCH, Ivo. *VOJENSKÉ OSOBY POPRAVENÉ v období politických procesů v Československu v letech 1948 – 1955.* Praha : Ministerstvo obrany ČR – Prezentační a informační centrum MO, VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV PRAHA 2009, 236 s.

Kniha o vojenských osobách, ktoré boli popravené počas vykonštruovaných politických procesov v Československu v rokoch 1948 – 1955, sa zaoberá dramatickými udalosťami našich dejín po komunistickom prevrate vo februári 1948. Podstatná zmena politickej klímy viedla taktiež k rozhodnej premene politických elít. Ich nedeliteľnú súčasť predstavovala čs. armáda a najmä jej dôstojnícky zbor. Jeho veľká časť (prevažne západného odboja) nepatrla medzi stúpcov KSČ a nový režim pozeral na nich podozrievavo. S reorganizáciou čs. armády po roku 1948 prebiehala súčasne „očista“ veliteľského zboru: z 19 182 dôstojníkov a generálov bolo prepustených 36,2 % (iné pramene uvádzajú, že bezprostredne po prevrate bolo prepustených 27 generálov a 813 dôstojníkov, do konca roka 1949 až 4 600 mužov, čo predstavovalo viac ako 46 %). Preto bolo podľa § 38 povolaných do ďalšej služby 4 372 a podľa § 39 na dlhodobé vojenské cvičenie 6 059 dôstojníkov v zálohe (bez vojenského a odborného vzdelania, robotníkov a členov KSČ), ktorí v roku 1952 už predstavovali 2/3 stavu čs. armády. Obeťami postupne silnejúcej perzekúcie sa stali predovšetkým bývalí legionári z čias 1. svetovej vojny, vojaci z povolania z prvej republiky a napokon príslušníci československého vojska vo Veľkej Británii a československí vojaci, ktorí bojovali v armádach západných spojencov. Medzi perzekvovanými ľuďmi nájdeme tiež voľakedajších partizánskych veliteľov (Žingor, Troják, Rešetko), príslušníkov československého armádneho zboru v Sovietskom zväze či dokonca vysokých funkcionárov komunis-

tického režimu, ktorí sami tieto procesy rozbehli a nakoniec boli sami rozdrvení mašinériou komunistickej justície (podľa hesla, že „revolúcia požiera svoje vlastné deti“ – ako M. Robespiera – vodcu jakobínov Veľkej francúzskej revolúcie 1789 – 1794, ktorý bol popravený).

Publikácia sa zaoberá predovšetkým vojakmi, ktorí boli odsúdení v politických procesoch na trest smrti, ale zmieňuje sa aj o nedobrovoľných účastníkoch týchto zinscenovaných justičných divadelných predstavení, ktorí s armádou nemali nič spoločné. Časť z nich skončila tiež na popravisku, mnohí zasa strávili dlhé roky vo väzeniach. Samotné procesy rozdeľuje autor do troch etáp: Prvá sa začala bezprostredne po februárovom prevrate a jej cieľom bolo predovšetkým upevnenie moci KSČ a zároveň likvidácia najvýznamnejších oponentov. Druhá fáza nastala v jeseni 1948, keď si strana v snahe o ovládnutie všetkých oblastí politického a spoločenského života podstatným spôsobom prebudovávala štátne orgány. Nakoniec k poslednej fáze došlo od jari 1950, keď KSČ začala hľadať nepriateľa vo vlastných radoch. Dňa 16. 9. 1949 napísal K. Gottwald žiadosť do Kremľa o vyslanie odborníkov na vyšetrovanie a v októbri 1949 prišli do Prahy 2 poradcovia – Makarov a Lichačev (ktorých príchod Gottwald a Šverma utajili). Na nezákonných procesoch sa aktívne podieľalo OBZ – obranné spravodajstvo – vzniklo 7. 1. 1945 pri 1. čs. armádnom zbore v ZSSR, od apríla 1945 premenované na Hlavnú správu OBZ, od roku 1946 na 5. odd. Hlavného štábu MNO (šéf B. Reicin) a od roku 1952 HS Vojenskej kontrarozvedky patriacu už III. správe ZNB Ministerstva vnútra.

Štúdia je rozdelená na medailóny podľa jednotlivých súdnych prípadov. Vojaci, súdení v jednom procese, sú zaradení do zhodnej kapitoly. Jednotlivé medailóny nesú mená hlavných aktérov procesu a hodnosť, ktorú mali pred zatknutím alebo odchodom

do zálohy. Kauzy sú zaradené chronologicky podľa dáta výkonu trestu smrti. V práci nie sú zahrnuté prípady, v ktorých boli odsúdení na smrť, ale ktorým na základe žiadosti o milosť bol trest zmiernený na doživotie alebo odňatie slobody na 25 rokov.

V 41. súdnych procesoch vedených proti 477 osobám bolo vynesených a vykonaných 82 rozsudkov trestu smrti, odsúdených na doživotie bolo 51 osôb, 25 rokov odňatia slobody 29 osôb, na 20 rokov 55 osôb... Podľa zoznamu došlo k odsúdeniu do konca roku 1952 až 1 169 osôb.

Na nápravu krívd a určitú rehabilitáciu boli stanovené rehabilitačné komisie: 1. Barákova komisia A roku 1955, Barákova komisia B 1956; 2. Kolderova komisia 1962; 3. Barnabitská komisia J. Lenárta 1963 (buržoázni nacionalisti); 4. Pilerova komisia 1968; Ďalšie komisie len uzatvárali procesy. K skutočnej právnej a občianskej rehabilitácii došlo až po skončení totality.

V publikácii je zjavná mnohomesačná intenzívna bádateľská práca v českých aj slovenských archívoch i autorova znalosť odbornej literatúry, vydaných prameňov a pamätí. Tieto materiály sú ešte doplnené pozostalosťami a spomienkami rodinných príslušníkov popravených osôb.

Táto kniha Iva Pejčocha je práca, ktorú by historik ani laik, zaoberajúci sa dramatickými udalosťami československých dejín druhej polovice 20. storočia, nemal obísť.

L. Jančo

UPOZORNENIE REDAKCIE

V záujme plynulého priebehu redakčných prác Vás prosíme o dodržiavanie určitých zásad pri písaní rukopisov.

Spôsob odovzdávania rukopisov

*Príspevky do Vojenskej histórie odovzdávajúte, resp. posielajte zásadne v textových editoroch Word, v iných len na základe dohovoru. **Poznámky je potrebné vkladať pomocou programu WORD na vkladanie poznámok/odkazov pod čiarou – nie písať ich mechanicky vzadu za textom štúdie.** K štúdii je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca jednej strany a osobné údaje o autorovi: rodné číslo, adresu trvalého bydliska i pracoviska, číslo účtu, telefonický a emailový kontakt.*

Rozsah príspevkov

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán. Recenzie môžu byť v rozsahu do 15 strán, anotácie maximálne do 3 strán. Počet strán sa počíta podľa počtu znakov (1 800 znakov na stranu).

Vzhľadom na platnosť STN ISO 690 (01 0197) – Dokumentácia. Bibliografické odkazy. Obsah, forma a štruktúra, apríl 1998, je potrebné pri citáciách rešpektovať jej zásady (sú zjednotené s používaním citácií v iných časopisoch, ktoré sa pridŕžavajú aj medzinárodného citovania). Za správnosť citovania (obsahovú i formálnu) zodpovedá autor príspevku, redakcia nebude do citácií zasahovať. Na uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

¹ VÁROŠ, Milan. *Posledný let generála Štefánika*. Bratislava : International, 1994, s. 56.

² PEJSKAR, Jožka (ed.). *Poslední pocta : Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948 – 1981*. B. m. : Konfrontace, 1986, sv. 2., s. 118-121.

(v prameni neuvedené miesto vydania: bez miesta; podobne aj pri neuvedenom vydavateľstve: b. v., roku: b. r.)

³ ŠPIRKO, Dušan – LUPTÁK, Miroslav. Obrana bratislavského predmostia vo francúzsko-rakúskej vojne roku 1809. In *Vojenská história*, 2002, roč. 6, č. 1, s. 9-10.

(u cudzojazyčných zdrojov uvádzať v príslušnom jazyku, napr. anglický zdroj: In *Army History*, 2003, vol. 59, no. 1, p. 13-15.)

⁴ DEIGHTON, Leon. *Blitzkrieg : Od Hitlerova nástupu po pád Dunkerque*. Prel. Kárník, Zdeněk. Praha : Argo, 1994, s. 85.

⁵ PEJSKAR, ref. 2, s. 97.

- v prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa: PEJSKAR, Poslední, ref. 2, s. 93.
- autor nemusí uvádzať mená všetkých pôvodcov citovaného diela (druhého, tretieho) alebo ak má citované dielo viacerých miest vydania, alebo názvov vydavateľstiev píšeme bodkočiarku alebo čiarku: Praha : Naše vojsko; Bratislava : Magnet Press, 1999,
- údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu
- pri odkaze na archívny prameň je potrebné uvádzať skratky: f. (nie fond)
šk. (ako škatuľa, nie krabica)
č. j. (s medzerou)
VHA Bratislava, f.; pozri tiež PEJS, O.: ...
Tamže, s. 8. (nie tamtiež)

- najfrekventovanejšie skratky archívov: SNA Bratislava, VÚA-VHA Praha, VHA Bratislava, NA Praha, AM SNP B. Bystrica,

Číslo poznámok v texte uvádzať indexovo: ⁴ nie: ⁴⁾ ^{4'}

Používanie skratiek a označovanie

Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

Adresa redakcie: Vojenský historický ústav, Krajná 27, 21 04 Bratislava

tel: 02/48 207713

E-mail: redakciavh@gmail.com

Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť o uverejnení, prípadne vrátení príspevku. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

AUTORI ČÍSLA

Mgr. Vladimír ČEPELA, PhD., C. II. 96/64-6, 01841 Dubnica nad Váhom

PhDr. Igor GRAUS, PhD., Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica, Komenského č. 26, 974 01 Banská Bystrica

Mgr. Maroš MELICHÁREK, Inštitút histórie, Filozofická Fakulta Prešovskej Univerzity, Ulica 17. Novembra č.1, 080 78 Prešov

PhDr. František DUDEK, CSc., Vášova 10, 103 00 Praha 10 – Kolovraty, Česká republika

JUDr. Oldřich PEJS, Kafkova 53, 160 00 Praha 6, Česká republika

Dr. Valentina V. MARJINA, Ústav slavistiky Ruskej akadémie vied v Moskve (Institut slavianovedenija RAN), Ruská federácia

Bc. Anton HRUBOŇ, Smreková 3/13, 034 01 Ružomberok

Mgr. Martin DUBÁNEK, Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, Sokolská 136, Praha-Karlín 8, Česká republika

OBSAH

Štúdie

ČEPELA, Vladimír: Ochranná zbroj trupu ťažkoodenca v 14. a na začiatku 15. storočia na území Slovenska.....	3
GRAUS, Igor: Relikty rytierstva a rytierskych rádov vo vyznamenaniach. I. časť.....	40
MELICHÁREK, Maroš: Srbské povstanie proti Osmanskej ríši v rokoch 1804 – 1813...	77
DUDEK, František: Neznáme oběti bojů o Slovensko z června 1919. Osudy a hroby českých obránců Banské Štiavnice a Zvolena (sonda do traumatu nejen soukromého).....	104
PEJS, Oldřich: Slovenská diplomacie a váleční zajatci slovenské národnosti (1939 – 1942).....	122

Dokumenty a materiály

MARJINA, Valentina, V.: Slovensko (1939 – 1945) v dokumentoch ruských archívov.....	142
HRUBOŇ, Anton: Hospodárske fungovanie a logistické zabezpečenie jednotiek Hlinkovej gardy po vypuknutí Povstania (september 1944 – apríl 1945).....	157
DUBÁNEK, Martin: Osudy hlídkové lodě „PM“ (původně „president Masaryk“) v letech 1947 – 1954.....	169

Recenzie

TESAŘ, René J.: V lese čeká smrt. Zapomenutá bitva na prahu vítězství. (M. Konečný).....	184
Kol. autorů a foto Heinrich Hoffman. Hitler osvobozuje Sudety. (S. V. Chytka).....	186
Anotácie, glosy	189

INHALT

Studien

ČEPELA, Vladimír: Die Schutzrüstung des Rumpfs eines Schwerbewaffneten im 14. und am Anfang des 15. Jahrhunderts auf dem Gebiet der heutigen Slowakei.....	3
GRAUS, Igor: Relikte des Rittertums und der Ritterorden in den Orden. Teil 1.	40
MELICHÁREK, Maroš: Der serbische Aufstand gegen das Osmanenreich in den Jahren 1804 – 1813.....	77
DUDEK, František: Die unbekanntenen Opfer der Kämpfe um die Slowakei von Juni 1919. Schicksale und Grabmäler der tschechischen Verteidiger von Banská Štiavnica und Zvolen. (Einführung in ein nicht nur privates Trauma).....	104
PEJS, Oldřich: Slowakische Diplomatie und die kriegsgefangenen Slowakischer Nationalität (1939 – 1942).....	122

Dokumente und Materialien

MARJINA, Valentina V.: Die Slowakei (1939 – 1945) in den Dokumenten aus den russischen Archiven.....	142
HRUBOŇ, Anton: Wirtschaftliches Funktionieren und die logistische Versorgung der Verbände der Hlinka-Garden nach der Auslösung des Slowakischen Nationalaufstandes (September 1944 – April 1945).....	157
DUBÁNEK, Martin: Die Schicksale des Wachschriffs „PM“ (President Masaryk) in den Jahren 1947 – 1954.....	169

Recensionen	184
--------------------------	-----

Annotations, Glossen	189
-----------------------------------	-----

CONTENTS

Studies

ČEPELA, Vladimír: Protective body armour in the 14th and early 15th century in the territory of Slovakia.....	3
GRAUS, Igor: Orders of knighthood and orders of merit. Part 1.	40
MELICHÁREK, Maroš: Serbian uprising against the Ottoman Empire in the years 1804 – 1813.....	77
DUDEK, František: Unknown victims of fights for Slovakia in June 1919. Fate and the graves of Czech defenders of Banská Štiavnica and Zvolen (probe not only to the private trauma).....	104
PEJS, Oldřich: Slovak diplomacy and prisoners of war of Slovak nationality (1939 – 1942).....	122

Documents and Materials

MARJINA, Valentina V: Slovakia (1939 – 1945) in documents in Russian archives.....	142
HRUBOŇ, Anton: Economic functioning and logistic support of Hlinka Guards units after the outbreak of the Uprising (September 1944 – April 1945).....	157
DUBÁNEK, Martin: The fate of the patrol boat PM /President Masaryk/ in 1947 – 1954.....	169
Reviews	184
Annotations, Glosses	189

Vojenská história 3/2011

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo

Vydáva Vojenský historický ústav v Bratislave

V spolupráci s Ministerstvom obrany SR

Editor a šéfredaktor: pplk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD.

Výkonná redaktorka: Mgr. Mária Stanová

Kontaktná adresa: redakciavh@gmail.com

Grafická úprava: OPS

Redakčná rada: doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD. (predseda), PhDr. Vojtech Dangl, CSc. (podpredseda), PhDr. Igor Baka, PhD., PhDr. Valerián Bystrický, DrSc., PhDr. František Cséfalvay, CSc., PhD., PhDr. Viliam Čičaj, CSc., PhDr. Marián Hronský, DrSc., Mgr. Peter Kralčák, PhDr. Slavomír Michálek, DrSc., plk.gšt. v.v. Dr. Jaroslav Nižňanský, PhD., PhDr. Jan Štaigl, CSc., pplk. v zál. PhDr. Peter Šumichrast, PhD., doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc.

Medzinárodný redakčný kruh: Dr. István Janek, PhD. (Budapest), PhDr. Michal Lukeš, PhD. (Praha), Mgr. Mateusz Gniazdowski, PhD. (Warszawa), Dr. László Szarka, CSc. (Budapest), PhDr. Jiří Rajlich (Praha), Dr. Martin Zückert (München)

Vychádza štyrikrát ročne.

Rozširuje Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Fax: + 421/2/48207719

Schválené do tlače dňa: 9.5.2011

EV 734/08

Nepredajné

ISSN 1335-3314

Tlač: OPS - 5. KRZ Nemšová, Kutuzovova 8, Bratislava

Na obálke: Súdobá kresba zobrazuje výcvik pechoty rak.-uhorskej armády v 2. pol. 19. storočia.